

Uredile
Tihana Rubić
Valentina Gulin Zrnić

Vrtovi našega grada
— studije i zapisi o praksama urbanog vrtlarenja

Vrtovi našega grada
Studije i zapisi o praksama urbanog vrtlarenja

Urednice

Tihana Rubić
Valentina Gulin Zrnić

© Nakladnici

Institut za etnologiju i folkloristiku
Hrvatsko etnološko društvo
Parkticipacija

Za nakladnike

Ines Prica
Tihana Petrović Leš
Gordana Dragičević

Biblioteka Nova etnografija

(Institut za etnologiju i folkloristiku)

Maja Pasarić
Tea Škokić
Antonija Zaradija Kiš

Recenzenti

Melanija Belaj
Dražen Šimleša

Lektura i korektura

Vesna Bader

Grafički dizajn i prijelom

Lana Cavar
Luka Predragović

Fotografija na naslovnici

Berislava Picek / CROPIX

ISBN 978-953-58391-5-6

ISBN 978-953-6020-78-2

Pripremanje ovog izdanja financijski je potpomognuto sredstvima Hrvatske zaklade za znanost (Projekt br. 2350, City-making: space, culture and identity / Stvaranje grada: prostor, kultura i identitet).

Uredile

Tihana Rubić i Valentina Gulin Zrnić

Vrtovi našega grada

Studije i zapisi o praksama urbanog vrtlarenja

BIBLIOTEKA
NOVA
ETNOGRAFIJA

Zagreb, rujan 2015.

Sadržaj

O hrani i vrtovima, o gradu i ljudima	
I Urbano vrtlarenje	
— strategija, paradigma i/ili eksperiment	
<u>Igor Toš</u>	20
Urbano vrtlarstvo i participacija kao strategija	
<u>Josip Dujmović</u>	27
(Društveni) vrt kao paradigma terapijske situacije: krici i šaputanja	
<u>Sandra Dobrić</u>	35
Odozdo – odozgo: (društveni) vrt je eksperiment	
II Prakse vrtlarenja u Zagrebu	
<u>Valentina Gulin Zrnić</u>	52
"Gradski mali vrtovi" – urbane heterotopije	
<u>Lana Slavuj Borčić, Marin Cvitanović, Aleksandar Lukić</u>	60
Zeleni prostori, voljeni prostori	
– stari i novi zagrebački urbani vrtovi u očima vrtlara	
<u>Ozren Biti, Marina Blagaić Bergman</u>	79
Urbani vrtovi u Zagrebu	
– ulaganja i izloženost, inicijative i perspektive	
<u>Renata Jambrešić Kirin</u>	103
Tuga središćanskih vrtova	
<u>Vanja Radovanović</u>	117
<i>EkoEkipa Prečko</i> : dnevnik jednog vrta	
<u>Zrnka Trajkov</u>	133
Trnoslav – školski i društveni vrt u središtu Zagreba	
<u>Miranda Novak</u>	139
<i>Zelena učionica</i> : vrt Edukacijsko-rehabilitacijskog fakulteta	
– uloga vrtova u razvoju kvalitete života	
<u>Dražena Pavlović Lučić</u>	153
Zagrebački društveni voćnjaci – priča u nastajanju	

III Prakse vrtlarenja u drugim gradovima	
<u>Goran Hanžek</u>	169
Varaždinski <i>Čudesni vrtovi</i>	
<u>Marina Butorac</u>	175
Ekološko-edukativni vrt Učeničkog doma "Podmurvice" Rijeka	
<u>Marta Gregorčić</u>	183
Mariborske <i>Urbane brazde</i>	
<u>Sonja Leboš</u>	203
Vrtovi Havane	
IV Hrana i grad	
<u>Sven Janovski</u>	217
Hrana je sloboda	
<u>Antonija Komazlić</u>	225
Uzgoj hrane u gradu: krovovi zgrada	
<u>Olga Orlić</u>	235
Grupe solidarne razmjene kao pokret za postizanje prehrambenog suvereniteta	
V Umjetničke prakse i eseji	
<u>Suzana Marjanić</u>	249
Izvedba vrta u lokalnoj suvremenoj umjetničkoj praksi ili o tome kako umjetnost može biti korisna	
<u>Tonka Maleković / Valentina Gulin Zrnić</u>	281
Krugovi u vrtu / Nepripitomljenost	
<u>Vanja Radovanović</u>	295
Nepoznati vrtovi <i>Nepoznatog Zagreba</i> : blogerska vrtna šetnja	
<u>Renata Jambrešić Kirin</u>	48, 115, 137, 165, 173, 181, 245, 278
Eseji o biljkama	
O autorima	330
Iz recenzija	334

O hrani i vrtovima, o gradu i ljudima

Knjiga *Vrtovi našega grada* bavi se aktualnim trenutkom urbanog vrtlarenja u Zagrebu te okuplja radove pisane iz pera znanstvenika i društveno-ekološki angažiranih praktičara. Urbano vrtlarenje nije samo lokalna zagrebačka tema, nego tema mnogih gradova u Hrvatskoj, ali i šire. U ovoj knjizi donosimo konkretne primjere urbanog vrtlarenja i distribucije hrane iz Zagreba, Varaždina, Rijeke, Maribora, Havane i drugdje. Urbano vrtlarenje dio je globalnog pokreta kojim se afirmira uzgoj hrane u gradovima, izgradnja lokalnih zajednica, osnaživanje uloge civilne scene i građanske participacije u procesima donošenja odluka, održivo upravljanje javnim prostorima, ekonomija temeljena na razmjeni i solidarnosti među akterima te brizi prema okolišu i prirodnim resursima. Ova knjiga rađena je s idejom bilježenja, analize i interpretacije fenomena i procesa koji se odvijaju u urbanom kontekstu u recentnom i sadašnjem trenutku.

Naslov zbornika, *Vrtovi našega grada*, referenca je na opus etnologinje Dunje Rihtman-Auguštin i na naslov njezine znamenite knjige – *Ulice moga grada* (2000). Podudarnost naslova je sadržajno i konceptualno relevantna. Već u knjizi *Etnologija naše svakodnevice* (1988), Rihtman-Auguštin je pisala o tzv. “divljim vrtovima” u Zagrebu, nastalima na zapuštenim, neuređenim ili rubnim dijelovima grada, i o praksi koja se smatrala marginalnom i trivijalnom, no autorica je urbano vrtlarenje komentirala kao procese “prisvajanja grada”, “alternativne urbanizacije” te “kreativnosti svakodnevice” i time urbanom vrtlarenju, kao urbanom fenomenu, upisala mnogoznačnost. U knjizi *Ulice moga grada* Rihtman-Auguštin nastavlja raditi na temi grada i pritom je angažirana znanstvenica koja, u trenutku samoga odvijanja i nastajanja raznih transformacija, kritički oporizuje i komentira fenomene i zbivanja koji su poli-

tičko-simbolički, prijeporni i širokog odjeka u javnosti, a koji se, početkom devedesetih godina dvadesetog stoljeća, s traumatičnim ishodom u vidu ratnih zbivanja, prelamaju na području bivše Jugoslavije na pitanjima sukobljenih i višeznačnih identifikacija, simboličkih značenja, mentaliteta, kulture i vrijednosti. Rihtman-Auguštin uočava, primjerice, promjene u prostoru koje se zbivaju na zagrebačkim ulicama i trgovima kao i promjene uličnog nazivlja, ritualnih događanja i javnih spomenika. Vizualno-identitetska obilježja grada, koja se javnosti nameću kao kontinuirane povijesne činjenice, autorica dekonstruira tako što ih tumači kao promjenjive, instrumentalizirane i populističke te time otvara polje istraživanja prijepornih odnosa političke i društvene moći u urbanom kontekstu. Na tim se teorijskim doprinosima gradi i ova knjiga.

Iako urbano vrtlarenje u hrvatskim gradovima postoji već desetljećima, tek je posljednjih godina u Hrvatskoj stvorena kritična masa tranzicijskih, zelenih i vrtlarskih inicijativa i praksi “odozdo”. One su mjestimično potaknule i formalne sustave – gradske uprave – na pronalaženje načina da se gradska zemljišta formalno osiguraju za građane i za vrtlarenje, kroz razne modele korištenja. U Hrvatskoj je, unazad tri godine, dvadesetak gradova uspostavilo formalni sustav (mreže) vrtova: Varaždin, Osijek, Rijeka, Pula, Zagreb, Karlovac, Belišće, Ivanić Grad, Virovitica, Koprivnica, Ozalj, Velika Gorica, Sisak i drugi.

Kao polemička tema na javnoj zagrebačkoj i hrvatskoj sceni urbano vrtlarenje pojavilo se naglo, 2012. godine, dokidanjem tzv. “divljih vrtova” u novozagrebačkom naselju Travno s nakanom revitalizacije “neuređene” gradske površine. Mnogo je bilo različitih reakcija i djelovanja. Bilo da je riječ o pozicijama pojedinačnog, intuitivnog, svjetonazorskog građanskog entuzijazma, osobne želje da se “nečime pomogne”, da se “učini promjena”; ili pak o aktivizmu kao jasnoj političkoj orijentaciji koja “ne priznaje” pisanje o vrtovima ili za vrtove, nego *akciju* – vrtlarenje sâmo – kao put ka društvenoj promjeni; ili da je tema prepoznata kao istraživačko polje koje se počinje artikulirati u znanstveno-teorijsko-istraživačkom smislu; urbano vrtlarenje je i u medijima postalo temom. Vrtlarenje se pojavljivalo u medijima (nezavisni web portali i društvene mreže, dnevne novine, televizijski i radijski program) u rasponu

od “lake”, “ljetne” novinarske teme; kao dio određenog životnog stila, ali i nadalje izrazito konzumeristički orijentiranog; kao priča o prijemima građana i formalnoga gradskog administrativnog sustava; do kritičko-polemičko-programskih tekstova koji zagovaraju jasnu promjenu odnosa prema hrani, okolišu, gradu i procesima odlučivanja. U kontekstu svih tih različitih “vrtlarskih” uloga, narativa i pozicija, nastala je i ova knjiga, ali s idejom da se promovira građanska participacija i održivi način urbanog življenja i prehrane, te da se mijenjaju i napuštaju one prakse življenja u gradu koje su vođene konzumerističkim i neparticipativnim svjetonazorom.

Impuls za knjigu proizašao je među pojedincima raznih profesionalnih usmjerenja, privatnih pozicija i (pred)znanja o vrtlarenju i zelenom aktivizmu. Mnogi, niti ne poznajući se od ranije, okupili su se 2012. u građansku inicijativu pod nazivom *Parktipicacija*. Kroz tu se *ad hoc* uspostavljenu grupu željelo realizirati prvi zajednički vrt u Zagrebu. Ideja je bila da se potakne širenje vrtlarenja u gradu i u drugim gradovima, te da se stanovnicima ponudi novi javni sadržaj kojim se promiče održivo življenje i participacija građana. Inicijativa je imala široko polje djelovanja u smjeru postavljenog cilja: zagovaranje, afirmiranje i kritičko promišljanje uzgoja hrane u gradovima; poticanje drugih inicijativa u gradu koje promiču održivo življenje; praktičan rad na uzgoju hrane u vlastitim gerilskim ili kulturno-umjetničkim projektima; radionički programi organskog i permakulturnoga vrtlarenja i sl. Ideja uspostave prvog zajedničkog vrta u Zagrebu zahtijevala je trenutno oblikovanje raznih strategija zagovaranja prema gradskim strukturama upravljanja, koje su nadležna instanca za potencijalno ustupanje nekorištenoga gradskoga zemljišta.¹ Niz operativnih tjednih sastanaka inicijative uključivao je: oblikovanje dopisa za gradsku upravu i priopćenja za medije, prisutnost u medijima u svrhu informiranja i edukacije građana, planiranje edukativnih radionica i programa kojima se direktno poticalo građansku participaciju i vrtlarske prakse u gradu, povezivanje sa srodnim udrugama i inicijativama u svrhu jačanja civilne scene kojom se promiče održivost, te planiranje i provedbu i/ili podržavanje alternativnih i osmišljenih akcija i aktivnosti koje su trenutna reakcija na ekološko-socijalnu krizu (npr. gerilsko vrtlarenje, *kantarenje (trashing)*, razmjena vještina (*skill-hare*), razmjena hrane ili sjemena).

Istodobno s praktičnim djelovanjem i prisutnošću u medijima putem kojih se informiralo, educiralo te gradilo legitimitet djelovanju i porukama koje je inicijativa promicala, javila se potreba i za kritičko-teorijskim afirmiranjem i artikuliranjem vrtlarskoga pokreta, kako lokalnog, tako i globalnog. Tihana Rubić i Saša Šimpraga, kao tadašnji aktivni članovi inicijative, pripremili su i uredili znanstvenostručni temat o urbanom vrtlarenju u *Zarezu – dvotjedniku za kulturna i društvena zbivanja* (studeni 2012).² “I knjige su vrsta vrta”, napisao je Saša jednom prilikom Tihani, određivši time simboličku srž zbornika u nastajanju. Tekstovi iz *Zareza* kroz naredne su godine doradivani, proširivani i ažurirani te kao takvi objavljeni u ovoj zborniku koji je okupio i niz drugih, novonastalih tekstova.

Zbornik dokumentira aktualni vrtlarski pokret, nastojeći stvoriti podlogu za mnoge komparativne analize (funkcioniranja vrtova, organiziranja zajednice, upravljanja i odnosa moći, vrtlarskog pristupa i sl. u različitim hrvatskim gradovima), omogućiti uvid u procesnost i kompleksnost fenomena urbanog vrtlarenja, ali i potaknuti na vrtlarenje i sadnju hrane. Pojedini radovi imaju povijesnu dimenziju, uspoređuju “stare” i “nove” prakse vrtlarenja, dok drugi opisuju suvremene prakse urbanog vrtlarenja u raznim tipovima vrtova u smislu njihove organizacije, upravljanja, funkcije te generacijske, socijalne i druge strukture (gradski vrtovi, gerilski vrtovi, školski vrtovi, sveučilišni vrtovi, terapijski vrtovi i dr.) te potencijala za oblikovanje održive i jake lokalne zajednice kao i razvoja participacije kao strategije urbane održivosti (Biti i Blagaić Bergman, Dobrić, Dujmović, Gulin Zrnić, Jambrešić Kirin, Novak, Radovanović, Slavuj Borčić, Cvitanović i Lukić, Toš, Trajkov). Nekoliko radova opisuje prakse u drugim gradovima Hrvatske (Hanžek, Butorac), u Sloveniji (Gregorčič) i u svijetu (Leboš). Radovi se kreću od mikrorazine opisa pojedinih održivih vrtlarskih praksi do makroanalitičkog političko-ekonomskog oslikavanja pojedinih nacionalnih i lokalnih prilika urbanog vrtlarenja. Socio-kulturno se propituju potencijalni i ostvareni alternativni oblici uzgoja i odnosa prema hrani: vrtovi na krovovima (Komazlić), javni voćnjaci (Pavlović Lučić) i grupe solidarne razmjene hrane (Orlić). Pitanje prehranbenog suvereniteta, kao velike globalne političko-etičko-ekonomske teme i izazova, otvara se također unutar zbornika jednim od tekstova (Janovski), a posebnu sekciju čine radovi koji opisuju ili

prikazuju umjetničko (narativno, vizualno, izložbeno) odnošenje prema urbanim vrtovima (Jambrešić Kirin, Maleković i Gulin Zrnić, Marjanić, Radovanović).

Knjiga je, u sadržajno-žanrovskom smislu, *hibridne* naravi, tj. uključuje znanstvene analitičke studije, dokumentarističke i dnevničke materijale, programsko-zagovaračke tekstove te umjetničko-esejističke radove. Intencija urednica kod pripreme zbornika bila je sadržajno-koncepcijski i žanrovski pokazati mnogostrukost fenomena recentnog i suvremenog vrtlarskog pokreta. Autorski tekstove potpisuju znanstvenici, praktičari, aktivisti i entuzijasti. Njihove pozicije nisu isključive, jer su neki nositelji više nabrojanih pozicija, a bez obzira na profesionalnu provenijenciju i prvobitni impuls bavljenja vrtlarenjem i vrtovima, i oni koji nisu formalno dio znanstveno-istraživačke niše kontekstualiziraju svoje uvide i iskustva u recentnoj kritičkoj znanstvenoj literaturi. Jedna od odrednica zbornika je, dakle, njegova *prakademičnost*, pojam koji u nas još nije u opsežnom korištenju, a podrazumijeva spoj praktičnog i akademskog angažmana, odnosno raznih perspektiva u promišljanju i rješavanju tekućih, svjetskih i lokalnih, problema. Odatle i različiti “ton” tekstova u zborniku: od “strogog” analitičkog do “otvorenog” zagovaračkog, kao i čitavih nijansi tih odnosa između navedena dva pola. Hibridnost je očita, a i urednički zadržana, s obzirom i na korištenu terminologiju. Tako upućujemo da se pojmovi *društveni vrtovi*, *zajednički vrtovi*, *zajedničarski vrtovi*, *komunalni vrtovi*, *gradski vrtovi*, *urbani vrtovi*, *vrtovi zajednice*, *javni vrtovi* i dr. trebaju razumijevati unutar konteksta pojedinačnog rada. Čitatelj će lako razumijeti, već nakon čitanja prvih redaka pojedinog priloga, koristi li autor priloga, primjerice, pojam “gradski vrt” načelno za vrtove koji se realiziraju u gradskom tkivu bez obzira na način njihove uspostave i organizacije, ili se pak misli na formalno ustrojen projekt koji se organizira od strane gradske uprave pojedinih gradova. Ujednačavanje termina činilo nam se urednički neprihvatljivo jer bi dijelom zadiralo u autorsku autonomiju, a i nepotrebno bi uvelo tipološko sužavanje pojmovnog aparata te “realiteta”.³

Neka od pitanja koja se otvaraju ovim zbornikom jesu pitanja grada i urbanosti, odnosno promjenjive vizije urbanoga života, kvalitete i održivosti života, kontinuiteta i mijene urbanih praksi, gradskih poli-

tika prema javnom prostoru, prema zelenim prostorima u gradu i prema građanskoj participaciji. U Zagrebu, primjerice, neke su se vrtlarske prakse odvijale na neformalnoj razini (do nedavnoga uspostavljanja formaliziranih mreža vrtova u gradovima). To su “divlji” vrtovi, koji u nekim dijelovima grada postoje i danas, okupljajući u njima mahom stariju populaciju građana od kojih mnogi svoje vrtne parcele obrađuju desetljećima. Mnogim su zagrebačkim naseljima upravo ti vrtovi pridali identitet “doma”, ali i spontanog, kreativnog oblikovanja javnih gradskih zelenih površina koje služe – građanima. Istraživanja kvalitete (urbanog) života prije nekoliko desetljeća nisu gotovo uopće uključivala pitanja o ekologiji i održivosti,⁴ a vizija razvijenog grada nije pretendirala uključiti oblike poljoprivredne djelatnosti. Neformalne vrtlarske prakse, “divlji” vrtovi, percipirani su, često i među samim stanovnicima grada, kao anomalija u urbanom okviru.⁵ Tek se danas osvještavaju kao praksa koja je u skladu sa suvremenim težnjama, odnosno održivim razvojem, ekološkom poljoprivredom, aktivnim građanstvom, samoodrživom lokalnom zajednicom; praktičan i simbolički doprinos spomenutih “tradicijskih” vrtlarskih praksi u hrvatskom urbanom kontekstu artikuliran je ponajviše tek posljednjeg desetljeća s promjenom diskursa prema izgradnji i osnaživanju lokalnih zajednica (kvart, susjedstvo). Ta višedesetljetna tradicija urbanih vrtova ne samo da na simboličko-kulturnoj razini daje legitimitet recentnoj i aktivističkoj, suvremenoj civilnosektorskoj sceni koja promiče urbano vrtlarenje, već pokazuje kako su se neke urbane tradicije, razvijajući se spontano i “odozdo”, prepoznale danas kao temelj održivog življenja u gradovima. Mnogi europski gradovi, oni vodeći u promicanju i oblikovanju urbane održivosti (npr. Helsinki), u svojim dugoročnim strategijama razvoja, urbano vrtlarenje spominju kao neizostavan dio strategije održivosti gradskoga života u budućnosti.⁶ Kao što bi, dakle, koncept tradicionalnih “divljih” vrtova trebalo očuvati, trebalo bi poticati i ostvarivati, nadograđivati i razvijati raznolike ostale održive načine uzgoja hrane u gradu, primjerice kroz zajedničke vrtove – vrtove zajednice ili društvene voćnjake. Ova knjiga, u tom smislu, nije samoj sebi cilj, već poruka da ljudi i gradovi odlučnije krenu u tom smjeru.

Krovni koncept koji se višekratno provlači i u radovima u ovom zborniku – održivi razvoj – tek je nedavno postao dijelom zelenih

politika i strategija hrvatskih javnih ustanova, znanosti, obrazovanja i tehnologija, premda se, kao dio globalnih politika i ciljeva, u svijetu formalno javlja već početkom devedesetih godina prošloga stoljeća. Koncept održivog razvoja su prije više od dvadeset godina, konferencijom *Ujedinjenih naroda* održanom 1992. godine u Rio de Janeiru,⁷ te proizašlom deklaracijom *Agenda 21*, prihvatile sve članice, odnosno, većina zemalja svijeta. U Hrvatskoj je afirmiran u javnosti (ne)posredno najprije u okviru civilne scene i udruga (npr. *Zelena akcija*), a omdavna postaje sve dominantnijim predmetom zanimanja i okviru znanosti, politike i javnosti. Osim afirmacije uzgoja hrane u gradovima, koncept uključuje očuvanje bioraznolikosti, izgradnju lokalne zajednice, osnaživanje individualnih i lokalnih identiteta, stvaranje društvene kohezije i dr. Premda je održivi razvoj dio vrijednosti koje i u Hrvatskoj “potpisuju” razni lokalni i širi programi, projekti, dokumenti i protokoli,⁸ još uvijek se, na sadržajno-perceptivnom planu, ne može govoriti o sveobuhvatnoj i eksplicitnoj orijentiranosti politika i donositelja odluka, napose u gradovima, prema konceptima održivosti. Još uvijek ne razaznajemo gradove, ili njihove prominentne institucije,⁹ koji odlučno mijenjaju svoja naličja u smjeru, primjerice, održive mobilnosti (pješačenje, bicikli, javni prijevoz), promjena potrošačkih navika stanovnika i promjena u gradskoj potrošačkoj infrastrukturi, te pune afirmacije javnih zelenih prostora. U javnosti je ipak sve prisutniji diskurs o važnosti vrtova u izgradnji i osnaživanju lokalnih zajednica, o permakulturnom, lokalnom i organskom uzgoju hrane i grupama solidarne razmjene, o smanjenju potrošnje fosilnih goriva te ekonomiji koja je usredotočena na gospodarenje utemeljeno na solidarnosti, odgovornosti i pravednosti.¹⁰ Civilne udruge, inicijative i pojedinci postupno se pozicioniraju kao sve važniji čimbenici u odlučivanju i pregovaranju o *javnim prostorima* u gradu. Sve te promjene znače (veću i direktniju) participaciju građana u politikama razvoja grada, a ujedno su ključne pretpostavke za stvaranje “održivoga grada”.¹¹

U Zagrebu je u proljeće 2013. godine gradska uprava formalno uspostavila mrežu vrtova u okviru projekta *Gradski vrtovi*. Projekt je u nadležnosti zagrebačkog Gradskog ureda za poljoprivredu i šumarstvo, a odnosi se na “uređenje i opremanje obradivog zemljišta u vlasništvu Grada Zagreba radi davanja dijela obradivog zemljišta

na korištenje građanima Grada Zagreba u svrhu proizvodnje hrane (povrće i jagodasto voće), začinskog bilja i cvijeća za vlastite potrebe”.¹² Projekt trenutno uključuje deset gradskih lokacija s 2 000 vrtnih parcela na površini od 20,00 hektara, a nadležni ured bavi se, između ostaloga, pripremanjem vrtnih lokacija, dodjelama vrtnih parcela građanima, unapređenjem vrtna infrastrukture u postojećim vrtovima te daljnjim razvijanjem mreže vrtova. U okviru toga u Zagrebu je razvijen još jedan program, pod imenom *Urbani vrtovi*, koji je orijentiran na opremanje i uređenje zajedničkih dijelova na pojedinim lokacijama gradskih vrtova i to u suradnji gradskih ureda te medijskih i poduzetničkih sponzora.¹³ U protekle dvije godine zamjetno je ne samo povećanje broja vrtnih lokacija i parcela (što govori o zainteresiranosti građana), nego i kontinuirani rad djelatnika nadležnog gradskog ureda na rješavanju pitanja koja se otvaraju u praksi ili prijedloga koji dolaze od strane samih vrtlara. Razgovori s djelatnicima Gradskog ureda upućuju na njihov veliki terenski angažman kroz koji surađuju s vrtlarima te na svojevrsne adaptabilne prakse (u vođenju, opremanju i dr.) koje nastaju na razmeđu specifičnosti svakog pojedinačnog gradskog vrta (koji se, između ostaloga, razlikuje i po broju vrtlara, odnosno veličini vrtlarske zajednice) i općih administrativnih okvira uspostave zagrebačkih gradskih vrtova. Tako je, čini se, vrt doista *eksperiment*, ne samo za vrtlare (kako su to opisali u kazivanjima autorici S. Dobrić), nego i za djelatnike gradskih ureda. Urbano vrtlarenje je *proces* koji ima svoju dinamiku, uzlaznu i formalizirajuću putanju, sporna i kritična mjesta, zagovornike i opovrgavatelje, a također, nužno, i svoje mijene pa i u tako kratkom razdoblju od samo dvije-tri zagrebačke vrtlarske sezone.

Istodobno, pak, svjedočimo i raznim drugim konstruktivnim primjerima vrtlarskih praksi izvan mreže zagrebačkih *Gradskih vrtova* o čemu svjedoče i tekstovi u knjizi. Razni oblici vrtova i vrtlarenja, pristupi u (samo)organiziranju vrtlarskih zajednica te uvjeti korištenja zemljišta, postoje i u drugim hrvatskim (npr. Varaždin) i europskim gradovima (npr. Berlin i Helsinki)¹⁴ i ne treba čuditi ako se u budućnosti koordinacija vrtova u pojedinim naseljima prenese s gradskih struktura upravljanja na neku od lokalnih udruga građana koja bi velik dio poslova preuzela, rasterativši gradske ureda i istodobno pridonjevši većoj participaciji građana u procesima

odlučivanja i organiziranja. To je i bio dio inicijalnih prijedloga građanske inicijative *Parktipacija* u procesu zagovaranja zajedničkih društvenih vrtova tijekom 2012. godine.

Pri čitanju svih radova u ovoj knjizi treba uzeti u obzir činjenicu da su tekstovi nastajali u određenom razdoblju i da odražavaju opis stanja zagrebačkih i drugih vrtova u određenom vremenu.¹⁵ Vrtovi su trajno promjenjiva tema, rastu i mijenjaju se, počevši od razine tla, preko razine zajednice do političko-ekonomskog konteksta.

Ovom uvodnom riječju željele smo naznačiti kompleksnost urbanog vrtlarenja u Zagrebu u diskurzivnom, socio-kulturnom, političko-organizacijskom i ekonomsko-ekološkom smislu. Uvod, a niti sam zbornik, ne iscrpljuju sva pitanja vezana uz fenomen urbanog vrtlarenja koji se, u znanstvenom smislu, najšire smješta na razmeđu urbanih studija, studija zajednica i studija prehrane. U praktično-simboličkom smislu, ovaj fenomen se smješta na razmeđu obrazaca odnosa prema hrani, prirodi i gradu koje poznajemo danas, i onih kakve ih zamišljamo u budućnosti.

Zbornikom želimo iz znanstvene, civilne i aktivističke perspektive akcentuirati teme antropologije grada, lokalne zajednice, odnosa društva i održivoga razvoja, odnosa globalizacije i lokalnih kulturnih praksi, konstrukcije urbanih identiteta, aktivnog građanstva te upravljanja javnim prostorima u gradu. U okviru navedenih tema razvija se i jedan segment znanstvenoga projekta *Stvaranje grada: prostor, kultura i identitet* voditeljice dr. sc. Jasne Čapo Žmegač (Hrvatska zaklada za znanost, br. 2350),¹⁶ a jedan od rezultata toga znanstvenog interesa je i ova knjiga, kojom temu urbanih vrtova i urbanog vrtlarenja uvodimo u okvir znanstveno-stručne rasprave i akademskog okvira, ali i potičemo, komuniciranjem i prema široj javnosti, na svakodnevno razmišljanje o građanskoj participaciji, kao i na djelovanje – urbano vrtlarenje.

Bilješke

— 1 Inicijativa *Parktipacija* predložila je konkretnu lokaciju (površinu/zemljišnu česticu u vlasništvu Grada, neplaniranu za gradnju i namjenom predviđenu za javno-rekreativne sadržaje) za uspostavu prvog zajedničkog vrta – park Lakun, zemljište između pet stambenih novozagrebačkih naselja (Sopot, Siget, Sloboština, Travno, Dugave). Na toj je lokaciji održana i prva akcija sa sloganom “Prvi zagrebački društveni vrt?” (studeni 2012).

— 2 Taj je temat naknadno, ubrzo po objavi, bio zamišljen kao jezgra budućega zbornika. Iako se Saša Šimpraga, zagrebački publicist i aktivist, nije do kraja zadržao u uredništvu knjige, ona nosi “dah” Sašine kreativne i organizacijske energije. Tihana Rubić svojim je prvenstveno građanskim impulsom i angažmanom bila prisutna u projektima vezanim uz “zajedničke vrtove” od prvih okupljanja *Parktipacije* u prostorijama zagrebačke *Zelene akcije*, a svoj je angažman, uredničkim poslovima u *Zarezu* i ovoj knjizi, “zaogrnila” i znanstveno-teorijskim etnološkim i kulturnoantropološkim promišljanjem i afirmiranjem teme u akademskoj i široj javnosti. Valentina Gulin Zrnić s velikim je zanimanjem, podrškom i znanstvenom stručnošću kontinuirano pratila zbivanja oko *Parktipacijina* rada, oko uspostavljanja vrtova i općenito fenomena koji su se odvijali na javnim urbanim površinama od sredine dvadesetog stoljeća, te ih u više radova analizirala i interpretirala kroz prizmu urbane antropologije i istraživanja svakodnevice i grada.

— 3 Jedan od terminoloških problema koji ovdje samo naznačujemo za daljnje promišljanje je i korištenje pojmova “proizvodnja hrane”,

“potrošnja hrane”, “distribucija hrane” koji se, iako dio kapitalističkog, ekonomskog tržišnog diskursa, provlače u tekstovima koji zastupaju alternativne ekološke i društvene ideje, kao što je urbano vrtlarenje.

— 4 Usp. npr., Seferagić 1988; za novije pristupe v. Zlatar, 2015.

— 5 Usp. Gulin Zrnić 2009.

— 6 Usp. npr. *Helsinki City Plan. Vision 2050*. <http://bit.ly/1PfpjZO>

— 7 *United Nations Conference on Environment and Development* (UNCED), Rio de Janeiro, 3.–14. lipnja 1992. godine.

— 8 Usp. *Strategija održivog razvitka Republike Hrvatske*, <http://bit.ly/1ju3l2x>

— 9 Na primjer, usporedo s nastajanjem ove knjige, tijekom 2012. i 2013. godine, odvijala se i priprema prijedloga za osnivanje zajedničkog vrta na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, koju je inicirala i u njoj kontinuirano aktivno sudjelovala Tihana Rubić. Vrt nije zaživio na Filozofskom fakultetu jer nije dobio dovoljnu potporu Uprave i Fakultetskog vijeća polovicom 2013. godine, premda je inicijativu podržalo nekoliko odsjeka Fakulteta, Klub studenata Filozofskog fakulteta i nekoliko studentskih fakultetskih udruga, velik broj znanstvenih novaka Fakulteta i znanstvenika iz drugih znanstvenih institucija, kao i nekoliko zagrebačkih ekoloških udruga. Od ljeta 2012. godine započelo je idejno koncipiranje fakultetskog vrta, kao i izrada prijedloga Pravilnika (“kućnoga reda”) Vrta, temeljem niza operativnih sastanaka, projekcije dokumentarnog filma na temu urbanog vrtlarenja te dvaju znanstvenostručnih

dogadjanja održanih na Filozofskom fakultetu: okruglog stola *Afirmacija zajednice, identiteta i održivosti: tradicije i tendencije uzgoja hrane u gradu* (lipanj, 2012. godine), iz kojega proizlazi dio radova objavljenih u ovoj knjizi; te ciklusa javnih predavanja pod naslovom *Hrana, a ne beton! Permakultura, tranzicijski pokret i urbani vrtovi*, s posebnom cjelinom posvećenom sveučilišnim vrtovima, pod nazivom *Tranzicijski pokret, permakultura i akademski vrtovi* (prosinac, 2012. godine). Na tribinama se raspravljalo o, u svijetu već afirmiranoj, praksi urbanih i sveučilišnih vrtova, te se ideju promišljalo u hrvatskom, gradskom i sveučilišnom, kontekstu. Prvoj tribini je bio cilj temu urbanih vrtova i urbanog vrtlarstva uvesti u okvir znanstvenostručne rasprave i akademskoga okvira te potaknuti razmišljanja o temi, a drugoj – komunicirati ideju sveučilišnih vrtova prema studentima Filozofskoga fakulteta i široj javnosti, osvrtanjem na primjere raznih sveučilišnih vrtova u Europi i svijetu, u sklopu raznih obrazovnih institucija, sveučilišta i fakulteta, te predstaviti idejni projekt *Vrt na Filozofskom*. Inicijativa *Parkicipacija* i inicijativa *Vrt na Filozofskom* pripomogle su savjetima realizaciji vrta u okviru sveučilišnoga kampusa na Borongaju, koji je bio otvoren prema tom tipu učenja i djelovanja u akademskoj i široj zajednici.

— 10 Informativno usp.: o tranzicijskom pokretu: <http://bit.ly/1CBaA3y>; aktivistička *Grupa 22: Prema društvu 22. stoljeća*: <http://bit.ly/1M7TXme>.

— 11 Usp. Portney 2003: 125.

— 12 Projekt *Gradski vrtovi*: <http://bit.ly/1OgmQNj>.

— 13 Projekt *Urbani vrtovi*: <http://bit.ly/1OikTkX>.

— 14 Razni primjeri urbanog vrtlarstva u svijetu sadržani su u zborniku Elke Krasny (2012) koji se bavi poviješću i suvremenošću prisvajanja urbanog zemljišta, odnosno “neformalnom urbanizacijom”, “urbanizmom odozdo” ili, kako ga naziva autorica, aktivnim i primijenjenim urbanizmom (*hands-on urbanism*). Takav su pristup i razumijevanje bliski onome što je Dunja Rihtman-Auguštin nazvala “alternativnom urbanizacijom” (1988).

— 15 Uz svaki tekst navedeno je vrijeme nastanka što je nužno za razumijevanje opisa i komentara sadržanih u tekstovima. Mnogobrojne promjene odvijaju se i nakon završetka pisanja teksta, no urednička je strategija bila da objavimo tekstove u varijantama u kojima su nastajali unazad dvije godine, jer upravo to oslikava dinamičnost urbane vrtlarke situacije i okolnosti.

— 16 Više o projektu: www.citymaking.eu.

Literatura

Grupa autora. 2013. *Prijedlog sveučilišnog zajedničkog vrta na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu*. Arhiv Odsjeka za etnologiju i kulturnu antropologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, rukopis.

Gulin Zrnić, Valentina. 2009. *Kvartovska spika. Značenja grada i urbani lokalizmi u Novom Zagrebu*. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, Jesenski i Turk.

Krasny, Elke, ur. 2014. *Hands on Urbanism 1850-2012. The Right to Green*. Architecturzentrum Wien, MCCM creations.

Portney, Kent E. 2003. *Taking Sustainable Cities Seriously. Economic Development, the Environment, and Quality of Life in American Cities*. Massachusetts: MIT Press.

Rihtman-Auguštin, Dunja. 1988. *Etnologija naše svakodnevice*. Zagreb: Školska knjiga.

Rihtman-Auguštin, Dunja. 2000. *Ulice moga grada. Antropologija domaće terena*. Beograd: XX vek.

Seferagić, Dušica. 1988. *Kvaliteta života i nova stambena naselja*. Zagreb: Sociološko društvo Hrvatske.

Zlatar, Jelena. 2015. „The Quality of Housing at the Subjective Level: Aesthetic and Ecological Aspects of the Neighbourhood and Citizen Participation“. U *Kvaliteta života u novostambenim naseljima i lokacijama u zagrebačkoj mreži naselja*. A. Svirčić Gotovac i J. Zlatar, ur. Zagreb: Institut za društvena istraživanja u Zagrebu, 75-114.

Urbano vrtlarenje —
strategija, paradigma i/ili eksperiment

Tekst je izložen na tribini Afirmacija zajednice, identiteta i održivosti: tradicije i tendencije uzgoja hrane u gradovima (Zagreb, Filozofski fakultet 18.6.2012.) te objavljen u Dvotjedniku za društvena i kulturna zbivanja "Zarez", god. XIV/2012., br. 345, temat "Urbano vrtlarenje".

Urbano vrtlarstvo i participacija kao strategija

Od postanka gradova uspostavljen je tradicionalni sustav polarnih suprotnosti "grad – ruralno okruženje", u kojem je upravo ruralnom okruženju, kojim je gospodario grad kao centar moći, po definiciji pripala funkcija proizvodnje hrane. Iako se i u mnogim gradovima kroz povijest proizvodila hrana, ipak je dominirala navedena podjela funkcija.

Civilizacijskim razvojem postepeno se u nizu aspekata brišu granice između sela i grada, o čemu je u nas arhitekt Zdenko Strižić¹ pisao već pedesetih godina prošlog stoljeća. Time se transformira, zapravo dolazi u krizu, tradicionalna uloga ruralnog okruženja, koje sve više potpada pod proces industrijalizacije proizvodnje hrane i posljedično dominacije trgovaca, sa svim ekološkim, zdravstvenim, kulturološkim, ekonomskim, pa i političkim konsekvencama ovisnosti o velikim proizvodno-trgovačkim sustavima, kojima je imanentni cilj što veći prinos i profit. Posljedice takvog razvoja su npr. zagađenje hrane (umjetna gnojiva, pesticidi, GMO itd.), pohranjivanje uz smrzavanje na dugi rok, dozrijevanje u skladištenju i transportu itd., a time i sve veća upitnost njezine zdravstvene vrijednosti te jedan novi oblik otuđenja (o kojem Marx nije ni sanjao).

Idejni i društveni pokreti posljednjih desetljeća u svijetu, a naročito zadnjih godina, razvijaju različite koncepte, koje možemo podvesti pod pojam urbanog vrtlarstva. Ti koncepti dovode u pitanje kako tradicionalnu podjelu funkcija podsustava u sustavu "grad – ruralno okruženje", tako i sve veću suvremenu dominaciju industrijsko-trgovačkih sustava.

Idejne izvore pokreta urbanog vrtlarstva ne možemo (barem ne dostatno) izvući iz klasičnih ekonomskih, ekoloških, kulturoloških i drugih teorija i koncepata, već možemo moguće izvore, bez obzira na do sada deklarirane motivacije, tražiti u suvremenim teorijama (i ideologijama) različitih disciplinarnih provenijencija, prije svega ekološkim i antropološkim, da spomenemo tek neke primjere:

Sistemske teorije katastrofa (ekološki aspekt) koje predviđaju slom planetarnog ekološkog sustava, pa dakle i prehrambenog, te od njih polazeće idejne reakcije koje ističu nužnost težnje preventivnom osiguranju nužnih količina (zdrave) hrane za preživljavanje.

Sociološko-politološke teorije odnosa moći (ekološki aspekt) koje nastaju iz otpora prema ovisnosti o industrijskoj proizvodnji hrane, odnosno o velikim proizvodno-trgovačkim sustavima, koji diktiraju kriterije kvalitete hrane i njezine zdravosti (ili barem prihvatljivosti).

Antropološke teorije (ekološki aspekt) koje nastoje formulirati načela razvoja okoline koja omogućuju i stimuliraju ostvarenje imanentnih potencijala cjelovitih ljudskih bića (biološko-simboličkih, bića prirode i kulture), koje uključuje učenje i održavanje aktivnog (i partnerskog) odnosa s elementima prirode i proizvodnju hrane na "prirodan" način kao temelj samoodržanja (održivosti).

Antropološke teorije (kulturološki aspekt) koje nastoje formulirati načela razvoja okoline kao "doma", s kojim se ljudska bića mogu identificirati ne samo u prehrambenom, nego i u emocionalno-simboličkom smislu i tako nadvladati nove oblike otuđenja.

Ti i drugi teorijski koncepti imaju u izvjesnoj mjeri i utopijski karakter, barem kao real-utopije. No, u svakom slučaju, pokreti urbanog vrtlarstva su izuzetno aktualna ekološka, ekonomska i kulturološka, a na kraju i politološka tema. Tema koja duboko dotiče i pitanje niza ljudskih prava, npr. pravo na zdravlje (koje još nije odgovarajuće kodificirano), koje uključuje i pravo na zdravu hranu (koje još uopće nije kodificirano), a možda u budućnosti i pravo na vlastitu proizvodnju hrane za svoje potrebe (pogotovo u kritičnim uvjetima).

U postojećem stanju odnosa u svijetu i u Hrvatskoj, u kojem je neizvjesno pouzdati se u državne i gospodarske strukture (često korumpirane i bezobzirne) i njihovu otpornost na pritiske svjetskih lobija distribucije hrane (koji nameću i načine njezine proizvodnje), osviještena je populacija (u svijetu, pa tako i u Hrvatskoj) izložena dilemi: boriti se legalno demokratskim putovima za ozakonjenje i za usustavljenje (na razini države) proizvodnje hrane koja je zdrava, ekonomski prihvatljiva i koja je iz domaćih izvora dovoljna za populaciju Hrvatske (makar i samo u klasičnom obrascu bez proizvodnje hrane u gradovima) ili se okrenuti i vlastitoj individualnoj proizvodnji za individualne potrebe i to i u gradovima i tako postići neovisnost o proizvodnji i distribuciji hrane koja ovisi o odnosima moći u svijetu i u državi Hrvatskoj. Pogotovo u mogućim kriznim (ekonomskim ili ratnim) okolnostima čiji stupanj vjerojatnosti nije zanemariv. Da ne spominjemo i ostale ekološko-kulturološke aspekte, koji su također značajne komponente pokreta urbanog vrtlarstva.

Za drugu soluciju (proizvodnja hrane u gradovima) preduvjet su pogodni tereni. To su slobodna i nezagađena prizemna zemljišta, ali i krovovi i zajedničke terase zgrada kolektivnog stanovanja te balkoni i loggie. Ako se izuzmu balkoni i loggie kao tereni pod individualnom (obiteljskom) ingerencijom, te zajedničke terase i krovovi zgrada kolektivnog stanovanja kao mogući predmet dogovora njihovih suvlasnika i stanara, velika većina preostalih pogodnih terena su prizemna zemljišta čije korištenje ovisi o društveno uvjetovanim određenjima (odgovarajućim zakonima, propisima, procedurama, odlukama izvršnih vlasti, urbanističkim aktima, raznim zaštitnim mjerama te raznim grupnim ugovornim odnosima itd.). Zainteresirani za urbano vrtlarstvo se, dakle, ne mogu bez odgovarajućih suglasnosti njima zakonito i sporazumno koristiti, tj. preobraziti ih u površine pogodne za proizvodnju hrane.

Osim definiranja i objavljivanja osnovnih teorijsko-ideoloških postavki koje uopće opravdavaju težnju proizvodnji hrane u gradu, subjektima motiviranim za takvu proizvodnju (u postojećim okolnostima) predstoji izbor strategije za postizanje tog cilja. Ako pokušamo skicirati dijapazon mogućih strategija, možemo ih razapeti između dva ekstrema: neobaziranja na postojeća zakonska odre-

đenja, vlasničke odnose i sl. na jednom polu i podlijevanja svim do sada ustrojenim i postojećim zakonskim okvirima, upravnim praksama i ideološkim pozadinama, na drugom polu. To znači, na prvom polu, strategiju skvotiranja, samovoljnog zauzimanja pogodnih površina, bez obaziranja na njihov pravni status i eventualno društveno-planski već određenu namjenu, te time uspostavljanja jednog, unutar aktualnog sustava ilegalnog (gerilskog), stanja, odnosno inačice prakse direktne demokracije. Na drugom polu, to znači uključivanje u mukotrpn, u trenutnim okolnostima često bezizgledni put postizanja cilja unutar postojeće zakonske, planske i upravne prakse te postojećih odnosa moći. Između ta dva pola treba spomenuti barem jednu "srednju" mogućnost, a to je na neki od mogućih načina legalizirana privremenost korištenja.

Prije odluke za jednu od strategija, ili za njihovu kombinaciju, zainteresirani bi subjekti trebali provesti barem načelne inicijalne analize svih konsekvenci pojedinih strategija i stupnja vjerojatnosti njihove uspješnosti na kratki i dugi rok, prije svega zbog izbjegavanja uzaludnog trošenja energije na borbu sa slabijim izgledima na uspjeh, odnosno zbog promišljenog izbora strategije koja najvjerojatnije i najlakše vodi realizaciji osnovnih ciljeva. Preduvjet za dobru i promišljenu odluku je definiranje ideološke osnove kao ishodišta za bilo koju djelotvornu strategiju. To će utemeljiti argumentaciju za bilo koju varijantu borbe s bilo kojom vrstom i razinom državnih ili društvenih instanci.

Što se navedenih osnovnih strateških pravaca tiče, korisno je proanalizirati ne samo razlike, nego i ono što im je zajedničko. Ako krenemo od skvotiranja, možemo konstatirati da, usprkos početnoj samovolji i prkošenju postojećim zakonima i statusima zemljišta, i samo skvotiranje u krajnoj konsekvenci teži legalizaciji skvotiranjem uspostavljenog stanja. Niz primjera, u Hrvatskoj, susjednoj Sloveniji i u svijetu uopće, govori u prilog tome. Prvotna ilegalna gerila je u nizu primjera postigla legalizirani status, često s vrlo značajnim, prije svega kulturalnim, dostignućima. U tim procesima legalizacije ostvarilo se, na specifičan, skvotistički način, načelo participacije. Najprije inicijativom manjine, da bi se na kraju postigao dogovor svih relevantnih mjerodavnih subjekata i svih zainteresiranih.

Strategija legalizirane privremenosti, spomenuta kao jedna “srednja” mogućnost, se i ne može ostvariti bez dogovora i participacije svih relevantnih i zainteresiranih subjekata, njoj je načelo ostvarivanja participacije imanentno.

Strategija trenutno propisanog puta postizanja cilja kroz sudjelovanje u prostorno-urbanističko-planskim procesima može se oslanjati na elemente sadašnje ozakonjenosti participacije, koja je doduše formalno ozakonjena, ali u odgovarajućim zakonima nedostatno razrađena, te se u praksi ne provodi, barem ne dovoljno i istinski. Zato često dovodi zainteresirane protagoniste novih, do sada neuobičajenih ideja i praksi do glibljenja u živom pijesku birokracije i podlijeganja odnosima moći koji utječu na odluke ingerentnih subjekata vlasti. Toj strategiji je kao okvir nužna borba za realizaciju istinskih mogućnosti participacije, za odgovarajuća zakonska rješenja i propisane procedure koje to omogućuju. Za to je pak potrebna i spomenuta odgovarajuća ideološka osnova argumentacije.

Bez obzira na prednosti i nedostatke pojedinih opisanih (i drugih mogućih) strategija i njihovih mogućih kombinacija, zajedničko im je načelo i metoda participacije, bez koje nijedna strategija u krajnjoj konsekvenci nema izgleda uspjeh. Tu treba spomenuti osnovno načelo participacije u procesima razvoja (izgrađene) okoline (koje je autor ovih redaka u više navrata definirao i isticao), a to je da participacija znači aktivno sudjelovanje i suodlučivanje svih relevantnih i zainteresiranih subjekata koji sudjeluju u procesima razvoja (izgrađene) okoline, od samog početka pa do kraja svakog procesa intervencije u zatečenu okolinu, i njihov ravnopravni položaj u informiranju, praćenju, dogovaranju i suodlučivanju. Republika Hrvatska je ratificirala *Aarhušku konvenciju*,² pa bi već dosljedna primjena načela te konvencije značajno unaprijedila praksu participacije. To bi pak značilo i promjenu mentaliteta vladanja i upravljanja, što je očito dugoročniji proces. Zato bilo koja od navedenih strategija znači i borbu za ostvarivanje istinske prakse participacije, koju nijedna strategija, ako želi uspjeti, ne može i ne smije zanemariti, tj. treba je neizostavno inkorporirati.

Što se tiče oblika participacije, već su iz dosadašnje prakse načelno dovoljno poznati: djelovanje kroz građanske inicijative, udruge,

lokalnu samoupravu, gradske, županijske i državne skupštine itd. Moguće metode obuhvaćaju široki dijapazon: od teorijskog promišljanja, uključivanja i djelovanja kroz postojeće oblike i institucije putem prijedloga i predstavki, pa do pritiska putem javnih demonstracija, djelovanja na način direktne demokracije te skvotiranja odgovarajućih površina.

Na kraju ove skice može se zaključiti da su problemi stvaranja gradskih vrtova i proizvodnje (zdrave) hrane u gradu usko povezani s problemima participacije, pa ih je u cilju uspostave i uspjeha jednog i drugog nužno zajedno promatrati i prakticirati. Praksa urbanog vrtlarenja bi se, osim toga, trebala razvijati i promišljenim uklapanjem u šire (sveobuhvatnije) koncepte cjelovitog razvoja gradskog krajobraza i kulture življenja.

Bilješke

— 1 Stričić, Zdenko. 1952. *Arhitektonsko projektiranje*. Zagreb: Školska knjiga.

— 2 *Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-making and Access to Justice in Environmental Matters* (Konvencija o pristupu informacijama, sudjelovanju javnosti u odlučivanju i pristupu pravosuđu u pitanjima okoliša) – Aarhuška konvencija, potpisana 1998. u Aarhusu, stupila na snagu 2001. godine. Republika Hrvatska ju je ratificirala 2006. godine.

Foto: J. Dujmović

Terapijski (po)vrt(njak), posjetiteljica bolnice KBC Zagreb, Rebro, 2012.

Josip Dujmović

Tekst je objavljen u Dvotjedniku za društvena i kulturna zbivanja "Zarez", god. XIV/2012., br. 345, temat "Urbano vrtlarenje".

(Društveni) vrt kao paradigma terapijske situacije: krizi i šaputanja

Zamislite sljedeći scenarij: *zapsihozite* u Travnom, banka vam sjedne na stan, a država vas zbrine po *Zakonu o zaštiti osoba s duševnim smetnjama* – udomljenjem u "hrvatski udomiteljski El Dorado", Vrbovečku Dubravu. Ostatak života, lišeni poslovne sposobnosti, bavite se ruralnim stočarstvom.

Terapijska hortikultura je zamišljaj jednog nemesarskog posredovanja u zamrsvu prirodu ljudske psihe. Naša se Štefica već mjesecima ne osjeća dobro. Njenoj sve travnijoj parceli u zajedničkom urbanom vrtu (koja psihološkim rječnikom reprezentira njen *self*) susjed se obraća ovako: "Suseda, dajte da vam pomognem." Podvezujući paradajze, on pridiže jednu šutljivu osamljenicu iz nevidljivog prizemlja zajedničke zgrade. Postojanje zajedničkog cilja i nepostojanje zidova između tog cilja omogućit će možda jedan takav susret.

Ovaj se članak bavi pitanjem terapijskog u vrtu. Problematizirat će značenje pojmova terapija i terapijska situacija te njihovu poziciju prema životu, ideju vrta kao intrinzično društvenu i intrinzično terapijsku situaciju te, kroz prizmu terapijskog, potencijal urbanih vrtova za društvenu promjenu.

Porijeklo riječi terapija je starogrčko, a označuje brigu i njegu o potrebitom drugom. Terapijska bi situacija, u tom smislu, bila svaka ona konstelacija u kojoj sadržani subjekt da(ru)je brigu i njegu drugom sadržanom subjektu. Ne radi se međutim o jednostranom procesu, nego o nužnoj razmjeni, jer i "potrebiti drugi" zauzvrat da(ru)je svoju emociju, zahvalnost ili drugu vrijednost (uključujući i oporavak i život). Tu interakciju nazvat ćemo terapijski proces. U medicini i "alternativnoj" medicini terapija je sinonim za liječenje, a u psihologiji i "alternativnoj" psihologiji sinonim za psihoterapiju. U svim domenama uporabe termina, a poglavito "alternativnim", znakovit je trend imeno-

Foto: J. Dujmović

Terapijski (po)vrt(njak) bolnice KBC Zagreb, Rebro, 2012.

vanja terapijskih učinaka holističkim; misli se na *biopsihosocijalnos-piritualni* učinak, s većim ili manjim naglaskom na pojedini dio spektra. Znakovit je, međutim, i historijski pomak prema ne-ljudskom (neposrednom) da(ri)vatelju brige i njege koji je zacijelo posljedica posvemašnje tehnologizacije života, no krajnji korak tog pomaka bila bi, paradoksalno, baš terapija prirodom kao takvom. Koga bi to i kako dakle negovala Leopardijeva maćeha? U pitanju je možda još jedan semantički pomak. Terapijom se, naime, više ne označava nužno briga ili njega jednog subjekta za drugog, nego naprosto svaka ona situacija koja ima za posljedicu boljitak "terapeutiziranog" subjekta. A beneficirati se može i od nebrige. S pozicije ekonomičnosti takvo što bi bilo i poželjno. Tako će nekima baš "surova" priroda činiti dobro. Na koncu će se, sada nebitno indiferentna ili benevolentna priroda, pokazati prepuna terapijskih agen-sā; u svijesti suvremenih ljubitelja prirode neće ih biti možda još samo u njenim farmaceutskim ekstraktima. A najzačudnije, beneficirati se može i iz malevolentnosti; netko vas siluje, vi se, na primjer, seksualno oslobodite – eto vam terapije! Čemu onda toj eksploziji terapijskih situacija pridonositi člankom o društvenom vrtu kao njihovom još jednom neminovnom poprištu?

Ideja vrta, međutim, pokazat će se upravo paradigmatička ideji terapijske situacije prije nego ju je ekstenzija riječi terapija zapravo dokinula ignoriranjem njezina terapijskog procesa i njezine intersubjektivnosti. Koja je, dakle, ideja vrta? Za početak, što vrt nije? Vrt nije priroda. Vrt je nerazdruživo vezan uz čovjeka. Vrt ne može bez čovjeka kao što priroda može. Bez čovjeka, vrt postaje priroda. Gdje je onda nego u vrtu mogao otpočeti čovjekov hod po zemlji? Umjesto da "potrebiti" lunja prirodom tragajući za svojom terapijskom situacijom lišenom "drugog" i lišenom "brige i njege", Bog čovjeka stavlja u vrt, imitaciju prirode, preciznije, atenuaciju prirode, "da ga obrađuje i čuva" te mu dodjeljuje drugog. Vrt dakle ne pripada pojedincu, on je nužno međuljudski, društven. Ni Voltaireov *Candide* ne obrađuje svoj vrt, nego zajednički spašenicima epohe. Pa ima koga ušutkati u vrtu pošto otpočne kakvu filozofsku raspravu. Poljudstvena priroda vrta kao takva formalno već zadovoljava konstituent međuljudskosti koji u nekom "osamljeničkom" vrtu može i izostati. Moglo bi se reći i ovako: vrt je upravo ušutkana priroda. Rajski je vrt, dakle, simbolički prva terapijska situacija. Ili i ovako: terapijsko je imanentno situaciji vrta, a u kršćanskoj mitologiji transcendirira iz situacije vrta.

Vrtlarenje je terapijski proces u terapijskoj situaciji vrta. Strogo gledano, ne liječi dakle vrt, nego vrtlarenje. Otud, primjerice, pored sve raskoši, osjećaj uskraćenosti u botaničkom vrtu. I upravo je u tom procesu začudnost vrta kao terapijske situacije. Naime, “brigu i negu”, umjesto da prima, ovdje “potrebiti drugi” da(ru)je “drugom” – vrtu, ne bi li ga “spasio” od prirode! Vrtlarenje je stoga i alegorija čovjekove borbe protiv vlastite biološke datosti. A to je borba koja se ne može boriti bez poniznosti i nade. Vrtlarenju je od svih ljudskih djelatnosti možda ponajviše intrinzična nada. Sadi se i njeguje i zalijeva u nadi da će nepredvidiva zemlja roditi, kao što se u nadi rađaju nepredvidiva djeca. Nada u oporavak od bolesti, posve intrinzična oporavku, danas je uglavnom izmještena od subjekta, u rukama tehnologizirane medicine i njezina biodeterminizma. Posrijedi je, u konačnici, izostanak interakcije kao nužnosti terapijskog procesa pa onda i interakcije nade, koju statistička vjerojatnost znanosti današnje medicine uostalom niti ne može pojmiti. U vrtu je pak ta uzajamost terapijskog procesa vrlo plastična: čovjek je i njegovatelj (dok vrtlari) i njegovani (dok uživa u njegovim mirisima, bojama, plodovima).

Terapijski učinak vrtlarenja nazvat će se terapijska hortikultura ili hortikultura terapija. Hortikultura doslovno znači uzgoj vrta (lat. *hortus* – vrt, *cultura* – uzgoj, razvoj). Terapijska hortikultura bi dakle bila uzgoj vrta u terapijske svrhe (no ne može li i vrt koji je stvoren i održavan iz drugih razloga biti terapijski?), a hortikultura terapija terapija uzgojem vrta (može li bilo koji uzgoj i bilo koji vrt biti terapijski?). Oba su termina podjednako zbunjujuća i pokušaj su formaliziranja vrtlarenja kao terapije. No iz pitanja koja se otvaraju pokušajem raščlambe termina može se naslutiti da ne bi svako vrtlarenje bilo podjednako terapijsko. U tom smislu pitanja: (I) treba li terapijskom vrtlarenju hortikulturni terapeut?, i (II) trebaju li terapijskom učinku vrtlarenja znanstveni dokazi?, imaju svoje opravdanje. Činjenica jest da bi u postojećoj organizaciji društvene stvarnosti formaliziranje terapijskog učinka vrtlarenja bilo dobrodošlo s aspekta organizacije aktivnosti. Znanstveni dokazi o terapijskom učinku vrtlarenja podvode ga principima fizikalne terapije te socioterapije i nisu predmet interesa ovog članka, osim što svojim redukcionizmom golicaaju pretenciozno spekulirati

o svojim mogućim (kozmološkim) izvodima – element zemlje imao bi potencijal ublažiti neke od temeljnih čovjekovih nespokoja: tjeskobu kao posljedicu filogenetske uzbibanosti, opsesiju kao pokušaj bijega od prljavosti, strah od smrti kao zaborav proljeća...

Izgon iz rajskog vrta začetak je ekstenzije, odnosno dokidanja terapijske situacije. Današnji šumski vrt ili divlji vrt u svom punom izvodu ilustracija su te ekstenzije. Terapijska situacija koja se želi izjednačiti sa životom upravo je negacija terapije. Terapijska situacija je nužno imitacija života, preciznije, atenuacija života, bez obzira predstavlja li pokušaj povratka u život ili bijega od života. Nije li i intrauterini život terapijska situacija prije života samog? Stoga su upravo muke rađanja podsjetnik na izgubljeni raj.

Propitivanje potencijala urbanih vrtova za društvenu promjenu kroz prizmu terapijskog može se činiti nezahvalnim. Polazeći, naime, od sistema koji dovodi pojedinca u potrebu za brigom i njegom, raznorazne terapije (s naglaskom na psihoterapije kao atenuatore čovjekova naboja za pobunu), poimat će se kao od tog istog sistema generirani, individualistički, partikularni “supstituti” za revoluciju, koji su, manipulirajući eksploatiranim pa “njegovanim” pojedincem, upravo antiteza revoluciji. No nije li svaka borba za pravednije društvo pokušaj uspostave nove terapijske situacije u kojoj će ljudi biti bolje zbrinuti i njegovani? Pa ipak, ključna je razlika u brizi i njezi za društvo i pojedinca kao imanentnom sastojku društvenog sistema, a ne kao njegovoj (skupo plaćenju) incidentalnosti. Društveni vrtovi kao oblik terapijske situacije možda će najbolje izdržati navedenu kritiku brojnošću svog ciljanog subjekta, mogućnošću socioekonomskog boljitka te, što je najvažnije, podrivanjem globalno-korporativnog sistema proizvodnje i distribucije hrane. Omasovljeni pokret urbanih vrtova imao bi tada karakter društvene promjene.

No kako bi točno pojedinačni (psiho)terapijski proces u vrtu posredovao tu društvenu promjenu? Odgovor bi mogao započeti ovim pitanjem: ako je jedan od elemenata društvenog djelovanja pojedinačni ljudski doprinos, što je to što proces vlastitog darivanja čini naoko lakim u situaciji vrta, naspram vlastitog darivanja u bilo kojoj drugoj društvenoj situaciji? Psihoanaliza bi odgovorila simbolikom narcističkog njegovanja eksterioriranog vlastitog *selfa*. U tom je

smislu društveni vrt (trebalo bi ovdje reći javni vrt jer je svaki vrt društven, no u vrtu se nešto opire tom pridjevu javni), puno vredniji od privatnog vrta. Pa ipak, i u tom će vrtu svaki pojedinac (obitelj, druga manja zajednica) “uzgojiti” samog sebe: radišnog, svadljivog, dobroćudnog, netrpeljivog, šutljivog (...), i na brisanom prostoru svoje parcele biti tek naprosto vidljiviji nego na par kvadratnih metara ispred svog televizora. Susjedovom će altruizmu s početka članka pomoći upravo ta vidljivost “potrebite druge”, a ne naravomijenjajuća terapijska situacija vrta. Da je u narcizmu opasnost, upozorava i primjer Boga, koji rajski vrt nije stvorio samo da “u nj (velikodušno) smjesti čovjeka”, nego da bi i sam “šetao vrtom za dnevnog povjetarca”, uvjetovavši čovjeku “koga je napravio” kako se ponašati u toj eksteriorizaciji vlastita reda i sklada. Možda je odgovor (i ponovno iz narcističkog) u podatnosti vrta kao supstrata u koji se ulaže. A ako i podivlja, vrt će divljati nijemo. Osim ako, u društvenom vrtu, neka glasna vrtlarica ne stane u obranu svoje podivljale parcele... Ili je urbani vrt upravo primjer da je da(ri)vanje pojedinca društvu nužno posredovano osobnom dobrobiti – koja je ovdje nazvana terapijskom – i da s tom činjenicom naprosto treba računati?

U Hrvatskoj, osobe s psihičkim smetnjama, koje (više) nemaju gdje stanovati ili (više) ne mogu stanovati same, država “zbrinjava” smještanjem u ustanove ili takozvanim udomljavanjem. Alternativna je (i u razvijenim zemljama prevladavajuća) praksa stambenih zajednica, kojih u Hrvatskoj, na razini civilno-društvenog entuzijazma, ima tri i zbrinjavaju dvanaest ljudi. Za prvu svrhu država izdvaja redovita novčana sredstva koja su stambenim zajednicama, na razini sistema, uskraćena. Ideja stambenih zajednica je (re)integracija korisnika u društvo; realnost ustanova “za psihički bolesne odrasle osobe” jest skladištenje tijela, a pretežita realnost udomiteljskih obitelji je besplatna (ili preciznije: od države plaćena) radna snaga na seoskim stočarskim gospodarstvima bez ulaganja u ikoju drugu perspektivu. Može li terapijski medij urbanog vrta, koji je još zajednički i društveni i susjedski, biti pandan i ohrabrenje društveno-inkluzivnim praksama? I koji bi točno pojedinačni (psiho) terapijski procesi u vrtu posredovali tu društvenu promjenu?

Na koncu, ostaje vidjeti hoće li društveni vrt biti više život sam ili atenuacija života. Okolnost da se prvi zagrebački zajednički vrt

predlagao načiniti u prostoru napuštene klaonice apostrofira tu dvojnost. Moglo bi se pitanje postaviti i ovako: kakav bi bio terapijski učinak jedne klaonice u širem centru grada? I koja to (urbano) terapijska gibanja odmiču klaonice i krikove psihotičnih susjeda iz gradova? I nije li baš stoga što imitiraju život terapijā sve više i više, i sve su više onkraj života, kao što se i čovjekova potreba da bude njegovan izmješta onkraj života, u takozvano slobodno vrijeme, u rezorte i u vrtove? Ili bi pak upravo vrt u susjedstvu i luda baba iz prizemlja u vrtu predstavljali život sâm?

Foto: A. Čoh

Inicijativa *Parktipacija*, transparent s akcije za prvi društveni vrt, 2012.

Sandra Dobrić

Tekst je napisan u studenom 2013. godine.

Odozdo – odozgo: (društveni) vrt je eksperiment

Parktipacija se prvi put okupila u proljeće 2012. kao inicijativa građana sa zajedničkim interesom za urbane vrtove u Zagrebu. Inicijativa je ubrzo počela zagovarati uspostavljanje vrtova u Zagrebu te, nakon pažljivog promišljanja, između naziva *društveni*, *urbani*, *gradski* ili *zajednički vrt*, odabrala *društveni vrt* kao najprikladniji. Naime, pridjev *društveni* najbliže je ocrtavao ulogu i karakter kvartovskih vrtova u Zagrebu kakve smo željeli postići. Činilo se prilično izvjesno da će vrtlari, na parcelama male pojedinačne površine u zajedničkom vrtu u gradu, uzgajati hranu kako bi se opskrbili svježim i kvalitetnim voćem i povrćem, popravili kućni budžet ili se opustili u vrtu nakon napetog radnog dana. S druge strane, razvoj zajednice, koja bi upravljala vrtom i organizirala društvene aktivnosti za vrtlare i ostale stanovnike četvrti, činio se prilično neizglednim bez jasnog definiranja društvenog karaktera vrta kao temeljne vrijednosti i organizacijskog načela pri njegovom uspostavljanju. *Parktipacija* je inicijalno zagovarala uspostavljanje društvenih vrtova na javnim površinama uz besplatno ustupanje gradskog zemljišta udrugama koje bi upravljale vrtom ili pojedinačnim građanima. Tijekom jednogodišnjeg aktivnog zagovaranja putem dopisa gradskim strukturama i organiziranjem javnih događanja, inicijativa je isticala da je besplatno ustupanje gradskog zemljišta, kao javnog prostora, opravdano upravo ravnopravnim pristupom svim stanovnicima pojedinog kvarta te društvenim karakterom vrta, koji kroz razvoj solidarne i emancipirane zajednice proizvodi jedinstvene sadržaje za kvart u kojem se nalazi. *Parktipacija* je tako predvidjela kriterij ravnopravnosti pri dodjeli vrtnih parcela u društvenom vrtu, zajednički dio koji je otvoren svim građanima, udrugu građana ili vijeće vrtlara koje bi upravljalo vrtom i organiziralo aktivnosti za čitav kvart, poput vrtnih radionica ili razmjene sjemena i hrane. Inicijativa je ujedno naglašavala da gradski vrt bez tih obilježja društvenosti neće ostvariti puni smisao korištenja javnog prostora koji se otvara prema kvartovskoj zajednici, već jednostavno ustupiti gradsko zemljište za individualne potrebe građana. U kontekstu promicanja urbanog vrtlarenja, *Parktipacija* nastavlja

podržavati vrtlare u pojedinačnim, gradskim i samoinicijativnim zajedničkim vrtovima građana, iako je prilikom osnivanja *Gradskih vrtova* Grada Zagreba u proljeće 2013. javno izrazila zabrinutost vezanu uz kriterije dodjeljivanja parcela, način upravljanja vrtom i druga praktična pitanja organizacije prostora i aktivnosti u *Gradskim vrtovima*, koji tada nisu stvarali preduvjete za ostvarenje društvenog karaktera vrta kao jedinstvene prilike za povezivanje i osnaživanje lokalne zajednice kroz aktivnosti koje angažiraju sve stanovnike četvrti.

Foto: S. Matić, D. Vuković

Participacija, Sopot 2013.; Radna akcija u vrtovima na Savici, 2013.

Kako bih istražila pitanje kako ostvariti društveni karakter zajedničkog vrta u danim društvenim prilikama, razgovarala sam s vrtlarima iz četiri zajednička vrta u dva grada: Varaždinu i Zagrebu. Razmišljanja u nastavku teksta proizlaze iz mog osobnog interesa za osmišljenu društvenost i ne odražavaju stavove *Participacije* kao grupe. U razgovoru me osobito zanimala motivacija vrtlara za uspostavljanje ili sudjelovanje u vrtu, model upravljanja vrtom, organizacijske intervencije za harmonizaciju i emancipaciju vrtlarske zajednice i otvorenost vrta prema četvrti. Kroz promišljanje i uspoređivanje iskustva vrtlara nametnula su se šira konceptualna pitanja poput uloge i geneze autoriteta, cirkulacije moći u grupi, političke emancipacije pojedinca te građanske participacije u aktualnim društvenim prilikama. Razgovore s predstavnicima različitih vrtova vodila sam odvojeno, a pored sličnih promišljanja o smjeru i mogućnostima za razvoj samoorganizirane, emancipirane i ravnopravne (vrtlarske) zajednice, nezavisno jedni od drugih, vrtlari su isticali isto viđenje: "vrt je eksperiment".

Od pokretača vrtova, moji sugovornici bili su predstavnici *Čudesnih vrtova* iz Varaždina i vrta *EkoEkipe Prečko* iz Zagreba. Razgovarala sam i s korisnicama i vrtlaricama *Gradskog vrta* u kvartu Sopot i samoinicijativno nastalog zajedničkog vrta u kvartu Savica u Zagrebu. U Varaždinu i zagrebačkom kvartu Prečko riječ je o novim vrtovima koje su pokrenule i kojima upravljaju udruge građana. Gradski vrt u Sopotu pokrenuo je Grad Zagreb 2013. godine, a vrt na Savici rezultat je spontanog građanskog zauzimanja zapuštenih gradskih površina za potrebe urbanog vrtlarenja, koje u Zagrebu ima višedesetljetnu tradiciju. Građanski vrt na Savici integriran je u mrežu *Gradskih vrtova* Grada Zagreba krajem 2013. godine, nakon završetka pisanja ovog teksta.

Vrtlari u tim vrtovima čine presjek različitih dobi, nacionalnosti, razina obrazovanja, svjetonazora i dnevno-političkih opredjeljenja. Moji sugovornici ističu da te različitosti nisu očite niti presudne za harmonizaciju zajednice, uz izuzetak nacionalnih i dnevno-političkih predznaka koji u manjem broju slučajeva mogu stvoriti poluizrečene polarizacije. Svi ističu određenu razinu otvorenosti prema razmjeni vrtlarskih savjeta, kao i spontanu vrtlarsku solidarnost i međusobno pomaganje kod fizičkih aktivnosti u vrtu. Moji sugovornici također ocjenjuju da je zajednički interes vrtlarenja najistaknutiji ujedinjujući faktor, dok komunikacijsko neumijeće i usmjerenost na vlastite interese ili položaj u vrtu djeluju destruktivno u grupnoj dinamici. Za razliku od osobnih karakteristika vrtlara, čini se da motivacija i vizija s kojom vrtlari dolaze u vrt, kao i stupanj njihove pojedinačne građansko-političke emancipacije, najznačajnije utječu na povezivanje zajednice i model upravljanja vrtom.

Iako navode motivaciju za lokalni uzgoj organske hrane i razvoj vrtlarskih vještina, predstavnici i pokretači vrta u Varaždinu i zagrebačkom Prečkom ističu da je povezivanje zajednice bio osnovni cilj pokretanja vrta. Glavni poticaji u tom smislu bili su percipirana odsutnost sućuti i solidarnosti u društvu, izostanak mjesta za kvalitetno provođenje slobodnog vremena i nedostupnost površina za uzgoj hrane stanovnicima urbanih sredina. U razgovoru s korisnicima drugih vrtova, vrtlarima u zagrebačkim kvartovima Sopot i Savica, stječe se drugačiji dojam: važnost uzgoja vlastite hrane i rekreacije tamo je izraženija, a mjestimice je vrlo naglašena želja za individu-

alnošću i isključivanjem iz društva (“Odlazim u vrt da se maknem od svega”). Zajedništvo ovdje ne predstavlja apriornu vrijednost, već se pojavljuje uglavnom kao taktički pristup pred vanjskom prijetnjom opstanku vrtova. Tada se i kod onih koji se u vrt dolaze isključiti razvija svijest, prema riječima jedne od mojih sugovornica, “da jedino kroz prihvaćanje zajedništva pojedinačni vrtovi mogu opstati i osobni interesi biti zadovoljeni”. Premda se može povući određeni zaključak o različitosti motivacije iz pozicije pokretača i korisnika vrta, načelno se mogu izdvojiti dvije glavne oprečne sociološke motivacije za odlazak u vrt: želja za uključivanjem, odnosno za isključivanjem iz društva. Iako može postojati u viziji pokretača vrta ili pojedinih vrtlara, paradoksalno, želja za zajedništvom ipak nije sveprožimajuća motivacija za sudjelovanje u zajedničkom vrtu. Važnost povezivanja zajednice nije očigledna za vrtlare, a bez jasnog poticaja i predodžbe o dobrobitima zajedništva može naići na značajne otpore i neprihvatanje uključivanja kao izraz “nepovjerenja prema zajedništvu i nepoznavanja uspješnih oblika zajednica”, prema riječima moje sugovornice sa Savice.

Nadalje, iskustva u samoorganizaciji, stupanj samoinicijativnosti i angažmana u uređenju zajedničkih dijelova vrta značajno utječu na model upravljanja vrtom. Te su odlike najizraženije među vrtlara na Savici čiji su vrtovi nastali postepenim samoinicijativnim zauzimanjem slobodnih kvartovskih površina. Vrt na Savici je u velikoj mjeri ostvario model građanskog samoupravljanja: vrtnu infrastrukturu i parcelizaciju vrtlari su uredili sami tijekom zajedničkih akcija postavljanja pumpi, uređenja staza i prostora za druženje u vrtu, te su u ljeto 2013. zajedničkim djelovanjem odoljeli pritiscima gradskih struktura da se vrtovi izmjestite sa Savice i uklope u model Gradskih vrtova u susjednom kvartu Borovje. S druge strane, samoorganiziranje vrtlara i preuzimanje odgovornosti za rješavanje zajedničkih izazova u vrtu čini se tek u povojima u Gradskom vrtu u Sopotu. To djelomično proizlazi iz veličine vrta i međusobnog nepoznavanja vrtlara u nedavno osnovanom vrtu. Ipak, izvjesno je da nerazjašnjene uloge i odgovornosti između vrtlara i Grada Zagreba, kao osnivača vrta, predstavljaju očitu prepreku samoorganizaciji vrtlara u Gradskim vrtovima. U sopotskom vrtu, primjerice, u prvih pola godine nije zaživjelo učinkovito kompostiranje, navodnjavanje i upravljanje otpadom; zajednički dio i dalje

nije uređen niti se koristi za aktivnosti vrtlara i drugih stanovnika četvrti; vrtu kronično nedostaju voćke i drveće za hlad i odmor vrtlara te zaštitu biljaka u ljetnim mjesecima. Dok gradske strukture te probleme ne uređuju, tek poneki vrtlari pokazuju inicijativu, no nailaze na izazove u postizanju grupnog dogovora te aktivne podrške u provedbi konkretnih aktivnosti. Slaba razina samoorganiziranog zajedničkog djelovanja također je odraz izostanka mehanizama za zajedničko odlučivanje, te neusmjerenosti zajednice na samu sebe, odnosno izmještanje moći i odgovornosti iz vrtlarske zajednice prema vanjskom autoritetu gradskih struktura. Kao rezultat toga, Gradski vrtovi u Zagrebu često ostaju u nerazjašnenoj poziciji nemoći i frustracije pri uređenju osnovnih praktičnih pitanja za svoje funkcioniranje.

Iako nosi izuzetan potencijal za samoorganizaciju i aktiviranje građana, u postojećem upravljačkom modelu zajednički vrt zapravo perpetuira aktualne društvene odnose u vidu raspodjele moći i odgovornosti. Prema tom modelu, upravljanje i određivanje pravila, odgovornost i organizacija prepušteni su pozicijama nominalne moći, dok građani preuzimaju korisničku ulogu u vrtu-društvu. Dosljedna preslika takvih odnosa jest diskurs sigurnosti kao mehanizma kontrole (kontrolni posjeti gradskih struktura, mogućnost oduzimanja parcela građanima, glasine o zaštitarima i nadzornim kamerama), koji kod ponekih vrtlara nailazi na odobravanje, a kod drugih na negodovanje. U konačnici, dragocjena prilika za osnaživanje i samoorganizaciju lokalne zajednice gubi se paralizom samoorganizacijskog instinkta vrtlara-građanina, a u naličju te postavke, mogućnošću delegiranja odgovornosti za oblikovanje prostora i zajednice u kojoj živimo.

Na primjerima tih vrtova možemo primijetiti da odnosi moći, autoritet i preuzimanje aktivne uloge u vrtu proizlaze u prvom redu iz čina osnivanja vrta, pri čemu osnivačima pripada pozicija inicijalnog autoriteta. Gradski vrtovi, poput vrta u zagrebačkom kvartu Sopot, predstavljaju najočitiji primjer tog procesa, tim više što se nastavljaju na uobičajeni društveni uzorak koji podrazumijeva da gradske strukture autonomno uređuju javni prostor i sadržaje za građane. Zanimljivo je, međutim, da vrtovi nastali odozdo, odnosno vrtovi kojima upravljaju udruge građana u svojim počecima uglav-

Inicijativa Parkticipacija, akcija kojom predlaže prvi društveni vrt na zapuštenoj gradskoj parceli u Novom Zagrebu, studeni 2012.

nom slijede sličan uzorak. Iako su zajednica i samoupravljanje u središtu vizije pokretača vrtova u Varaždinu i Prečkom, i tu vrtlari često inicijalno podrazumijevaju da pokretačima vrta pripada autoritet i odgovornost za upravljanje vrtom – od uređenja vrtne infrastrukture i sadržaja, donošenja odluka ili davanja dopuštenja za intervencije u vrtu pa sve do pružanja stručnih savjeta o uzgoju biljaka. U vrtu na zagrebačkoj Savici, pioniri i starosjedioci u vrtu također uživaju određeni ugled i poneki novi članovi im prepuštaju vodeću ulogu u raspravi i donošenju odluka ili traže dopuštenje za zauzimanje praznih vrtne parcela. Taj je primjer osobito zanimljiv pokazatelj autoriteta starosjedioca: s obzirom na to da se vrt nalazi na gradskom zemljištu, jasno je da formalno pravo dodjeljivanja parcela ne mogu imati pojedini građani. No, kako su se vrtlarski pioniri na Savici odvažili samoinicijativno oblikovati javni prostor mimo formalnih pravila upravljanja gradskom imovinom, u stvarnoj dinamici zajednice, njima novi članovi vrta ponekad uistinu atribuiraju pravo raspolaganja javnim prostorom. Naposljetku, taj primjer navodi na promišljanje prava na oblikovanje javnog prostora kao gradskog, građanskog ili zajedničkog.

U vrtovima u kojima su osnivači spremni podijeliti kontrolu, odgovornost i upravljačku moć s drugim članovima zajednice, uz male poticaje, brzo se profiliraju pojedinci koji stječu ugled i autoritet svojom doprinosom vrtu kroz konkretne inicijative i rješenja. Varaždinski primjer pokazuje da autoritet iz zasluge stječu pojedinci koje odlikuju praktične sposobnosti i vrtlarska umijeća, otvorenost, nesebičnost i iskreni angažman za dobrobit vrta. Prema riječima jedne od osnivačica vrta u Prečkom, “normalno” je da osobe koje se zalažu za rješavanje ključnih pitanja za vrt stječu ugled i relevantnost u grupi. Takav angažman potiče druge vrtlare da se aktiviraju na zajedničkim aktivnostima u vrtu. Na taj način podjela odgovornosti dovodi do ravnomjernije raspodjele moći i pojedinačnog angažmana, što ujedno umanjuje pritisak na početnu upravljačku jezgru osnivača vrta te njihove frustracije koje mogu proizaći iz preopterećenosti organizacijskim aktivnostima i osjećaja nedovoljne podrške ostatka grupe.

U vrtu na Savici također ugled stječu “oni koji više rade”, odnosno doprinose rješavanju zajedničkih pitanja poput uređenja vrtne in-

frastrukture ili zagovaranja za ostanak vrtova na trenutnoj lokaciji pri gradskim strukturama. Iako starosjedioci imaju početni autoritet osnivača, u tom vrtu autoritet stječu prije svega djelatni, poduzetni i emancipirani vrtlari. U tom smislu, zanimljiv je i razvoj grupe dinamičke u Gradskom vrtu u zagrebačkoj četvrti Sopot gdje se rješavanje praktičnih izazova u vrtu ili komunikacija s gradskim strukturama odvija preko angažiranih pojedinaca. Ipak, zbog nedovoljne prohodnosti informacija i mehanizama za ravnopravno sudjelovanje svih vrtlara u procesu odlučivanja, ta dva vrta, koja su nastala na oprečan način (vrt u Sopotu odozgo, a vrt na Savici odozdo), u određenom smislu dijele sličnu situaciju po pitanju ravnopravne participacije vrtlara. Dok je prednost vrtova na Savici emancipiranost vrtlara i samoupravljanje, s obzirom na neskladnu raspodjelu utjecaja, izazov je u već posložene odnose glasnijih i tiših glasova unijeti promjenu u načinu donošenja odluka kroz uvođenje zajedničkih vrijednosti i modela komunikacije i dogovaranja.

Kako potaknuti vrtlare da se ravnomjerno angažiraju u društvenom vrtu? Kako stvoriti uvjete za ravnopravno sudjelovanje u donošenju odluka u zajednici?

Spomenuta iskustva građanskih inicijativa i udruga koje su pokrenule zajedničke vrtove pokazuju da će vrtlari često inicijalno zauzeti korisnički stav i odgovornost za upravljanje vrtom automatski povjeriti percipiranom autoritetu. Za uspostavljanje vrta, s obzirom na količinu logističkih aktivnosti i potrebu da se donesu značajne odluke, izdvajaju se pionirske ličnosti koje zatim u široj zajednici često postaju autoriteti od kojih se očekuje daljnje vodstvo. Iz tog razloga, nakon uspostave vrta, potrebno je organizacijski i vrijednosno usmjeriti zajednicu prema samoupravljanju konkretnim naporima i smjernicama. Osim što će to doprinijeti uravnoteženju odnosa moći u zajednici, također će u praktičnom smislu ravnomjernije raspodijeliti odgovornosti i zaduženja, te u konačnici rasteretiti osnivače vrta i omogućiti slobodniji razvoj zajednice i vrta. Predstavnici udruga u Varaždinu i Prečkom, primjerice, poduzimaju svjesne intervencije za emancipaciju zajednice. Zahvaljujući tome, korisnici njihovih vrtova postepeno se počinju aktivirati, preuzimati zaduženja i inicirati rješenja za logističke probleme u vrtu ili organizirati aktivnosti za jačanje zajedništva. U urbanim vrtovima jasna je

poveznica između uzgoja vlastite hrane i ekonomske neovisnosti pojedinca, no građansko-politička emancipacija postiže se samo uz promjenu svijesti iz korisničko-potrošačke u djelatnu društvenu poziciju, čime se upravo ostvaruje sav proizvodni potencijal društvenog vrta.

Bez organizacijskih intervencija za harmonizaciju i emancipaciju društvenog vrta, istinska zajednica neće se sama stvoriti. To ne znači da se vrtlari neće družiti: međusobno pomaganje u vrtu, razmjena savjeta o vrtlarenju ili druženje uz hranu uglavnom se spontano odvijaju u svakom vrtu. Ipak, prevladavanje zajedničkih izazova – poput uređenja vrtne infrastrukture, organizacije zajedničkih aktivnosti ili borbe za opstanak vrtova – angažira i povezuje zajednicu na puno značajniji način. Kako bi bile održive, takve aktivnosti također zahtijevaju uređene mehanizme odlučivanja u zajednici, raspodjelu odgovornosti te dogovaranje zajedničkih vrijednosti. Budući da ti procesi zahtijevaju svjesnu organizaciju funkcioniranja grupe, vrtlarskoj zajednici u tome može pomoći moderator s jasnom vizijom razvoja i emancipacije zajednice. Štoviše, za održavanje kohezije zajednice važna je aktivna prisutnost moderatora u vrtu kroz obrađivanje svoje ili zajedničkih parcela. Moderator svakako treba biti jedan od vrtlara, te imati dovoljno slobodnog vremena, izvrsne komunikacijske i facilitatorske vještine te čvrsto uvjerenje u dobrobit zajedništva.

U prvom redu, moderator vrta, osobito ako je ujedno osnivač vrta, treba otpustiti kontrolu nad uređivanjem i aktivnostima u vrtu jer će nepotrebno jak nadzor najmanjih aktivnosti u vrtu inhibirati samoinicijativnost i samoorganizaciju vrtlara. Osnivač, odnosno moderator vrta također mora nedvosmisleno srušiti percepciju autoriteta i odgovornosti za jednostrano donošenje odluka te pozvati članove zajednice da se ravnomjerno uključe, preuzmu odgovornost za konkretne aktivnosti te sudjeluju u donošenju odluka. Kao što to pokazuju početna iskustva u svim spomenutim vrtovima, iznimno je važno pri otvaranju vrta i dodjeli parcela održati sastanak svih vrtlara na kojem se dogovaraju zajedničke vrijednosti, participativni način donošenja odluka, pravila komunikacije na sastancima, važnost sudjelovanja u zajedničkim aktivnostima, kao i važnost raspodjele organizacijskih zaduženja i njegovanja solidar-

nosti. Daljnji primjer dobre prakse je podjela grupe prema određenom ključu: u Varaždinu je to, primjerice, prostorno načelo (skupina od osam vrtlara koji dijele istu alatnicu), a u Prečkom tematsko (skupine s istim interesom, npr. skupine za izradu sustava navodnjavanja ili kompostiranja, čuvanje sjemena, zimnicu, vrt ljekovitog bilja, kutak za djecu i sl.). Na taj način, u manjim jedinicama, svi vrtlari imaju priliku uključiti se – odnosno, nemaju priliku isključiti se u sjeni angažiranijih članova zajednice.

Foto: V. Radovanović

Uspostava vrta u Prečkom, 2013.

Nadalje, iznimno je bitno da moderator vrta inicira redovne sastanke čitave grupe (Prečko) ili u većim vrtovima sastanke manjih jedinica vrta (Varaždin) kako bi odnosi u vrtu očuvali svoju karakterističnu neposrednost koja potiče pojedince na osobni angažman. U slučaju oblikovanja manjih jedinica u vrtu, idealni broj članova jedinice je 10–15 vrtlara koji osigurava ravnomjeren angažman u grupi. Izbor predstavnika grupe može biti problematičan jer potencijalno vodi prema koncentraciji moći. Iako to može imati više psihološki, nego stvarni značaj, izbor predstavnika može dovesti do obeshrabrenja ostalih članova grupe za uključivanje. Tome se može doskočiti sustavom rotiranja predstavništva, no čini se da se time ne izbjegavaju, već preslikavaju nedostaci predstavničkog političkog uređenja. U konačnici, kroz takav oblik zastupništva gubi se jedinstvena prilika da se u društvenom vrtu ostvari izravno demokratsko odlučivanje na temelju prirodne neposrednosti vrtlarske komunikacije. Vrijednost donošenja odluka konsenzusom, osobito u vrtlarskim zajednicama, najbolje će ocrtati uvjerenje jedne od osnivačica vrta u Prečkom koja principu nadglasavanja pretpostavlja zadovoljstvo svih članova zajednice donesenom odlukom ili dogovorenim planom aktivnosti u vrtu. Zadatak moderatora je da usmjerava proces dono-

šenja odluka koji neće nalikovati pravu glasnijeg, već će se temeljiti na participativnom donošenju odluka u kojem ravnomjerno rezoniraju svi glasovi. U usporedbi s redovitim susretima, zajedničkim donošenjem odluka, vrijednostima i vizijom za razvoj vrta, bilo kakvi regulirani odnosi u vrtu kroz pisane ugovore i pravilnike djeluju kao neučinkoviti formalizam. Uz sastanke, ključno je osigurati neki oblik informacijskog servisa, poput e-mail grupa, društvenih mreža i oglasnih ploča, koji će omogućiti transparentnu razmjenu informacija i platformu za raspravu o pitanjima za koje je bitno donijeti brze zajedničke odluke. S vremena na vrijeme, dobra je ideja održati zajedničku akciju uređenja vrta, vrtnu zabavu ili edukativne aktivnosti za stanovnike kvarta i lokalne ustanove kako bi se zajednica povezala kroz konstruktivno druženje i zadovoljstvo zajedničkim rezultatima. U praktičnom smislu, iskustva svih spomenutih vrtova pokazuju da je za povezivanje zajednice važan zajednički natkriveni prostor za sastanke i društvena događanja u kojem se mogu sastati vrtlari i stanovnici četvrti bez obzira na vremenske uvjete. Dobra komunikacija predstavlja očiti preduvjet povezivanja uspješne zajednice što djelomično ovisi o osobnim komunikacijskim vještinama vrtlara, ali kojoj može značajno doprinijeti svjestan dogovor o prilagodljivosti, uvažavanju i solidarnosti kao temeljnim komunikacijskim načelima. Predstavnicu vrta na Savici primjećuje da je za povezivanje zajednice važna duhovitost, ali i popuštanje u raspravi, koje, ukoliko nije motivirano željom za isključivanjem, već željom za dugoročnim povezivanjem zajednice, ponekad može predstavljati koristan komunikacijski pristup.

Usprkos svim naporima, moderator vrta susrest će se s otporima, isključivanjem i međuljudskim sukobima što je, prema savjetima predstavnika vrtova u Varaždinu i Prečkom, ponekad najbolje prepuštiti vremenu i zajednici koja poput prirode sama dovodi odnose u ravnotežu, i to često puno uspješnije od nekih značajnih i prijevremenih intervencija. Postepenost je bitna i u očekivanju kvalitete angažmana zajednice: iz razgovora s predstavnicima vrtova u Varaždinu i Prečkom, s jedne strane navode se primjeri neočekivane samoinicijativnosti i visoke sposobnosti samoorganizacije vrtlara, a s druge trend da financijske i upravljačke funkcije zadržavaju osnivači vrtova. Oba smjera ukazuju na to da je za aktiviranje zajednice ključna postepena emancipacija kroz uključivanje pojedinaca

u aktivnosti različite razine odgovornosti kroz koje će oni s vremenom razviti afinitet i samopouzdanje za preuzimanje složenijih zadataka. Za predstavnike vrtova u Prečkom i Varaždinu ideal predstavlja dokidanje centraliziranog vodstva, odnosno samoupravljanje zajednice kojoj više nije potrebno usmjeravanje osnivača.

Naposljetku, kako otvoriti vrt prema četvrti? Iako se radi o javnom prostoru, zajedničke urbane vrtove ostali stanovnici kvarta redovito doživljavaju kao prostor vrtlara u koji rijetko i stidljivo zalaze. Postavljene klupe, mjesta za pripremu hrane i dječje ljuljačke u zajedničkim vrtovima koristit će sami vrtlari u trenucima odmora, dok će ostali stanovnici kvarta mjesto za opuštanje, rekreaciju i druženje uglavnom potražiti drugdje.

Nasuprot tomu, društveni vrtovi zamišljeni su kao svima dostupna mjesta za stvaralačko i poticajno kvartovsko druženje, odnosno kao javna zelena površina koja – za razliku od parka za razdvojeno sjedenje, istrčavanje djece ili pasa – pruža priliku za upoznavanje, neposrednost, pozitivnu komunikaciju, međusobno pomaganje, učenje, razmjenu, eksperimentiranje, stvaranje i promišljanje o osobnim, prirodnim i društvenim vrijednostima. U praktičnom smislu, kako bi se svi stanovnici četvrti uistinu uključili u aktivnosti u vrtu, potrebno je kvartovske ne-vrtlare pozivati na akcije uređenja vrta, vrtnu zabavu, druženja uz razmjenu hrane i iskustava, te edukativne aktivnosti o vrtlarenju na zajedničkom dijelu vrta. Na taj način, stanovnici kvarta moći će prepoznati društveni vrt kao prostor koji im pripada i koji im pruža poticajne sadržaje u kojima mogu sudjelovati. U konačnici, društveni vrtovi time postaju jedinstveni urbani javni prostor koji nudi dosežnu i konkretnu mogućnost za razvoj tolerantnog, kreativnog i osnaženog zajedništva na vrijednostima uključivanja, suradnje i uvjerenja da zajednica donosi dobrobit. U političkom smislu, društveni vrtovi omogućuju nam da konstruktivno oblikujemo prostor i društvo u kojem živimo, čime vraćaju lopticu odgovornosti i moći na zajednicu aktivnih i emancipiranih građana. Ako se oblikuje na pravi način, vrt postaje zajednica u koju (se) uključujemo, nasuprot društvu iz kojeg (se) isključujemo. Društveni vrt postaje model društva u kojemu želimo sudjelovati.

Eseji su objavljeni u autoričinoj knjizi Korice od kamfora (Zagreb: Meandarmedia, 2015).

Home, garden and tools / 2010. /

Nekoliko prekršajnih kazni američkim domaćicama, koje su na travnjacima ispred svojih kuća zasadile povrće, pokrenulo je burnu javnu raspravu o potrebi promjene gradskih statuta i komunalnih pravilnika kako bi se ne samo dopustio, nego i potaknuo uzgoj povrća u mjestu stanovanja. U kratko vrijeme velik broj američkih, kanadskih i europskih gradova postao je vege-friendly, a obiteljski uzgoj kelja, zelja i krumpira potiče i američka prva dama. Nakon stoljetne dominacije parkovne arhitekture kojoj su estetske uzore diktirali britanski aristokrati, a formu kapitalistička kultura ujednačavanja, posljednje utočište propalog radništva ponovno je mitski vrt obilja i patriotski “vrt pobjednika”.¹ Ekolozi su mu uzeli mjeru, takozvani zeleni otisak, kojom dokazuju da kućni uzgoj hrane – na krovu, balkonu ili travnjaku – bitno smanjuje utrošak energije za njezin prijevoz do odredišta, kao i potrebu za masovnom poljoprivrednom proizvodnjom.

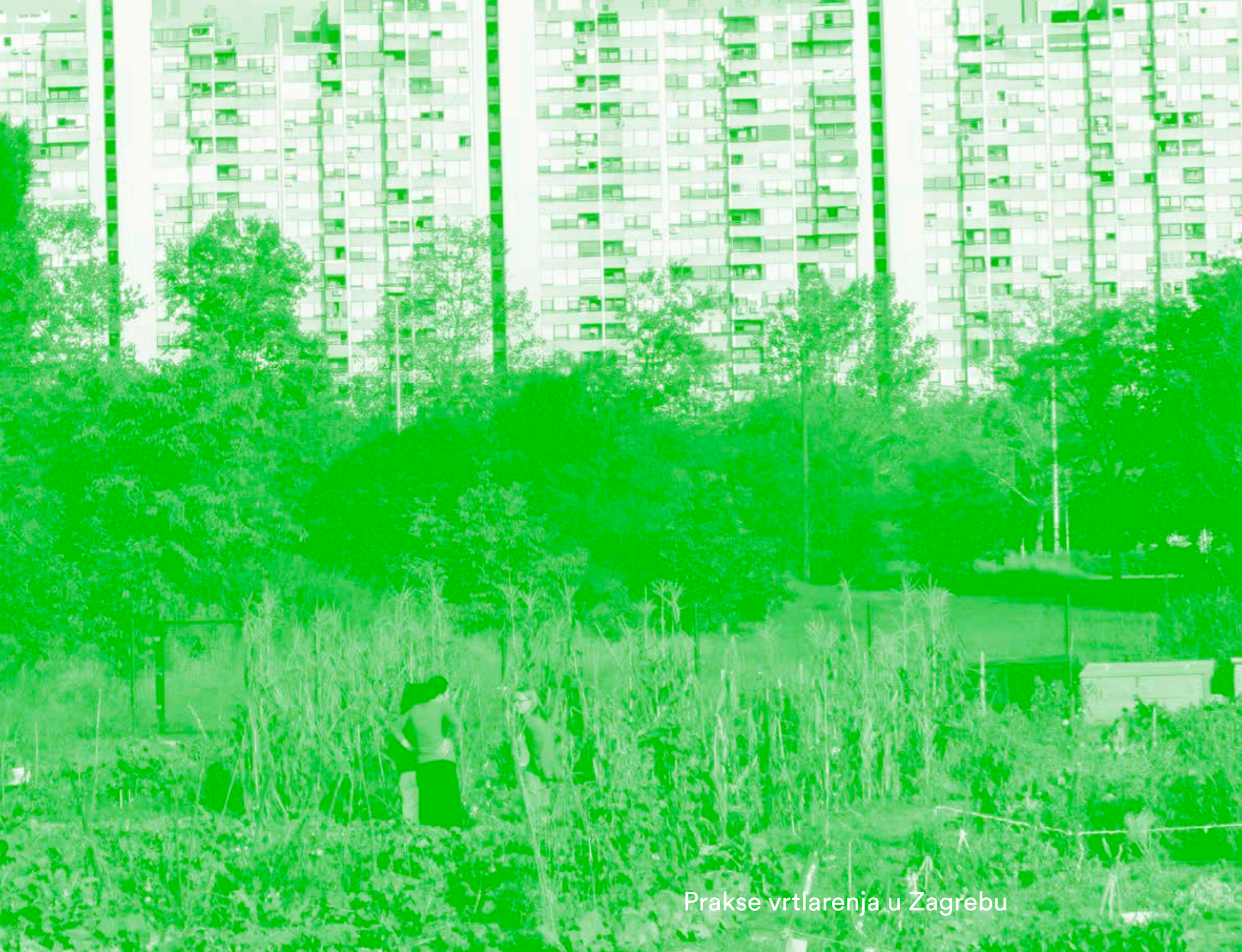
I dok u parkovima oronulih američkih gradova odnedavno skvotiraju voćnjaci i povrtnjaci, stariji Zagrepčani još pamte okućnice iz djetinjstva u kojima je bilo mjesta i za vrt i za cvjetnjak, kokošinjac i kunićnjak, a stabla jabuka i trešanja bila važnija od pomodnih kamenjara. No nekim čudom, ili prirodnim zakonom pauperizacije, najsiromašniji sugrađani nisu dograbili motike i okupirali neiskorištene gradske površine, bacili se na gerilsko povrtlarjenje ili započeli s masovnim uzgojem rajčice i luka na balkonima. Ono što i dalje raste na usijanom ljetnom asfaltu jest broj berača pvc plodova iz smradnih kontejnera. Kao u engleskoj izreci *from hand to mouth*, ljudi

u nuždi posežu za onim što mogu unovčiti na prvoj blagajni i trenutno utažiti glad i žeđ. Dok s pregrijanog balkona sklanjam začinsko bilje i sastavljam narudžbu za Amazon, ipak odustajem od kupnje vertikalnih posuda s kapaljkama za hranjive tvari, namijenjenih uzgoju povrća u stanu. U vrelim ljetnim noćima na asfaltu, s biljkama moramo dijeliti ono malo preostalog kisika. U darvinovskim vremenima za suparnike više nema mjesta.

— 1 O brojnim slučajevima sudskih sporova građana s administracijom vlastitih gradova – koji je pokrenula 93-dnevna zatvorska kazna domaćici iz Oak Parka, Michigan, zato što je uzgojila povrće na travnjaku ispred kuće – vidi više u članku M. Zielenziger “Victory gardens are growing anew”, 24/6/2009, na mrežnoj stranici <http://bit.ly/1KWndvD>, potom u članku “Can I legally grow food in my front yard?” Kristena Ploetza <http://bit.ly/1EKma16>, te u arhivi blog rasprava na tu temu koji su prikupili urednici mrežne stranice Mother Eart News <http://bit.ly/1M5N9q6>.

Michel Zielenziger zaključuje u svom članku: “Ovakvi 'victory gardens' podsjećaju na one koji su nastajali tijekom Prvog i Drugog svjetskog rata kao način da se osigura hrana u vrijeme oskudice. Brojke su impresivne. Ove [2009] godine otprilike 43 milijuna američkih kućanstava će uzgajati povrće, voće ili začinsko bilje – što predstavlja povećanje od 7 milijuna ili 19% u usporedbi s 2008., prema istraživanju National Gardening Association. Otprilike 21% vrtlara po prvi će put uzgajati povrće. (...) Briga o zdravlju, demografija, ušteda, zdrava hrana i okoliš – sve su to pomodna objašnjenja. Ja smatram da je okus domaće uzgojenog povrća ono najvažnije. S tim okusom ništa se ne može mjeriti.”

Prakse vrtlarjenja u Zagrebu

Tekst je prvobitno izložen na tribini Afirmacija zajednice, identiteta i održivosti: tradicije i tendencije uzgoja hrane u gradovima (Zagreb, Filozofski fakultet 18.6.2012.) objavljen u Dvotjedniku za društvena i kulturna zbivanja "Zarez", god. XIV/2012., br. 345, temat "Urbano vrtlarenje".

“Gradski mali vrtovi” – urbane heterotopije

Fernand Braudel svojedobno je istaknuo kako svaki grad, kako bi preživio, mora imati svoje ruralno zaleđe iz kojega stanovnici nose svoj “tržak” u grad i prehranjuju ga. Uzgoj hrane pripada ruralnome i nije, barem ako govorimo o gradovima devetnaestog i dvadesetog stoljeća, dio urbane vizije, rasta modernog grada. Mjesto spoja tih dvaju svijetova – ruralnog i urbanog – je tržnica, trbuh grada, pa su tako i Zagreb prehranjivale obitelji i *kumice* iz ruralne okolice Zagreba – Bukovca, Šestina, Gračana, Čučerja, Markuševca...

Kumice s košarom na glavi na zagrebačkim sajmovima spominju se još u petnaestom stoljeću (Karbić 2006), a danas je njihov lik reaktualiziran ne samo kipom “kumice Barice” na Dolcu (postavljen 2006.), nego i turističkim insceniranjem “kumica u nošnjama” koje sezonski, od lipnja do listopada, petkom i subotom, prodaju svoje proizvode. Ovo potonje je projekt Turističke zajednice grada Zagreba i Gradskog ureda za poljoprivredu i šumarstvo koji je pokrenut 2011. godine i kojim nastoje “očuvati i oživjeti stari zagrebački duh”. Jedan od zadataka spomenutog Gradskog ureda je i “promicanje poljoprivrede”, te “poticanje i potpora programima udruga i drugim subjektima u djelatnostima poljoprivrede”: u prvobitnoj pripremi ovoga teksta, u ljeto 2012. godine, o urbanom vrtlarenju nije bilo ni riječi; godinu dana kasnije na web stranici Ureda, uz poveznice na “šumarstvo i lovstvo”, “zaštitu životinja” i sl. osvanula je i nova poveznica: “Projekt Gradski vrtovi”.¹ No, o tome u epilogu.

Vrtlarenjem za prodaju u Zagrebu se nisu bavile samo prigorske kumice, nego i dio doseljenog stanovništva nakon Prvog svjetskog rata – Bugari – koji su na tadašnjoj gradskoj periferiji uzgajali povrtlarske kulture za prodaju.² Ta je periferija bila i južnosavska plodna ravnica

na kojoj nakon Drugog svjetskog rata niču nova stambena naselja, ali i neke nove povrtlarske prakse koje će postati sastavni dio slike suvremenog novozagrebačkog života. Riječ je o fenomenu “gradskih malih vrtova” ili “divljih vrtova”, kako se nazivaju u rijetkim tekstovima, i o praksi za koju su neki kazivači rekli da “ne pamte scenu kada toga nije bilo”. Možda ne pamtimo kada je to počelo, no zadnjih smo godina svjedoci nestanka te prakse, uglavnom uslijed izgradnje na površinama koje su dotad bile drukčije – arhitektonski i hortikulturno neoblikovane, pa odatle vrtlarski prisvojene.

Riječ je o transformaciji površina u Novome Zagrebu koje su u urbanističkim planovima i projektima naselja³ bile planirane kao građevinske (za sportske ili poslovne objekte, kao “servisne” ili “rezervne” zone) no nisu bile odmah i izgrađene, najčešće zbog manjka novca. Površine namijenjene gradnji ostavljene su na “čekanju”, pri tome nisu bile hortikulturno oblikovane (kao što su to bili parkovi stambenih zajednica) ili ispunjene nekim gradskim sadržajem. Ti gradski, javni prostori namijenjeni gradnji, zbog službene nedefiniranosti namjene i neiskorištenosti “odozgo”, postaju oslobođeni, meki, “labavi” prostori (*loose spaces*) (Franck i Stevens 2007) – prisvojeni “odozdo” aktivnošću ljudi koji u tom prostoru prepoznaju trenutne inherentne vrijednosti (primjerice, u konkretnom slučaju, vrijednost obradivosti zemlje, rekreacije i sl.), koriste ih za vlastite ciljeve (pr. proizvodnja hrane) i to uz potencijalni rizik (pr. privremenost korištenja) (usp. *ibid.*). Etnologija je zabilježila takve gradske prakse već u 1970-ima kada je Dunja Rihtman-Auguštin opisala razne, urbanistički neplanirane, oblike korištenja prostora koji je inače urbanistički bio vrlo detaljno razrađen i planiran po funkcijama. Odatle je i ovaj oblik korištenja prostora nazvala “alternativnom” urbanizacijom – kao “više-manje spontan otklon planiranoj” urbanizaciji: te otklone mnogi karakteriziraju kao “nekulturu” — no upravo je to kultura koja nas etnološki i kulturnoantropološki zanima – kao oblik svakodnevnog življenja i kao oblik aktivnog odnosa prema prostoru i gradu općenito (Rihtman-Auguštin 1988).

Kao alternativa zapuštenosti neizgrađenog prostora javlja se vrtlarenje. S vremenom se površine “parceliraju” upotrebom – ograđuju se voćkama, grmovima, cvijećem i “pravim” ogradama od odbačenih predmeta (jedna kazivačica je to nazvala specifičnom “esteti-

kom otpada”), te čuvaju lokotima koji zazivaju karakter privatnoga, a “imanja” se dopunjuju drvenim barakama, stolovima, klupama – opremom koja korisnicima vrta omogućava dugotrajni boravak u prirodi. Ti su vrtovi oblik transformacije prostora koja stvara urbanu heterotopiju, urbani “drugi prostor” kako ga naziva Michel Foucault (1967/1984), koji istovremeno i sadrži, ali i izokreće i propituje postojeće (odnose, vrijeme, vlasništvo i dr.): nekad privatno, zemljište je postalo društveno pa individualno prisvojeno; u odnosu na urbano ta gotovo ruralna aktivnost djeluje neprimjerenom; u odnosu na vibrantnost i dramatičnost gradskog života takva ladanjska atmosfera usred grada je neobično idilična. Foucault je dvadeseto stoljeće nazvao “epohom prostora”, “epohom simulta-nosti” i jukstaponiranja bliskog i udaljenog koji u ovoj epohi stoje “jedno-uz-drugo” (ibid.). Jedno uz drugo stoje tako, u ovom primjeru, povrtnjaci koji nalikuju na seljačke vrtove i individualne parcele, te stambeni mastodont Mamutica, primjer kolektivnog urbanog života i modernističke arhitekture. Foucaultova slika “jedno-uz-drugo” u stvari opisuje kontradikciju – ali ona proizlazi samo iz određene pozicije, iz pozicije uobičajenog i naturaliziranog kao što je doživljavanje prostora kroz opozicije i to uglavnom kroz hijerarhijske opozicije koje nastaju barem od srednjega vijeka i traju kroz stoljeća. Opozicija ruralnog i urbanog jedna je od njih.

O vrtovima se rijetko pisalo u novinama. Jedan rani napis osvanuo je u listu *Novi Zagreb* iz 1983. godine (IV/61): o vrtovima u Travnog, Sigetu, Sopotu, Središću govori se kao o “zauzeću zemljišta u društvenom vlasništvu od strane pojedinaca (...) u svrhu poljoprivredne obrade”, što zvuči paradoksalno jer je prethodno za izgradnju novozagrebačkih naselja bilo potrebno učiniti zemljište društvenim vlasništvom, odnosno preuzeti ga od nekih drugih pojedinaca – poljoprivrednika. U članku se spominje medijski pozitivan stav prema toj “pojavi”, a predlaže se čak da se zemlja dade u zakup do trenutka “privođenja svrsi”, čime bi se onemogućilo zarastanje slobodnih površina u korov, što su prihvatile sve novozagrebačke mjesne zajednice, osim Travnog, koja “energično zahtijeva da se uzurpatori uklone”. Nekoliko godina kasnije, 1987. (*Novi Zagreb* VIII/100) stavovi su blaži, a preporuka je samo da se, zbog održavanja Univerzijade, vrtovi uredi – da se ne sade visoke kulture, da se uklone šarene ograde i sklepani objekti-alatnice unutar njih (jer,

konačno, riječ je prostoru koji bi trebao biti reprezentativan jer se nalazi na liniji puta od aerodroma do centra).

Pojedinci tvrde da im je obrada vrta gospodarska pomoć (namirnice), drugi da im je zabava i uroda, rekreacija.⁴ Motivaciju za obradu vrtova mnogi izražavaju u kontrapunktiranju boravka u prirodi i obitavanja u zgradi, druženja i otuđenja, uređenosti prostora i zapuštenosti. Stanovnici koji vrtove ne obrađuju različito reagiraju na praksu vrtlarenja. Nekima je upitna ekološka kvaliteta proizvoda (jer se vrtovi nalaze unutar prometnih mreža), drugi nalaze razumijevanje za moguće ekonomske razloge takve prakse (“siromašni građani”); neki tu praksu povezuju s podrijetlom ljudi “koji su došli sa sela”, koji “su navikli sa zemljom raditi, to im je nekako u genima”, te vrtlarenjem zadovoljavaju zov vlastite ruralne provenijencije; drugi pak smatraju da se radi o pokušaju da se uspostavi “elementarna veza s prirodom”. Ono što se u nizu godina praćenja toga urbanog fragmenta ipak primjećuje jest pomak od percepcije korisnika vrtova kao “seljaka u gradu” prema trendovskoj urbanoj praksi u kojoj grad nalazi svoju ekološku ravnotežu.

Urbanistički neplanirani, ali potencijalno valorizirani u praksi gradskih vrtova devetnaestog i dvadesetog stoljeća, vrtovi – taj “zemaljski odsjaj izgubljenog raja” – alternativa su zapuštenosti urbanog prostora. Fedor Kritovac, arhitekt i sociolog iznimnog senzibiliteta za grad, prije deset je godina u *Komunalnom vjesniku* (br. 226, 2002) pisao o “gradskim malim vrtovima”, konstatirajući stanje i postavljajući pitanja koja aktualno rezoniraju i danas:

– Urbanistički, komunalni i ekološki interes za ove zagrebačke vrtove do sada se nije iskazao.

– Da li bi se neke od ovakvih vrtnih lokacija moglo zadržati i ubuduće?

– Da li bi se neki vrtovi mogli zgodno nadovezati ili priključiti novim predviđenim i očekivanim parkovnim površinama u Zagrebu?

Otvoreno je pitanje treba li i kako valorizirati postojeće prakse vrtlarenja – kao urbane, kao socijalne, kao ekološke prakse. Iako se izgradnjom, kao što je, primjerice, gradnja Muzeja suvremene

umjetnosti – vrtovi brišu iz vizualnoga u gradu, ostaju u domeni urbane memorije. Ako, naime, polazimo od pretpostavke da je grad socijalno i temporalno slojevit, onda bi svaka nova gradnja, objekt ili koncept, trebala voditi računa o postojećem i ranijem: drugim riječima, nije nužno da sve novo izbriše staro, nego da uđe sa starim u dijalog koji će i na vizualnom i na memorijskom planu podržati tezu o slojevitosti i kompleksnosti grada. Stoga kao jedna od zanimljivih ideja, koja uostalom i govori o drukčijem senzibilitetu o gradu, o gradu kao kontinuitetu i živom organizmu koji se gradi, jest ideja da se ti nestajući oblici urbane prakse, a kako bi se ipak sačuvali kao sjećanje na povijest grada, izmjestite na krovove zgrada – u konkretnom slučaju na krov novoizgrađenog Muzeja suvremene umjetnosti.⁵ To i ne bi bilo toliko neobično za Novi Zagreb koji ionako počiva na premisama CIAM urbanizma i arhitekture Le Corbusiera koji je u promišljanju zgrade kao “stroja za stanovanje” i sam krov poimao ne kao puko pokrivalo za zgradu, nego kao potencijalno višefunkcionalan prostor.

Oblici urbanog vrtlarstva dio su povijesti i sadašnjosti mnogih gradova, od vrtova koji su u europsko ratno vrijeme egzistencijalno pomagali opskrbu stanovništva do aktualnih projekata vrtlarstva koji potiču organski uzgoj i brigu za okoliš s jedne strane te povezivanje stanovnika i zajedništvo u susjedstvima i kvartovima s druge strane. Riječ je o praksi koja ima svoju ekološku, rekreacijsku, socijalnu i ekonomsku funkciju, čak i turističku: u Lisabonu, primjerice, turistička brošura o biološkom varijetetu grada uz reprezentativne kraljevske parkove navodi i druge oblike ekološke raznolikosti, tako i oblike urbanog vrtlarstva.⁶

U Zagrebu, međutim, tome nije tako. Svojevrsni podsjetnik na te vrijednosti transformacije prostora i zajednice istaknuo je projekt “Urbani povrtnjak”, koji se 2011. održavao u sklopu *UrbanFestivala* gdje je sadnja i uzgoj biljaka na terasi kluba Studentskog centra trebala imati za cilj “afirmaciju javnog prostora kao mjesta produkcije a ne isključivo konzumacije”, poticanje javne participacije i mjesta okupljanja, edukacije o vrtlarstvu i “razmjenu znanja i vještina te (doslovnog) ubiranja plodova zajedničkog truda i rada”.⁷ No, u kojem širem opsegu bi se moglo govoriti o primjeni takvih koncepta? Priliku za propitivanje dala je situacija u Novom Zagrebu,

u trenutku kada se krenulo s uređivanjem ranije gradskog zapuštenog područja, na kojemu se samoinicijativno razvilo vrtlarstvo. To će područje sadašnjeg uređenja prostora kod zgrade Mamutice biti segment budućeg parka Južnog Zagreba, velike novozagrebačke “zelene potkove” čije se konture zasad još uvijek čuvaju u urbanističkom planu grada.⁸ S obzirom na postojeću zagrebačku tradiciju vrtlarstva te s obzirom na druge slične svjetske prakse možemo postaviti isto pitanje kao i Fedor Kritovac prije desetak godina: Da li bi se neki vrtovi mogli zgodno nadovezati ili priključiti novim predviđenim i očekivanim parkovnim površinama u Zagrebu? Dodatno pitanje, međutim, jest – tko o tome odlučuje?

Epilog ili o plodovima

Godinu dana od postavljanja pitanja u prethodnom odlomku moguće je dati i jasniji odgovor koji osim o sudbini vrtlarstva uvelike govori i o funkcioniranju grada, političkim konstelacijama te o građanskoj participaciji. Primjer spomenute površine kod Mamutice je ilustrativan. Na inicijativu Vijeća četvrti Novi Zagreb – Istok uređenje te površine započelo je u proljeće 2012. godine: prekopani su vrtovi i poravnani je teren, no istovremeno se javlja i glas građanske inicijative *Parkparticipacija* s prijedlogom oblikovanja toga zelenog prostora. Poštujući već višedesetljetnu tradiciju (“divljeg”) vrtlarstva na postojećoj površini, a slijedeći aktualne svjetske trendove organiziranja urbanih društvenih vrtova (*communal gardens*) kao ekološki i socijalno inspirirane prakse, navedena je građanska inicijativa predložila da se na konkretnom prostoru, ali i drugdje u gradu, organiziraju upravo takvi vrtovi. Riječ je o novini u Zagrebu, ali i o već ustaljenoj praksi u mnogim europskim i svjetskim gradovima, pa i u nekim hrvatskim gradovima, pri čemu se određeno gradsko zemljište dodjeljuje na upotrebu za urbano vrtlarstvo. Pregovori s gradskom upravom u Zagrebu nisu bili neuspješni: iako je konkretna zelena površina uz zgradu Mamuticu nedostupna za realizaciju te ideje, mogućnost za organiziranje “prvog zagrebačkog društvenog vrta” pojavila se na prostoru nešto zapadnije, “preko ceste” (Ulica SR Njemačke), na tlu zapuštene gradske površine parka Lakun, središnjeg dijela planirane novozagrebačke potkove.⁹ Vijeće četvrti podržalo je prijedlog, a politička kontingentnost izborne

godine za lokalnu samoupravu (tijela gradske vlasti i gradonačelnike) povoljno je utjecala na žurnu realizaciju. U svibnju i travnju 2013. gotovo svim su kandidatima za gradonačelnika u Zagrebu urbani vrtovi postali iznimno zanimljivi, a aktualni je gradonačelnik preuzeo ideju udruge *Parktipacija* i ponudio šest javnih gradskih prostora u različitim dijelovima grada da se urede u tu svrhu: na konkretnom prostoru u Novom Zagrebu vrtovi su uređeni u prostoru budućeg parka Lakun (dijela velikog planiranog novozagrebačkog parka) pa je tako dan i afirmativan odgovor na pitanje/prijedlog Fedora Kritovca iz 2002. godine o tome mogu li se vrtovi pridružiti nekim novim predviđenim parkovnim površinama. Drugo pitanje – tko odlučuje? – isto tako je dobilo odgovor: gradonačelnik je prihvatio građansku inicijativu. No, modificirani su neki elementi predloženog koncepta, mahom upravo u sferi odlučivanja, a ključno se odnosi na činjenicu da u vezi upravljanja i oblikovanja vrtova (uvjeti dodjele, veličina parcele, definiranje infrastrukture i dr.) umjesto građana o većini pitanja odlučuje gradska vlast. Nekadašnja praksa “divljih vrtova” dobila je svoj pandan u uređenoj praksi “gradskih vrtova” i projektu koji sada nadzire Gradski ured za poljoprivredu. U nomenklaturu gradskih tijela i legislative uveden je pojam “gradskih vrtova”, “urbanih vrtova” i “vrtnih parcela”; no ne bez prijepora, jer u tom imenu, kako upozorava udruga *Parktipacija*, izostaje podsjetnik na važnu odrednicu koncepcije vrtova – onu društvenu – koja se označava imenom “zajednički vrtovi” ili “društveni vrtovi”.¹⁰ Uvođenje urbanog vrtlarenja u oblikovanje zelenih površina potencijalno će zahtijevati i uvođenje imenovanja nove kategorije u “katastru zelenila” u Generalnom urbanističkom planu, gdje će se uz postojeće kategorije – cvjetnjake, grmlje, stabla, travnjake, staze i igrališta – trebati naći i povrtnjaci. Jer ako je suditi po posljednjih pola godine, u Zagrebu neke nove (stare) urbane prakse niču na gradskom tlu, a građansko nastojanje za organiziranom proizvodnjom hrane u gradu urodilo je prvim plodovima.

Bilješke

— 1 Grad Zagreb: gradski ured za poljoprivredu i šumarstvo <http://www.zagreb-psv.org/> (posjećeno u studenom 2013.).

— 2 Napomena: o vrtlarima Bugarima pogledati knjigu objavljenu nakon pisanja ovoga teksta, autorice Diane Glasnove, *Bugarski vrtlari u Hrvatskoj* (Zagreb: Zajednica Bugara u Republici Hrvatskoj, 2014.).

— 3 Riječ je o naseljima građanima tijekom socijalističkog razdoblja, od kraja 1950-ih do kraja 1980-ih godina.

— 4 U članku se u ovome i prethodnom odlomku referiram na već objavljene dijelove vlastitog istraživanja u Novom Zagrebu (Gulin Zrnić 2009). Usp. i Stojan i Čaldarović (2006).

— 5 Taj je prijedlog iznio *Project marginal* 2009. godine (usp. Šimpraga 2011: 434).

— 6 Zanimljiv turistički primjer je i “krovni vrt” Nacionalne biblioteke u Varšavi – ozelenjeni krov, park s putejcima, mostićima i skulpturama otvoren je 2002. godine, pruža zanimljiv doživljaj grada i panoramsku vizuru te je uvršten u mnoge turističke vodiče.

— 7 <http://bit.ly/1FSZD2e>

— 8 Kao pandan *Zelenoj potkovi* – slijedu trgova i javnih reprezentativnih prostora u dijelu grada sjeverno od Save – i u južnom (Novom) Zagrebu tijekom socijalističkog razdoblja urbanistički je zamišljena i planirana sukladna zelena potkova, no većih prostornih dimenzija kakve omogućava prostornost i veličina novozagrebačkih naselja. To bi ujedno bila jasna i vizualna i urbanistička spona staroga i novog dijela grada (Gulin Zrnić 2009). Detaljnije o planiranim parkovima u tekstovima Saše Šimprage, koji je i inicirao novo ime spleta južnozagrebačkih parkova – *Plava potkova* (Šimpraga 2011: 313-325).

— 9 O navedenim pregovaranjima između gradskih vlasti i inicijative *Parktipacija* usp. medijske napise: <http://bit.ly/1O83lqI> (M.K. 24.8.2012.); <http://bit.ly/1i7n39J> (Saša Šimpraga 1.10.2012.); <http://bit.ly/1O83n1E> (M.K. 14.11.2012.); <http://bit.ly/1NkTG0s> (bm/VLM 14.11.2012.) (posjećeno u studenom 2013.).

— 10 Od jeseni 2013. godine kada je dovršen tekst do trenutka kada nakon godinu i pol dana ide u objavljivanje, projekt *Gradski vrtovi* doživljava mijenu s mnogim segmentima i odnosima s vrtlarima, a neke od tih mijena evidentirane su i komentirane u zborničkim tekstovima.

Literatura

Foucault, Michel. 1967/1984. *Of Other Spaces*. <http://bit.ly/1KA3Fid>.

Franck, Karen i Quentin Stevens. 2007. *Loose Space. Possibility and Diversity in Urban Life*. London: Routledge.

Gulin Zrnić, Valentina. 2009. *Kvartovska spika. Značenja grada i urbani lokalizmi u Novom Zagrebu*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.

Karbić, Marija. 2006. “Prvi spomen kumica na zagrebačkom području”. *Etnološka tribina* 36/29: 197–199.

Rihtman-Auguštin, Dunja. 1988. *Etnologija naše svakodnevice*. Zagreb: Školska knjiga.

Stojan, Mara i Ognjen Čaldarović. 2006. “Planiranje, spontanost i okolica. Primjer pothodnika u naseljima Trnsko-Trokut u Zagrebu”. *Društvena istraživanja* 15/4–5: 819–844.

Šimpraga, Saša. 2011. *Zagreb, javni prostor*. Zagreb: Porfirogenet.

Zeleni prostori, voljeni prostori – stari i novi zagrebački urbani vrtovi u očima vrtlara

Uvod

Brojna istraživanja u svijetu bavila su se fenomenom urbanih vrtova, a karakterizira ih heterogenost kako tematskog pristupa, tako i prostorne lokacije samog istraživanja. Najviše radova vezano je uz prostor SAD-a i oni naglašavaju ulogu urbanih vrtova u smanjenju siromaštva, revitalizaciji marginalnih dijelova grada, održivom razvoju, poboljšanju kvalitete hrane, jačanju i izgradnji zajednice, civilnom aktivizmu, brojnim zdravstvenim dobrobitima, uživanju u prirodi i dr. (Armstrong 2000; Crossney i Shellenberger 2012; Glover 2004; Glover i sur. 2005; Schmelzkopf 1995, 2002; Saldivar-Tanaka i Krasny 2003; Schukoske 2000; Ferris i sur. 2001). Slična tematika kvalitete hrane, zdravlja i društvene aktivnosti u susjedstvu može se pronaći u istraživanjima vezanima uz Australiju i zapadnu Europu (Howe 2002; Turner 2011; Firth i sur. 2011; Wakefield i sur. 2007), ali vrlo je malo radova koji se bave urbanim vrtovima u srednjoj i istočnoj Europi.

Ovim istraživanjem željeli smo dobiti dvije perspektive na urbane vrtove u Zagrebu; s jedne strane željeli smo čuti iskustva onih koji su do vrta došli samoinicijativnim zauzimanjem neiskorištenog gradskog zemljišta (većinom tijekom 1980-ih godina), a s druge strane iskustva novih vrtlara koji su se tim aktivnostima počeli baviti tek u sklopu projekta *Gradski vrtovi* (od 2013.). U radu analiziramo te perspektive kroz nekoliko ključnih aspekta koje ti prostori zbog svojih dobrobiti i značenja imaju za vrtlare. U razgovoru s vrtlarima

neke su se teme, razmišljanja i ideje o vrtovima posebno isticale, a ovdje su prikazane kroz sljedeće široke kategorije: važnost vrta za proizvodnju sigurne vlastite hrane, utjecaj vrtova na pojedinca i lokalnu zajednicu te percepcija vrtlara iz starih i novih (gradskih) vrtova u društvu. Sve informacije prikupljene su polustrukturiranim intervjuima s urbanim vrtlarima, predstavnicima i aktivistima iz udruga *Parkicipacija* i *3L* te s predstavnicima gradskih vlasti iz Gradskog ureda za poljoprivredu i šumarstvo. Ukupno je prikupljeno 30 intervjua koji su trajali između 45 min i 1.30 h, a istraživanje je napravljeno 2014. godine. U radu koristimo termine *stari* i *novi* vrtlari (vrtovi), pa ih je potrebno detaljnije objasniti. Stari vrtlari odnose se na osobe koje imaju vrt već dugi niz godina i koji su taj prostor za vrtlarenje samoinicijativno priskrbili na neiskorištenom zemljištu. Mnogi od njih vrtlariti su započeli još prije tridesetak godina, pa su to mahom ljudi starije generacije (većinom preko 60 godina). Novi vrtlari su pojedinci koji su vrtnu parcelu dobili natječajem u sklopu projekta *Gradski vrtovi*, koji je započeo 2013. U gradskim vrtovima zastupljene su sve dobne skupine. Intervjui su provedeni na lokacijama sedam vrtova u gradu: u gradskim vrtovima Sopot, Klara i Savica te u divljim, starijim vrtovima u naseljima Dubrava, Jarun i Prečko. Jedan od vrtova u Prečkom, vrt *EkoEkipe Prečko*, nastao je 2013. inicijativom nekolicine aktivnih pojedinaca koji su htjeli imati vrt u svom susjedstvu, a grad im u tom trenutku nije mogao osigurati zemljište na lokaciji koju su željeli. Prema tome, taj vrt ne ulazi u službene gradske vrtove, ali je po svemu sličniji njima nego starim vrtovima.

“Moja domaća hrana!”

Najčešće spominjani razlog nastanka urbanih vrtova svakako je kvaliteta hrane. Većina vrtlara posebno je naglasila koliko im je važno svježe povrće i voće za koje znaju da je proizvedeno bez upotrebe kemijskih sredstava. Taj iskaz ne iznenađuje jer mnoge slične studije u svijetu ukazuju upravo na važnost koju vrtlarima predstavlja dostupnost sigurne hrane, odnosno znanje o tome što zaista jedu (Turner 2011; Armstrong 2000; Evers i Hodgson 2011). Osnovna razlika između starih i novih vrtlara zapravo je u terminologiji, pa iako misle na isto, stari vrtlari radije će pričati o *domaćoj*, a novi vrtlari o *organskoj* hrani.

Stari vrtlari svoja su prva iskustva rada na zemlji stekli davno te tada, kako sami kažu, za kemijska sredstva nisu ni znali, ili su bila teško dostupna. Porijeklom iz ruralnih krajeva, u Zagreb su donijeli i kulturu obrađivanja zemlje, posjedovanja vrta. Za njih je vrtlarenje pokraj zgrade bio nastavak tradicije i naučenog načina života. Svoje su stavove po pitanju domaće netretirane hrane zadržali do danas. Jedan od sugovornika istaknuo je:

Ali nije bilo tih đavola tada! Ma kakvi, sad je to došlo. I rak i tumori, to je od kemikalija sve. Ljudi mladi i stari umiru. Ljudi špricaju, a ne znaju špricati, neće da čitaju.

Često se u razgovoru pojavljivala tema nestručnog rukovanja kemijskim sredstvima. Gotovo svaki vrtlar ima osobno iskustvo toga kako ljudi koji proizvode hranu za prodaju na tržnici ne vode račune o količinama kemikalija koje stavljaju na proizvode. Stoga se domaća hrana percipira kao nešto iznimno vrijedno. Nametnike s kojima se bore uglavnom nastoje suzbiti prirodnim putem, primjerice preparatima od koprive, preslice, gaveza ili kozjeg mlijeka. Ponekad nametnike jednostavno ignoriraju:

Vidiš na primjer onaj luk, u njemu je sad onaj crv, ali on poslije izide i oporavi se znaš kako. Ja neću špricat.

Okus hrane je sljedeća karakteristika koju su vrtlari isticali. Prema njihovim riječima, okus kupovne hrane neusporediv je s okusom hrane iz vlastitog vrta. Većina vrtlara naglasila je kako uopće ne želi jesti kupljenu rajčicu ili papriku jer su potpuno bezukusne u odnosu na njihove. Kako je naveo jedan vrtlar:

Kad dođu, meni je to plastika. Ja to uopće ne kupujem i ne jedem. Dok ne dođe u vrt, ništa. Ja se ne mogu naviknuti na to. Evo baš danas s veseljem velim, imam jednu ovaliku jagodu crvenu!

Jedna vrtlarica je to rekla ovako:

Evo, moja salata je puna puževa. Salata iz dućana nema puževa, ali nema ni okusa.

Nitko od njih ne prodaje svoje proizvode (najčešće ni nemaju viška), nego se proizvodi isključivo za obitelj ili se, kako kažu, višak radije podijeli susjedima i prijateljima kao vrijedan poklon. Prodaja te kvalitetne hrane bila bi gotovo svetogrđe:

Ne prodajemo, bi me dragi Bog kaznio.

Među novim vrtlarima znan je broj mladih parova s djecom kojima je sigurnost hrane na prvom mjestu. Kako je ogorčeno ispričao jedan mladi otac koji je počeo vrtlariti, između ostalog, radi sina:

Ma kaj se sve u tim dućanima nudi, evo čitam neki dan i u dječjim pahuljicama su našli svašta, svake treće navodno su otrovne. Pa i za meso se tako priča, tako gdje god se okreneš, više stvarno ne znaš šta stavljaš u sebe.

Nepovjerenje u proizvode s tržišta je veliko, pogotovo postoji averzija prema proizvodima iz Kine (npr. kineski češnjak koji se može kupiti na tržnici ili supermarketima). Vrtlari tako propitkuju porijeklo hrane, otkuda je hrana stigla na stol i kako se uopće proizvodi, što jasno pokazuje otuđenje od procesa proizvodnje hrane (posebno kod mlađih generacija), ali i zabrinutost oko načina na koji danas funkcionira tzv. agrobiznis. Takvo razmišljanje čini ih tzv. *food citizens*, pojedincima koji nisu samo konzumenti, nego imaju blizak odnos s hranom koju jedu, koji se brinu o održivom razvoju i pitanjima pravednog odnosa prema poljoprivrednicima, radnicima na farmama i potrošačima (Welsh i MacRae 1998; Wilkins 2005; Baker 2004; DeLind 2002; Lockie 2009). Kako je rekla jedna vrtlarica:

Razmišljate odakle stvari dolaze. Evo, primjerice, brokula. Od porijekla te biljke pa do cijelog sustava hrane koji je u samom startu osmišljen po nekim krivim principima, on je izrabljujući i nepravedan prema

okolišu, prema ljudima i životinjama i u tom trenutku mislite si, dobro meni se to ne sviđa, postoji li ikakva alternativa!? Zapravo u traženju toga možete naći hrpu super ljudi koji pokušavaju stvoriti nekakvu legitimnu alternativu.

Za razliku od starih vrtlara koji su alternativu pronašli u ilegalnom okupiranju neiskorištenih gradskih parcela, novi vrtlari vidjeli su tu alternativu upravo u mogućnosti da se prijave na natječaj za dodjelu parcela i da pokušaju napraviti vlastiti vrt, jer ih (kako sami navode) neposjedovanje tih znanja čini nesposobnima i ranjivima za život, nepripremljenima za različite situacije koje se mogu dogoditi u svijetu. Jedna od vrtlarica i aktivistkinja rekla je:

Sviđa mi se ta ideja samoodrživosti, imati vlastitu hranu, znati je proizvoditi, znači da ti sebi možeš osigurati hranu u najtežim uvjetima, kad nemaš novaca i ako se nekakva katastrofa dogodi, zatvore se dućani, da imaš tu neku sigurnost.

To znanje pridonosi osobnoj otpornosti, ali i otpornosti zajednice, s obzirom na to da se tako razvijaju vještine uzgoja vlastite hrane te se to znanje može dijeliti. Većina novih vrtlara nije imala nikakvog prethodnog iskustva sa zemljom, dijelom su to ljudi koji su već druga ili treća generacija odraslih u gradu i koji sa selom nisu imali puno bliskih doticaja. U vrt su krenuli uglavnom bez ikakvog predznanja, dok su neki od njih završili kratke tečajeve vrtlarstva i permakulture. Ne poznaju tehnike obrade tla, prekopavanja vrta, vrijeme sjetve, niti prepoznaju biljke. Vrt imaju tek jednu ili dvije godine i to smatraju eksperimentalnim razdobljem učenja. Kako navode, redovito pretražuju internet u potrazi za informacijama, čitaju knjige o organskom vrtlarstvu ili listaju vrtlarski priručnik koji je priredio Gradski ured za poljoprivredu i šumarstvo upravo kao pomoć neiskusnim vrtlarima. No, znanje se u vrtovima razmjenjuje, ljudi uče jedni od drugih.

Lokalna održivost za njih je važan dio priče o vlastitom vrtu, vrtlari smatraju da proizvodnjom organske hrane, kompostiranjem, kupovinom sezonskih proizvoda pridonose održivosti. Novi vrtlari otvo-

reni su i za nove koncepte poput permakulture, koja je u Hrvatskoj prisutna posljednjih desetak godina. Dio, većinom teorijskog, znanja koje su dobili na tečajevima vrtlari nastoje primijeniti u svom vrtu, isprobavaju metode koje su neuobičajene i tek ih žele testirati da vide hoće li će funkcionirati u ovom podneblju. Svoje oduševljenije permakulturom ne skriva mlada vrtlarica kada kaže:

Meni se jako sviđa to što u permakulturi postoji niz tih rješenja koja su jako zgodna za koja ljudi ne znaju. Postoje sustavi u kojima se biljke međusobno potpomažu i trebaju jako malo brige. Nema razloga zašto ne bi vjerovali u takve stvari. Možemo jesti hranu iz prirode, možemo uzgojiti hranu u vlastitom vrtu. Naprosto potrebna nam je ta nekakva promjena u glavi.

Novi vrtlari tek stječu samopouzdanje da oni to zaista mogu, da će, ako nešto posiju i ulože truda u zemlju, biljka narasti:

*Evo vidi salata, tko bi rekao da će meni salata rasti!
Ja ti još uvijek to ne vjerujem.*

Ili riječima jedne vrtlarice:

Ja sam rekla, idemo probat pa kako bude da bude, išli smo odmah na internet, malo proučili pa kaj uspije. Ako što izađe super, veseliš se, ako ne, ne i to je to, bez pritiska.

Neke razlike u pristupu vrtlarstvu između starih i novih vrtlara ipak postoje. Stari vrtlari znanje su stekli još u djetinjstvu kad su bili primorani pomagati obitelji u teškom radu na zemlji. To nije bio njihov vlastiti izbor niti se to radilo rekreacijski, kao što neki od njih danas rade u vrtu, već je bila riječ o preživljavanju. Iz tog razdoblja, kojeg se često s nostalgijom sjećaju, ponijeli su određeni respekt prema zemlji, stav da se zemlja mora obrađivati i da ne smije stajati zapuštena. Kako je naveo jedan stari vrtlar:

Ja sam iz Bosanske Posavine, imam tamo zemlje i da sam se ja vratio natrag, ili da sam tamo živio, ja bih se

raskinuo radeći, u mene ne bi bilo pedlja zemlje neobrađene. Kažu ljudi ne isplati se. Ne isplati se? Nećeš dobiti ništa, ako ne radiš ništa, ako ne uradiš tu zemlju. Ako nisi posijao, nećeš imati povrat. Ali ako si ti posijao, znači imaš nešto, ako ništa drugo, gladan ne možeš biti.

Takav tradicionalni pogled na zemlju dobro se odražava i u riječima jedne starije vrtlarice: “Samo zemlja i žena rađaju.” Te starije generacije odgajane na selu imaju spoznaju o važnosti zemlje za život i tu su tradiciju nastavili živjeti bez obzira na to što su prije četrdesetak godina stigli u grad. S novim vrtlarima je drugačije, oni tu vezu tek moraju otkriti, spominju da je to njihov povratak prirodi od koje su se otuđili i koju sada žele bolje upoznati.

Zanimljivo je spomenuti da nitko od sugovornika nije naveo financijski aspekt kao prvi motiv posjedovanja vrta. Neki od sugovornika spominjali su malene mirovine i kako im urod iz vrta zaista pomaže, ali uglavnom su to spomenuli tek nakon nabiranja drugih razloga, poput sigurne hrane, okusa hrane, rekreacije, druženja, terapije i edukacije. Neki su čak izjavili da ne samo da nemaju nikakve financijske koristi, nego im je vrt u tom smislu i gubitak (potrebno je kupiti organsko gnojivo, sjeme, alat). Kako je navela jedna vrtlarica:

Nitko od nas to ne radi da bi preživio. To je najslabije raditi – kad nešto ne moraš.

Važnost vrta za pojedinca i lokalnu zajednicu

Kao što je već spomenuto, i stari i novi vrtlari, osim kvalitete hrane, često su spominjali i aspekt fizičke rekreacije i psihičke relaksacije u svojim vrtovima. Ipak, novi (mlađi) vrtlari češće su naglašavali fizički aspekt rekreacije, dok je kod starih vrtlara vrlo zastupljena bila i psihička rekreacija ili borba protiv usamljenosti.

Tako su vrtlari iz starih vrtova najčešće umirovljeni te su mlađi članovi njihovih obitelji zasnovali vlastite obitelji, a rad u vrtu jedan je od načina nošenja sa samoćom:

Kod kuće bih se osjećala jako sama. Kćer više ne živi sa mnom, muž mi je preminuo i vrt me spasio od sve te tuge. I mene ne veseli nikud otić, meni je tu raj! Jer novaca nemam da nekud idem, da kupujem, u neke šopinge da idem, to ne. A bezveze hodat oko nima smisla.

Odlazak u mirovinu također se spominje kao velika prekretnica u životu te stariji vrtlari osjećaju potrebu da radom ispune novostečeno slobodno vrijeme. Često navode da osjećaju kako je umirovljenje došlo prerano te da se i dalje žele osjećati korisnima i potrebnima. Upravo zbog toga vrtlarjenje za njih predstavlja važnu fizičku i psihičku rekreaciju:

Osjećam se puno bolje kad radim u vrtu. Muž mi zna reći, pa doći će vrijeme kad ćeš ići štihati, odmah ćeš ozdraviti. Istina je. Svatko kome je dosadno, tko ne zna što će sa sobom trebao bi si uzeti vrt.

Dodatni aspekt psihičke relaksacije rasterećenje je od urbanog stresa. Vrt je mjesto gdje se ljudi dolaze odmoriti nakon napornog dana na poslu:

Ponekad kad idem s posla, uopće ne odem u stan, nego idem ravno u vrt. Meni je to jedno psihičko rasterećenje. Nikad u životu nisam bila s prstima u zemlji, tek s 62 godine. To su bili nalakirani nokti, neshvatljivo... Nikad mi nije padalo na pamet glistu taknuti, sad je primim, preselim lijepo da je ne povrijedim. Našla sam dio sebe koji me ispunio maksimalno. Jedan mir, zadovoljstvo.

Rezultati ovog dijela istraživanja tako se ne razlikuju mnogo od sličnih istraživanja u SAD-u, Australiji i zapadnoj Europi, iako valja naglasiti da se mentalna i psihička relaksacija vrlo rijetko navode kao razlog za započinjanje vrtlarjenja. Svakako je najveći motiv povezan s već spomenutom kvalitetom hrane i kontrolom proizvodnog postupka. Rekreacija tu dolazi kao svojevrsni nusproizvod rada, ali njezina važnost nije ostala nezamijećena.

Osim važnosti za pojedinca, urbani vrtovi imaju veliku važnost i za lokalnu zajednicu. Pozitivan utjecaj vrtova na razvoj socijalne kohezije u zajednici, odnosno na razvoj društvenih veza i povjerenja među vrtljarima dosad je već dobro evidentiran u relevantnoj literaturi (Schmelzkopf 1995; Glover 2004; Glover, Shinew i Parry 2005; Armstrong 2000; Kingsley i Townsend 2006; Saldivar-Tanaka i Krasny 2004; Tan i Neo 2009; Alaimo, Reischi i Ober Allen 2010; Firth, Maye i Pearson 2011). Naime, svi sugovornici kao veliku prednost vrta ističu mogućnost druženja s ljudima, upoznavanje novih susjeda, priliku da popričaju s nekim. Mnogi od njih, pogotovo starija generacija, provode puno vremena svakodnevno u vrtu, od čega dobrim dijelom družeći se. U vrtovima postoje zajednički prostori s klupama i stolovima (za koje se u novim vrtovima pobrinuo Grad) ili se jednostavno posjećuje susjed koji ima najbolji prostor za to (u starim vrtovima takvi su prostori nastali spontano). U starim vrtovima gdje se ljudi poznaju već dugi niz godina, još iz dana kada su zauzeli svaki svoj komad zemlje, stolovi su smješteni ispod krošanja velikih voćaka koje im osiguravaju potreban hlad. U novim gradskim vrtovima zabranjena je sadnja trajnica, ali ljudi se snalaze na razne druge načine (suncobrani, improvizirane brajde i sl.). Vrtlari spominju problem otuđenosti koji proizlazi iz sadašnjeg ubrzanog načina života i stanovanja u velikim stambenim zgradama. Kao problem navode da se ni najbliži susjedi ne poznaju, osim na površnoj razini i da se, općenito, vrlo rijetko sreću na hodnicima ili ispred ulaza zgrada. Prema mnogima, vrt je u tu nehumanu situaciju unio pozitivne promjene. Vrt im je otvorio jedan novi prostor za druženje i upoznavanje ljudi. Kako navodi jedan vrtlar:

Ja sam pobjegao da se maknem iz stana. Da se ne zatvorimo sami. Netko dobije zatvorsku kaznu, bude zatvoren, a mi se sami zatvaramo. Ovdje smo upoznali predivne osobe, ljude s kojima se možemo družiti. Možda smo se i sretali po kvartu, ali nismo se poznavali, pa prođete jedan kraj drugoga. Pa čak i kraj spomenika se stane, a ne ovako. A sad se družimo fino, pečemo roštilj i jedemo skupa.

Jedna od aktivistkinja zaslužnih za pokretanje prvih inicijativa za osnivanje gradskih vrtova ispričala je kako je na tečaju permakulture došla do spoznaje o mnoštvu neiskorištenih površina u gradu:

Uvidjela sam da ćemo se mi kao građani osjećati kao dio grada ako možemo koristiti gradske površine. Ako živim u zgradi, zapravo nemaš nikakvo pravo na površinu izvan zgrade, nikakav doticaj s tom zemljom, a tu se intuitivno stvara ta povezanost, pa definitivno imaš odgovornost prema nekom komadu zemlje koji je dio grada Zagreba... I baš mi se zato čini da s vrtovima postajemo građani grada Zagreba, da nismo samo figure koje se prevoze javnim prijevozom, spavaju i idu dalje.

Jasno artikulirano *pravo na grad* došlo je i od drugih, mahom mladih ljudi. Osnivanjem vrtova stekli su pravo korištenja gradskog zemljišta, a sada vraćaju dio toga gradu kroz održive prakse (organsko vrtlarenje, kompostiranje) i uljepšavanje susjedstva. Taj proces davanja i primanja potiče osjećaj odgovornosti i svijesti da su dio nečega većeg od njih što, nadalje, doprinosi stvaranju osjećaja zajedništva, pripadnosti grupi koja zajedničkim snagama čini nešto dobro za njih same kao i za zajednicu. Pozitivan efekt vrta širi se i izvan njegovih granica i nosi dobrobiti za cijelo susjedstvo. Na mjestu vrtova nekada je stajala zapuštena zemlja koja je u mnogim slučajevima bila neprohodna šikara drače, divljih ruža i kupina te odlagalište smeća. Stari su vrtlari često zajedničkim snagama i o vlastitom trošku krčili šikaru te angažirali bagere da iskopaju zaostalo smeće:

Kad sam ja došao, to je više od pola smetlišta bilo, to je bilo smeće, to je svak živ... okolo su tu bacali, šta ja znam, tu je bilo metar smeća. Ja sam to očistio, spalio što se spaliti da i tako.

Ili prema riječima jednog bračnog para:

Koliko smo se mi tamo nakopali bačvi. Došli bi doma mrtvi umorni, ljuti jedno na drugo, što sad nama treba da zagrebačko smeće čistimo! Tu je bilo boca, tegla, bojlara, cigli... Ja vam to ne mogu opisati.

U tom smislu, vrtlari su mnogo napravili na uljepšavanju susjedstva, time se ponose i smatraju to vrijednim doprinosom za okolni pro-

stor. Puno vremena, truda i ljubavi uložili su u vrtove, uz njih ih vežu brojne uspomene i sjećanja te stoga ne čudi velika povezanost koju izražavaju prema tim, za njih posebnim, mjestima. Iako su svjesni da to zemljište nije njihovo, jako bi im nedostajalo da im ga netko (grad, investitor) oduzme zbog gradnje. Kako je spomenuo jedan stari vrtlar:

Mi znamo da to nije naše, ali smatram da je to moja zemlja dok mi je netko ne uzme, dok mi je netko ne odnese! A doći će vrijeme kad će nam oduzeti. Srećom, država nema novaca, pa valjda još neće.

Stari i novi vrtovi uglavnom su kultiviran i pokošen prostor, koji mogu posjetiti i njime prošetati i oni koji nemaju vrtove. Iz toga razloga vrtlari smatraju da su vrtovi utjecali i na kvalitetu prostora u susjedstvu, a ne samo na stvaranje socijalne kohezije i mreže ljudi koji se međusobno poznaju, koriste isti prostor, razmjenjuju hranu, znanja i iskustva. Osim toga, neki od vrtova postali su mjesta koja posjećuju kvartovske škole i vrtići. Kako navodi vrtlarica iz *EkoEkipe Prečko*:

Ne mogu podnijeti da ljudi prolaze jedni kraj drugih i da se ne pogledaju, ne pozdrave, a sada je to nešto totalno drugačije, i to ne samo ovih sedamdeset ljudi ovdje u vrtu nego i okolni ljudi, susjedi, evo došli su razredi škole i sva ta djeca nas sada poznaju. Općenito, sva ta povezanost mi je genijalna. Mi sad imamo nekih tridesetak ljudi iz različitih institucija kojima se možemo javiti, s kojima možemo surađivati i to je sve išlo samo od sebe, bez ikakvih poteškoća.

Osjećaj povezanosti sa susjedstvom također je jedna od pozitivnih posljedica vrtlarenja:

Da, kvart mi je sada draži, kako da ne! Zato što poznajem više ljudi. Prije kad sam se tu prošetala, jedva da sam nekog pozdravila. A sad je to već nešto drugo.

Vrtovi su mjesta na kojima i najmlađi mogu puno naučiti pa mnogi vrtlari (djedovi i bake, roditelji) s ponosom pričaju kako su unuke i djecu uključili u radove u vrtu. Edukacija djece kroz procese u vrtu iznimno je važna za njihovo zbližavanje s prirodom i ciklusima od kojih ih je gradski način života odvojio. Vrt je, prema riječima mnogih, prilika da nauče djecu o biljkama i životinjama koje žive u vrtu jer ih kroz upoznavanje oslobađaju straha od njih (glista, buba), podižu zanimanje za zdravu hranu (iz čega je nešto izraslo, kada i kakvog je okusa) i svojim ih primjerom uče o održivosti. Kako je nave-la jedna baka vrtlarica:

Pa nek vidi dijete od čega je nastao luk! Mene je unuk pitao kad je vidio lučicu, što će tebi bako lučica, kad je tako mala?!

“A što će tebi vrt?” Percepcija vrtlara u društvu

Jedna od zanimljivih tema, koja se također pojavila u razgovoru s vrtlarima, jest kako vrtlare doživljavaju oni koji se ne bave vrtovima. Razdvojila su se dva različita diskursa: jedan je uključivao percepciju starih vrtlara, a drugi percepciju novih. Tako su mlađe vrtlare u novim gradskim vrtovima ljudi slične dobi i socioekonomskog statusa doživjeli kao nešto novo, zanimljivo i potrebno:

Evo ja tu u kvartu držim kafić, pa onda i radim tamo i na početku kad sam rekao da ću si uzet vrt jedan to je bila čitava zafrkancija, a sad je to sve drukčije, sad me svi pitaju jel ima još mjesta, i ja bi, di, šta, kak si došao do toga i tako. Znači ljude to zanima!

S druge strane, starije vrtlare njihovi vršnjaci smatraju gotovo nazadnima. Mnogi od tih starih vrtova nicali su tijekom 1970-ih i 1980-ih godina, u jeku industrijalizacije za razdoblja socijalizma u kojem se industrija vrijednosno stavljala ispred poljoprivrede, koja se smatrala ostatkom zaostalih vremena. Tako su stari vrtlari smatrani pomalo zaostalima, ljudima koji odbijaju prihvatiti napredak i modernizirati se:

Ima tih ljudi koji kažu, pa ja sam radi toga otišao od kuće, da ne bih radio zemlju i kopao motikom! Ali mene nikad nije sram bilo.

Ili kako navodi jedna vrtlarica:

Pa pitali bi me zar nemam pametnijeg posla? Meni je susjeda znala tako reći, a ja nju pitam a što to? Pa ona veli da ima tako dobrih emisija na TV-u, pa prošetati, pa otići... Ja joj velim da sam sve to već obišla. U početku im je bilo bez veze, ali naviknuli su se na to da ja imam vrt. I moja obitelj, oni znaju da mene nema doma svaki dan prije podne.

Dio negativne percepcije proizlazio je i iz činjenice da vrtovi nisu bili legalni:

A čujte, malo su podcjenjivali, da nam to nije sila, da kaj se mučimo bez veze, pa to nije vaše, mi budemo svi došli brat, a vi samo radite, tako. Rekoh, pa ja znam da to nije naše, da to nije moje. Ali je sad ipak lepše, jer da je to ostala ona šikara to bi bilo grozno tu, ne znam tko bi to više mogao počistiti. A mi smo si uzeli svaki jedan kutak i to obrađujemo.

Ipak, većinu takvo razmišljanje susjeda i prijatelja nije pokolebalo, a neke je i potaknulo da zainteresiraju skeptike oko sebe:

Pa ja vam ne obraćam pozornost na to. Evo i sad mi susjeda zna reći, ajmo mi radije na kavu. Ja kažem, susjeda, dođite, ne morate niš raditi, samo gledajte kako ja radim i vidjet ćete kako će vam biti drugačije i ljepše nego na kavi.

“Vrt nam je život postao.” Zaključna razmatranja

Bez obzira na to koji je razlog posjedovanja vrta, bilo da je riječ o osviještenosti, nastavku ili reafirmaciji tradicije i romantičnom

povratku prirodi, potrebi za zdravom hranom ili ekonomskim razlozima, rezultat angažmana u vrtu uvijek je isti – veliki izvor zadovoljstva za sve korisnike. Svi su vrtlari tijekom razgovora opetovano naglašavali koliko im znači taj njihov komadić zemlje. Izjave poput: “vrt je moj raj”, “raj za sve nas koji smo iz betonskih zgrada”, “naša zelena oaza”, “to je moje mjesto, mjesto za mene”, “vrt mi je kao drugi stan”, “ovaj vrt je moj doktor”, “za dušu odmor”, “vrt mi je terapija”, “lijek za dušu”, samo su neke od često ponavljanih riječi vrtlara. Iz svega navedenog može se s pravom zaključiti da su urbani vrtovi vrijedan element urbanog prostora koji život u gradu čini boljim i humanijim. Njihov se značaj ogleda i u doprinosu održivom urbanom razvoju te pitanjima socijalne prostorne pravde, kao što su pravo građana na zelene javne površine, pravo na rekreaciju, pravo na zdravu hranu i zdrav okoliš.

Zašto onda urbani vrtovi (prvenstveno stari, ali čak ni novi) još uvijek nemaju svoje definirano mjesto u planskoj dokumentaciji; zašto su mnogi od njih tretirani kao zemljište “na čekanju”, odnosno dok im se ne nađe druga, “bolja” namjena; zašto vrtlari moraju strepiti nad sudbinom svojih vrtova; zašto urbani vrtovi nisu jednako važni kao i neki drugi segmenti grada kad toliko pridonose kvaliteti života u njemu?

Grad Zagreb projektom *Gradski vrtovi*, koji se od 4. travnja 2013. operativno provodi putem Gradskog ureda za poljoprivredu i šumarstvo u suradnji s još nekoliko gradskih ureda, nastojao je donekle odgovoriti na potrebe građana.¹ Doduše, u početku, primarni motiv Gradskog ureda za poljoprivredu i šumarstvo bio je registrirati nekorištene i zapuštene zemljišne parcele u vlasništvu Grada te ih urediti i privesti svrsi. No vrlo su često reagirali upravo na pozive građana koji su na takve površine upozoravali, pri čemu su mnogi od njih, osobito oni lošijega socijalnog statusa, tražili da se omogući uređenje površina za vrtlarenje kao pomoć njihovom kućnom budžetu. Istovremeno su bile aktivne i ranije spomenute građanske inicijative, koje su uredu gradonačelnika uputile svoj prijedlog za uređenje gradskih vrtova. Na pitanje o tome kada je Grad Zagreb počeo poduzimati aktivnosti za pripremu projekta *Gradski vrtovi*, djelatnica Gradskog ureda za poljoprivredu i šumarstvo odgovara:

Sigurno godinu dana prije (prije Zaključka od 4. 4. 2013., op. a.), zapravo ta ideja se radala paralelno. Građani i građanske inicijative uputili su prema uredu gradonačelnika ideju, mi smo ovdje u našem uredu isto tako prikupljali i imali svoju ideju, a Strategija (Gradski ured za strategijsko planiranje i razvoj Grada, op. a.) je isto tako na osnovu građana počela jedan dio. I onda smo mi to sve objedinili zapravo. Aha oni imaju neke površine, pa mi imamo ova saznanja o tome i onda smo objedinili sve u jedan proces.

Na temelju spomenutog *Zaključka o provođenju projekta "Gradski vrtovi"* u protekle se dvije godine povremeno raspisuju javni pozivi za građane Zagreba koji ne posjeduju obradivo zemljište, pri čemu su kriteriji za dodjelu parcela duljina boravka u Zagrebu, podudarnost gradske četvrti stanovanja s gradskom četvrti u kojoj se nalazi gradski vrt, socijalni status određen prema prosječnom mjesečnom prihodu člana obitelji, primanje socijalne pomoći, nezaposlenost, status branitelja Domovinskog rata, mirovina te broj članova kućanstva. U prvoj godini provođenja projekta, u devet javnih poziva, dodijeljene su 633 parcele na ukupno 9,3 ha. U drugoj je godini (2014.) broj vrtova porastao na osam, s 1223 parcele na 14.5 ha. No još uvijek samo šest od sedamnaest gradskih četvrti ima Gradski vrt i potražnja za njima stalno je prisutna. Iako je dosad Grad uložio oko 800.000 eura, u budućnosti će, s obzirom na ograničenja proračuna, biti vjerojatno manje dostupnih sredstava, a problem za nove gradske vrtove predstavlja i činjenica da je nove lokacije teško pronaći.

Time se zapravo vraćamo na, prema našem mišljenju, ključno pitanje zagrebačkih urbanih vrtova, bilo onih starih ili novih, nastalih u okviru projekta *Gradski vrtovi*: oni jednostavno ne postoje u zakonskom okviru korištenja zemljišta u Hrvatskoj. Građanske inicijative, udruge, jedinice lokalne samouprave i građani na različite se načine snalaze u tom manjku prostorno-planske regulative, neophodne za dugoročno i trajno rješenje pitanja urbanih vrtova. Nije li i pomalo apsurdno da čak i novi vrtovi, uređeni u službenom gradskom projektu, nemaju osiguranu budućnost, uz sva financijska izdvajanja iz gradskog proračuna, suradnju više gradskih ureda i vrlo pozitivna

iskustva građana kao korisnika? U uvjetima posvemašnjeg urbanističkog lutanja opterećenog privatizacijom i instrumentalizacijom javnog prostora, posebno u središtu Zagreba, stari urbani vrtovi ponovo se otkrivaju kao svojevrstne oaze pseudoruralnog prostora, u njegovom simboličkom smislu kao socijalnog prostora tješnijih veza, bliskosti s prirodom, drugima i samim sobom. Novi se vrtovi u tom kontekstu možda mogu iščitavati kao protuteža negativnosti ma investitorske dominacije prostornim planiranjem, sustavan pristup (mreža vrtova!) namjesto točkastog, projektnog planiranja (Čaldarović 2012), vizija humanijeg postsocijalističkog grada koji se, uz nezaobilazne neoliberalne odraze, zrcali i u tim novim društvenim zelenim oazama. Ebenezer Howard, vizionar koji je označio začetke urbanog planiranja u industrijskom društvu na prijelazu iz devetnaestog u dvadeseto stoljeće, zagovarao je model "vrtnog grada budućnosti". U njemu ujedinjuje ono što smatra najboljim iz urbanih i ruralnih područja, primjerice ljepotu i bliskost s prirodom (ruralno) i mnoštvo socijalnih prilika (urbano). Čitanje odgovora zagrebačkih urbanih vrtlara priziva u svijest Howardove vizionarske tekstove. Godine 1933. u *Skici generalne regulatorne osnove*, kojom je u dobroj mjeri zacrtan prostorni razvoj Zagreba u međuratnom razdoblju, ističe se da gradsko područje treba oblikovati kao sustav vrtnih naselja obiteljskih kuća koji okružuje blokovsko područje Donjega grada, a prilagođen je reljefu, biotopu i vodotocima. Ne misli se pritom, naravno, na suvremene urbane vrtove, ali se pokazuje osviještenost o značenju vrtnih površina u planiranju grada. Osamdesetak godina nakon *Skice* na djelu je proces legalizacije bespravne gradnje u Hrvatskoj, koji se u političkom i javnom diskursu prikazuje kao veliki uspjeh "pospremanja nereda" i koji bi možda mogao poslužiti i kao model za legalizaciju dijela starih vrtova, gdje se to ne kosi s drugim javnim interesima (pitanje je, naravno, tko određuje što je javni interes). Novi, pak, vrtovi zaslužuju svoje zaštićeno mjesto u institucionalno-pravnom okviru Republike Hrvatske. Jer možda su glasovi vrtlara dosad bili tihi, ali više nisu i stoga želimo prenijeti poruku koju su nas zamolili da prenesemo:

Samo im recite da bi nam jako nedostajalo kad bi nam ovo oduzeli!

— 1 Projekt je službeno započeo donošenjem “Zaključka o provođenju projekta ‘Gradski vrtovi’ (Sl. glasnik Grada Zagreba br.: 9/13 i 25/13)”. Time se pokrenulo uređenje i opremanje obradivog zemljišta u vlasništvu Grada Zagreba radi davanja dijela obradivog zemljišta na korištenje građanima Grada Zagreba u svrhu proizvodnje hrane (povrće i jagodasto voće), začinskog bilja i cvijeća za vlastite potrebe (izvor: <http://bit.ly/1Z4LxBh>). Osim Gradskog ureda za poljoprivredu i šumarstvo, važnu ulogu u projektu imaju i Gradski ured za strategijsko planiranje i razvoj Grada, Gradski ured za imovinsko-pravne poslove i imovinu Grada te Gradski ured za katastar i geodetske poslove.

Literatura

Alaimo, Katherine, Thomas M. Reischl i Julie Ober Allen. 2010. “Community Gardening, Neighborhood Meetings, and Social Capital”. *Journal of Community Psychology* 38/4: 497–514.

Armstrong, Donna. 2000. “A Survey of Community Gardens in upstate New York. Implications for Health Promotion and Community Development”. *Health and Place* 6/4: 319–327.

Baker, Lauren E. 2004. “Tending Cultural Landscapes and Food Citizenship in Toronto’s Community Gardens”. *Geographical Review* 94/3: 305–325.

Crossney, Kristen B. i Emily Shellenberger. 2012. “Urban Food Access and the Potential of Community Gardens”. *Middle States Geographer* 44: 74–81.

DeLind, Laura B. 2002. “Place, Work, and Civic Agriculture. Common Fields for Cultivation”. *Agriculture and Human Values* 19/3: 217–224.

Evers Anna i Nicole Hodgson. 2011. “Food Choices and Local Food Access among Perth’s Community Gardeners”. *Local Environment* 16/6: 585–602.

Ferris, John, Carol Norman i Joe Sempik. 2001. “People, Land and Sustainability. Community Gardens and the Social Dimension of Sustainable Development”. *Social Policy and Administration* 35/5: 559–568.

Firth, Chris, Damian Maye i David Pearson. 2011. “Developing ‘Community’ in Community Gardens”. *Local Environment* 16/6: 555–568.

Glover, Troy D. 2004. “Social Capital in the Lived Experiences of Community Gardeners”. *Leisure Sciences* 26/2: 1–20.

Glover, Troy D., Diana C. Parry i Kimberly J. Shinew. 2005. “Building Relationships, Accessing Resources. Mobilizing Social Capital in Community Garden Contexts”. *Journal of Leisure Research* 37/4: 450–474.

Howe, Joe. 2002. “Planning for Urban Food. The Experience of Two UK Cities”. *Planning Practice and Research* 17/2: 125–144.

Kingsley Jonathan Yotti i Mardie Townsend. 2006. “Dig in’ to Social Capital. Community Gardens as Mechanisms for Growing Urban Social Connectedness”. *Urban Policy and Research. An Australian and New Zealand Guide to Urban Affairs* 24/4: 525–537.

Lockie, Stewart. 2009. “Responsibility and Agency within Alternative Food Networks. Assembling the ‘Citizen Consumer’”. *Agriculture and Human Values* 26/3: 193–201.

Saldívar-Tanaka, Laura i Marianne E. Krasny. 2004. “Culturing Community Development, Neighborhood Open Space, and Civic Agriculture. The Case of Latino Community Gardens in New York City”. *Agriculture and Human Values* 21/4: 399–412.

Schmelzkopf, Karen. 1995. “Urban Community Gardens as Contested Space”. *Geographical Review* 85/3: 364–382.

Schukoske, Jane E. 2000. “Community Development through Gardening. State and Local Policies Transforming Urban Open Spaces”. *New York University Journal of Legislation and Public Policy* 3/2: 351–392.

Tan, Leon H. i Harvey Neo. 2009. “‘Community in Bloom’. Local Participation of Community Gardens in Urban Singapore”. *Local Environment* 14/6: 529–539.

Turner, Bethaney. 2011. “Embodied Connections. Sustainability, Food Systems and Community Gardens”. *Local Environment* 16/6: 509–522.

Wakefield Sarah, Fiona Yeudall, Carolin Taron, Jennifer Reynolds i Ana Skinner. 2007. “Growing Urban Health. Community Gardening in South-East Toronto”. *Health Promotion International* 22/2: 92–101.

Welsh, Jennifer i Rod MacRae. 1998. “Food Citizenship and Community Food Security. Lessons from Toronto, Canada”. *Canadian Journal of Development Studies/Revue canadienne d’études du développement* 19/4: 237–255.

Wilkins, Jennifer L. 2005. “Eating Right Here. Moving from Consumer to Food Citizen”. *Agriculture and Human Values* 22/3: 269–273.

Foto: M. Blagačić Bergman

Jarunski vrtovi, detalj, Zagreb, rujan 2012.

Ozren Biti
Marina Blagačić Bergman

Članak je objavljen u časopisu *Sociologija i prostor* 53/3 (200), 2014., str. 261-271.

Urbani vrtovi u Zagrebu – ulaganja i izloženost, inicijative i perspektive

Kao osoba koja se potkraj sedamdesetih godina dvadesetog stoljeća iz starog dijela Zagreba preselila u Travno, gdje je, kako sama piše, stanovala u “kućici s vrtićem” u podnožju Mamutice,¹ Dunja Rihtman-Auguštin, promišljajući identitet novih naselja i prepoznajući s tim identitetom povezane fenomene kao *alternativnu urbanizaciju*, spominje postojanje divljih vrtova, odnosno povrtnjaka u tom novozagrebačkom naselju. Ujedno i nudi dijagnozu zašto i kako ti vrtovi ondje nastaju.

To što su planeri zaboravili da je dio Novog Zagreba izgrađen na najplodnijem dijelu savske ravnice otkrili su stanovnici novih naselja. Spustivši se s vrtoglavih visina nebodera, građani su se vratili zemlji, tj. zapuštenom zemljištu, koje je urbanistički plan namijenio tko zna čemu. Počeli su prekapati male parcele, tek dvije, tri lijehe i zasadili ih povrćem. (Rihtman-Auguštin 1988: 99)

Alternativno oblikovanje prostora u novim naseljima, u vidu prisvajanja i korištenja zemljišta, nešto što je svojedobno konotiralo nered, primitivizam i nekulturnu, danas je, zahvaljujući pionirskom teorijsko-istraživačkom angažmanu Rihtman-Auguštin, za etnologiju prepoznatljiv vid kulture kao načina života određene grupe ljudi. Takvo poimanje kulture podcrtava da je upravo presjecište grada i svakodnevice plauzibilno polazište za domaću etnologiju i antropologiju kako bi se profilirala teorijsko-istraživačka platforma s razlikovnim obilježjima u odnosu na u nas afirmiraniju urbanu sociologiju² (usp. Gulin Zrnić 2006).

U sličnom smislu urbane vrtove tretira i poljski antropolog Roh Sulima, posvećujući im uvodnu raspravu svoje knjige *Antropologi-*

ja svakodnevice, inače sačinjene od njegovih tekstova-izvještaja iz stvarnosti jedne varšavske gradske četvrti nakon 1989. godine.

Gradski povrtnjaci, tzv. placevi, predstavljaju izrazitu subkulturu koja danas ne može izmaći pažnji antropologa koji se bavi pitanjima "svakodnevice", "očiglednosti"; moglo bi se reći: "antropologijom banalnosti".
(Sulima 2000: 13)

Sparivanje pojma grada s pojmom svakodnevice tvori zahvalan konceptualni okvir pomoću kojega i etnologija i antropologija mogu uspješno pridonijeti suvremenim istraživačkim nastojanjima urbanih studija, koji su nastali u 1990-ima integrirajući društveno-humanističke, tehničke i ine struke, a očito je primjenjivo i za proučavanje teme vrtova.

Tako Valentina Gulin Zrnić u svojoj studiji o značenjima grada i urbanim lokalizmima u Novom Zagrebu "skupine vrtova" (i tamošnja bočališta i klupe) naziva "vinjetama Novog Zagreba", nalazeći da korištenje javnih otvorenih prostora naselja, odnosno privajanje dijelova tih prostora te razvijanje društvenih praksi na njima – obrade vrtova (boćanja, kartanja) – tvori društvenu živost novozagrebačkoga urbanog krajolika (Gulin Zrnić 2009: 126–132). Istodobno, urbano vrtlarenje predstavlja za kulturnoantropološka istraživanja zanimljiv oblik svakodnevnog življenja te oblik aktivnog odnosa prema prostoru i gradu općenito (Gulin Zrnić 2012: 20).

Iz pozicije "moralne geografkinje", Renatu Jambrešić Kirin, koja pogled upućuje prema betonom, čelikom i staklom ugroženim vrtovima bliskoga Središća, zanima sudbina tih vitalnih "zelenih otisaka" u zakucima kvarta, "kultiviranih tragova pripitomljenih urbanih džepova". Iza autoričina empatičnog odnosa prema po mnogočemu specifičnom "vrtnom" prostoru i njegovim vrijednostima te njezina uviđanja "tuge središćanskih vrtova", krije se i povjerenje u potencijal članova kvartovske zajednice da budu aktivnim sudionicima vlastite urbanističke budućnosti (Jambrešić Kirin 2012: 25).

Sudeći po spomenutom doprinosu domaće akademske zajednice,³ ali i pomodnom medijskom i političkom interesu za tu temu, po-

vijest urbanog vrtlarenja u (Novom) Zagrebu uglavnom se pozitivno valorizira, i to kako bi se istaknula važnost njegove opstojnosti i budućeg razvitka za šire i uže kvartovske prostore, njihove obitavaoce i korisnike. Sadašnjost, ali i budućnost vrtlarenja i vrtova Žu Zagrebu intenzivno zaokuplja i pažnju novoformiranih udruga ekološkog usmjerenja koje se slijedom proklamirane politike javne participacije i zagovaranja održivog razvoja zalažu za projekt zajedničkih vrtova.⁴

Gledano i šire od hrvatskih razmjera, vrtlarenje karakteristično za gradski prostor, a i urbana poljoprivreda općenito, već se tridesetak godina nameću kao izazovan predmet proučavanja u društvenim i humanističkim znanostima. Pritom je urbano vrtlarenje definirano na najrazličitije načine, što često osim o epistemološkim polazištima ovisi i o tipu prostora na kojem se ono odvija te o djelatnostima koje obuhvaća. Pod urbanom poljoprivredom označava se pak najčešće gospodarsku djelatnost proizvodnje hrane na području grada te proizvodnju hrane za potrebe domaćinstva u vlastitim vrtovima, na vlastitim balkonima ili na javnim površinama (Castillo 2003: 339). To se dvoje, dakle, može, ali i ne mora značenjski poklopiti, jer se u urbanim vrtovima katkad sadi cvijeće i različito nejestivo bilje, a ne isključivo povrće.

U ovom se radu bavimo urbanim vrtlarenjem, i to ponajprije onim koje se odvija na javnim (gradskim) površinama koje su ilegalno zaposjednute (*skvotirane*), ali se također dotičemo i vrtlarenja na onim gradskim površinama koje je gradska uprava namijenila poljoprivrednim aktivnostima pod egidom zajedničkih vrtova. Pritom polazimo od ideje da je danas analitički intrigantno fenomen urbanog vrtlarenja promotriti i onkraj zavodljivih bipolarnih pojmovnih parova kao što su urbano-ruralno, slobodno vrijeme-rad ili priroda-kultura. To ne znači pri teorijskom profiliranju teme usredotočiti se samo na vrtove te time zapostaviti cjelinu grada, nego znači uvažiti da su dvadesetak godina nakon "[z]apisa iz Travnja" Dunje Rihtman-Auguštin (1988: 96–106), vrtovi u Travnom, a i ostali toga tipa, uronjeni u urbano-prostorno-političko, ali istovremeno i u svakodneвно-očigledno-banalno.

Urbani vrtovi na Jarunu kao etnografski teren

U proljeće 2012. godine posjetili smo urbane vrtove na Jarunu, na koje nam je igrom slučaja skrenuta pozornost, da bismo ih zatim u razdoblju od nekoliko mjeseci obišli u više navrata.⁵ Dolazeći u vrtove predvidjeli smo da naše opetovano kretanje na istom prostoru, po stazama među parcelama, ali i zainteresirano promatranje zemlje, stvari i ljudi, neće proći neopaženo od strane onih posjednika vrtova koji će u to vrijeme boraviti ondje te da ćemo doći u priliku i razgovarati s pojedincima koji se već dulje vrijeme, predano i ozbiljno bave urbanim vrtlarenjem.

Foto: M. Blagačić Bergman

Jarunski vrtovi, Zagreb, rujan 2012.

Pokazalo se, međutim, da nije nimalo jednostavno savladati komunikacijsku barijeru uzrokovanu činjenicom da su “strane” osobe kročile u za njih tuđ i nepoznat prostor, narušavajući u njemu samodostatnost zajednice ljudi koji se međusobno poznaju. Poteškoće u zadobivanju povjerenja za razgovor i izvjesna tajnovitost na koju smo tijekom istraživanja nailazili objašnjivi su također i spornim vlasništvom nad zemljom⁶ koja je pojedincima poslužila za oblikovanje njima važnih životnih prostora.

Istražujući urbane vrtove na Jarunu trima različitim metodama: bilježeći stvari, dakle savladavajući ih prvenstveno korakom i pogledom poput “antropologa šetača”; zatim, bilježeći misli, dakle razgovarajući s posjednicima tih vrtova te prikupljajući njihova kazivanja; i na koncu, pretraživanjem arhivskog materijala u potrazi za urbanističkim planovima koji se odnose na tu lokaciju od 1970-ih naovamo, na neki smo način svjesno dopustili interferenciju podataka i dojmova. Riječ je o vrtovima nastalima neformalnom inicijativom stanara iz obližnjih zgrada, konkretnije njihovim zauzimanjem i prisvajanjem, a potom i parceliranjem neiskorištenoga i zapuštenoga gradskog zemljišta, radnjama i praksama započetima ne-

Foto: M. Blagačić Bergman

Jarunski vrtovi, Zagreb, rujan 2012.

posredno prije Univerzijade 1987. godine, a nastavljenima u 1990-ima. Skvotiranje za vrt prikladnih površina može se tumačiti kao primjer samovolje.⁷ Naime, za skvotiranje je karakteristično neobaziranje na pravni status i društveno-planski određenu namjenu prostora koji se zauzima. Skvotiranjem se, dakle, unutar aktualnog sustava uspostavlja ilegalno, gerilsko stanje, premda je ono istodobno i svojevrsno prakticiranje direktne demokracije (Toš 2012: 21).

Ti su skvotirani vrtovi smješteni u naselju Jarun koje je današnji izgled gotovo u cijelosti poprimilo uslijed urbanističkih intervencija u zapadni dio grada, poduzetih povodom ugošćivanja spomenutoga sportskog, ali i važnoga turističkog događaja. Tim su intervencijama još 1970-ih i početkom 1980-ih prethodile provedbe dubinskih intervju sa stanovnicima na tom području, izrade socioloških studija te urbanističkih planova. Sve je to bilo dio, u ono vrijeme aktualne, samoupravne strategije i politike osmišljavanja, odnosno izgradnje naselja. Nezaustavljivo širenje grada suočavalo je žitelje na njegovim rubovima s neizvjesnošću kvalitete njihova daljnega života. Jedna od standardnijih artikulacija te neizvjesnosti bila je raširena bojazan da će beton i asfalt ugroziti zelene površine.

Tako se u sociološkoj studiji iz 1976. godine čiji je naručitelj Urbanistički zavod Grada Zagreba, u sklopu izvještaja o sastanku u Mjesnoj zajednici “Đuro Šimunić”, na kojem se imao raspraviti urbanistički plan glede naselja Gredice-Staglišće, Jarun i Vrbani, može zateći zabilježena i ovakva izjava jednoga od diskutanata:

Ja živim u susjednom, novom naselju, Knežiji no stalno dolazim ovamo gdje žive roditelji moje supruge. Dolazim jer ono je novo naselje đungla betona, bez međuljudskih dobrih komunikacija. Ovdje se odvija život u humanim prostorima, malim vrtovima, brajdama. Nemojte da se desi kao na Kalinovici-Knežiji, koja je također bila naselje individualnih kuća. Ljudi su vezani za takav, prirodan način života, naročito stari ljudi. Kad njih odvojite od njihovih vrtova, zemlje, onog što su stvorili oni umiru (...) (Urbanistički zavod Grada Zagreba 1976: 40-41)

S druge strane, *Analiza prostornog razvoja Zagreba do 1980. godine. Srednjoročni plan uređenja prostora grada Zagreba za razdoblje 1981–85.*, barata ocjenom kako bespravnim individualnim naseljima na rubovima grada nedostaje osnovni komunalno-higijenski standard, odnosno sociološkom prosudbom kako “[s]upstandardna bespravna izgradnja vrši pritisak u želji da se legalizira i dobije osnovne elemente urbane opremljenosti” (Urbanistički zavod Grada Zagreba 1979: 315). Tekstovi koji tumače, odnosno planiraju sanaciju, stanje, probleme i mogućnosti rubnih i perifernih gradskih naselja

uglavnom ne propuštaju spomenuti i važnost očuvanja postojeće poljoprivredne djelatnosti na tim područjima u vidu vođenja računa o kvalitetnoj zemlji i obradivim parcelama. Na osnovi usporedbe arhivskoga materijala i prikupljene etnografske građe očito je da se vrtlarenje, ne samo pukim stjecajem okolnosti, nego i uslijed peri-odičkih sučeljavanja politike odozgo i politika odozdo, ipak održalo.

Vrtovi kojima se u ovom radu bavimo nalaze se u blizini jezera Jarun, uz poprilično frekventnu, jezeru najbližu prometnicu, no ipak su drvećem i žbunjem zaklonjeni te smješteni na nešto nižoj razini od same ceste. Vrtovi su s jedne strane potokom odvojeni od stambenih zgrada, a prostiru se do nekoć gradilištu pripadajućih baraka, danas ilegalno nastanjenih ljudima koje sami vrtlari etnički različito kategoriziraju – kao Rome, Rumunje ili Bosance. S druge se strane jarunski vrtovi nalaze neposredno uz pogon elektrane koji opskrbljuje strujom zapadni dio grada. Čak su neke od parcela položene uz žičanu ogradu pogona, a nad jednim dijelom vrtova prolazi dalekovodna žica.

Što se tiče same obradive zemlje, a i cjelokupnoga prostora vrtova, riječ je o parceliranom zemljištu, a između parcela su staze kojima vrtlari prolaze do svojih posjeda, zaštićenih najčešće improviziranim, od otpadnog materijala sklepanim ogradama i vratima na kojima stoji lokot. Pumpe za vodu nalaze se na raskrižjima staza, a kupljene su zajedničkim sredstvima te ih svi podjednako upotrebljavaju.⁸

Kod naših su kazivača motivi za bavljenje vrtlarstvom različiti – od ekonomske isplativosti (izrazita prevlast prostora zasađenog povrćem), preko skrbi za zdravlje (kojemu bi boravak na otvorenom i u pokretu imao goditi) do ispunjavanja potreba za druženjem (potencijal formiranja manjih grupa ili čak zajednice vrtlara), pa sve do kvalitetnog provođenja slobodnog vremena.

Nije mi niko reko da se tu može. Meni je palo na pamet, pa vidim, ako nas neko stjera, stjera. Ako se ostane, ostane. Eto, ostali smo, koliko, 26 godina. Cilj nije bio da korist neku imamo, nego, eto, da izađemo, onda susjedi, družimo se tu, pa i roštilj nekad spečemo. (Biti i Blagaić 2012: 2)

Odnosi ulaganja i izloženosti na primjeru jarunskih vrtova

Uzimajući u obzir postojeće radove o urbanim vrtovima – od studija slučajeva do teorijskih pristupa fenomenu, s naglaskom na ovo pitanje, ali prije svega uvažavajući distinktivna obilježja izdvojenog mikro-lokaliteta kojeg smo istraživanjem obuhvatili, kao i specifičnost kulturno-povijesnog konteksta nastanka jarunskih vrtova, odlučili smo se fokusirati na odnose *ulaganja* i *izloženosti* kod tih vrtova. Pod ulaganjima mislimo na ulaganja samih vrtlara – u rasponu od njihova ulaganja vremena, fizičkoga rada i kreativnih kapaciteta u obrađivanje zemlje i uređivanje posjeda pa sve do neizbježnih, premda na najmanju moguću mjeru svedenih financijskih ulaganja.

Foto: M. Blagaić Bergman

Jarunski vrtovi, Zagreb, rujana 2012.

Pojam izloženosti vrtova u našoj se analizi dotle odnosi na njihovu izloženost pogledima, provalama, ozračivanju od strane pogona gradske elektrane u neposrednom susjedstvu te potencijalnim urbanističkim zahvatima na široj i užoj lokaciji, a na koncu i na izloženost vremenskim nepogodama, karakterističnu za svaku poljoprivrednu djelatnost na otvorenom.

Od svega nabrojanog, u praksi je za vrtlarsku zajednicu najteže rješiv problem specifična izloženost nepredvidivim, a po vrtlare -skvotere potencijalno štetnim urbanističkim planovima.

Uvijek se govori, uvijek prijetnja neka postoji. Joj, kaže, nemojte saditi, sad će ovi doć, sramnit će. Netko baci bubu, tu međusobno, nemojte tu ulagat, međutim, evo, do dan danas nisu. A mogu oni, oni mogu doć, neće oni nas pitat. Oni ako dođu... oni bi bar trebali, recimo, bit toliko... da nam barem kažu, evo, za mjesec dana ćemo to radit, nemojte sadit ništa, poberite što imate i dobro. (Biti i Blagaić 2012: 4)

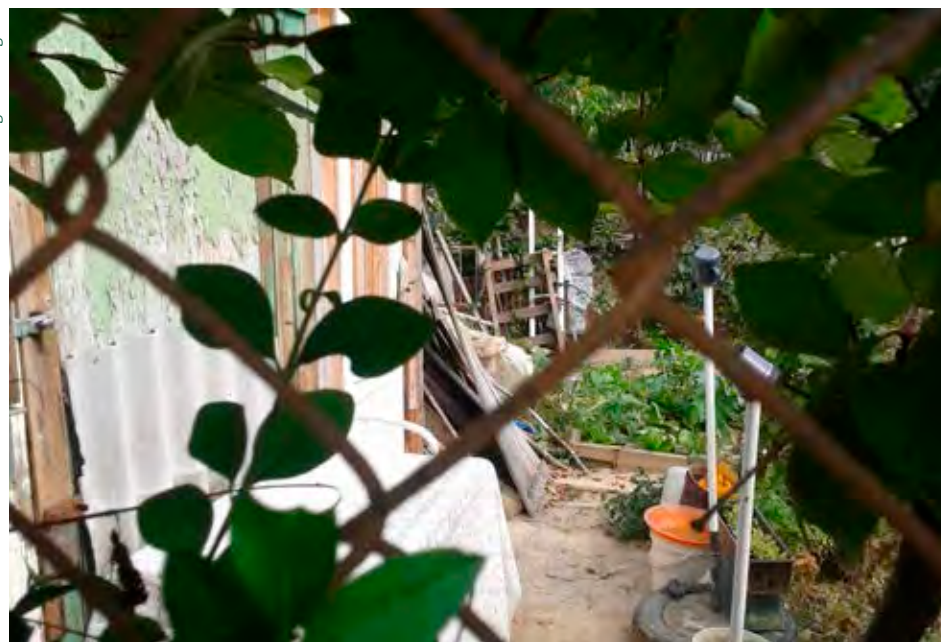

Foto: M. Blagaić Bergman

Jarunski vrtovi, Zagreb, rujana 2012.

Intervjuirani vrtlari su, dakle, svjesni mogućnosti rušenja vrtova u bilo kojem trenutku kad to Uprava Grada odluči. Svojevrsan je strah od takve sudbine verbaliziran i u dokumentarnom televizijskom prilogu u kojem se uspostavljanje vrta u Mariboru na drugim osnovama⁹ navodi kao dobar primjer zaštićenosti, jer se tamo “za razliku od hrvatskih vrtova koji su niknuli spontano, nitko ne treba bojati da će ih netko srušiti” (Vrtlarica 2012).

Medijski napisi o rušenju *skvoterskih* vrtova radi uređenja parka Travno izravno su apostrofirali ekonomski aspekt posjedovanja, odnosno neposjedovanja takvih vrtova.

Trebali su nam javiti u jesen, prije nego što sam posadila krumpir. Na sjeme sam potrošila 120 kuna i prehranjivali bismo se njime cijelu godinu – priča Mara Kovačević (77), jedna od vlasnica vrtova, te dodaje kako su za krčenje saznali prije četrnaest dana, kada je kvart oblijepljen obavijestima grada. Gospoda Mara imala je cijelu godinu punu škrinju voća i povrća te je tako prehranjivala supruga i sebe. (Balića 2012)

Dok su naši kazivači bili neskloni išta reći o tome sadi li tko iz susjednih vrtova povrće kako bi ga prodavao na tržnicama i tako ostvario neke dodatne prihode, a kamoli možda priznati da to i sami čine, nisu skrivali da uslijed značajnog povišenja cijena povrća u posljednjih nekoliko godina i sadnja povrća za vlastite, odnosno (šire) obiteljske potrebe uvelike potpomaze budžet.

Ja cijelu zimu, ja sebi uzmem kelja, špinata, mahune, graška, ja si to blanširam u kipuću slanu vodu i zaledim u vrećice. Ak imate mesa, imate, ak nema, isto dobro. Skuhamo paradajza, meni je paradajzova juha super. Ja velim, pa ne mora biti mesa. (Bitić i Blagaić 2012: 7)

Dakle, ostati bez vrta za neke od njih sasvim sigurno predstavlja značajan financijski udarac, a opasnosti od gradnje kakve ceste ili parkirališta koji bi ugrozili njihove posjede, posve su svjesni. Na tu se izloženost širih i ozbiljnijih razmjera onda na svakodnevnoj razini nadovezuje problem slabe zaštićenosti vrtova od provala i neželjenih upada, najčešće povezanih s otuđenjem uroda i uništavanjem gredica. Kretanje šetača i prolaznika po prostoru vrtova, na neki način posve legitimno s obzirom da nije riječ o privatnom vlasništvu, za vrtlarsku je zajednicu itekako nepoželjno, čak i onda kad je riječ samo o virkanju ili zurenju, a osobito kad vodi k težim prekoracanjima praga privatnosti prostora vrta. Vrtlari ne negiraju da krađa ima, čak i više no ranije, što objašnjavaju recesijom i socijalno-ekonomskim problemima hrvatskog društva.

— *Je li bilo slučajeva krađe povrća i provala? Kad vidim nepoznatog čovjeka, ja ga pitam: “Šta radiš tu?” Evo jučer je gospoda primijetila da je odnio neko paradajz. A dođu tu po vodu, dosta cigana se doselilo.*

— *Toga nije bilo prije dvadeset godina, recimo? Nije bilo, ma kakvi. Još nije bilo ni ograđeno, u početku ograda nije bilo. Evo ova moja zelena ograda je sad narasla.*

— *Kako vi to objašnjavate? Pa ne znam. Poštenje je moguće bilo veće neg sada. Je li kriza nosi svoje, 16 kn kila paradajza?! Nije prije bilo, neprimjetno. Ja se uvijek našalim pa kažem, ja posadim malo paradajza za sebe i za njih. Tako je i bilo, tak da mi nismo to ni gledali, ja nisam ni primjećivo. (Bitić i Blagaić 2012: 3)*

Kazivanja koja smo prikupili te iskustvo našega višekratnog obilaska i razgledavanja vrtova sugeriraju nam postojanje posebnoga tipa ulaganja koji je raširen među vrtlarima-skvoterima, a može se povezati s identičnošću njihove situacije bivanja u posjedu, ali ne i bivanja u vlasništvu vrta, situacije koja im uzrokuje mnoge brige i probleme. Pod specifičnim tipom ulaganja mislimo na praksu recikliranja otpadnog materijala i korištenja istoga za ograđivanje vrtova ili za izgradnju manjih ostava. Uvriježeno percipiranje izgleda ograda i ostava u kontekstu “estetike otpada” s obzirom na uočeno u jarunskim vrtovima bili bismo skloni proširiti trima dodatnim principima vrtlarskog funkcioniranja – skladištenjem, odnosno načelom “sve dobro dođe”, kultom ručnog rada, odnosno “uradi sam” načelom i popunjavanjem praznih mjesta stvarima, odnosno načelom “stvari traže mjesta” (usp. Sulima 2005: 34–37). Premda postoje i druga tumačenja spomenutih principa i praksi, primjerice to da je “vrt gradnja malih razmjera pomoću materijala i sredstava stvorenih u okvirima velikih razmjera” (ibid. 2005: 31), kad se takva racionalizacija troškova poveže i s ostalim aspektima minimaliziranja financijskih ulaganja vrtlara, razložnim se čini u interpretaciji naglasiti posvemašnju neizvjesnost kratkoročne sudbine i dugoročnijeg opstanka vrtova.

Što se, pak, čestih navraćanja vrtlara u vrtove i njihovih nerijetkih duljih boravaka u njima tiče, ulaganje vremena u vrtove nije uvijek isključivo potrebom da se u njima radi – prekopava, sadi, zalijeva, ubire plodove – nego i potrebom da se prisvojeni prostor koliko je to god moguće drži pod vlastitom prismotrom. Redovita, po mogućnosti svakodnevna prisutnost vrtlara u vrtu ne otklanja u potpunosti opasnost od neželjenih kontaminacija i devastacija, ali sigurno barem donekle olakšava osjećaj nespokoja kakvim takvo, ne u potpunosti realizirano posjedovanje i vlasništvo neminovno opterećuje.

Foto: M. Blagaić Bergman

Jarunski vrtovi, Zagreb, rujan 2012.

Tome da su plodovi zemlje u gradskom prostoru općenito ugroženiji zato što su u pravilu usred prometnog pojasa, kod jarunskih vrtova valja pridodati i izloženost plodova mogućem zagađenju zbog blizine gradske elektrane. Iako kazivači s time povezan rizik različito procjenjuju, složni su oko toga da je tretiranje povrća pesticidima, koje sami nastoje izbjeći, a što se može pripisati njihovom ulaganju u edukaciju, kudikamo štetnije za zdravlje konzumenata tog povrća negoli je to njihova eventualna ozračenost uslijed utjecaja elektrane.

A neko veli utječe. A di je nema. Kad neko veli, pa ono što na plac dođe, pa jel ti znaš di je. Kud god kreneš, izloženi smo. Kad neko veli ja to ne bi ni za ništa, ja velim, ja sad ne osjećam ništa, meni je ovo ukusno.
(Biti i Blagaić 2012: 8)

Ulaganja vrtlara i izloženost vrtova, iako pripadaju različitim registrima, jedni druge određuju i predodređuju, a istodobno se među sobom i konfrontiraju. U svom vrtu, izmješteni iz tvrde stvarnosti egzistencije u stambenom bloku, makar vrt doživljavali kao utočište,

Foto: M. Blagaić Bergman

Jarunski vrtovi, Zagreb, rujan 2012.

tj. mjesto odbacivanja briga i nevolja, vrtlari zapravo ne mogu uteći nespokoju izgnanstva i prelaznosti. Stvarnost svijeta vrtova sačinjena je, naime, od najrazličitijih ambivalentnosti pa se naposljetku vrtovi za vrtlare ispostavljaju kao scenariji sreće, ali i muka (usp. Sulima 2005: 20). No, ti su vrtovi neosporno važni prostori njihova bivanja. Utoliko je ulaganja i izloženost kod urbanih vrtova na Jarunu najbolje razumjeti kao međuovisne, a njihov odnos shvatiti kao svojevrsnu pokretačku snagu vrtlarske djelatnosti.

Institucionalizacija urbanih vrtova na području Zagreba

Uz otprije postojeće divlje vrtove, u Zagrebu su se odnedavno pojavili i urbani vrtovi drugog tipa. Vrtovi legalno zasnovani na gradskim parcelama, bilo inicijativama *odozdo* ili *odozgo*, nazivani su dosad društvenim, zajedničkim ili javnim vrtovima. S obzirom na to da se u najvećem broju slučajeva radi o preuzetom pojmu *community gardens*, no i s obzirom na značajke toga tipa vrtova, ima smisla da ih se imenuje terminom *zajednički vrtovi*. Time se ističe važnost koncepta zajednice koji, kako god tu zajednicu shvatili,¹⁰ stoji u srži projektiranja i osmišljavanja tih vrtova, ali se nepristajanjem da to budu primjerice “vrtovi zajednice” izbjegava ambicije za lokalnim snaženjem ljudskih veza i solidarnosti idealistički projicirati na stvarno funkcioniranje tih vrtova i (su)života u njima.

Uostalom, premda pojam *community gardens*, ma kako ga preveli, u određenoj mjeri konotira harmoniju i kooperaciju te oslikava vrtove kao javne prostore, o tim se prostorima/mjestima utemeljeno može raspravljati i kao o prostorima sukobljavanja, analizirati tko ima kontrolu nad njima, kako se oni koriste i kako se shvaćaju (Basom 2006: 27–28).

Na to da nomenklatura u slučaju vrtova nipošto nije nevinna i bezazlena, nego je, kao uostalom i sam jezik, sidrište političkih strategija,¹¹ upućuje diskrepancija između namjere gradonačelnika Zagreba Milana Bandića da osnuje “gradske vrtove” i reakcija na istu od strane predstavnika građanskih udruga, koji zagovaraju druge, po njima primjerenije nazive za (doduše ne posve) isti projekt.

Jedna od karakteristika zajedničkih vrtova jest da bi oni trebali biti zajednički projekt građana i Grada, projekt nastao “odozdo”, a podržan od tijela gradskih vlasti. (...) “Gradski” vrtovi, kako ih gradonačelnik naziva, trebali bi već u nazivu biti označeni primjerenijim terminom – zajednički vrtovi, vrtovi zajednice. Vrlo je nejasna gradonačelnikova izjava po kojoj je Grad zamišljen kao subjekt koji će regulirati “pravila igre”: od uvjeta korištenja, kriterija dodjele parcela za obrađivanje, potpisivanja ugovora, upućivanja javnoga

poziva, definiranja potrebne infrastrukture i izvođača radova na pripremi tla do veličine dodijeljenih parcela. (P.N. 2012)

Evidentno je da je neslaganje glede naziva samo dio cjelokupne borbe oko različitih koncepcija vrtova.¹² U Zagrebu su u prvoj polovici 2013. godine otvoreni pozivi za tri zajednička vrta.¹³ Vrtovi se dodjeljuju besplatno na dvije godine korištenja, opremljeni su popratnim sadržajima poput sanduka za spremanje alata, kompostera, kanti za otpad i spremnika za vodu te su ograđeni. Premda je u predstavljenom konceptu zajedničkih vrtova naglašeno kako svi građani imaju jednako pravo na korištenje vrta bez obzira na njihov imovinski status, iz teksta poziva ispostavlja se ipak da je nezaobilazan kriterij kod dodjeljivanja zajedničkih vrtova imovinsko stanje potencijalnih korisnika. Na taj je način socijalna komponenta domneta ekološki čitave inicijative, zasnovanoj na ideji da se pri dodjeljivanju vrtova uzima u obzir adresa stanovanja, ne bi li vrtovi budućim korisnicima bili dohvatljivi biciklom ili pješke.

Uostalom, zajednički nazivnik većine nastojanja oko urbanoga vrtlarenja u Zagrebu, koji smo prepoznali terenski istražujući na Jarunu, analizirajući medijsku građu te prateći građanske i gradske inicijative, onaj je ekološke održivosti. To dakako podrazumijeva potrebu za proizvodnjom hrane na što lokalnijoj razini. Ne treba, međutim, podcijeniti druge pozitivne aspekte urbanog vrtlarenja poput neupitnih ekonomskih, ali i socijalnih i psiholoških koristi koje ono donosi. U tom smislu ekološka održivost zapravo prerasta u održivost općenito.

Sve istaknute beneficije urbanog vrtlarenja pretpostavljivo navode građane okupljene u inicijativi *Parktipacija* da se putem lokalnog djelovanja bore za proklamirane ciljeve, a njihove predstavnike da to isto rade koristeći medijski i javni prostor te odašiljući zainteresiranoj populaciji odgovarajuće poruke. Osnovni je cilj te inicijative “tematizacija urbanog vrtlarstva i općenito uzgoja hrane u gradu te uspostava zajedničkih gradskih vrtova” (Šimpraga 2012). No, premda se nastojanja građanskih inicijativa i udruga po pitanju vrtova samoafirmiraju kao “borba odozdo”, svojom retorikom oni pružaju ruke prema onima “odozgo”, naglašavajući integriranu korisnost projekta za sve subjekte u mreži gradske i civilne moći:

Društveni vrtovi (na gradskom zemljištu) predstavljaju oblik socijalne politike grada za društvenu koheziju, potporu ekonomski ugroženim i isključenim skupinama društva i drugima, te su vrijedan doprinos sadržaju i kvaliteti života u gradu. Društveni vrtovi specifičan su oblik javnog prostora. (Participacija 2013)

Koliko god se u početku bile razilazile, dojam je da se naposljetku u domaćem kontekstu gradske i civilne inicijative po pitanju vrtova u nemalom broju točaka susreću. Osim što trebaju gradu, svakako i da bi pridonijeli njegovoj ljepšoj i bogatijoj slici, a prema navedenom citatu čak i u svojstvu stanovitog azila, vrtovi su iz bliskih razloga nesporno važni i za lokalnu zajednicu, pa i civilne udruge. Zapuštene gradske parcele percipiraju se naime kao rizik za život zajednice, ali i grada u cjelini, te kao mjesta kriminalnih radnji i nakupljanja smeća, a time se prepoznaju i kao opasne za zdravlje. Njihovo zauzimanje i pretvaranje u zajedničarske vrtove interpretira se stoga kao pohvalna akcija u vidu doprinosa zdravijem (gradskom) okolišu. Intencija je također svih zainteresiranih strana da se u projekt organiziranih zajedničarskih vrtova uključi marginalizirane i ranjive skupine građana, iako se ranjivost različito tumači. Na koncu, unatoč s jedne strane strukturalnom nadziranju, a s druge zbrinjavanju “problematičnih” društvenih skupina, vrtovi su prije svega označeni kao mjesta osnaživanja lokalne zajednice koja se u njima okuplja.¹⁴

Zaključna razmatranja

Urbani vrtovi u svojim raznim inačicama potkraj dvadesetog i početkom dvadeset i prvog stoljeća postaju iznova, poput isplivalog blaga, vrlo aktualni diljem svijeta te privlače pažnju brojnih protagonista i interesnih skupina, namećući se svojom integriranošću u prirodno, poljoprivredno, gradsko i prostorno, a samim time i u privatno, javno, kulturno i političko. U akademskom se svijetu fenomen urbanih vrtova pokazao istraživački poticajnim za različite discipline, a možda najsmislenijima ispostavile su se intencije da se njegovu proučavanju pristupi transdisciplinarno. Pritom se iskristaliziralo nekoliko popularnih tumačenja urbanoga vrtlarenja, a među

njima prednjače ona koja ga povezuju gradskim odmorom, s kulturom slobodnog vremena i mitom rajske sreće (Sulima 2005: 12), s društvenom kohezijom (Foroughi i Durant 2012) te ona koja ga poimaju kao saveznika gradskoga stanovništva u borbi sa siromaštvom i/ili kriminalom na zapuštenim javnim površinama (Schukoske 2000). Najpopularnija je paradigma o vrtlarenju u gradu kao povratku prirodi.

Kako su u nas znanstvene studije usredotočene na taj fenomen tek u povojima, a što je objašnjivo činjenicom da se on u Hrvatskoj, pa onda i u Zagrebu, javno i politički ukazao nedavno, to je istodobno i olakšalo i otežalo naša nastojanja da ponudimo makar parcijalnu sliku onoga što se ovdje i sada s vrtovima i u vrtovima događa. Oslanjanje na različite metode pri izradi ovog članka – u rasponu od etnografskoga terenskog istraživanja koje je uključivalo polustrukturirane intervjuje, preko arhivskog istraživanja te konzultiranja medijskih izvora podataka, pa do konzultiranja raznorodne literature o ovom fenomenu – ipak nam je omogućilo da ustanovimo ključne prijepore, odnosno neusuglašenosti između prakse i teorije, između javnih politika, inicijativa civilnog društva i osobnih planova, između proklamiranih potreba zajednice i konkretnih briga pojedinaca.

Bez namjere da ponudimo holistički prikaz stanja stvari, postavili smo na temelju terenskog istraživanja tezu o međuovisnosti ulaganja i izloženosti kod urbanog vrtlarenja, odnosno urbanih vrtova, upozoravajući pritom na određene prakse i pojave kao specifikum divljih jarunskih povrtnjaka naspram organiziranih zajedničarskih vrtova koji se u 2013. formiraju i u Zagrebu, kao plod kombiniranih inicijativa odozdo i odozgo. Specifična se dimenzija urbanog vrtlarenja u našem istraživanju razotkrila prvenstveno kroz osobne iskaze intervjuiranih vrtlara unutar kojih su se skvotirani vrtovi manifestirali kao prostori previranja kulture i identiteta. Subjektivno iskustvo prostora vrta koje su nam kazivači u razgovorima podastrili putem svojih individualnih sjećanja i dojmova upozorilo je na vrt kao *mjesto* – kao “kulturno značenjski prostor” koji “sadržava iskustvenu, emocionalnu, vrijednosnu, interakcijsku i relacijsku, kognitivnu i senzornu, povijesnu i memorijsku dimenziju” (Čapo i Gulin Zrnić 2011: 35).

Za teorijsku elaboraciju lokalno istraživanog fenomena iskoristiva je, dakle, i kategorija “osjećaj mjesta”,¹⁵ pod kojom se u osnovi misli na to da se vrt, kad se motri izvana, s određene distance i uz popratno razmišljanje, doima kao “instrument sadašnjosti”, međutim za vlasnika vrt je mjesto koje posjeduje osjetilnu prošlost te je povezano s doživljajem ukorijenjenosti (Sulima 2005: 19–20). No, u našem primjeru ta kategorija može biti shvaćena i na dodatan način, utoliko što se vrtlarenje na Jarunu legitimno dade prepoznati i kao intenzivirani oblik stvaranja mjesta kroz pronalaženje, pa čak i oblikovanje sebe u njemu (Crozier 2003: 81–83).

Većina je naših sugovornika, prema njihovim vlastitim iskazima, u posjedu parcela zemlje praktički od nastanka jarunskih vrtova, dakle približno četvrt stoljeća. Neki su u međuvremenu ostali bez supružnika s kojima su provodili zajedničko vrijeme u vrtu, nekima su se rodili unuci koji im pomažu raditi u vrtu, neki su proširili svoje posjede te ih prilagodili duljim boravcima i druženjima. Njihove priče u vrtu i o vrtu imaju osobnu notu jer su u njih utkane reminiscencije na različite osobe, periode i događaje. I sami njihovi vrtovi međusobno se razlikuju. Neki su prepuni povrća, dok drugi privlače pozornost lijepim cvijećem, a treći zacijelo hotimično nisu u cijelosti zasađeni. Izvjesno je da su među vrtlarima porivi posjedovanja vrtova raznoliki i nejednaki, te da se, premda egzistencija očekivano nadjačava esenciju, potonju nikako ne smije podcijeniti.

Ma koliko spomenuta tumačenja urbanog vrtlarenja kroz prizmu gradskog odmora, slobodnog vremena, rajske sreće i povratka prirodi djelovala ograničavajuće, ona imaju nešto zajedničko, a to je da “ideji vrta” pristupaju prvenstveno misleći na čovjeka-pojedinca. Kritičko preispitivanje tih tumačenja, bez da se zanemari njihova istaknuta zajednička kvaliteta, potpomoglo bi, da se nakon etnološkoga otkrivanja grada (Rihtman-Auguštin 1989), a s obzirom na to da je ono u međuvremenu i oplemenjeno “oprostornjavanjem antropološkog diskursa” (Čapo i Gulin Zrnić 2011), ne propusti u divljim gradskim vrtovima uvidjeti mjesta ostvarivanja osobitog načina života ljudi – načina koji objedinjuje njihova sjećanja i planove, rad i odmor, samovanje i druženje, strahove i vjerovanja. Taj bi način života grupe ljudi, koja ima elemente zajednice vrtlara,

ali ne nužno i aspiracije za prisnošću, bio narušen artificijelnošću, planiranjem, integriranjem, šticećenjem, institucionalizacijom koje oformljivanje zajedničarskih vrtova podrazumijeva.

Naposljetku, optimistički shvaćeni, vrt i vrtlarenje u stanovitom su smislu područje mogućnosti bez propisivanja pravila, zahvalno za podsjetiti nas da i u svijetu prevladavajućih ne-mjesta, kompresije vremena i prostora, postoje prostorni potencijali za svakodnevne aktivnosti i iskustva i izvan zadatosti informatičkog doba (Crozier 2003: 77–80). No, kad je o vrtovima i vrtlarenju riječ, i pesimistička je perspektiva, čije je ishodište također misao o degradiranosti čovjeka, vrijedna pažnje:

možda – danas treba govoriti o ritualima povlačenja, obrambenim ritualima, usmjerenim, između ostalog, na samoobnavljanje u ‘malim razmjerima’; o ritualima ‘rezignacije’, koja prati svako autentično ljudsko iskustvo. (Sulima 2005: 33)

Uviđajući svojevrstu bliskost rezignacije i potencije, povlačenja i stvaranja, ali i naglašavajući da zajedničarski vrtovi, već i politika-ma njihova nastanka i opstanka, potencijalno potkopavaju autentična ljudska iskustva u “divljim” gradskim vrtovima, za kraj bismo izdvojili retoričko pitanje jednog od jarunskih vrtlara, koji sebe smatra netipičnim poljoprivrednikom te stoga nezahvalnim sugovornikom:

*Zar to nije čudo, čeprkaš po zemlji i nešto se pojavi?
(Biti i Blagaić 2012: 11)*

Bilješke

— 1 Riječima Rihtman-Auguštin: “Golemu, zapravo čudovišnu zgradu u Travnom, u kojoj stanuje nekoliko tisuća ljudi, kao za osvetu njeni su stanari nazvali *Mamuticom*” (1988: 99).

— 2 Ognjen Čaldarović je iz sociološkog rakursa naznačio važnost nekih aspekata

svakodnevnoga života za suvremeno društvo i urbanizaciju (1987: 236–238), no koncept svakodnevice u sociološkim proučavanjima grada nema toliko značajnu ulogu kao što ga ima u etnologiji i antropologiji.

— 3 I domaća se sociologija, konkretno urbana sociologija, dosad

tek sporadično doticala urbanih vrtova. Mara Stojan i Ognjen Čaldarović, primjerice, u radu koji se bavi planiranjem i upotrebom prostora u naseljima Trnsko-Trokat, dio svojih zapažanja posvetili su urbanim vrtovima kao specifičnim zelenim javnim površinama koje su stanari prisvojili te od njih imaju brojne koristi. Intervjuiranjem lokalnog stanovništva autori su utvrdili kako "vrtlari" smatraju da uređujući vrtove ne čine uslugu samo sebi, nego i gradu, čiji nemar dovodi do zapuštenosti tih prostora koji počinju nalikovati na smetlišta (2006: 835–837). U drugom konkretnijem sociološkom tematiziranju tog fenomena, Marina Butorac i Dražen Šimleša urbane vrtove izdvajaju među drugim gradskim zelenim zonama - "zelenim srcima gradova" – kao prostore koji imaju značajnu ekonomsku i socijalno-terapeutsku ulogu, ali i kao one iza kojih stoji ideja o boravku u prirodi u urbanom okruženju, nalazeći ih onda važnima i zbog ekološke održivosti grada. Autori također naglašavaju da razvitak urbanih vrtova iziskuje uzajaman angažman i suradnju građana i gradske uprave (2007: 1090–1091). Ognjen Čaldarović i Jana Šarinić (2010) u svom članku, iako se ne referiraju izravno na vrtove, na općenitoj razini polemiziraju o socijalnoj važnosti prirode u urbanom kontekstu, a što je nesumnjivo iskoristiva platforma i za eventualna buduća, profiliranja sociološka promišljanja urbanih vrtova. Urbane vrtove može se na podlozi Čaldarovićeva sociološkog doprinosa također analizirati i kao javne prostore čija je osnovna dimenzija – javnost (koja podrazumijeva i otvorenost, dostupnost te vidljivost) – ozbiljno nagrižena (usp. Čaldarović 2011: 124, 132–133).

Moguće je dakako zamisliti i sociologiju vrtova i vrtlarenja kao samosvojnu disciplinu, izvan okvira

urbane sociologije, premda postoje stanoviti problemi s njezinim legitimiranjem, koncipiranjem i metodološkim osmišljavanjem (usp. Hondagneu-Sotelo 2010).

— 4 Engleski termin je *community gardens*. O terminološkoj problematici bit će riječi u nastavku teksta.

— 5 Upoznavanje prostora vrtova ne uključuje samo doživljaj njegove vizualne komponente, nego i drugih poput akustičke, mirisne, taktilne i djelatno-pokretne. Više o tim komponentama vidjeti u Sulima (2000: 18–19).

— 6 Zanimljivo je da spram prolaznika i eventualnih novih korisnika tih javnih površina, vrtlari koji su u posjedu parcela izražavaju vlasnički način razmišljanja pa će, primjerice, jedan od njih reći kako zna da je prostor u gradskom vlasništvu i da kao takav mora biti dostupan svima te da mu to ne smeta, ali će ipak naglasiti da to vrijedi do njegove ograde, jer misli da dalje nemaju što tražiti budući da to nije park (Biti i Blagaić 2012: 10). Novi korisnici pak u posjed vrtnih parcela dolaze jedino ako im netko usmenim putem prepusti pravo na njihovo korištenje, što također implicira svojevrsno vlasništvo.

— 7 Promišljeno i organizirano zauzimanje gradskoga zemljišta (bilo samovoljom ili uz suradnju s upravom grada) odvija se u okviru pokreta urbanoga vrtlarstva. Isti bi valjalo podvesti pod kategoriju urbanih socijalnih pokreta, osobito ako se oni shvate kao da su rukovođeni idejom osnivanja tzv. alternativnog grada, a što bi podrazumijevalo težnju za uspostavljanjem grada kao upotrebne vrijednosti, kao komunikacijske mreže te kao političkog entiteta – mreže decentraliziranih, lokaliziranih političkih cjelina kulturalno i etički samovoljnih zajednica (Čaldarović 1987: 149).

— 8 Ponuđen opis jarunskih vrtova dobrim dijelom dočarava kako izgledaju i neki drugi urbani vrtovi na različitim lokacijama zapadnog dijela Zagreba (Vrbani, Špansko, Prečko), ali i šire.

— 9 U Sloveniji se organizirani podvig oformljivanja zajedničarskog vrta zbio 2012. godine, za trajanja projekta *Maribor – europska prijestolnica kulture*, i to ponajviše zahvaljujući djelovanju udruge *Urbane brazde*.

— 10 "Zajednica" je sama po sebi prijeporna kategorija. U slučaju vrtova pod njom se može misliti na postojeći entitet koji se putem vrtlarenja može promijeniti i popraviti ili pak na iskustvo koje se može generirati, odnosno stvoriti kroz vrtlarske prakse. Otuda i pojam "osjećaj zajednice" koji je opet nezahvalno empirijski ustanovljivati (Basom 2006: 33–34).

— 11 O tome kako se prostori i mjesta diskurzivno izgrađuju te kako se, posljedično, jedan dio kulturne geografije pri raščlambi pojmovnog para prostor/mjesto intenzivno zaokuplja moći i jezikom vidjeti Hubbard (2008: 76–78).

— 12 Sudeći po navedenom citatu, zapravo po kontroli koju različiti subjekti moći nastoje nad vrtovima uspostaviti, za potpuno razumijevanje fenomena vrtova nije na odmet uz dosad apostrofirane pojmove prostora i mjesta uzeti u obzir i pojam teritorija: "Teritorij je kontrolirano područje. To je zapravo vrsta mjesta koja, za razliku od drugih mjesta, zahtijeva stalan napor uspostavljanja i održavanja. Teritorij ima normativne implikacije, podrazumijeva pravila i regulaciju u okviru svojih granica, implicira očekivano ponašanje" (Šakaja 2011: 123).

— 13 Javni pozivi za podnošenje zahtjeva za davanje javnih parcela na korištenje. (<http://bit.ly/1j10jlk>, pristup 4. srpnja 2013.).

— 14 Neki tekstovi barataju tezom o vrtu kao mjestu razvijanja *socijalnog kapitala*, krajnje pojednostavljeno – jačanja veza unutar zajednice, a što i ne mora nužno biti na lokalnoj razini. Dmitry Chitov (2006), pozivajući se na poznatu distinkciju američkog politologa Roberta D. Putnama između povezivanja (*bonding*) i premošćivanja (*bridging*) socijalnog kapitala načelno nalazi povezivanje karakterističnim za dionike radnog prostora i radnih uvjeta u susjedskim, homogenim vrtnim zajednicama. No, istražujući urbano vrtlarenje u New Yorku, uviđa potrebu za razlikovanjem različitih tipova zajedničarskih vrtova s obzirom na socioekonomske aspekte susjedstva u kojima se ti vrtovi nalaze, a što ujedno podrazumijeva usloznavanje odnosa između povezivanja i premošćivanja socijalnog kapitala.

Oslanjajući se pak na Bourdieuvu teoriju socijalnog, kulturnog i simboličkog kapitala, a na temelju vlastitog istraživanja, Kit Basom (2006: 49–53) tumači kako se kod vrtova socijalni kapital razvija preko mreža društvenih odnosa i grupnog članstva.

—15 Pojam je proizišao iz fenomenoloških filozofskih pogleda, ali je u međuvremenu podvrgnut raznim kritikama te do danas iznova osmišljen (usp. Šakaja 2011: 115–119).

Literatura

- Basom, Kit. 2006. "Cultivated Community and Place in Contested Space. Surveying the Moral Landscape of Urban Gardens". Thesis submitted to the Department of Anthropology, Haverford College, 1–59.
- Butorac, Marina i Dražen Šimleša. 2007. "Zelena srca gradova. Važnost vrtova i perivoja u urbanim područjima". *Društvena istraživanja* 16/6(92): 1081–1101.
- Castillo, Gina E. 2003. "Livelihoods and the City. An Overview of the Emergence of Agriculture in Urban Spaces". *Progress in Development Studies* 3: 339–344.
- Chitov, Dmitri. 2006. "Cultivating Social Capital on Urban Plots. Community Gardens in New York City". *Humanity and Society* 30: 437–462.
- Crozier, Michael. 2003. "Simultanagnosia, Sense of Place and the Garden Idea". *Thesis Eleven* 74: 76–88.
- Čaldarović, Ognjen. 1987. *Suvremeno društvo i urbanizacija*. Zagreb: Školska knjiga.
- Čaldarović, Ognjen. 2011. *Urbano društvo na početku 21. stoljeća*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk, Hrvatsko sociološko društvo.
- Čaldarović, Ognjen. i Jana Šarinić. 2010. "Socijalna važnost prirode u urbanom kontekstu". *Društvena istraživanja* 19/4-5(108–109): 733–747.
- Čapo, Jasna i Valentina Gulin Zrnić. 2011. "Oprostornjavanje antropološkog diskursa. Od metodološkog problema do epistemološkog zaokreta". U *Mjesto, nemjesto. Interdisciplinarna promišljanja prostora i kulture*. Jasna Čapo i Valentina Gulin Zrnić, ur. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, 9–65.
- Foroughi, Behrang i Christine Durant. 2012. "Urban Spaces of Creation, Convergence and Collaboration". U *Proceedings of the 31st Annual Conference of the Canadian Association for Studies in Adult Education*. Waterloo: Wilfred Laurier University, 124–130.
- Gulin Zrnić, Valentina. 2006. "Antropološka istraživanja grada". U *Promišljanje grada. Studije iz nove urbane antropologije*. Setha M. Low, ur. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk, 7–15.
- Gulin Zrnić, Valentina. 2009. *Kvartovska spika. Značenja grada i urbani lokalizmi u Novom Zagrebu*. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, Naklada Jesenski i Turk.
- Gulin Zrnić, Valentina. 2011. "Prostor i mjesto u hrvatskoj etnologiji/kulturnoj antropologiji". U *Mjesto, nemjesto. Interdisciplinarna promišljanja prostora i kulture*. Jasna Čapo i Valentina Gulin Zrnić, ur. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, 69–110.
- Gulin Zrnić, Valentina. 2012. "Gradski mali vrtovi – urbane heterotopije". *Zarez* 14/345: 20.

Izvori i građa

- Hondagneu-Sotelo, Pierrete. 2010. "Cultivating Questions for a Sociology of Gardens". *Journal of Contemporary Ethnography* 39: 498–516.
- Hubbard, Phil. 2008. "Prostor/mjesto". U *Kulturna geografija. Kritički rječnik ključnih pojmova*. David Atkinson i sur., ur. Zagreb: Disput, 71–79.
- Jambrešić Kirin, Renata. 2012. "Tuga središćanskih vrtova". *Zarez* 14/345: 25.
- Rihtman-Auguštin, Dunja. 1988. *Etnologija naše svakodnevice*. Zagreb: Školska knjiga.
- Schukoske, Jane E. 2000. "Community Development through Gardening. State and Local Policies Transforming Urban Open Space". *University Journal of Legislation and Public Policy* 3/2: 351–392.
- Stojan, Mara i Ognjen Čaldarović. 2006. "Planiranje, spontanost i okolica. Primjer pothodnika u naseljima Trnsko-Trokat u Zagrebu". *Društvena istraživanja* 15/4–5(84–85): 819–844.
- Sulima, Roh. 2005. *Antropologija svakodnevice*. Beograd: XX. vek.
- Šakaja, Laura. 2011. "Mjesto u diskursu humane geografije". U *Mjesto, nemjesto. Interdisciplinarna promišljanja prostora i kulture*. Jasna Čapo i Valentina Gulin Zrnić, ur. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, 111–127.
- Toš, Igor. 2012. "Urbano vrtlarstvo i participacija kao strategija". *Zarez* 14/345: 21.
- Balija, Petra. 2012. "Ruše se vrtovi u Travnom, grad daje 500 tisuća kuna za park". <http://bit.ly/1MUGl6Q> (pristup 4. 7. 2013.).
- Biti, Ozren i Marina Blagaić. 2012. "Urbani vrtovi u zagrebačkom naselju Jarun". IEF rkp. 2017.
- P. N. 2012. "A gdje su vrtovi?" <http://bit.ly/1j9SMrv> (pristup 3. 7. 2013.).
- Parktipicacija. 2013. "Društveni vrtovi". <http://vrtovi.tumblr.com/> (pristup 2. 7. 2013.).
- Šimpraga, Saša. 2012. "Društveni vrt na čekanju". <http://bit.ly/1Q27LOR> (pristup 2. 7. 2013.).
- Gajevo – Staglišće, Jarun, Vrbanj. *Sociološka studija*. 1976. Zagreb: Urbanistički zavod Grada Zagreba.
- Analiza prostornog razvoja Zagreba do 1980. godine. Srednjoročni plan uređenja prostora grada Zagreba za razdoblje 1981-85*. 1979. Zagreb: Urbanistički zavod Grada Zagreba.
- Vrtlarica*, dokumentarna emisija. (Prikazana na Prvom program Hrvatske radio televizije 9. prosinca 2012. godine).

Foto: M. Kirin

Zelena depresija između Centra Bundek i Motela Zagreb, Središće, 2012.

Renata Jambrešić Kirin

Tekst je napisan 2012. godine, prva inačica teksta objavljen u Dvotjedniku za društvena i kulturna zbivanja "Zarez", god. XIV/2012., br. 345, temat "Urbano vrtlarenje".

Tuga središćanskih vrtova

Usred bujne južnoameričke vegetacije, u jeku svjetske ekonomske krize, nicali su novi gradovi kao posljedica bogaćenja snalažljivih useljenika, mahom bankara, pravnika i bilježnika koji su "ničiju zemlju" preprodavali nesretnicima i beskućnicima sa starog kontinenta. Lévi-Strauss se tamo zatekao na poziv brazilskog sveučilišta Sao Paulo sredinom 1930-ih kao mladi profesor sociologije i filozofije sa suprugom Dinom, etnologinjom koju su zapravo zanimali autohtoni stanovnici Amazonije. Dočim je životu, običajima i vjervanjima različitih indijanskih zajednica pristupio s iskrenim entuzijazmom, empatijom i oštrom uvidima o sumjerljivosti svih ljudskih zajednica, s konsternacijom je i melankoličnom tugom opisivao fizionomiju neskladnih gradova nastalih "odlukom jedne ekipe inženjera i financijera" diljem Južne i Srednje Amerike. Na plodnim (sub)tropskim krčevinama, nerijetko iscrpljenima forsiranim uzgojem monokultura poput kave, ti su inženjeri betonom, armiranim željezom i električnim banderama iscrtavali svoje snove o novom gradu, simbolu napretka na latinoamerički način. Te su instantne urbanističke tvorevine promovirale arhitekturu aerodroma i robnih kuća, no bez težnje za modernističkom funkcionalnošću, pristupačnošću i egalitarizmom što su ih promicali škola Bauhaus i Le Corbusier. Njihova je fizionomija kontrastnog prostornog razmještaja naglašavala socijalnu stratifikaciju; bogatima pružala maksimum udobnosti i estetskog užitka u obiteljskim kućama, a žrtvama lihvara najnužniji krov nad glavom. Ipak, multikulturalnu živost tih gradova osiguravalo je lokalno stanovništvo, prodavači povrća, voća i drugih potrepština te trgovačke ulice arapskih preprodavača i obrtnika, pokretna staništa ljudi čiji život "može da se umota u džepnu maramicu", a koji i danas preplavljaju kolnike svjetskih metropola prodajući nakit, lažne dizajnerske torbice, mobitele ili satove ne bi li osigurali goli život.

No ono što je najviše rastužilo empatičnog i književno nadarenog antropologa-u-nastajanju, dok je povlačio paralele između novih južnoazijskih i južnoameričkih gradova, bio je ekološki i društveno neodrživ rast gradova koji su funkcionirali kao zdravstveni kartoni cijelih kontinenata. Vidljive asimetrije i kontrasti koji su ih pratili: čisti, ozelenjeli i ugodni kvartovi za povlaštene nasuprot krajnje bijede lumpenproletarijata na periferiji čija sudbina “ovisi o fluktuciji svjetskog tržišta”, bili su mahom odraz izrabljivačke kolonijalne politike i “divljeg kapitalizma” na novoosvojenim tržištima. Nekontrolirani priljev mnoštva kojeg je pokretala neimaština, patnja i glad, od gradova je činio izbjeglička utočišta prije nego funkcionalno urbano tkivo. Lévi-Strauss je vizionarski osvijestio međupovezanost socijalnih, ekonomskih i ekoloških procesa ne samo na primjeru jednog grada, regije ili kontinenta, nego na planetu u cjelini, te ako možemo tako reći, “kognitivno” žalovao nad nekontroliranim razvojem gradova i galopirajućim nestajanjem različitih oblika tradicijske organizacije života s jedinstvenim kozmološkim, mitološkim, botaničkim i praktičnim znanjima. No melankoličan kritičar nije bio antimodernist ni zagovornik povratka u amazonska sela, on je poput drugih velikih pisaca modernizma uočio važnost gradova za mijenu civilizacijskih paradigmi i značaj bliskih susreta s drugim i drukčijim na njegovim ulicama, političku bremenitost antagonizama bogatih i bijednih sugrađana te činjenicu da gradski život uvijek i svugdje podrazumijeva izazov, otpor, subverziju, nepredvidljivost ideoloških, tehnoloških i kulturnih agendi koje mijenjaju hod povijesti i razvoj pojedinih regija.

Hortikulturno pamćenje zaprudskih povrtnjaka

Tužne trope Lévi-Straussa čitam u sjeni bagera dva velika gradilišta u novozagrebačkom naselju Središće – onog na uglu Avenije Većeslava Holjevca i Ulice Damira Tomljanovića Gavrana te onog na uglu iste ulice s Bušićevom – i razmišljam o moralnoj geografiji vidovitog antropologa koji je sudbinu suvremenih megalopolisa proricao iz dlana brazilskih urbanih mapa. Ispred gladnih rovokopača ne nestaju samo nasadi drveća, žbunja i korova, zatravljene depresije i nastanjene lokve, nego i staništa ptica koje su ovdje pronašle utočište nakon preuređenja jezera Bundek. Iz dana u dan

pratim kako hrpe prekopane zemlje, šute i ostaci građevinskog materijala zatrpavaju pitome vrtove i cvjetnjake, brišu vinovu lozu i sunčokret, rajčice i krumpir, luk i salatu, gorušice i sesvetice, tragove nekadašnjih okućnica uz (doduše rijetke) obiteljske kuće, a potom urbane vrtove stanara iz obližnjih zgrada građenih kontinuirano od početka 1980-ih godina do danas. Skriveni zelenim zidom topola, jasena, bazgi i drugog drveća, uz veliku i važnu prometnicu koja Novi Zagreb Mostom slobode povezuje sa središtem grada, ti su hortikulturni džepovi dubili i širili egzistencijalni prostor jednog naselja koji nastoji “premostiti” dvije gradske fizionomije, dva ekonomska i politička sustava, povijest prije i nakon Domovinskog rata, s različitim viđenjem uloge građana i stanara u oblikovanju svog obitavališta. Treba napomenuti da je bitna promjena u sastavu stanovništva uslijedila 1991. godine kad se stanari “vojnih zgrada” u Središću bilo samovoljno bilo prisilno iseljavaju, a useljuju obitelji pripadnika hrvatskih oružanih snaga. Na simboličkoj mapi kvarta uslijedilo je preimenovanje svih ulica osim dviju avenija koje ga omeđuju. Tijekom 1990-ih započinje i nova faza intenzivne izgradnje i urbanizacije naselja koju potiče novi val ratnih migracija kao i naseljavanje povratnika iz inozemstva i hrvatske dijaspore iz Bosne i Hercegovine. Ove makropovijesne potrebe pratila su mikropovijesna gibanja koja su se poput vodenih krugova s urbanih i suburbanih širila na “divlje površine” na rubovima naselja izvan hortikulturnog režima Zagrebačkog holdinga i Zrinjevca. (Tako su se, na primjer, djeca doseljenih obitelji iz 1990-ih slobodnije igrala na neuređenim zelenim površinama iza novoizgrađenih zgrada u Ulici Brune Bušića i Stonskoj ulici te počela graditi kućice za igru na drveću).

Kao što su u socijalističkom razdoblju pripitomljeni urbani džepovi nastojali ispuniti prazninu, nedorečenost i nedosljednost velike priče o urbanom egalitarizmu (novozagrebačkih) naselja, tako od sredine 2000-ih, s pojavom ekonomske krize i sve većim socijalnim raslojavanjem gradskog stanovništva, širenje “divljih vrtova” (te ubiranje plodova s napuštenih parcela) postaje ne samo oblik otpora siromaštvu i neoliberalnoj inačici konzumnog otuđenja, nego i priključak na globalne ekološke trendove i zahtjeve za povratkom “komunalnih vrtova” u gradove. Premda, dominantno penzionerska populacija dugogodišnjih uzgajivača povrća i voća u središćanskim “ilegalnim vrtovima” svjedoči o dugotrajnijem i složenijem procesu konflik-

Vrt pokraj Centra Bundek, lipanj 2012.

tnog pregovaranja građana različitih životnih iskustava, navika i znanja sa sve surovijim uvjetima opstanka “na gradskom asfaltu”. Postojećim antropološkim istraživanjima o brojnim suprotnostima, nedosljednostima i pritajenim konfliktima koji su pratili jugoslavenski socijalizam s ljudskim licem svakako bi trebalo pribrojiti i ono koje bi se pozabavilo odnosom prema privatnom i društvenom vlasništvu, privatnom i društvenom stambenom prostoru, praksama nasljeđivanja i posjedovanja nekretnina uključujući kuće i zemljišta, a kako bi se pratio rasap mita o egalitarizmu tijekom 1970-ih i 1980-ih godina. Riječima povjesničara Igora Dude, to je doba “pronađenog

Foto: M. Kirin

Jedna od posljednjih obiteljskih kuća u Središću, lipanj 2012.

blagostanja”, vrijeme kad jača ekonomska moć (zaposlenih) građana, individualna inicijativa, ideologija slobodnog vremena te globalni pokret “povratka prirodi”. To je i vrijeme intenzivne izgradnje vikendica, kupovanja zemljišta i obnove obiteljskih kuća, procesa kojem su poseban pečat dali ekonomski migranti (*gastarbajteri*) sa svojim natjecateljskim mentalitetom i urbanim eklekticismom, obnavljajući tradicijske prakse dokazivanja (klasne) moći i statusa u zajednici. Za razliku od poljskih gradova, posebice Varšave, čije socijalističke kolektivne vrtove lijepo opisuje antropolog Roch

Sulima u studiji *Tuga povrtnjaka* (2000), zagrebačke vlasti nisu građanima ustupile neiskorišteno gradsko zemljište, štoviše osuđivale su piljarsku “uzurpaciju” društvenog zemljišta i protivile se zelenim “anarhističkim gestama”. To je posebice simptomatično za socijalističko društvo koje se proklamiralo kao egalitarno i socijalno osjetljivo, ali koje nije bilo spremno “olabaviti” upravljačke strukture ustrojene na jasnoj (partijskoj) hijerarhiji moći i ovlasti.

Topole, vrbe, glog i abdočina, što rastu uz posljednje obiteljske kuće u Brodskoj ulici s prostranim kineskim restoranom, gdje je nekoć bila skela za prijevoz putnika preko nabujale Save, jedini su trag (polu) močvarne vegetacije Zaprudskog otoka koji danas, kao službeni naziv zemljišta, postoji još samo u katastarskim knjigama. Preostatak neuređenih zelenih površina u Središću – s nekoliko zelenih džepova u koje su udjenuti povrtnjaci (iza Centra Bundek i Motela Zagreb te pored Muzeja suvremene umjetnosti) – svojevrsni je rezervat za ugrožene biljne vrste (bazga, glog, trnina, bagrem, izabela) koje nestaju iz gradskog pejzaža pred najezdom “globalnog” raslinja iz floralnih tvornica – poput bambusa, japanskog javora, ginka, pampas trava i drugih proizvoda nizozemskih staklenika. U šumovitoj depresiji iza gradilišta neprimjereno velikog stambeno-poslovnog kompleksa Centar Bundek, *Babilona* u lokalnom žargonu, i dalje rastu, zriju, navodnjavaju se i prekapaju urbani povrtnjaci. (Dok se u *Babilon* usele posljednji stanari i uredi posljednja okolna staza, zelene će gredice prehraniti još jednu generaciju.) Raznolikost nasada u pravilnom plodoredu, šarenilo posuda za vodu i reciklirani DVD-ovi kao kreativni način zaštite od ptica, podsjećaju na okoliš jezera Bundek kakav je nekad bio, s njegovim grmolikim ne-redom, brojnim stazama i skrivenim zakucima, šikarama i vočkama, staništima ptica i malih životinja, neravninama i udubinama, jezerom i divljim raslinjem te invazivnim biljkama, poput južnoameričke *svilenice* (*Asclepias syriaca* L.) koja nas vraća na početak ove priče.

Svilenica predstavlja neželjeni vegetativni epilog kolonijalnog pokušaja da se Europu obogati ne samo novim jestivim i ukrasnim, nego i novim industrijskim kulturama. U svom pohlepom vođenom nastojanju da prošire krug biljaka koje se koriste u industriji prediva (uz konoplju, lan, pamuk, a povremeno i koprivu), prvi europski uvoznici svilenice – koja se, dosljedno balkanskom sarkazmu naziva *cigansko*

perje – vjerovali su u iskoristivost tobolčastog ploda te biljke punog svilenkastih niti. Doduše, Nijemcima je tijekom Drugog svjetskog rata djelomice uspjelo iskoristiti svilenicu u proizvodnji podstava za avijatičarska odijela, no ubrzo se pokazalo da je ta invazivna tropska biljka, donijela korist samo pčelama i pčelarima, a svojim nekontroliranim širenjem ugrozila mnoge autohtone biljne vrste. Da su prekomorski poduzetnici, poput Lévi-Straussa, poštovali integritet znanja i iskustva autohtonih južnoameričkih stanovnika saznali bi da svilene niti svilenice uopće nisu pogodne za preradu, ali da se zato cvjetni nektar koristi kao prirodni zaslađivač, a otrovni sok

Foto: M. Kirin

Vrtovi između Stonske ulice i Ulice Damira T. Gavrana, lipanj 2012.

iz stabljike za podmazivanje ubojitih strelica. To što su polja invazivne svilenice napokon potisnuta s rubova jezera na obale Save – gdje svake jeseni oblikuju prostrane “crvene lišajeve” na travnatoj podlozi – potvrđuje da je hortikulturno uređenje gradskog parka Bundek ipak u nečemu pripomoglo već uvelike narušenoj bioraznolikosti tog izvorno (polu)močvarnog terena.

Stakleni ili zeleni grad na Savi

Za razliku od drugih novozagrebačkih četvrti, čiju je urbanu povijest i sadašnjost te raznorodne prakse (re)semantizacije i familijarizacije urbanog krajolika u svojoj knjizi *Kvartovska spika* (2009) sjajno opisala Valentina Gulin Zrnić, Središće nije samo rezidencijalni kvart nego i novo središte, odredište i susretnište ljudi iz različitih dijelova grada. Kvart koji se polako ustrojava kao centar Novog Zagreba i ispunjava profetski kapital imena koji mu je nadjenuo Gustav Krklec, svoju revitalizaciju zahvaljuje otvorenju gradskog parka Bundek 2006.

Foto: M. Kirin

Nove hortikulture u naselju Središće, lipanj 2012.

godine prije nego otvorenju Muzeja suvremene umjetnosti 2009. godine, značajnom objektu na kulturnoj mapi grada. Ovaj primjer pokazuje da i zelene površine – a park Bundek čini sklop jezera, šetnica, rekreativnih i ugostiteljskih sadržaja, te (uređena) šuma i livade između Mosta slobode i Mosta mladosti – mogu biti pogonsko gorivo urbanog razvoja i ekonomskog oživljavanja cijelog naselja. S druge strane, brojke o dobroj posjećenosti redovitih manifestacija poput Međunarodne vrtne izložbe Floraart u svibnju, Festivala vatrometa u srpnju, manifestacije Bundekfest u rujnu (koji se promovira

kao “glazbeno-scenska i gastronomska manifestacija”), uz mnoštvo drugih zabavnih programa i sadržaja, sajмова, koncerata, rekreativnih i humanitarnih događanja, piknika i proslava na otvorenom, ne mogu se mjeriti s godišnjim brojem posjeta najpopularnijem trgovačkom centru Avenue Mall u Sigetu, u neposrednoj blizini Središća, uz tramvajsku stanicu koja se službeno naziva Muzej suvremene umjetnosti, a neslužbeno “kod Avenue Malla”. Dakle, unatoč općeprihvaćenoj ideji da načini pristupa i korištenja muzeja trebaju biti što pravedniji i demokratičniji, odaziv posjetitelja, s iznimkom Noći muzeja koja ima karakter spektakla, nije na razini očekivanog ili barem broja posjetitelja u prvoj godini otvorenja muzeja. Dok su kroz dugu povijest oblikovanja građanske svijesti, sajamske priredbe, zabavljači na trgovima i ulična događanja, zadovoljavali potrebu za socijalizacijom, pokazivanjem i zabavom u urbanom prostoru kod nižih slojeva društva, prvi muzeji i galerije aktivno su oblikovali građansku svijest pripadnika srednje i više klase nudeći im nove prostore socijalizacije, ali i izravan, povlašten odnos prema kulturnom naslijeđu, nacionalnoj povijesti i “značajnim” precima. Danas su, kako se čini, i u bogatim društvima muzeji suočeni s vanjskim pritiscima, ograničenim resursima, novim društvenim očekivanjima i propitivanjem vlastite relevantnosti, te su prisiljeni podilaziti ukusu svojih (neredovitih) posjetitelja. Tako MSU organizira dječje rođendane, privatnim kompanijama iznajmljuje prostor za domjenke, televizijskim kućama iznajmljuje dvoranu za snimanje programa uživo i ugošćuje sportske trofeje FIFE. Istovremeno, demokratičnost i otvorenost različitih manifestacija u parku Bundek ponudili su nove mogućnosti za prezentaciju (edukativnih) izložbi na otvorenom, kao i za nastupe suvremenih umjetnika, klasičnih glazbenika, članova umjetničkih kolektiva i ad hoc inicijativa, da o grafiterima i drugim praktičarima ulične umjetnosti ne govorimo. Na taj se način hijerarhijski i ideološki obilježen odnos *elitne i pučke, zahtjevne i zabavne, samodostatne i angažirane* umjetnosti usložnjava i dinamizira, a kao redovitu šetačicu i posjetiteljicu parka nerijetko me iznenade programi različitih civilnih udruga koji su intelektualno, etički i emotivno jednako zahtjevni kao “klasični” muzejski ili kazališni sadržaji i poruke.

Ono što me kao moralno ganutu čitateljicu *Tužnih tropa* i svjedokinja neizvjesne sudbine slobodnih zelenih površina u mojemu kvartu

posebno dira jest sudbina kapitalnih objekata poput planiranog muzeja fotografije, zgrade opere, ili vladinih zgrada uz Savu, projekti koji bi trebali zaokružiti izgled Središća i odrediti budućnost hortikulture baštine nekadašnjeg Zaprudskog otoka stotinama godina oblikovanog hirovitim vodostajem i rukavcima Save. Premda me raduje pomisao da bi moj svakodnevni itinerer mogle obogatiti značajne kulturne institucije, još više stremim od daljnje izgradnje prometnica, parkirališta, stambenih i drugih objekata, to jest samovolje privatnih investitora koje privlači sve bolji “rejting” tog kvarta. Hoće li se u bliskoj budućnosti doista produbiti i regulirati tók Save i time

Foto: B. Ištvančić

Zimski vrt iza Motela Zagreb, Središće, siječanj 2009.

omogućiti izgradnja planiranog kompleksa vladinih zgrada, kao novih hramova političke moći u čeliku i staklu, na njenim obalama? Hoće li gradski planeri slijediti “futurističku” ili “zelenu” filozofiju i shodno tome moje prebivalište izložiti neizvjesnosti regulirane i “urbanizirane” rijeke ili pak slijediti geološku i botaničku “logiku rijeke” kojoj je potreban nadzeman i podzeman prostor širenja i “oplakivanja”? Hoće li nesmiljena ugradnja čelika, betona i asfalta zaravnati posljednje komadiće autohtone konfiguracije tla i popuniti, zapuniti botanički jedinstvene zelene “rukavce” tog netipičnog nase-

Eseji su objavljeni u autoričinoj knjizi [Korice od kamfora](#) (Zagreb: Meandarmedia, 2015).

Rotirajuće povrće / 2010. /

Pokusni uzgoj biljaka bez supstrata, u takozvanom hidroponijskom sustavu, premješta se iz plastenika u mračne podrumne, garaže i *nusprostorije* održivih zgrada budućnosti. Jedan od tih sustava sastoji se od niza cilindričnih posuda kojima kruže otopljene hranjive tvari što napajaju korijenje i forsiraju rast bilja koje rotira oko izvora svjetlosti. Opit je uspio iznad očekivanja, tvrde znanstvenici, jer je povrće uzgojeno na taj način izdašnije i žilavije od običnog zemnog raslinja te sadrži povećanu dozu fitohormona auksina. Rotirajuće povrtnice se, recimo to tako, održavaju u tinejdžerskom stanju euforije – straha, čas okrenute naglavačke, čas polegnute a čas ukošene. One bujaju iz osjećaja zahvalnosti što hranjive tvari ravnomjerno pritječu u svaki dio biljke, ali i iz bojazni da bi svakog trena sila teža mogla oslabjeti a brojna LED sunca ugaziti. Od daljnjeg istraživanja orbitropizma, kako se naziva taj fenomen, puno se očekuje. Čovjek koji jede hormonsku salatu iz hidroponije trebao bi postati vitalniji i energičniji od čovjeka zatravljenog heliotropizmom i uzgojem biljaka na otvorenom. Snažan i poduzetan, spremno će napustiti staklenički svijet, odbaciti svoje rizome i otisnuti se u avatarska prostranstva. Dok naglavce bude stremio u svemir, zaboravljajući na biblijske pouke i *blut-und-boden* ideologije, možda će razmišljati o stihu Michela Deguy o ljudskim životinjama koje stječu svoju okomicu tek u kontra-padu.

Ija kojeg s jedne (istočne) strane obgrljuje raskošan Park Vjekoslava Majera, a s druge (sjeverne) gradski park Bundek? Hoće li zauvijek nestati ne samo bioraznolikost tog zatravljenog mikrosvijeta, nego i kulturna memorija poznavanja svojstava i vjerovanja vezanih uz drijen i glog, divlje kruške i trnjine? Hoće li ekološki osviješteni urbanisti imati više sluha za vitalne “zelene otiske” u zakucima kvarta i očuvati šumoliku depresiju s autohtonim raslinjem, brojnim prečacima, psećim šetnicama i dječjima kućicama na stablima? Hoće li prepoznati posebnost jednog kvarta čiji su se prostori “hortikulturnog nesvjesnog” uspješno opirali svim više ili manje domišljenim, više ili manje radikalnim urbanističkim projekcijama? (Vidljiv trag tog hortikulturnog nesvjesnog predstavljaju prijeteće podzemne vode što svakog proljeća i jeseni okružuju topolu pored novoizgrađenog Centra Bundek). Premda skeptična prema odlukama onih koji odlučuju o sudbini “kapitalnih investicija”, pouzdajem se u moć su-dionika kvartovske zajednice da aktivno i “korektivno” oblikuju svoju urbanu svakodnevicu u kojoj, kako primjećuje Heidegger, “ljudi ne podižu samo svoja zdanja i ne uzgajaju samo raslinje, nego grade u smislu poetskog uzimanja mjere” – u skladu s vlastitim potrebama, sjećanjima na prostore djetinjstva i vizijama humanijih, održivih gradova budućnosti.

EkoEkipa Prečko: nacrt parcele, 2013.

Vanja Radovanović

Prvi dio teksta koji opisuje nastanak vrta EkoEkipa Prečko sastoji se od izjava sudionika, sakupljenih elektroničkom komunikacijom krajem 2013. godine (sakupio V.R.). Početkom 2015. napisani su tekstovi koji komentiraju kasnija događanja i vrtlarsku sezonu 2014.

EkoEkipa Prečko: dnevnik jednog vrta

Iako je Trešnjevka danas vrlo urbaniziran, a vjerojatno i jedan od najgušće naseljenih zagrebačkih kvartova, u njoj je još uvijek moguće naći oaze zelenila i mira. Na samome jugozapadu Trešnjevke, na rubu kvarta Prečko, lako je naći velike zelene površine uz rijeku Savu, površine na kojima su se nekad uzgajale poljoprivredne kulture, a danas su ih zauzeli korov i tzv. divlji vrtovi. Upravo u tome području, gdje već niz godina buja neorganizirano vrtlarstvo na pretežno otkupljenom zemljištu koje je sada u vlasništvu Grada i čeka nove planove za njegovo korištenje (većina je kategorizirana kao “zelena površina”), rodila se u ožujku 2013. godine inicijativa za osnivanje zajedničkog vrta Prečko. Inicijatorice su bile Nikolina Turčinović Dupor i Romana Krstekanić, a kroz priče članova te vrtne grupe u nastavku teksta saznajemo kako je vrt nastao te zašto je izazvao i pozornost medija. Naime, to je bio prvi zagrebački vrt koji je nastao potpuno spontano, okupljanjem zainteresiranih građana, koji su formirali *EkoEkipu Prečko*, zajedničkim radom očistili odabranu neupotrijebljenu gradsku parcelu od smeća i kreirali nasadve neobičan vrt, koji njeguju slijedeći pravila organskog vrtlarstva, a dijelom i permakulture.

Foto: V. Radovanović

Ploča novog vrta, 2013.

Početak vrta, podjela parcela nakon oranja, 2013.

Godina prva (2013.): Godina poleta

NIKOLINA TURČINOVIĆ DUPOR (43), suosnivačica udruge

Već sam puno puta medijima pričala ovu istu priču, ali ću je vrlo rado ispričati još jednom. Pomno sam i sustavno svaki put sve objasnila. O vrtu, o tome kako smo Romana i ja, nekakvim križancem nevinog i buntovnog, krenule u "organizaciju" EkoEkipe, o tome kako smo iz dana u dan bile iznova i sve više oduševljene - ne! - zaprepastene je bolja riječ: ljudima koji su se željeli priključiti vrtlarenju i druženju i s kakvom lakoćom i poletom su se bacili na čišćenje terena (čitaj: skupljanje wc školjaka, neidentificiranih podzemnih objekata i stvari o kojima više ne želimo ni razmišljati, a prošle su kroz naše ruk... rukavice), kako je šikara postala bujan i plodan vrt, o druženju, zajedništvu, učenju, igranju...

Pisala sam već o desecima pisama upućenih gradskim i lokalnim vlastima, o dvadeset-trideset posjeta uredu ovom, uredu onom, o telefonskim razgovorima, elektroničkim porukama, kucanju na vrata, objašnjavanju: "Dobar dan, mi smo vam poslale dopis vezan uz gradske vrtove u Prečkom... EkoEkipa... Aaa, kod kolege? Soba 149. Dobar dan, mi smo vam poslale dopis vezan uz gradske vrtove u Prečkom... EkoEkipa... A... niste primili? Poslat ćemo opet... Dobar dan, mi smo vam poslale dopis vezan uz gradske vrtove u Prečkom... EkoEkipa... Šefica je na godišnjem? Da idemo u Ured za imovinsko-pravne poslove? Okeeej... Dobar dan, mi smo vam poslale dopis vezan uz gradske vrtove u Prečkom... EkoEkipa Prečko... A-ha... u drugi ured trebamo ići? U Novom Zagrebu? Dobar dan, mi smo vam... Mi smo... EkoEkipa... dopis... gradski vrtovi... u Prečkom... EkoEkipa... Ne znate ništa o gradskim vrtovima?!... Kako mislite NE ZNATE!!?"

No, to je samo jedna strana priče... a ovdje je druga. Mogu pisati bilo što, ali vrt je za mene zapravo samo točka na slovu "i".

Ideja, istina, igra, izazov – i sve to s točkom. Točkom koja služi da mi jasno kaže: “Daj, čega se bojiš?”
Idealizam možda ipak postoji!

Jedna mala točka postala je zelena mrljica na karti grada, postala je super prizor s balkona susjedima u onim ogromnim zgradama u Jarnovićevoj, mjesto gdje djeca skaču po slami i slažu krumpire u slamnate tornjiće, gdje odrasli ljudi mjesec dana pletu ogradu od granja, vesele se svakoj rajčici i bumbaru i grade im hotele, kuće... Kao neki paralelni mini-svemir, smiješno malo stakleno zvonce za nas... koliko nas je već?... pa, gotovo sedamdeset.

I što sad? Radionice, učionice, predavanja, filmovi, eksperimentiranje, učenje, čitanje tona literature, dijeljenje otkrića, nova poznanstva, pričanje, razgovori, sanjarenje i planiranje... Učimo toleranciju, različitost, prihvaćanje. Vježbamo, isprobavamo, dogovaramo se, griješimo, pogađamo – sve je to dio budućnosti EkoEkipa Prečko. Pronalazimo putove da se ukorijenimo, da postanemo dobar zeleni virus. “Sa zapada grada nezaustavljivo se širi pošast formiranja vrtnih površina na svim zapuštenim gradskim površinama, građani se organiziraju i razmjenjuju vještine i usluge te dobavljaju hranu s obližnjih poljoprivrednih gospodarstava. Djeca odlaze na jednodnevne edukativne izlete gdje uče kako se uzgaja hrana koju jedu te važnost očuvanja sjemena. Uče kako je mnogo lakše zajednički graditi i djelovati. Diljem grada niču tržnice organske hrane koja je svakome dostupna jer se može ‘platiti’ radom ili uslugama. Škole i vrtići uzgajaju voće u svojim dvorištima...” to su nove vijesti.

Vjerujem da svatko od nas “vrt” nosi sa sobom, gdje god da odemo. Svi smo promijenjeni. Radimo samo dobre stvari jer se ponašamo prirodno. I baš volimo da nas je sve više i da u svakom kvartu bude “neka-ekipa”, da se ljudi poznaju, da se druže i rade, da se hrane zdravije, da

moгу kupiti hranu koja nije izobličena gramzivošću, već oblikovana skladom s naravi, da mogu darovati ono što znaju, učiti bez straha i srama, pokazati svoje dobre strane, pokazati i svoje slabosti, dijeliti iskustva, proširiti vidike, prijateljstva, ugasiti televizore i igrati se i veseliti tom čudu – sjeme, klica, list, cvijet, plod. I sunce, zemlja, voda, vjetar. Ljudi.

VANJA RADOVANOVIĆ (51), dipl. ing. elektrotehnike

Iako sam odrastao na rubu grada, u kućici u predgrađu s velikim vrtom, šumom gotovo pred dvorišnim vratima i gradom tamo negdje daleko, izvan vidokruga, udaljenom petnaest minuta hoda od najbliže stanice na kojoj tek treba dočekati rijetki autobus, o vrtu samom nikad nisam razmišljao kao o nečemu bez čega ne bih mogao živjeti. Trideset sam godina živio uživajući u vrtu udaljenom tek nekoliko koraka od kreveta i kuhinje, svježem voću i povrću i još svježijem prigradskom zraku s mirisom šume – takvu sam povlasticu prihvaćao kao nešto što se samo po sebi razumije. Vrtni radovi bili su sastavni dio moje dječje i omladinske svakodnevice isto kao i uživanje u njegovim plodovima.

Nakon tog “vrtnog perioda” mog života nastupio je “bezvrtni”, sljedećih 19 godina vrtove sam viđao samo u prolazu i to mi se činilo kao nešto posve normalno. Tu i tamo sam imao priliku “pročeprkati” malo po roditeljskom, prijateljskom ili nekom drugom vrtu i to mi je bilo dovoljno. Ali, ipak me nešto kopkalo... Stan je bio pun biljaka, balkon još puniji, a povremeno sam razmišljao o tome kako bi bilo zgodno negdje imati neki komadić vrta. Nisam imao jasnu ideju što bih činio s tim vrtom i što me zapravo njemu privlači, da li užitak sjedenja u vrtnoj stolici ispod sjenovitog drveta za vrućeg ljetnog dana, da li dodir zemlje pod prstima, veselje promatranja biljaka koje rastu i plodova koji dozrijevaju jer sam im JA to omogućio... No, ideja je bila tu.

Godine 2012., kada još nisam znao ni za jednu zagrebačku "vrtnu" inicijativu, palo mi je na pamet kako bi bilo zanimljivo posve samostalno obraditi neki mali kutak neiskorištene zarasle ledine iza moje zgrade u Prečkom, čak sam djeci najavio početak radova. No, iz raznoraznih je razloga ideja ostala samo ideja, bez ijedne zakopane lopate i posijanog sjemena.

I, onda se pojavila EkoEkipa. Nikolina je slučajno pronašla moj blog "Nepoznati Zagreb" i njoj zanimljive fotografije pa me zamolila dozvolu za korištenje jedne od njih. Pitao sam je za svrhu korištenja, a ona mi je ispričala o njenom i Romaninom projektu u nastajanju. I ta me ideja povukla. Vrt (čitaj: svjež i zelenilo, plodovi) pa još u društvu entuzijastičnih ljudi koji misle pozitivno i aktivno (čitaj: dobro društvo) – ima li bolje kombinacije?;o)

Pomalo kaotičan i nadasve demokratski početak tog projekta iskreno me zainteresirao, i to ne samo kao još jednoga iz grupe urbanih vrtlara, koji će oplijeviti svoju gredicu i vratiti se kući, već mi je odškrinuo vrata prema dotad ne posve poznatom svijetu uživanja u vrtu (jer je to u roditeljskoj kući uvijek pomalo bilo povezano sa "mora se"-pristupom pa onda i nekom vrstom pritiska), ali i grupne vrtne dinamike. Prije toga sam već mnogo puta sudjelovao u grupnim akcijama, bilo kao član, bilo kao voditelj, no to su u pravilu bile kratkoročne i neobavezujuće ad hoc priče, dok je vrt nešto posve drugo. Njegov životni ciklus obuhvaća cijelu godinu i puno različitih faza vegetacije, ali i, u slučaju zajedničkog vrta, mnoga pitanja koja su zajednička svim članovima vrtne zajednice, a na koja postoje različiti odgovori i svaki član zajednice ima neku svoju viziju kako treba raspodijeliti parcele, organizirati zajedničke radove, navodnjavanje, skupljanje komposta, gradnju ograde, borbu protiv nametnika itd.

Sve u svemu, zajednički vrt je svijet u malom.

Ali, usprkos svim tim različitostima on funkcionira. I to ne samo u Zagrebu, gdje mi probijamo led takvim pristupom, već i u mnogim drugim gradovima i zemljama, gdje svaki ima neke svoje posebnosti i nevjerojatno je zanimljivo virnu ti nešto dublje u taj urbanovrtlarski fenomen gdje se može vidjeti fantastična kreativnost i upornost ljudi koji se time bave.

Drago mi je što sam svojim udjelom u EkoEkipi Prečko i ja jedan od tih urbanih vrtlara, i zbog svježeg povrća koje u sezoni više ne moram kupovati na tržnici, i zbog "aktivnog otpora" potrošačkom društvu (zbog kojeg s velikim veseljem zaobilazim tezge s povrćem u velikim trgovačkim centrima), ali ponajviše radi osjećaja zajedništva i ugodnih trenutaka provedenih u radu i odmoru u NAŠEM vrtu, vrtu u kojem surađujemo ne samo moja žena (a ponekad i djeca) i ja, već i cijeli niz živopisnih ljudi s kojima se susrećemo na tih tisuću ili koliko već kvadratnih metara i koji nam uljepšavaju dan (a nadamo se i mi njima).

I prije ovog vrtnog proboja volio sam šetati po samoniklim prigradskim i gradskim vrtovima, zapažati njihove detalje, proučavati zasijano povrće, vrste voćaka i, možda čak najviše, elemente čuvene "trash-arhitekture", koja uz pomoć svih mogućih (najčešće otpadnih) materijala izgrađuje najnevjerojatnije vrtne kućice, nadstrešnice, vrtne garniture ograde, vrtne ulaze... Svaka šetnja kroz vrt tog tipa je kao posjet malom etnografskom muzeju, zagrebačkom Skansenu, u kojem je svaki put izložena druga vrtna kolekcija. Na sreću, Zagreb obiluje takvim vrtovima i oni su svojom živopisnošću već oduševili ne jednoga našega inozemnoga gosta i uvijek su zahvalno odredište za šetnju.

Stoga, poželimo našem gradu čim više urbanih vrtova svih vrsta, i onih "službenih", gradskih, i onih alternativnih ("grupnih") i onih klasičnih, pojedinačnih – zdravo je jesti voće i povrće izraslo u vlastitom vrtu, zdravo je živjeti aktivno i na svježem zraku, a još je najzdravije sve to činiti u dobrome društvu!

Prije nego što sam se priključila EkoEkipi Prečko dugi niz godina uzgajala sam povrće na balkonu. Hrana i biljke nisu me zanimale samo kao vrtlarstvo, već sam baš htjela propitivati što je to što jedemo. Zanimalo me odakle je došlo sjeme hrane koje jedem, u kakvoj je zemlji raslo, kako je bilo tretirano, i što sam više saznavala, to sam intimnije doživljavala cijelu priču, i sve sam manje bila spremna vratiti se konformizmu. Zašto je tako teško dobiti hranu kakvu su jeli moji preci, koja je rasla u zdravoj zemlji i nije ničim tretirana? Ako postoji 4000 vrsti krumpira, zašto jedemo samo 3 vrste, i zašto prihvaćamo da je tako? To je moje tijelo – zašto bih dopuštala da mi itko diktira što ću jesti? Ako je životinja živjela u groznim uvjetima, hranjena smećem, napumpana antibioticima, brutalno ubijena, ako je pola zemaljske kugle zagađeno dok je meso došlo do mene, to naprosto nikako ne može biti dobro za mene. Ja ne želim sudjelovati u takvom svijetu, niti ga želim ostaviti svojoj djeci. Konvencionalna poljoprivreda ne razumije uzrok i posljedicu, već se ponaša kao da stvari nisu povezane jedna s drugom. Takav uzorak vidim svugdje, i u međuljudskim odnosima, i u znanosti, i u načinu kako smo odgajani i školovani, kao da smo atomizirane, zasebne individue, odvojene od prirode i jedni od drugih.

Što se tiče ljudi, zajednički vrt mi se sviđa upravo zato što je zajednički i što funkcionira egalitarno. Zanima me u kojem će smjeru ljudi spontano krenuti, hoće li htjeti da nešto radimo skupa, hoće li se razviti neki oblik alternativne ekonomije? Zadruge, kooperative? Ili će se ljudi posvađati, ili će netko zaustaviti cijelu priču. Zanimljivo mi je istovremeno učiti i o biljkama i o ljudima, isprobati neke stvari u praksi i podijeliti ono što znam. Istovremeno smatram da je dobro to što radimo, za cijelu zajednicu, i naprosto želim biti u priči koja mi je dobra.

U vrt me dovela želja da učim o vrtlarstvu i prakticiram dio onoga što sam naučila godinu dana ranije na tečaju permakulture.

Iako sam se EkoEkipi Prečko priključila malo kasnije, odmah sam postala punovrijedan član. Očekivala sam puno učenja, razmjenu iskustava i praktičnog rada. Ali, iznenadila sam se. Dobila sam mnogo više (i tu ne mislim na bolna leđa). Postala sam član zajednice, zajednice gdje se dobrodošlica podrazumijeva, gdje stvaramo i družimo se uz rad, slavimo naše uspjehe i jedni druge podržavamo. Naši fini i prekrasni plodovi koje smo ubirali ove godine očiti su dio truda i rada, no postoji i onaj dio ispod površine, koji je opipljiviji. Zadovoljniji smo, učimo se suradnji, boljoj komunikaciji, uvažavanju različitosti, pažljivi smo prema prirodi, vrijednost svakoga od nas u vlastitim očima je porasla. U vrtu nije bitno koje si vjere, nacionalnosti, spola, roda, mlad ili star, što si po zanimanju, radiš li uopće. Poštuješ li prirodu? Spreman si vrtlariti i surađivati? To su pitanja koja se postavljaju. Tamo negujemo naše kvalitete, istražujemo vlastite potencijale i nudimo jedni drugima znanja koliko i kada smo u mogućnosti. A čini mi se da još (kao zajednica) nismo otkrili naš puni potencijal. Bezbroj je mogućnosti, a prostora za rast neograničeno. Mi smo dokaz da "kad se male ruke slože, sve se može"!

Moj prijatelj Saša iz kvarta javio mi je da bi uskoro mogli "niknuti" vrtovi u Prečkom gdje ćemo moći saditi svoje voće i povrće. To me odmah zainteresiralo te smo otišli na prvi sastanak kojeg je vodila Romana. Ekipa koja je došla činila mi se simpatična i mislila sam kako bi bilo zanimljivo upoznati nove ljude od kojih ti

svatko može donijeti u život ponešto novo i još se k tome može i malo vrtlariti. Nažalost, moj je prijatelj Saša odustao od ideje da se pridruži grupi, ali, eto, doveo je mene.

Što vrt znači za mene: prvenstveno oazu u kojoj mogu sve svoje misli, bilo da se radi o pozitivnim stvarima ili problemima, jednostavno predati zemlji dok kopam, sadim ili čupam travu. Vrt je mjesto gdje se opuštam i uživam u svemu što on nosi.

Naša vrtna priča je isto sastavni dio svega, ali još se tu nisam posve našla. Još sam pomalo orijentirana na svoju parcelu, sve dok ne krene nešto veće, npr. sad je aktualna sadnja voćaka, pa se možda tu nešto zahukta, pa se malo više uključim u vrtnu priču.

Vrt je i mjesto našeg okupljanja pa mi je uvijek zanimljivo popričati s ljudima koji se zateknu na vrtu, iako je s približavanjem zime sve manje ljudi. U zadnje vrijeme rijetko koga sretnem. Zanimljivi su mi i prolaznici koji svakodnevno šeću uz naš vrt, bilo sa psima ili bez njih. Uvijek se netko zaustavi i popriča malo, divi se našem vrtu ili jednostavno komentira.

Ne smijem nikako izostaviti macu koja se uvijek nađe negdje u blizini vrta i traži tko će je pomaziti. To da se u vrtu družim i sa životinjama također mi donosi veselje.

Najveće veselje je, naravno, povrće koje sam svojim radom zasadila i sad me nagradilo plodovima i listovima. To je svakako vrijedno divljenja.

Zašto sam došla u vrt? Zdrava hrana, blizina zgrade... Nikad prije nisam pokušala ništa slično i bila sam prilično skeptična kako ću se snaći, ali sam odlučila pokušati pa što bude. Mislila sam - uvijek mogu odustati. Međutim, svidjelo mi se. Svidjelo mi se gledati kako biljčice rastu, što sam mogla jesti salatu, blitvu, rajčice, ciklu za koje sam bila sigurna da nisu ničim tretirane, i najviše što sam naučila puno novih korisnih stvari. Tako se vrtlarjenje ispostavilo kao zanimljiv i koristan hobi.

Komentar uz Godinu prvu:

Nakon ovih priča zaključak se sâm nameće – članovima *EkoEkipe Prečko* zajednički vrt ne znači samo vrtlarstvo, uzgoj povrća i cvijeća, već i priliku za druženje mimo uobičajenih uurbanih susreta svakodnevice, priliku za posve slobodan kontakt s prirodom, ali i ljudima dobre volje, otvorenog srca i još živog entuzijazma (koji je, nažalost, danas sve teže sresti), koji svoj život žele obogatiti nečim novim. Naravno, nije uvijek sve ružičasto, postoje razmimoilaženja, rasprave, pokušaji i promašaji, aktivni i neaktivni članovi... Ali ono što ohrabruje je sjeme entuzijazma i zajedništva koje je usprkos svemu prokljalo u toj grupi!

Godina druga (2014.): Godina kiša i puževa

Nakon prve godine vrta u Prečkom došla je, naravno, druga godina. Svaki početak prati velika količina entuzijazma, veselja, poleta... pa se njima odlikovala i prva godina našeg vrta. A druga?

Druga je godina bila dijametralno suprotna. U nju smo ponovo ušli s entuzijazmom, možda i zrcem oholosti – mnogi od nas smatrali su da smo tokom prve godine naučili sve što smo trebali znati i da smo spremni za velike uspjehe i rekordne prinose bez puno muke. O kako smo se prevarili!

Foto: V. Radovanović

Vrtne lijehe i stazice vrta EkoEkiye Prečko, 2014.

Godina 2014. bila je neobična godina – od samog početka ćudljiva i nadasve vlažna: zima je bila topla (i nije ubila nametnike), proljeće je počelo vrlo toplo, a nastavilo se iznimno svježim i vlažnim vremenom (kada su carevali puževi), ljeto je također bilo iznimno kišno (kada su puževi nastavili svoj uništavalački pohod), dok je jesen bila ipak nešto bolja... Ukratko, vrtom su carevali puževi i razvoj svih mogućih nametnika i biljnih bolesti.

Uz meteorološke nedaće stigle su i one grupne. Prije svega u vidu otvaranja velikog gradskog vrta u Stenjevcu, a potom i manjega na Savskoj Opatovini. Ti su vrtovi nudili veće parcele, gotovo dvostruko veće od naših, koje su bile pogodno smještene u blizini Španskog i Malešnice otkuda nam je stizalo puno članova naše vrtne zajednice. Neki su se odmah prebacili u gradski vrt i ostavili nam svoje parcele krajem proljeća. Drugi su pokušali voziti paralel-slamom na dvije strane i nakon nekoliko mjeseci borbe s vlagom i puževima odustali su od parcela u našem vrtu, koje su zarasle u korov i postale pravi *pužorasadnici*. Trećima je više odgovarao sistem gradskih vrtova bez naših pravila, a četvrti su odustajali radi svojih

Foto: V. Radovanović

Vrt za sunčana nedjeljna popodneva, 2014.

osobnih razloga. Tako je, s vremenom, gotovo trećina vrtne parcela promijenila svoje vlasnike i novi su, nažalost, dobili svoje parcele tek potkraj sezone, kada se više ništa nije moglo učiniti. Sve to rezultiralo je neiskorištenošću parcela, bujanjem trave i, naravno, puževa, a vrt je u cjelini djelovao neuredno.

Neki od najaktivnijih članova načinili su korak dalje u svojem vrtnom angažmanu pa su krenuli na permakulturne tečajeve i pokre-

nuli udruhu *Zeleni klik!*, koja je započela rad na pripremi projekata vezanih uz gradsko vrtlarstvo. No, to također znači da su imali puno manje vremena i energije za pokretanje akcija u matičnom vrtu. A kad nema puno događanja i kad je vrt zapušten i njime caruju korov i puževi, tada i elan čitave grupe pada, slab je odaziv na rijetke zajedničke akcije, a ona manjina koja je na akcije dolazila vodila je sizifovu borbu s količinom posla i svojom demotiviranosti zbog nedostatka podrške ostatka grupe. Pojavile su se i prve krađe (sumnjali smo na stanare susjednih zgrada), a psi su te sezone češće posjećivali naš vrt i obavljali nuždu gdje god su stigli.

Ako možemo tražiti neko dobro u tome što je snašlo vrt u 2104. godini, onda je to, prije svega, osjećaj da nakon takve godine naprosto ne može biti lošije, da smo dotakli dno što se nepovoljnih meteoroloških uvjeta tiče (naravno, to nije točno, ali takav je opći dojam). S druge strane, odigralo se i izvjesno “čišćenje” od ljudi kojima takav tip vrta nije odgovarao, a došli su neki novi kojima treba baš takav, zajednički vrt i koji su, čini se, skloniji zajedničkim aktivnostima.

Na kraju ovog pregleda vrtnih zbivanja 2014. godine treba reći i nekoliko riječi o donošenju odluka vezanih uz vrt. Naime, za razliku od uvriježenih načina funkcioniranja grupa i upravljanja, odnosno profiliranja pojedinaca ili grupe ljudi koji donose odluke i predvode grupu, u vrtu *EkoEkipe Prečko* prisutan je svjestan odmak od tog modela. Nitko se od najaktivnijih članova zajednice ne želi isticati kao “voditelj” grupe, već se teži punoj demokraciji i donošenju odluka konsenzusom umjesto prevlašću većine, odnosno “voditelja”. Takva praksa ima za posljedicu sporije odlučivanje unutar grupe, ali isto tako i težnju za grupnom odgovornošću za život vrta i podjelu zadataka između članova zajednice. Naravno, u tako velikoj grupi (oko 75 članova na kraju 2014.) to nije lak zadatak, no činjenica je da ovaj projekt već gotovo dvije godine živi takvim životom i nadamo se da će se i dalje razvijati na način na koji je zamišljen i koji potiče aktivnost i odgovornost čitave grupe.

Godina treća (2015.): Godina novih saznanja

Svaka je godina – godina novih saznanja pa će posve sigurno i ova biti takva. Ove retke pišem početkom godine, tek tjedan dana nakon što se otopio snijeg i nekoliko tjedana prije početka prvih radova na vrtu, tako da su prava vrtna događanja tek pred nama. Godinu započinjemo novim idejama i novim entuzijazmom, a vrijeme (meteorološko i ono drugo), vrt i grupa sama po sebi će odrediti kojim ćemo putem krenuti.

Foto: V. Radovanović

Vrt u novoj sezoni, 2015.

Foto: D. Cindrić

Na Satu razrednika u vrtu Trnoslav, travanj 2013.

Trnoslav – školski i društveni vrt u središtu Zagreba

Osnovna škola Davorina Trstenjaka smjestila se, ili bolje rečeno sakrila, u poslovnoj i stambenoj zoni grada između Vukovarske, Miramarske i Lučićeve ulice, u naselju Vrbik u zagrebačkoj četvrti Trnje. Velikim školskim dvorištem dominiraju prekrasan park s raznovrsnim stablima, cvjetnjak i igralište. Čini se posve uobičajeno za jednu školu. No, zaklonjena od pogleda je parcela od gotovo 900 četvornih metara na kojoj, zahvaljujući vrijednim rukama naših učenika, nastavnika, roditelja i volontera, uspijeva naš školski vrt.

Ideja o vrtu kao mjestu gdje ćemo se družiti na otvorenom, a pri tome raditi, zajedno učiti i osjećati se korisno dugo je bila tema razgovora u zbornici. Između ostalog, želja nam je bila da djeca uz našu asistenciju proizvedu barem dio povrća za potrebe školske kuhinje i steknu nove vještine. Dosta je bitno i to što je naš ravnatelj Darko Cindrić otvoren za nove ideje i podržao je nas učitelje u našim maštanjima o vrtu. Prostor za vrt smo imali. Stari voćnjak se zbog sanacije toplovoda osušio i osunčano zemljište s mogućnošću navodnjavanja stajalo je neiskorišteno, obraslo u korov, ali i korisne samonikle biljke. Kao i obično, teško je bilo iz priče krenuti u realizaciju.

Početkom 2013. godine saznali smo da Program Ujedinjenih naroda za razvoj (UNDP) priprema pilot projekt uspostave školskog/društvenog vrta u Zagrebu. Ubrzo nakon prvih kontakata započela je ugodna i nadasve korisna suradnja. Osim logističke podrške, nabave i donacije alata, UNDP nas je povezao s udrugom O.A.Z.A. i njihovim volonterima. Podršku i pomoć smo dobili i od Gradskog ureda za poljoprivredu i šumarstvo.

Tokom ranog proljeća, zajednički smo osmislili vrt prema principima ekološke poljoprivrede i permakulturnog dizajna. Vremenske su prilike prilično usporile početak radova i ništa se nije odvijalo

prema planu. Snijeg, kiša, blato i hladnoća nisu nam dozvolili da s učenicima počnemo s radovima. Svi smo bili nestrpljivi i strahovali da će cijeli projekt propasti. U međuvremenu je proveden školski natječaj i izabrano ime vrta: *Trnoslav* – u slavu Trnju, kako je izjavio pobjednik natječaja.

Polovicom travnja napokon smo započeli s radovima. Volonteri iz udruge O.A.Z.A. (*Održiva alternativa zajednici*) kojima je vrtlarenje dio struke zabijaju prvu lopatu u zemlju i otkrivaju dobru vijest – gli-

Foto: Udruga O. A. Z. A.

Polukružna i tzv. ključ gredica, vrt *Trnoslav*, travanj 2013.

ste su tu, dakle zemlja je živa. U sljedećim danima pridružuju im se učenici s učiteljicama. Male i velike ruke zaradile su žuljeve, ali zato su formirane vrlo maštovite gredice. Stvorene su “ključ gredice”, spirale, polukružne gredice... Na skrovitom mjestu postavljeno je kompostište za zeleni otpad iz vrta. Drugo kompostište je u blizini školske kuhinje i u njega se svakodnevno odlaže organski otpad.

Prilikom sijanja i sadnje, vodili smo dnevnik radova i obilježavali na gredicama što je posađeno. Gredice s povrćem kombinirane su sa začinskim biljem ili cvijećem. Uz rubove vrta posađene su kupine,

maline, aronija i borovnica. U začinskim spiralama uspijevaju lavanda, ružmarin i kadulja. Lista povrća, cvijeća, voća i začinskog bilja zaista je dugačka: blitva, špinat, raštika, kelj, cikla, peršin, kolera-ba, cvjetača, brokula, pastrnjak, mrkva, salata, mahune, grah, bundeve, tikvice, krastavci, rajčice, paprika, feferoni, kukuruz, bamija, patlidžani, metvica, bosiljak, kopar, kamilica, neven, melisa, kadifice, dragoljub, cinije, “noć i dan”, suncokreti... Za zaštitu bilja od nametnika napravili smo mješavinu od neema, duhana i vode, koja se pokazala prilično djelotvornom. Većina učenika rado je dolazila

Foto: Z. Trajkov

Vrt *Trnoslav*, lipanj 2013.

u vrt. Zajednički smo proučavali vrtlarsku literaturu i stjecali iskustvo. Koji put smo zamijenili i uloge. Neki su učenici već bili vješti vrtlari i podučavali nas npr. kako se skidaju “zaperci” s rajčica. Ne jednom sam upozorena – “Dosta priče profesorice, ‘ajmo raditi!”

Toplo vrijeme brzo je probudilo naš vrt, no približavao se i kraj školske godine. Postavilo se pitanje kako ćemo održavati vrt tokom ljeta i školskih praznika. Na službenom otvaranju vrta u lipnju prisutni roditelji i sugrađani pozvani su da nam pomognu u ljetnim radovima, prije svega u zalijevanju tokom vikenda. Pozivu se oda-

zvalo nekoliko roditelja i time započinje nova faza našeg projekta – uključivanje roditelja, tj. lokalne zajednice.

Bitno je spomenuti da tokom ljeta nismo imali poimence utvrđen raspored dolazaka i radova u vrtu, nismo imali niti velikih očekivanja u pogledu uspijevanja i dozrijevanja posađenih kultura. Sve se odvijalo spontano i očigledno uz veliku “dozu” želje da sve uspije. Nekolicina nas (kolegica) je dobar dio svog godišnjeg odmora provela u vrtu, tehničko osoblje škole bilo je zaduženo svako jutro postaviti prskalice za vodu i eventualno plijeviti. A nakon vrućih dana, u večernjim satima vrt su spašavali pojedini roditelji i učenici. Navratili bi i susjedi naše škole, naši bračni partneri, prijatelji i pomagali.

Većina plodova počela je dozrijevati u srpnju. U lipnju, na samom kraju školske godine, učenici su uspjeli samo salatu iz vrta jesti za ručak u školskoj kuhinji. Veliki i lijepi ili pjegavi i “zgureni”, takvi su naši plodovi. Definitivno daleko od “reklamnog” povrća. Jako smo se veselili svakom ubranom plodu i s ponosom ga nosili kućama. Naime, kako ne radi preko ljetnih praznika, školska kuhinja nije mogla primiti namijenjeno joj povrće. Od gomile posijanog povrća najuspješnijima su se pokazali: blitva, salata, kelj, kolera-ba, patlidžan, tikvice, bamija i sve začinsko i ljekovito bilje.

Kelj, blitvu, mrkvu, peršin i pastrnjak koristimo u školskoj kuhinji ove jeseni. Ostali plodovi i njihovo sjeme poslužili su nam u radionici “banka sjemena” koja je održana za učenike ove jeseni. Na taj način, na početku jeseni dobili su uvid u sve cikluse rasta jednog vrta.

Početak nove školske godine dogovorili smo se na nivou škole da će svi učenici i učitelji u svoj mjesečni raspored dodati boravak i radove u vrtu i parku škole. Time će, naravno, doprinijeti školskom okolišu, ali prije svega svojem osobnom razvoju.

Eseji su objavljeni u autoričinoj knjizi Korice od kamfora (Zagreb: Meandarmedia, 2015).

Nekulturne biljke / 2011. /

Za biljke koje su iz vrtova i kontroliranog uzgoja prešle, zapravo, rasijale se prirodom obično se kaže da su objegle iz kulture. Kao da uređena i ograđena gredica predstavlja vratnice civilizacije, a demijurg koji je obrađuje i nadzire štuje djelo svojih ruku mnogo više no plodove iz božjeg vrta. Kao što je poznato, uloga vrtlara, poljara ili pudara u božjoj branjevini nije mu odgovarala. Zato mu je bogolika moć odabira, križanja, usavršavanja i preobrazbe divljih u biljne kulture odmah omilila. U vlastitom vrtu imao je uvijek spreman odgovor na ženinu iskonsku potrebu da pronikne u viši red stvari i spozna matricu života i smrti. Rekao bi joj mudro: bolje je znati obrađivati vlastiti vrt no učiti ponešto, manjkavo i površno o tajnama svijeta. U poetičnijem raspoloženju, pjevao bi o ženinoj ljepoti, a svaki znamen njene putenosti, dražesti i vrline prisposodio nekom drugom cvjetku. Među njima je bilo najviše mediteranskih i egzotičnih biljaka iz dalekih krajeva, s mirisom turskih bašti i perzijskih vrtova. Ljubavna opijenost nije dugo trajala, kao ni draž zavođenja, pa je svu brigu oko uzgoja djece te tjelesne i moralne dobrobiti gojenaca vrtlar prepustio ženskoj svojti. Ako bi se netko od sinova istakao izvanrednim postignućem i značajnim otkrićem prozvali bi ga samoniklim talentom, rijetkom biljkom koju rodna gruda rađa samo jednom. Tako bi se ponajbolji izdanak humanističke i majčinske kulture vratio hirovitoj prirodi.

Foto: M. Šavrljuga

Vrtlarske radionice s Andrejom Čoh, "urbanom vrtlarkom": poduka o pripremi zemlje i sisanju, proljeće 2014.

Miranda Novak

Tekst je napisan u proljeće 2015. godine.

Zelena učionica: vrt Edukacijsko-rehabilitacijskog fakulteta – uloga vrtova u razvoju kvalitete života

Pokretanje projekta *Zelena učionica* na Edukacijsko-rehabilitacijskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu

Prvotna ideja za projekt *Zelena učionica*, vrt Edukacijsko-rehabilitacijskog fakulteta (ERF), bila je pokrenuti sveučilišni vrt po uzoru na vrtove na svjetskim sveučilišnim kampusima poput Sveučilišta Harvard, Yale, Oxford, Sveučilišta i kampusa u Milanu, Nacionalne knjižnice u Bruxellesu te Sveučilišne knjižnice u Varšavi. Ideja se rodila s pokretanjem raznih inicijativa društvenih urbanih vrtova diljem Hrvatske, a Znanstveno-učilišni kampus Borongaj činio se kao sjajna lokacija koja traži baš svaki oblik revitalizacije i osvježanja. Društveni vrtovi predstavljaju oblik socijalne politike grada za društvenu koheziju, povezivanje zajednice, njegovanje povezanosti s prirodom, poticanje građana na samostalnu proizvodnju hrane te razvoj svijesti o zdravoj prehrani. Mogu značiti potporu ekonomski ugroženim i isključenim skupinama društva te su vrijedan doprinos sadržaju i kvaliteti života u gradu (Okvat i Zautra 2011). Studentima i zaposlenicima svih fakulteta na Kampusu ne nudi se mnogo više od matičnih zgrada, nedostaje adekvatne infrastrukture te prikladnih sadržaja za kvalitetan studentski život i rad, a neiskorištenog je prostora vrlo mnogo.

Zelena učionica, vrt ERF-a, kombinacija je višeosjetilnog parka i povrtnjaka te se nalazi na parceli u neposrednoj blizini Edukacijsko-rehabilitacijskog fakulteta na Znanstveno-učilišnom kampusu Borongaj. Ideja vrta komplementarna je viziji i misiji Edukacijsko-rehabilitacijskog fakulteta, koji obrazuje socijalne pedagoge, edukacijske rehabilitatore i logopede koji su još tijekom studija prepoznati kao vrlo angažirani i aktivni u zajednici. Kada se počelo

razgovarati o tome što bi se sve u sklopu vrta moglo raditi i kako aktivnosti u *Zelenoj učionici* povezati s nastavom triju profila stručnjaka koje ERF obrazuje, profesorica dr. sc. Rea Fulgosi-Masnjak, specijalizirana u području senzorne integracije, predložila je da se uz vrt uklopi i višeosjetilni park. Senzorna integracija je neurobiološka aktivnost koja omogućuje primanje i obradu informacija koje u mozak pristižu iz različitih osjetila (Masnjak-Fulgosi, Runjić i Mlinarić 2003). Kako svijet doživljavamo putem sedam osjetila, višeosjetilni park i povrtnjak direktno potiču obradu podataka i podržavaju sposobnost integracije podražaja iz okoline i iz vlastitog tijela. Činilo se posve logično da se u prirodnom okruženju, u neposrednoj zajednici u okolici fakulteta, pokrene poligon za istraživanje područja koje je i znanstveni i praktični predmet interesa zaposlenih stručnjaka te budućih studenata ERF-a. Takav integrativni pristup govori o društvenoj odgovornosti akademske zajednice i mogućnosti da upravo ona bude nositelj utjecaja na kvalitetu života u zajednici. To je vrijednost koju ERF nastoji prenijeti studentima koji će u svom profesionalnom radu prvenstveno utjecati na živote ljudi. Uz profesionalnu odgovornost i etičnost te visoke razine standarda, terapijski rad u vrtu te povezivanje višeosjetilnog parka i povrtnjaka s rehabilitacijskim aktivnostima, odgovornost prema okolišu, briga za biljke, suradnja, strpljivost – mogu pomoći tome da studenti budu još kvalitetniji stručnjaci. Pokretanje projekta započelo je 2013. godine, kada je tadašnji prorektor za prostorno uređenje Sveučilišta u Zagrebu, prof. dr. sc. Bojan Baletić, prepoznao i podržao ideju te od Sveučilišta i Ministarstva znanosti, obrazovanja i sporta osigurao odobranje korištenja 1.000,00 kvadratnih metara zemlje u neposrednoj blizini zgrade fakulteta. Koordinatorici projekta savjetima su još 2013. godine pomogle Cvijeta Bišćević te Tihana Rubić iz inicijative *Parktipacija*, dok je u kreiranju *Zelene učionice* sudjelovala i dekanica ERF-a, prof. dr. sc. Antonija Žižak, brojnim sugestijama oko povezivanja projekta s nastavom te svesrdnom podrškom, a uključivali su se i nastavnici ERF-a, koji će dio nastave izvoditi u *Zelenoj učionici*, posebice već spomenuta prof. dr. sc. Rea Fulgosi Masnjak. Idejno rješenje vrta i višeosjetilnog parka, početkom 2014. godine, posve je volonterski izradio krajobrazni arhitekt Ivan Juratek pa *Zelena učionica* iz ptičje perspektive izgleda kao drvo. Tamo gdje su grane i debla planirane su staze kako bi i vrt i park bili dostupni osobama s invaliditetom i poteškoćama.

Oko grana/staza je u proljeće 2014. godine izorana zemlja i u krošnjama improviziranog stabla se ustvari nalazi povrtnjak. Vrtlarenje je započeto u proljeće 2014. godine te je održano pet vrtlarskih radionica na kojima je kao voditeljica volontirala Andreja Čoh, poznatija kao *Zelena Andreja* i *Urbana vrtlarka*. Ona je sve okupljene, velikim dijelom studente te razne članove organizacija civilnog društva, podučila kako pripremiti zemlju, gredice i kako zasijati te zasaditi biljke. Bilo je zasađeno mnogo različitih kultura te su prvi plodovi ubrani tijekom te 2014. godine.

U radionice u vrtu do kraja 2014. godine bili su uključeni volonteri Centra za mirovne studije te azilanti smješteni u Hotelu Porin u Zagrebu, korisnici Centra za rehabilitaciju i Centra za autizam te djeca iz osnovnih škola i vrtića. Pokazalo se da ona djeca koja dođu s roditeljima na taj način konstruktivno provode svoje slobodno vrijeme i povezuju se s odraslima i vršnjacima. Djeca i mladi prije svega uživaju u vrtlarskim aktivnostima i ništa od toga ne doživljavaju kao naporno, već kao rekreaciju i igru. Tijekom radne akcije svi rade koliko mogu i žele, zajedno, u opuštenoj atmosferi u kojoj se sve odvija spontano. Upravo se promicanjem socijalne kohezije zajednice, volonterstva, prosocijalnog angažmana i privrženosti *Zelena učionica* i sve aktivnosti u vrtu dotiču područja promocije mentalnog zdravlja, što je ustvari ulaganje u kvalitetu života te razvoj socijalno-emocionalnih kompetencija svih uključenih. Isto tako, u sklopu *Zelene učionice* ostvarena je suradnja sa Centrima za socijalnu skrb te su od proljeća 2014. godine u aktivnosti uključeni mladi kojima je zbog kršenja zakona određena posebna obveza humanitarnog rada. Stručnim jezikom rečeno, takvi projekti predstavljaju ulaganje u razvoj zaštitnih čimbenika za koje se pokazalo da odgađaju javljanje problema u ponašanju ili pak djeluju kao otpornici. Povezanost obitelji i zajednice, njegovanje prosocijalnih vrijednosti i prosocijalnog angažmana djece i mladih u zajednici doprinosi kvaliteti mentalnog zdravlja u odraslosti. Sva svjetska istraživanja s područja prevencije pokazuju da su upravo ulaganje u angažman u zajednici, obitelji i školi najsnažniji zaštitni čimbenici.

Tijekom 2015. namjerava se uključiti i građane iz četvrti Vukomelec u kojoj je smješten Kampus Borongaj te ponuditi uključivanje u vrtlarenje nezaposlenima i ostalim skupinama koje su u riziku

Raspored vrtno-tehničkih elemenata

Legenda

- velikostablašica
- malostablašica
- grmlje
- pokrivači tla
- cvjetajuće i začinsko bilje
- povrtnjak
- povišena gredica
- info paneli
- skulptura
- klupa
- sjenica
- kompost
- opločenje

Prijedlog Zelene učionice: vrta Edukacijsko-rehabilitacijskog fakulteta, autorstvo krajobraznog arhitekta Ivana Jurateka, izvedbeni projekt

da budu socijalno isključene. Uz sve aktivnosti navedene na letku, *Zelena učionica* se koristi i planira se u budućnosti koristiti za izvođenje raznih kolegija na svim smjerovima studija ERF-a. Neki od kolegija su Doživljajna pedagogija, Senzorna integracija, Program unapređivanja socijalne kompetencije, Profesionalna rehabilitacija, Programi podrške za odrasle osobe s intelektualnim poteškoćama, Zapošljavanje osoba s invaliditetom, Volonterski rad, Metode i tehnike poučavanja osoba s autizmom te Joga za djecu s ADHD-om.

Foto: M. Šavrič Joga

Vrtlarske radionice sa studentima i članovima organizacija civilnog društva, proljeće 2014.

U trenutku pisanja ovoga teksta (početak 2015. godine), velik dio idejnog projekta nije realiziran, posebno onaj koji se odnosi na višeosjetilni park. Iako je tijekom 2014. godine napravljeno mnogo, s obzirom na to da ne postoje gotovo nikakva sredstva za realizaciju osim redovnih sredstava ERF-a, ono što je postignuto rezultat je donacija i dobre volje pojedinaca. Projekt su tijekom 2014. godine donacijama u vidu zemlje i bilja podržali tvrtka Zrinjevac, Botanički vrt, Rasadnik Iva, obiteljska tvrtka Klice Solina te Vrtni centar Flora, alate i potrepštine darovali su tvrtka Pevec i Bauhaus, dok je Erste banka donirala novčana sredstva. Najveća ulaganja koja predstoje odnose se na opremu opločenja, koja moraju biti dovoljno kvalitetna kako bi višeosjetilni park i senzomotorni dio aktivnosti mogao biti dostupan korisnicima u invalidskim kolicima, slijepima te onima s tjelesnim oštećenjima. Djelomično se kroz 2015. taj dio projekta također planira realizirati putem donacija.

Načelna ideja je da se kroz rast samog projekta *Zelena učionica* pokuša pronaći i europske izvore financiranja kako bi se u budućnosti

osigurala sredstva koja bi omogućila radno osposobljavanje te zapošljavanje osoba s intelektualnim poteškoćama. Planirano je da *Zelena učionica* bude prirodni terapijski poligon u radu s djecom koja imaju intelektualnih poteškoća kao i poteškoća poput ADHD-a i autizma. Hortikulturalna terapija i rehabilitacija tek se razvija u Hrvatskoj te je jedan od rijetkih poznatih primjera vrt koji je pokrenut u sklopu KBC-a Rebro, za rehabilitaciju pacijenata koji imaju dijagnosticirane psihičke poremećaje. Kako se velik dio nastavnika ERF-a bavi i stručnim, tj. terapijskim i rehabilitacijskim radom u sklopu Centra za rehabilitaciju ERF-a, *Zelena učionica* se uklapa u tretmanske i rehabilitacijske aktivnosti te može služiti kao podrška stručnoj ekspertizi koja često treba biti individualna no iziskuje i podršku kroz grupne aktivnosti. U okviru dvanaest kabineta Centra za rehabilitaciju odvija se visokospecijalizirani rad s raznim grupama korisnika, od novorođenčadi s neurorizikom, do osoba s razvojnim poteškoćama, djece i mladih s poremećajima u ponašanju, obiteljima kojima treba podrška pa do osoba treće životne dobi koje su imale moždani udar. S potpunom realizacijom projekta *Zelena učionica* Centar za rehabilitaciju ERF-a dobit će dodatan i posve novi poligon, kompletno već postojećoj djelatnosti.

NEKE OD PROVEDENIH AKTIVNOSTI

U VRTU:

- Organiziranje radionica o osnovama vrtlarenja i uzgoja zdrave hrane za zainteresirane zaposlenike ERF-a, studente i lokalnu zajednicu
- Uključivanje nevladinih organizacija i lokalne zajednice u obradu zemlje
- Pokretanje projekata koji obuhvaćaju urbano vrtlarenje, svijest o prirodi, socijalnu osjetljivost i razvijanje građanske solidarnosti
- Uključivanje umjetničkih instalacija u prostor

NEKE OD PLANIRANIH STRUČNIH

/ TERAPIJSKIH AKTIVNOSTI U VRTU:

- Razvoj socijalno-emocionalnih kompetencija djece s intelektualnim poteškoćama u razvoju
- Radno osposobljavanje odraslih s intelektualnim poteškoćama
- Senzorna integracija
- Rad u vrtu s djecom s poremećajima iz autističnog spektra i ADHD-om
- Rad s beskućnicima, tražiteljima azila i ostalim socijalno isključenim skupinama

---

Provedene i planirane aktivnosti u vrtu *Zelena učionica* (letak)

Terapijski i rehabilitacijski potencijali povrtnjaka i višeosjetilnog parka – što kažu istraživanja

Vrtlarenje mijenja stav prema hrani i sam status koji hrana ima za sve uključene. Kada netko vrijeme provodi u vrtu na hranu više ne gleda samo kao robu za konzumaciju – vrtlarenje ga dovodi do rituala zajedničke dobrote koji se nalazi negdje na sjecištu biljaka i ljudi. Hrana koju uzgajamo našim vlastitim rukama postaje portal za našu osobnu transformaciju.
(Thorp i Townsend 2001)

Baker (2009) navodi da se kontinuum dobrobiti vrtlarenja i boravka u vrtovima kreće od dobrih efekata nakon posjeta vrtovima/parkovima, preko dobrobiti samog vrtlarenja koje djeluje terapijski pa do krajnje točke kontinuuma, hortikulturalne terapije. Posljednjih nekoliko desetljeća implementacija hortikulture u psihijatriji i neurologiji dobiva sve veće značenje, najviše u SAD-u i Kanadi, ali i u zemljama EU. Dostupne definicije kažu da je hortikulturalna/hortikulturalna terapija korištenje biljaka i vrtlarskih poslova kako bi se promovirala duhovna, kognitivna i tjelesna dobrobit. Prema Kuharić, Grgić i Ranojagec (2010), u domaćem se prijevodu naziv hortikulturalne i hortikulturalne terapije koristi kao istoznačnica koja predstavlja ciljano korištenje biljaka u programu liječenja, kako bi se unaprijedilo mentalno zdravlje pacijenata. Riječ je o profesionalno vođenom postupku liječenja, u kojem se koriste hortikulturalne aktivnosti u svrhu postizanja specifičnih terapijskih ili rehabilitacijskih ciljeva kod korisnika. Razni autori kažu da takav pristup doprinosi iscjeljenju, osobnom razvoju i oporavku (Baker 2009; Blair 2009). Kuharić, Grgić i Ranojagec (2010) navode da prekretnicu u razvoju hortikulturalne terapije u SAD-u predstavlja pojava Alice Burlingame, koja je svojim obrazovanjem objedinila područja psihijatrije, okupacijske terapije, uređenja krajolika i proizvodnje u staklenicima. Krajem 50-ih godina dvadesetog stoljeća započela je s provođenjem programa hortikulturalne terapije, dok je zajedno s dr. Donaldom Watsonom 1960. godine objavila prvu knjigu o hortikulturalnoj terapiji *Therapy through Horticulture*.

Hortikulturalna terapija njeguje sličan odnos prema biljkama kao prema djeci – pruža im podršku da napreduju, budu zdrave i dobro se

razvijaju te time nudi nove mogućnosti za samoizražavanje, stimulira misaoni proces i kreativnost te održavanje usmjerenosti na cilj i stjecanje novih vještina. Istraživanja pokazuju da je korištenje hortikulturalne terapije posebno značajno za one koji nisu radno sposobni (trenutno ili dugoročno). Osobe s fizičkim ili mentalnim poteškoćama uključene u programe hortikulturalne terapije stječu iskustvo radeći u terapijskim vrtovima, dok im vještine, određene vrste prilagodbe i metode rada u vrtlarstvu omogućuju generaliziranje tih vještina kod kuće ili na poslu (Relf i Dorn 1995). Baker (2009) tako ističe mentalne, emocionalne i socijalne učinke hortikulturalne terapije. Mentalni dobici vidljivi su kroz nove mogućnosti izražavanja, stimuliranja kreativnosti i misaonih procesa, ali i održavanje osjećaja fokusa i smisla. Primjerice, Relf (2005) naglašava da povezivanje sa životnim ciklusom biljaka donosi olakšano prihvaćanje vlastitog životnog ciklusa ili pak olakšava nošenje s procesom starenja. Emocionalni dobici horti-

Foto: A. Čoh

Vrtlarske radionice s djecom na znanstveno-učilišnom kampusu Borongaj, učenje, rekreacija i igra, proljeće 2014.

kulturalne terapije su posebice značajni te se odnose na izgradnju dobre slike o sebi, njegovanje osjećaja samoeфикаsnosti, osjećaja kontrole, tj. vide se benefiti vezani za razvoj kvalitetnijih strategija nošenja s ljutnjom, agresijom te stresom. Isto tako, utvrđeno je da hortikulturalna terapija utječe na veći stupanj unutarnjeg mira, relaksacije, prisutnosti i svjesnosti (Van der Berg i Custers 2011). McCaffrey (2007, prema Baker 2009) je radio istraživanje o utjecaju na depresiju te se pokazalo da je hortikulturalna terapija utjecala na smanjenje broja negativnih misli te lakše odvrćanje pažnje. Socijalni dobici hortikulturalne terapije podržavaju nalaze o učinkovitosti rada u malim grupama za socijalnu integraciju. Socijalne interakcije u vrtu mogu se odvijati kroz mnogo razina: dijadu klijent-terapeut, surad-

nju s raznim drugim sudionicima u manjim te, postupno, u većim grupama kako bi se s vremenom dobra iskustva integrirala u povjerenje da je sličan princip moguć i u drugim okruženjima, a ne samo u vrtu. Van der Berg i Custers (2011) testirali su hipotezu da vrtlarenje pozitivno utječe na smanjenje razine stresa tako da su najprije ispitanike izlagali stresnim aktivnostima, a onda po slučaju ispitanike usmjeravali u grupu za vrtlarenje ili grupu za čitanje. Mjerili su razine kortizola te su potvrdili da je vrtlarenje doprinijelo stabilnijem fiziološkom i psihološkom stanju. Već nakon trideset minuta vrtlarenja statistički se značajno smanjila razina kortizola u slini, dok je samoiskaz pokazao rast u razini raspoloženja. Rezultati Van der Berga i Custersa prva su eksperimentalna provjera učinkovitosti vrtlarenja na akutan stres, a slažu se s nalazima učinkovitosti o dobrobiti fizičke aktivnosti koja dovodi do redukcije stresa i smanjuje vjerojatnost pojave simptoma depresivnosti (Teychenne i sur. 2008; Weyerer i Kupfer 1994, prema Van der Berg i Custers 2011).

U Sjedinjenim Američkim Državama više od 50% škola ima vrt ili neki oblik uzgoja bilja i taj je pristup često korišten kao most komunikacije sa zajednicom. Školski vrtovi uklopljeni su u redovne programe: Blair navodi (2009) poznate primjere kurikuluma poput LIFE LAB-a,¹ GROW LAB-a,² JUNIOR MASTER GARDENER-a,³ GROW ON te KIDS GROWING FOOD.⁴ Dostupne web stranice nude mnoge resurse za pokretanje školskih projekata, često su uz njih vezana sveučilišta i akademska zajednica koja istražuje ishode, neki od projekata hranu koju proizvedu dijele ili pak prodaju te svojim djelovanjem utječu na kvalitetu života u zajednici.

Phibbs i Relf (2005) su u svojoj studiji prikazali razna istraživanja upravo školskih vrtova te su otkrili da su istraživači kod ishoda i utjecaja vrtova uglavnom mjerili efekte na kvalitetu prehrane, znanje o okolišu i ekologiji, dok je oko 30% studija mjerilo utjecaj na samopouzdanje i sliku o sebi kod uključene djece i adolescenata. Blair (2009) prenosi rezultate akcijskog projekta koji je učenike uključivao u život zajednice na način da upoznaju ekosustav u okolini, prirodne resurse, geologiju, lokalne parkove te djeluju partnerski s institucijama u zajednici koje se bave prirodom, vrtlarenjem ili pak šumarstvom. To istraživanje iz Louisianne, potvrdilo je da je trogodišnja provedba opisanih projektnih aktivnosti kod učenika četvrtih razreda

u vrlo siromašnoj četvrti utjecala na poboljšanje standardiziranih rezultata na testovima znanja iz jezika, matematike te prirode (Blair 2009). Uz to, istraživanje je potvrdilo da je, u usporedbi s kontrolnom skupinom, kod te djece veća privrženost školi, entuzijazam te bolja školska klima, koji su direktno vezani uz zaštitne mehanizme za prevenciju problema u ponašanju. Blair (2009) prenosi i istraživanje u kojem je proučavan utjecaj školskih vrtova u četrdeset škola diljem dvanaest američkih država kroz usporedbu škola koje su koristile odnos s prirodom kao integrativni kontekst za učenje sa školama koje nisu imale slične programe. To istraživanje Liebermana i Hoodya (1998, prema Blair 2009) navodi da su entuzijazam prema učenju, ispitni rezultati i školski uspjeh u jeziku, matematici i prirodi bili viši za 92% u razredima koji su imali doticaj s vrtovima. *National Environmental Education and Training Foundation* (2000, prema Blair 2009) u svojim preporukama ističe da okoliš, od razreda do školskog dvorišta, školskih vrtova i parkova, omogućuje učenje koje je interdisciplinarno i utemeljeno na rješavanju problema, s pozitivnim efektima na akademsko postignuće.

Blair (2009) u svom preglednom radu naglašava da je djetinjstvo današnjice postalo prestrukturirano, život je previše programiran i vezan uz gradove pa djeca i mladi ne osjete kompleksnost ekosustava (Gaster 1991, prema Blair 2009). Primjerice, 83% američkog stanovništva živi u gradovima pa vrtovi i pašnjaci nisu normativni izvor iskustva. Čak i vrtovi su "prečisti", nema dovoljno divljine, često su i previše isplanirani te na taj način ograničavaju imaginaciju djeteta. Kada su gledane specifičnosti onih odraslih koji su velik dio svog vremena provodili u doticaju s prirodom, uočeno je da su oni češće bili ekološki osviješteni, aktivni, pozitivnijih stavova i ponašanja. Promjene u strukturi obitelji također diktiraju i veću usmjerenost djece na organizirano provođenje vremena, mnoge tečajeve i radionice te provođenje vremena pred televizorom ili video igrama (Moore 1995, prema Blair 2009). Potrebe djece potvrđuje istraživanje u kojem su pitali odrasle što su najviše voljeli u vrtovima: pokazalo se da su svi ma omiljena skrivena, intimna, sjenovita mjesta gdje su mogli biti sami i sanjariti te se osjećati sigurno. Ako se svim tim promjenama doda i činjenica da na police supermarketa dolazi velik dio anonimne, procesirane i kalorične hrane, zanemaruje se i važnost zdrave prehrane djece i mladih te promiče kultura pretilosti.

Sukladno navedenoj stručnoj i znanstvenoj literaturi, *Zelena učionica*, višeosjetilni park i povrtnjak, ima potencijal biti dostupna i korisna širokom krugu ljudi s jednako širokom paletom potreba. Od djece do starijih građana, bez obzira na nivo sposobnosti ili pak spretnosti, aktivnosti u *Zelenoj učionici* mogu se pažljivo strukturirati kako bi bile individualizirane prema potrebama svakog korisnika. Aktivnosti tako mogu biti prikladne i za one koji zbog svojih potreba traže rehabilitaciju: u okruženju vrta, sve se aktivnosti mogu razlomiti na manje jedinice i segmente usmjerene jasnom cilju kojeg korisnik može doseći, uz osjećaj postignuća i pozitivne ishode. U sklopu *Zelene učionice* planirane su modifikacije i za osobe s tjelesnim oštećenjima kroz sadnju na povišenim gredicama. Svoj je djeci kroz vrtlarske aktivnosti omogućeno učenje kroz iskustvo u kojem vrt imitira prirodu u minijaturi gdje se savladavaju teme o kompleksnosti eko-sustava, bioraznolikosti, neformalno uči materija iz biologije te razvija povjerenje u prirodu (neki autori upravo to povjerenje smatraju ključnim za razvoj spiritualnosti i zdravi razvoj ličnosti). Od sjemenke do tanjura uče i vrlo praktične stvari o zdravoj prehrani, čime se direktno prevencija pretilost, a kroz boravak u vrtu i ravnopravnu participativnost, zajednica postaje njihova što je jedan od preduvjeta za zdrave izbore i ponašanja. U terapijskom smislu, *Zelena učionica* ima potencijal za uvježbavanje i imenovanje objekata, stimulaciju pažnje, koncentracije i pamćenja, uvježbavanje empirijskog opažanja, demonstracije, učenja po modelu te uvježbavanje vještina analize i sinteze. Primjerice, facilitiranje kapaciteta djece da zadržavaju nove informacije i ideje prvi je korak ka adekvatnom kognitivnom razvoju. Sva ta iskustva korisnike potiču na davanje smisla tom istom iskustvu, procesiranje i zaključivanje pa se to kroz integraciju znanja može odraziti i na školski uspjeh.

Autori Okvat i Zautra (2011) naglašavaju da zajedničko vrtlarenje te inicijative vrtlarenja u zajednici utječu na promicanje otpornosti cijele zajednice na mnogostrukim razinama: individualnoj, grupnoj te na razini okoliša.

Van der Berh i Custers (2011) navode i utjecaj vrtova u zajednici na smanjenje stope kriminaliteta, manju pojavu grafita te drugih nereda u zajednici, uključujući čak i nasilje u obitelji. Čini se da je veći broj vrtova i zelene vegetacije povezan s manjom stopom

Faze u evoluciji neke zajednice (prilagodeno prema web stranici www.villagelab.info te radu Okvat i Zautra 2011.)

prijavljenog kriminaliteta te manjom stopom nasilja općenito. Tidball i Krazy (2007, prema Van der Berg i Custers 2011) zalažu se za povratak na stari socijalno-ekološki pristup te interdisciplinarni pristup koji integrira socijalne i prirodne znanosti. Isti autori napominju da društveni vrtovi mogu doprinijeti kreiranju otpornijih zajednica te da pospješuju oporavak gradskih četvrti. Okvat i Zautra (2011) napominju potencijalni utjecaj i doprinos urbanog vrtlarenja na smanjivanje globalnog zatopljenja i klimatskih promjena, posebice ako su urbani vrtovi nastajali kroz *bottom-up* pristup, tj. pristup koji kreće od potencijala i interesa same zajednice. Prema mišljenju istih autora, urbani vrtovi i zajedničke inicijative vrtlarenja trebale bi biti istraživane od strane socijalnih psihologa i sličnih pomagačkih stručnjaka usmjerenih na zajednicu (poput naših socijalnih pedagoga) zato jer je već kroz povijest poznato da se zajednički vrtovi javljaju kao odgovor na krizu i prethode postupnoj i sustavnoj evoluciji svijesti. Okvat i Zautra (2011) takve promjene u svjesnosti opisuju već postojećim terminom *Greening of America* (autor Reich 1970, prema Okvat i Zautra 2011) no "zelenjenje" sada više ne označava samo oslobođenje od utjecaja vlasti i korporacija, nego i balansiranje raznih utjecaja u našim životima: socijalnih, ekonomskih i ekoloških. Poznati psiholog usmjeren na razvoj zajednice, Rappaport (1981, prema Van der Berg i Custers 2011), ističe da je osnaživanje proces i mehanizam putem kojeg ljudi, organizacije i zajednice postaju gospodari svojih života.

Bilješke

- 1 <http://www.lifelab.org/>.
- 2 <http://1.usa.gov/1j16gVD>.
- 3 <http://jmgkids.us/>.
- 4 <http://bit.ly/1j16j3L>.

Literatura

- Baker, Lynne Maree. 2009. "Nature's Pervading Influence. A Therapy of Growth". *International Journal of Disability, Development and Education* 56/1: 93–96.
- Blair, Dorothy. 2009. "The Child in the Garden. An Evaluative Review of the Benefits of School Gardening". *The Journal of Environmental Education* 40/2: 15–38.
- Kuharić, Darija, Mirela Grgić i Ljubica Ranogajec. 2010. "Hortikulturalna terapija. Teorijske postavke i uloga u praksi". *Ekonomski vjesnik* 23/2: 515–522.
- Masnjak-Fulgosi, Rea, Tina Runjić i Ivanka Mlinarić. 2003. "Multisenzorički vrt". *Agronomski glasnik* 3/5: 99–116.
- Relf, P. Diane. 2005. "The Therapeutic Values of Plants". *Pediatric Rehabilitation* 8/3: 235–237.
- Relf, P. Diane i Sheri T. Dorn. 1995. "Horticulture. Meeting the Needs of Special Populations". *HortTechnology* 5/2: 94–103.
- Okvat, Heather A. i Alex J. Zautra. 2011. "Community Gardening. A Parsimonious Path to Individual, Community, and Environmental Resilience". *American Journal of Community Psychology* 47: 374–387.
- Thorp, Laurie i Christine Townsend. 2001. "Agricultural Education in Elementary School. An Ethnography Study of School Garden". *28th Annual National Agricultural Education Research Conference*, 347–360.
- Van den Berg, Agnes E. i Mariette H. G. Custers. 2011. "Gardening Promotes Neuroendocrine and Affective Restoration from Stress". *Journal of Health Psychology* 16/1: 3–11.

Dražena Pavlović Lučić

Tekst je napisan u studenom 2013., a oslanja se na autoričin diplomski rad naslovljen *Analiza zelenih površina pomoću GIS-a za potrebe urbanističkog planiranja i uređenja donjogradskih blokova Grada Zagreba* (Šumarski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2013). Datoteke iz diplomskoga rada korištene su u izradi karte s voćkaricama u ovome tekstu.

Zagrebački društveni voćnjaci – priča u nastajanju

Grad Zagreb i voćke. Ova jednostavna rečenica u svom kontekstu nosi historijsku pozadinu, današnje stanje, te različite verzije budućnosti o kompleksnoj naravi međusobne povezanosti, suživota kao i konflikata između grada i voćaka. Zanimljivo je spomenuti znanstvene zapise s kraja devetnaestog stoljeća u kojima se voćke navode kao logično preferirani tip drveća za sadnju na gradskim zelenim površinama, gdje se u komparaciji s ostalim vrstama drveća, koja pružaju "samo" hlad i sjenu, ističe njihova dodatna vrijednost u vidu davanja ploda kojeg zajednica može kao resurs dalje (is)koristiti. U istom se tekstu spominje praksa tadašnjih službenih upravnih tijela u poticanju uzgoja voćnjaka u pučkoškolskim dvorištima, što je uključivalo i edukaciju učenika o uzgoju i njezi voćaka, a uzgojeno se voće iz školskih voćnjaka u konačnici besplatno dijelilo narodu (Radić 1898, prema Janjić 2013). Kroz prošlo stoljeće, uvođenjem zakonskih pravila i normi uređenja i održavanja javnih zelenih površina, voćke kao prisutni tip vegetacije nisu bile u potpunosti isključene, no njihov je udio u odnosu na druge, najčešće ukrasne, vrste znatno manji. Za razliku od javnih površina, u mnogim privatnim okućnicama voćke su u većoj mjeri našle svoje mjesto, te su ovisno o željama i potrebama ljudi bile korištene kao izvori hrane, ogrjev, građevinski materijal i dr. Pritom je potrebno napomenuti kako u gradovima Hrvatske danas hortikulturno uređenje javnih/privatnih zelenih površina u dominantnom obliku sadržajno karakteriziraju ukrasne drvenaste vrste (alohtone vrste, različiti kultivari kao sve prisutniji) te jednogodišnje cvjetnice, a njihovo se održavanje temelji na estetiziranoj slici urbanog zelenila kao intaktne zelene površine prekrivene uredno podšišanom travom i hortikulturno uređenim cvjetnjacima s pojedinim, prostorno disperziranim, stablima. Neka-

dašnje, a danas uglavnom izuzete, prakse sadnje na javnim površinama kao i u privatnim dvorištima ostavile su nasljeđe nasumično raspoređenih voćaka u javnim parkovima kao i nasljeđe brojnijih privatnih voćnjaka primarno u dijelovima grada koji su urbanistički definirani strukturom privatnih kuća s vlastitim dvorištima. Stoga, promatranjem zagrebačkog javnog i privatnog prostora možemo ustvrditi da ono ima iskustvo uzgoja i održa(va)nja vlastitih autohtonih i davno udomaćenih voćarskih vrsta.

Zelena površina kao “divlja” priroda u urbanom prostoru

Problematika percepcije koja posljedično utječe na generalni pristup pojedinca/društva na prisustvo postojećih stabala voćaka u urbanom prostoru određuje njihovo današnje stanje u Zagrebu – plodovi u dominantnom broju slučajeva propadaju, postajući iz perspektive utilitarnosti izgubljeni, odnosno neiskorišteni izvor nutrijenata ili, pak, pozivajući se na svojevrsno puritansko poimanje javnog (komunalnog) reda i čistoće, onečišćivači neke javne površine (ulice, parka) te time i nepoželjni su-dionici urbanog zelenila. Privatni se voćnjaci u ovim razmatranjima niti ne navode jer se općenito ne doživljavaju kao potencijalno javno dobro (kako bi se ono kao takvo moglo ostvariti razložit će se u daljnjem tekstu). Stoga je nužno analizirati taj problem i definirati potencijalna rješenja koja bi kroz bolje integriranje pojedinačnih voćki/voćnjaka kao elemenata zelenila u urbano tkivo trebala dovesti do njihovog trajnijeg očuvanja, a primarno i unapređenja iz više perspektiva korištenja. Navedenu polaznicu, s osvrtom na cjelokupno urbano zelenilo, Čaldarović i Šarinić (2010) u svom radu dodatno proširuju iznoseći koncept poimanja zelenih površina u analogiji s pojmovnim i simboličkim značenjem prirode kao sastavnice urbanog okoliša. Također, ističu i zahtjev za redefiniranjem vrednovanja zelenih površina u urbanom kontekstu, u kojem se u mnogim situacijama primarno poimaju kao “ukras”, a ne kao zaseban samoodržavajući konstitutivni element – upravo ono što stablo voćke kao trajnica i jestiva vrsta predstavlja sa svojim značajkama. Nasuprot estetiziranim varijacijama elemenata zelenila objedinjenih sintagmom “ukrasno zelenilo” te pojedinačnih stabala ograničenih mogućnosti rasta u urbanom okruženju, trebalo bi osmisliti više zelenih površi-

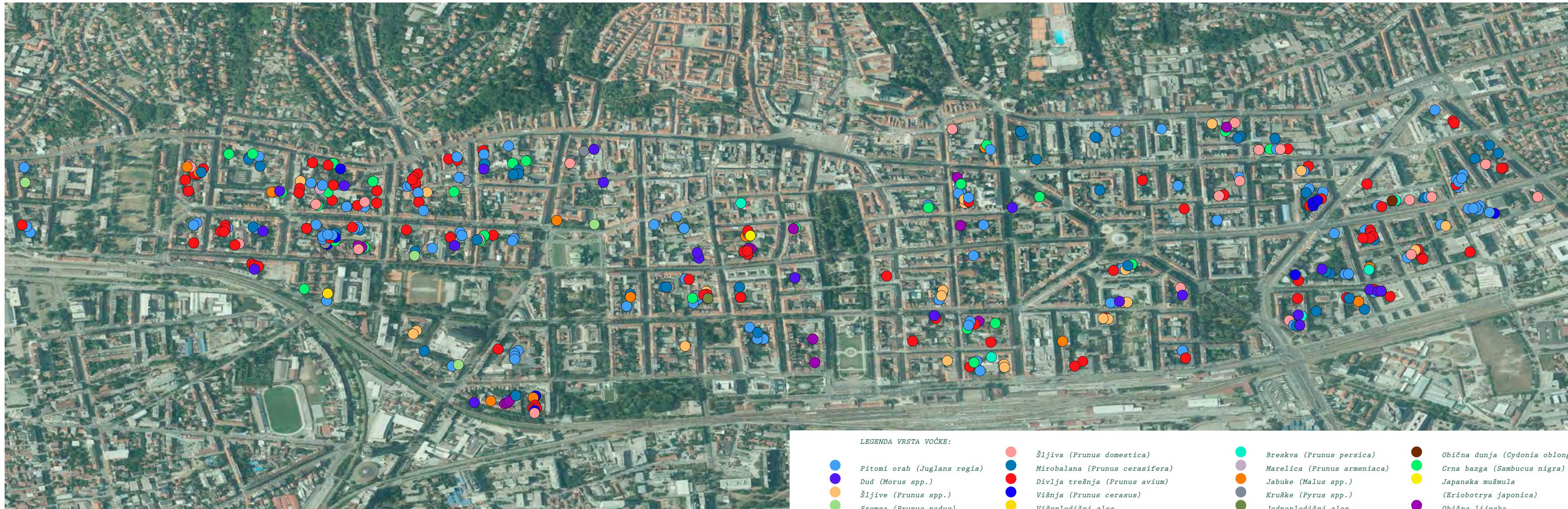
na koje bi karakterizirala njihova prirodnost, nesputanost, parkovno oblikovanje, pa i “divlje” formacije – ono što voćke/voćnjaci jesu. Kako navode Butorac i Šimleša (2007), u suprotnosti s današnjom vrlo čestom primjenom površnog i neodrživog dizajna gradskih zelenih prostora, koji se očituje u tome da zelene površine zahtijevaju česti nadzor, primjenu biljnih sintetičkih kemijskih sredstava te velike količine vode za njihovo održavanje, cilj bi trebao biti “očuvanje i obnova otvorenih zelenih površina na održiv način” (Roseland 2004, prema Butorac i Šimleša 2007).

Sve su to sadržajne točke koje su poznate i u recima kojima se ističe zahtjev za osnivanjem i postojanjem društvenih jestivih vrtova. Prema tomu, urbana voćka i/ili voćnjak mogu se označiti kao elementi sukreiranja priče o “jestivim gradovima”, dok tematizacija urbanih voćnjaka i njihovog korištenja predstavlja sadržajno upotpunjavanje idejnih i zagovaračkih postulata urbanog vrtlarenja.

Voćka na karti grada

Definiranjem pojedinačnih stabala voćaka i voćnjaka kao sastavnica zelenih površina – prostorno i socijalno vrlo vrijednih elemenata urbane strukture – indicira se postavljanje pitanja o mogućnostima razvoja modela i pristupa razvoja, obnove i korištenja tih ne(dovoljno) vidljivih / nep(re)oznatih elemenata urbanog zelenila. Govoreći o potencijalima postojećih (i budućih) zagrebačkih voćnjaka slika budućnosti se može stvarati i realizirati na više razina. Postojeće voćke, uglavnom raspršene po gradskim zelenim površinama, a s ciljem povećanja njihove vidljivosti kao i ostvarivanja komunikacije s prolaznicima, moguće je putem neformalnih akcija dodatno obilježiti postavljanjem jednostavno dizajniranih, informativno-edukativnih tabli na samo stablo voćke pritom ga, razumljivo, ne oštećujući. Tekst bi sadržavao, primjerice, podatke o samoj vrsti voćke, a dodatnim sadržajem bi pozivao na branje i konzumaciju plodova potičući transformaciju poimanja njihovog položaja i uloge u urbanom javnom prostoru. Istodobno s označavanjem voćaka i promoviranjem teme jestivih urbanih voćnjaka mogu se kartirati svi postojeći (i buduć) zagrebački voćnjaci i pojedinačna stabla voćaka.

Zastupljenost i prostorni raspored voćkarica unutar donjogradskih blokova grada Zagreba (izvor: autorica, 2013.)

Kao primjer kartiranja prikazan je kartografski prikaz stanja iz proljeća 2013. godine, koji prikazuje prostornu i količinsku zastupljenost većine postojećih voćaka u donjogradskim unutarblokovskim dvorištima, s tim da su kao najprepoznatljivije jestive vrste i tipične voćkarice prikazane isključivo vrste iz roda šljiva (*Prunus* sp.), orah (*Juglans regia*), lijeska (*Corylus avellana*), bijeli dud (*Morus alba*), glogovi (*Crataegus* sp.) i još pojedine, dok brojne ostale, također jestive, vrste u taj pregled nisu uvrštene.

Povećanje interaktivnosti takvih kartografskih prikaza podrazumijeva ne samo vizualizaciju uočenog stanja u prostoru, već uspostavljanjem baze podataka s različitim kategorijama stvaranje podloga za daljnje dopune, ažuriranje već upisanih podataka, različite analize i dr., pri čemu bi prikupljeni podaci kao i proizašli rezultati trebali biti dostupni svima koji bi ih htjeli koristiti, nadopunjavati i slično. Princip se korištenjem *open source* tehnologije primjenjuje u brojnim slučajevima (npr. projekti *London Orchard Project*, *Edible Cities*), gdje je jedna od premisa da sakupljeni i kartirani podaci u prostoru nemaju osobitu utilitarnu vrijednost ako su statični te time u opreci s dinamičnim karakterom metabolizma grada. Kartiranjem putem otvorene web platforme ostvaruje se neposredno sudjelovanje i kreiranje sadržaja kroz uključanje, međusobno povezivanje te, posljedično, i aktivno društveno osnaživanje pojedinaca, odnosno zajednice.

Formiranje zajednice, međusobno povezivanje i suradnja među ljudima pomoću i izvan web platforme mogu se dodatno poticati i razvijati kroz rješavanje problema zapuštenih privatnih voćnjaka. Naime, u mnogim se zagrebačkim kvartovima može primijetiti učestala pojava propadanja voćaka i plodova uslijed nezainteresiranosti/nemogućnosti stanara, tj. vlasnika voćnjaka da se skrbe za njih, beru i koriste plodove. Uspostavljanjem neformalnih, ovom prilikom ilustrativno nazvanih, kvartovskih odreda berača voća (poput školskih grupa, grupa iz susjedstva), na direktni poziv privatnih vlasnika voćnjaka ili obrnuto, može se uvesti praksa organiziranja sakupljanja plodova, održavanje stabala i to pod uvjetima utvrđenim od strane uključenih (volonterski ili plaćeni posao, načini daljnjeg korištenja, prerade ubranih plodova i tome slično). Dakle, putem web platforme kartira se određeni voćnjak, ista osoba

koja ga unosi na kartu ostavlja komentar da je voćnjak zapušten i u vlasništvu osoba koje više nisu u mogućnosti kvalitetno se o njemu brinuti, no u želji da ne propada otvoreno pozivaju zainteresirane na redovnu sezonsku berbu, koji se prema vlastitim mogućnostima/lokaciji voćnjaka javljaju, formiraju grupu berača za taj voćnjak i stupaju u kontakt s vlasnicima voćnjaka. Naravno, komunikacija između zainteresiranih strana može se razviti i bez postojanja interneta kao posrednog povezujućeg medija. Hipotetski govoreći, opcionalna razmjena usluga može se, primjerice, ostvariti i podjelom prinosa plodova, gdje jedan dio vlasnici voćnjaka uzimaju za vlastite potrebe, dok drugi dio voća (svježeg ili prerađenog) grupa berača prodaje kao "organsku zagrebačku hranu" na nekoj od gradskih tržnica ili, pak, putem povremeno organiziranih tematskih tržnica na kojima se prodaje/razmjenjuje isključivo lokalno uzgojena hrana iz gradskih urbanih povrtnjaka i voćnjaka.

Urbani voćnjak kao mjesto lokalne samoodrživosti

S ciljem daljnjeg razvoja koncepta "jestivog grada" osim očuvanja postojećih voćaka, treba poticati i sadnju novih jestivih voćarskih kultura. Pojedinačne jestive vrste "moguće je posaditi i u međuprostoru već postojećih parkovnih kultura, ukoliko se pokazuje da ti parkovi nisu posjećeni, odnosno da ih zajednica smatra nezanimljivima i/ili nekorisnima" (Poje i sur. 2013). Dok se društveni urbani voćnjaci, po mogućnosti uređeni prema permakulturnim principima, mogu uspostaviti na nekorištenim gradskim prostorima, prostorno-planski uklopiti u strukturu postojećih javnih parkova, čime bi se podigla kvaliteta zelene infrastrukture grada, stvorila ili očuvala značajna staništa živog svijeta i povećala bioraznolikost grada kao i socio-ekonomski uvjeti zajednice koji bi poticali lokalnu samoodrživost. Značajno je naglasiti da bi, posljedično, došlo do smanjenja kupovine uglavnom uvozne hrane u supermarketima, te utroška količine energije kroz redukciju korištenja transporta i izostanka upotrebe pesticida i tome slično, s čime bi ekološki otisak pojedinca i društva postao održiviji. Budući da se pritom smanjuje i ovisnost o fosilnim gorivima, urbani voćnjaci postaju i dio konteksta tranzicijskog pokreta te čine jedan od modela prijelaza u postkarbonsko društvo.

Uspostavljanje, organiziranje i vođenje društvenih urbanih voćnjaka mogu se odrediti pravilnikom izrađenim na inicijativu zainteresiranih osoba ili udruga kao pokretača projekata, dakle “odozdo”, direktno od samih sudionika. Nadalje, kroz edukativne programe sami korisnici voćnjaka preuzimaju odgovornost njege poput potrebite rezidbe, skupljanja svježih plodova, kompostiranja onih trulih, rasterećujući pritom istodobno gradske komunalne službe preuzimanjem dijela brige za javne zelene površine. Prema tomu, Grad, vođen obrascima socijalne politike, trebao bi služiti isključivo kao potpora lokalnim inicijativama, dajući određenu površinu (na gradskom zemljištu) na javno korištenje te, u slučaju potrebe, raditi na razrješenju potencijalnih administrativno-birokratskih prepreka. Primjer formalno-pravne prepreke javnog zalaganja za jestive urbane voćnjake mogu biti i odrednice *Odluke o komunalnom redu*, čiji se sadržaj značajan za temu urbanih voćnjaka u Zagrebu promijenio kroz izmjene i dopune. Prema tomu, dokument iz 1990-ih izričito navodi da je zabranjeno ubiranje plodova radi prevencije uništavanja javnih zelenih površina, dok onaj iz 2000-ih postaje benevolentniji prema toj radnji ne zabranjujući je direktnim navodom, već omogućava različito interpretiranje ostavljanjem mogućnosti da se berba gradskog voća na javnim površinama može i ne mora uvrstiti u kategoriju “ostalih štetnih radnji” i posljedično (ne) biti u zoni kažnjivosti (Grad Zagreb 1997; 2008). Dugogodišnja gradska politika i praksa upravljanja zelenim površinama, kao i pravilnici poput spomenutog, odredili su u znatnoj mjeri načine upotrebe i funkcija javnih prostora. I u drugim se gradovima u svijetu, primjerice Seattleu, unatrag nekoliko godina osniva sve više društvenih urbanih voćnjaka te simultano dolazi i do postupnog redefiniranja gradskih politika koje su spremne na ustupke poput ustupanja gradskih zemljišta za formiranje voćnjaka ili njihovog izuzeća od restriktivnih zakonskih odrednica, čime se ide u smjeru promoviranja i podržavanja urbane poljoprivrede i urbanih voćnjaka (Rambo 2013). Isto se argumentira razumijevanjem da urbani voćnjaci kao javno dobro osiguravaju mnoge okolišne i društvene dobrobiti za gradsku sredinu, doprinose vrijednostima urbanih šuma i proizvode značajne količine hranjivih plodova koji, ovisno o načinu daljnjeg korištenja, mogu doprinijeti jačanju lokalne ekonomije potičući lokalnu proizvodnju, kao i ostvarivanje prehrambenog suvereniteta kroz zajednici dostupnu, lokalno uzgojenu i konzumiranu organsku i svježiju hranu.

Prema tomu, kao i u slučaju osnivanja društvenih vrtova, voćnjaci preoblikuju način percepcije i korištenja javnih prostora u mjesta gdje može rasti i lokalno uzgojena i korištena hrana, pri čemu se ostvaruje i ideal međusobnog povezivanja i suradnje zajednice.

Zagreb danas ima potencijal da sutra bude “jestivi grad” s društvenim javnim voćnjacima i vrtovima. Referirajući se na učestalo spominjanu i prozivanu zajednicu, a da ista u značenju ne (p)ostane samo izrečena floskula, ona se upravo na takvim točkama djelovanja u stvaranju zajedničkog društvenog prostora, *komunala*¹ određenog lokalizacijskim i decentralizacijskim praksama, može uistinu ostvariti i definirati kao bitan aktivni čimbenik u formiranju sadržaja i izgleda gradske sredine. S obzirom na realnu situaciju, za sam početak možemo kao dio te (još uvijek imaginarne) zajednice ubrati jabuku, dvije prolazeći parkom i podijeliti s nekim (po vlastitom izboru). Time će mali, ali značajan redak priče koju tek treba napisati o zagrebačkim jestivim urbanim voćnjacima biti zapisan te bi mogao biti uvodnim poticajem na ispisivanje novih dijelova sada više ne tako sadržajno jednostavne rečenice izrečene na početku ovog teksta.

Bilješke

— 1 Termin *komunal* je stari istarski naziv koji označava “zajedničku zemlju”, zemlju koju svatko može koristiti neovisno o vlasništvu. U suvremenoj teoriji *komunal* podrazumijeva samoorganizirani društveni kolektiv nastao oko zajedničkog interesa (npr. proizvodnje), čije se funkcioniranje temelji na autonomno uspostavljenim vlastitim pravilima korištenja zajedničkih dobara.

Literatura

Butorac, Marina i Dražen Šimleša. 2007. “Zelena srca gradova. Važnost vrtova i perivoja u urbanim područjima”. *Društvena istraživanja* 6/16: 1081–1101.

Čaldarović, Ognjen i Jana Šarinić. 2010. “Socijalna važnost prirode u urbanom kontekstu”. *Društvena istraživanja* 4–5/108–109: 733–747.

Društvo arhitekata Istre. 2012. <http://bit.ly/1VzMu5y> (pristup 12. 11. 2013).

Edible Cities. The city is an orchard! 2013. <http://www.ediblecities.org/> (pristup 19. 11. 2013).

Grad Zagreb. 1997.
“Odluka o komunalnom redu”.
Službeni glasnik Grada Zagreba, 7.

Grad Zagreb. 2008.
“Odluka o komunalnom redu”.
Službeni glasnik Grada Zagreba, 4.

Janjić, Vesna. 2013.
Utilitarna i ukrasna uloga voćnih vrsta u društvenim vrtovima.
Završni rad. Zagreb:
Agronomski fakultet.

London Orchard Project. 2010.
<http://thelondonorchardproject.org/>
(pristup 12. 11. 2013).

Pavlović Lučić, Dražena 2013.
Analiza zelenih površina pomoću GIS-a za potrebe urbanističkog planiranja i uređenja donjogradskih blokova Grada Zagreba diplomski rad, Šumarski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.

Poje, Miroslav, Gordana Dragičević i Dražena Pavlović Lučić. 2013.
“Primjena trajnica u održivom uređenju zelenih površina grada Zagreba s osvrtom na društvene vrtove”. *Zbornik radova međunarodnog znanstvenog skupa Zelenilo grada Zagreba*. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti.

Radić, Ivan. 1898.
Voćarstvo. Po najboljim vrelima i po vlastitom iskustvu. Križevci: Tisak Gustava Neubergera.

Rambo, Charles A. 2013.
Urban Orchard Stewardship. Volunteer Motivations and Manager Perspectives.
Master of Environmental Studies,
The Evergreen State College.

Roseland, Mark. 2004.
Toward Sustainable Communities. Resources for Citizens and Their Governments. Gabriola Islands: New Society Publishers.

Eseji su objavljeni u autoričinoj knjizi Korice od kamfora (Zagreb: Meandarmedia, 2015).

Uredski planktoni / 2011. /

Mitske fikuse, u kojima se stopila slika živih i neživih stanovnika socijalističkih ureda, zamijenili su uredski planktoni. Barem u engleskom jeziku, rasadniku civilizacijskih dijagnoza. Promjenu paradigme nije odredila zamjena fikusa i filadendrona suvremenom ukusu prihvatljivijim pachirama i euphorbijama, nego degradacija birokratske forme života na samu granicu živa i neživa svijeta. Otpornost, krutost, postojani rast i vertikalnost kao oznake nadmoćnosti jedne klase, umjetnika dugovječnog uredskog prebivanja, nestali su zajedno s biosferom socijalne države i njezinim jasnim hijerarhijama. Zaštićen, povlašten i gotovo nedodirljiv ljudski soj nestaje u hudom vremenu koje od zaposlenika traži da postanu nepokretniji od ukasnog bilja, tiši od stroja i prilagodljiviji od životinje. Uredski planktoni koje hirovite struje oceanskih burzi umnažaju i grupiraju u čvrste blokove, a potom razbijaju i povlače na dno, samo su jedna od brojnih metafora tekuće modernosti. Fluidno i jednoobrazno mnoštvo koje ne gubi na množini bez obzira na rezanje vlastitih prava, primanja i životnog prostora.

Prakse vrtlarenja u drugim gradovima

Foto: G. Štímeč

Vrtlari prve sezone Čudesnih vrtova, 2012.

Goran Hanžek

Tekst je napisan 2013. godine.

Varaždinski Čudesni vrtovi

Varaždinski Čudesni vrtovi prostiru se na 13.000 četvornih metara gradskog zemljišta. Čini ih 108 vrtova površine 10x5 metara i nekoliko stotina građana koji ih obrađuju. Osnovani su 1. svibnja 2012. na inicijativu petoro Varaždinaca koji se nisu od prije poznavali i koje nije spojila ideja o samim vrtovima, koliko ideja o stvaranju zajednice. Tako je nekome motivacija bila izgradnja velike krušne peći oko koje bi se vrtlari okupljali i pekli kruh i *pizzu*, nekome je to bio interesantan društveni eksperiment, a netko je stvarno imao veliku potrebu za vrtlarenjem u gradu, nedaleko od mjesta stanovanja. Svoju grubo razrađenu ideju predstavili su gradskoj upravi s ciljem dobivanja njihove podrške. Unatoč tome što gradska uprava sama nije bila sigurna da će interes građana za vrtlarenjem u gradu biti toliko značajan, spremno su im omogućili da pokušaju realizirati svoju ideju. Podrška je dana u obliku gradske zemlje koja se povjerala na upravljanje udruzi građana u svrhu uspostavljanja gradskih društvenih vrtova s naglaskom na ekološki uzgoj. Uz to grad je omogućio pripremu zemljišta oranjem i frezanjem te postavljanjem prve pumpe za vodu. Zanimljiv detalj je da u trenutku odlaska u gradsku upravu nije postojala udruga, već samo entuzijazam tih nekoliko građana za pokretanje vrtova. Potreba za udrugom javila se tek nakon što je gradska uprava dala zeleno svjetlo za taj eksperimentalni projekt, jer je upravo udruga, a ne neformalna skupina građana, mogla preuzeti prava i obaveze za njegovo provođenje. Novoosnovana udruga *Gredica* u prvoj se godini sastojala od četvero ljudi koji su volonterski odradili sav posao oko pripreme parcela, organizacije vrtlara, komunikacije s medijima, nabavke alata, postavljanja pumpe i alatnice te edukacije vrtlara. Kako osnivači *Gredice* nisu imali dovoljno stručnog znanja o biološkom uzgoju povrća koje je bilo preduvjet za dobivanje parcele, kontaktirali su udrugu *Biovrt – u skladu s prirodom* iz susjedne županije, koja je spremno i bez naknade pristala održati radionicu o osnovama biološkog vrtlarenja. U konačnici je time postignut cilj – bez velikih inicijalnih sredstava realiziran je projekt društvenih vrtova kojim upravljaju

građani sami, što može poslužiti kao primjer da se u bilo kojoj sredini gdje postoji interes građana može pokrenuti sličan projekt. Već nakon nekoliko mjeseci vrtovi su prepoznati kao društveno vrijedan

društveno inovativne projekte u regiji, pa su tako varaždinski *Čudesni vrtovi* nagrađeni trećom nagradom stručnog žirija u konkurenciji od tristotinjak projekata.

Foto: G. Štívec

Proširenje sa 56 na 108 vrtnih parcela u drugoj sezoni varaždinskih vrtova, 2013.

projekt i počeli su privlačiti donacije za poboljšanje i izgradnju vrtne infrastrukture, pa je tako u sljedećih godinu dana postavljeno devet alatnica, drvena ograda, izbušeno sedam dodatnih pumpi za vodu i bunar, započeti su dogovori s lokalnom elektrostrojarskom školom o postavljanju solarnog navodnjavanja, a u tijeku je izgradnja dječjeg igrališta. Uz to je dio doniranog novca utrošen na kupovinu strojeva i alata za održavanje zemljišta (kosilice, sjeckalice, motorna pila...), a jedan dio opreme su izravno donirala poduzeća koja se bave njihovom proizvodnjom ili prodajom. Važno je napomenuti da se ne radi o sponzorstvima koja u pravilu očekuju protu-uslugu, već donacijama kojima je cilj doprinijeti razvoju društveno korisnih inicijativa.

Istodobno udruga još organizira i građanske razmjene sjemenja te edukacije na temu vrtlarenja i održivog razvoja. Aktivnost u lokalnoj zajednici kao i aktivan rad na stvaranju zajednice u samim vrtovima prepoznati su i od strane privatnog austrijskog fonda koji nagrađuje

I bez donacija vrtovi su u potpunosti financijski samoodrživi jer su vođeni volonterski od strane građana, a budžet za održavanje postojeće infrastrukture, alata i godišnje proslave formira se od simboličnih godišnjih kotizacija koje svaki vrtlar uplaćuje krajem sezone kad odlučuje želi li nastaviti vrtlariti i sljedeću godinu. U slučaju odustajanja odmah ga zamjenjuje prva osoba s liste čekanja tako da nijedna parcela ne stoji zapuštena. Čak je i broj odustajanja neznatan, od pedeset šest vrtlara u prvoj godini odustala su samo dvojica.

Za vrtove se obično kaže da su Varaždin u malom s obzirom na zastupljenost svih dobnih skupina i veliku raznolikost profesija vrtlara. Tehnika vrtlarenja također ima svakovakih, pa tako jedni preferiraju malčiranje i rahljenje zemlje, drugi štihanje i okopavanje, jedni svakodnevno zalijevaju, dok su drugi osmislili razna niskotehnološka rješenja navodnjavanja svojih vrtova. Još jedna prednost tolikog broja vrtova na jednom mjestu je i brže širenje znanja –

u svakom trenutku možete vidjeti na stotinu primjera toga koje sorte uzgajane kojim tehnikama najbolje napreduju.

U drugoj godini broj vrtlara povećan je na sto osam, pa su radi lakše organizacije podijeljeni u osam grupa koje dijele osam drvenih alatnica razmještenih po cijeloj površini vrta. Kako bi lakše zadovoljili individualne potrebe svake grupe jedan dio novca od kotizacija vraća se grupama koje onda mogu same odlučiti za što će ga upotrijebiti. Tako, primjerice, neka grupa odluči kupiti roštilj, neka druga dodatne kante za zalijevanje i slično. Grupe također imaju obavezu održavanja zajedničkih dijelova zemljišta, u što spada košnja trave i čupanje ambrozije nekoliko puta godišnje.

Cijeli projekt je dobitna kombinacija nekoliko važnih elemenata – iznimnog entuzijazma šačice građana koji su sami iznijeli veći dio realizacije na svojim leđima, podrške gradske uprave i neočekivano velikog interesa građana za vrtlarenje u gradu. Gdje god da se poklope ta tri elementa nema razloga da projekti sličnih građanskih inicijativa ne uspiju.

Eseji su objavljeni u autoričinoj knjizi Korice od kamfora (Zagreb: Meandarmedia, 2015).

Spuriš / 2012. /

Kunica Virginije Woolf i Krležin spuriš kao da nisu ista biljka. Nije riječ samo o estetskom sporu književnih biosfera, nego i o namjeri književnice da jednu travku pretvori u simbol povijesnog i kulturnog kontinuiteta, to jest Krležina obračuna s tradicijom pučkog vjerovanja i praznovjerja. Bez poznavanja hranjivosti i ljekovitosti hajdučke trave, kunice ili sporiša, preživljavanje u surovim socijalnim i geografskim uvjetima ne bi bilo moguće. Bez dobrog poznavanja biljnog i životinjskog svijeta, leksikona i enciklopedija, morskih i šumskih ekspedicija te izrade kućnih herbarija, život dobro odgojene engleske djevojčice ne bi bio zamisliv. Dok Krleža ismijava pučku heroizaciju neugledne travke, taj “smardljivi spuriš” od kojega “nigdo nigdar ne je imel niš”, za Woolfov u je miris rukom smrvljena listića kunice vrhunac tihog slavlja dugog kolovoškog dana posvećenog opsesivnom čitanju. Za nju je taj nježno-opori miris okidač snatrenja i zamišljaja koji je “kroz dugačak hodnik sunčanih jutara, prolazeći kroz stotine kolovoza” dovodi “ništa manje nego do same kraljice Elizabete”. Na jednoj strani meditativna pripovijest skladno ulančava osobnu i kolektivnu sudbinu s prirodnim tijekom stvari, a na drugoj žustra rugalica, bajalica i poslovice daje ritmički odušak onima odbačenima ili pregaženima kotačima velike povijesti.

foto M. Butorac

Ugravirane Eko-poruke Eko-umjetničke grupe Doma, 2010.

Marina Butorac

Tekst je napisan 2013. te dopunjen za ovo izdanje u proljeće 2015. godine.

Ekološko-edukativni vrt Učeničkog doma "Podmurvice" Rijeka

Vrt namijenjen mladim korisnicima učenicima i studentima Učeničkog doma "Podmurvice" Rijeka, smještenog u urbanoj jezgri grada Rijeke, višegodišnjeg nositelja priznanja *Zelena zastava*, u proljeće 2012., drugu godinu nakon izgradnje vrta u duhu vrtova zajednice u svijetu, tj. gradnje vrta sa zajednicom,¹ pokrenuo je sve svoje potencijale. U vrtu nastalom inicijativom za uređenje okoliša Doma i za uređenje jednog vrta s terapijskim učinkom, a prema suvremenim metodama krajobraznog uređenja, uz aktivnosti proljetnih radova u vrtu, 2012. organizirane su ekološko-edukativne radionice s ciljem prenošenja znanja o vrtu i održavanju vrta učenicima, njihovim odgojiteljima te ostalom osoblju Doma.² Aktivnostima proljetnih radova urbani vrt nastavio je biti mjestom učenja vrtne kulture, vrtlarskih i vrtnih tehnika, te prilika za vrtlarenje u zajednici, kako za mlade korisnike/ice doma, tako i za volontere, vrtlare svih generacija iz cijele Rijeke.

Zahvaljujući programu potpora građanskim inicijativama *Naš doprinos zajednici* Nacionalne zaklade za razvoj civilnog društva, nastavljeno je uređenje vrta započeto 2010. godine, kao i edukacija o primjeni eko-tehnologija i tradicionalnih primorskih graditeljskih i vrtnih tehnika i materijala. Vrt je izgrađen uz potporu obrazovnog programa "Design and build" (*Dizajniraj i izgradi*) Sveučilišta Washington iz Seattlea, čiji je cilj educirati polaznike na praktičnim zadacima uspostave vrtova uz socijalno-osjetljivo i ekološki osviješteno djelovanje, te u suradnji s nizom stručnjaka i umjetnika iz Hrvatske te građana Rijeke, koji su se spontano uključili doniranjem materijala i sadnica. Aktivnostima uređenja vrta pridružili su se i učenici/učenice, studenti volonterskih ekoloških i umjetničkih grupa, uz pratnju pedagoškog i stručnog osoblja Doma.³

foto M. Butorac

Dom oslikan prema slici i sa slikarom V. Radoičićem, 2010.; Vrtni paviljoni, 2011.

Aktivacijom okoliša Doma kroz njegovo oblikovanje i unosenje novih sadržaja omogućilo se odvijanje radionica nenasilne komunikacije i rekonciliacije, usmjerena fizička aktivnost i opuštanje u okolišu uz vrtno-oblikovne elemente, poput refleksološke staze. Jedan od osnovnih ciljeva uređenja bio je sigurniji okoliš, tj. oblikovanje preglednijih, osvjetljenijih te urednijih prostora, manje privlačnih različitim vidovima društveno neprihvatljivog ponašanja, poput huliganstva, konzumiranja narkotika te vršnjačkog i drugog nasilja u neposrednoj blizini Doma. Projektom su zeleni travnati prostori manjih dimenzija, izmjenjujućih širih do vrlo uskih ploha, zasađenih stablima murvica, palmi te magnolijom, zimzelenim vrstama, kao i grmolikim biljem, pretvoreni u aktivne prostore koji čine šest podcjelina i podvrtova, koji prate povijesno-arhitekturnu osnovu zgrade Doma.

Cilj novog eko-edukativnog programa bio je nastavak participatornog pristupa, koji se njegovao od prvih priprema za vrtno uređenje, i to kroz sudjelovanje korisnika vrta u anketnom upitniku te sudjelovanje u edukativno-praktičnim radionicama tijekom izvedbe, čime se željela potaknuti i odgovornost mladih korisnika prema okolišu svojeg privremenog doma. Pri dizajnu vrta koristila se podloga nastala analizom potreba i prijedloga vezanih uz korištenje okoliša, prikupljenih kroz anketno istraživanje provedeno u suradnji s pedagoškim i ostalim osobljem Doma te mladim korisnicima Doma kao osnovnom ciljanom skupinom. Pokazalo se kako mladi i osoblje Doma prepoznaju opuštajuću kvalitetu zelenila okoliša. Prijedlozi mladih korisnika ukazali su na potrebu za uređenijim okolišem te na to da bi dio ispitanika bio voljan sudjelovati u njegovu uređenju i održavanju. Svojim su sudjelovanjem dali smjerni-

ce za izradu dizajna vrta, a rodno-osjetljiva analiza dala je smjernice za uređenje prostora prema željama djevojaka, jednako kao i mladića. Participatorni je pristup nastavljen i nakon uređenja u svrhu poboljšanja.

Njegovanje međuljudskih odnosa prepoznato je kao važan čimbenik održivog razvoja nekog prostora. Po uzoru na vrtove zajednice u svijetu, tijekom izgradnje vrta na inicijativu Učeničkog doma *Podmurvice* Rijeka, uz blagoslov za uređenje Riječke nadbiskupije kao vlasnika posjeda, primijenjen je pristup suradnje s dizajnerima vrta i svim korisnicima prostora te građanima Rijeke iz neposrednog susjedstva, koji koriste taj prostor za pješačku komunikaciju između dijelova naselja i šetnju pasa.

Praksa suradnje sa širom zajednicom Rijeke nastavljena je u proljeće 2012. godine, te je u proljetnim radovima koji su pratili ekološko-umjetničke edukativne programe, osim zajednice Doma, imala priliku sudjelovati i šira građanska zajednica. Radovima u vrtu, kao urbani vrtlari priključili su se volonteri udruge *Smart* te članovi socijalne zadruge *Put*. Članovi mjesne zajednice, osim sudjelovanjem u čišćenju vrta, podržali su vrt i novčanom nagradom dodijeljenom članicama eko-grupe Doma za zalaganje za vrt.

Uređenjem sportskih vrtnih sadržaja kao i ambijentalno-doživljajnih cjelina, koje oblikovanjem podržavaju opuštajuće efekte prije svega prirodnih elemenata kroz njihove kvalitete mirisa, teksture i boje, oblikovani su prostori za smislenije, kreativnije i aktivnije boravljenje mladih u okolišu. Karakteristike prirodnih elemenata okoliša upotrijebljene su u dizajnu prostora te je, primjerice, pri oblikovanju šetnice – refleksološke staze – uklopljena jedna prirodna stijena. Novouređenim vrtom nastojalo se stvoriti nove prilike i mogućnosti kroz koje se mladi mogu brinuti o svojem neposrednom okolišu i time preuzeti odgovornosti u svojoj zajednici, osvještavati svoje unutarnje vrijednosti kroz kreativan, umjetnički rad te time graditi samopoštovanje i samopouzdanje.

Ekološko-edukativni ciklus kojim se nastavio oplemenjivati vrt, održan u užujku 2012. godine, započet je temama dizajna cvjetnjaka i cvjetnica, gdje su studenti i učenici Učeničkog doma *Podmurvice*

foto M. Butorac

Jestivi vrt nakon sadnje, 2012.; Stijena u dizajnu: refleksološka staza, 2012.

Rijeka imali priliku učiti o botanici cvjetnica te upotrebi cvjetnih vrsta i cvjetnica u vrtnoj kulturi Kvarnera i Hrvatske općenito, te kreirati dizajn za cvjetnjake temeljem naučenog. Glavni ulaz u Dom potom je uređen prema nastalim kreacijama te spajanjem njihovih različitih vrtnih stilova.

U vizuri pod vrtnim paviljonom, čiji je cilj bio osigurati sadržajan i uređen predio za boravak i druženje mladih u okolišu Doma i tijekom kišnih dana te koji je tijekom otvorenja vrta bio pozornica prvog koncerta, uređena je i jedna dekorativna cvjetna gredica prema uzoru na vrtni stil historicizma.

Potom je uslijedio ciklus predavanja i radionica na temu ekološkog uzgoja hrane te prikupljanja biootpada. U sklopu pripreme za praktični rad u vrtu, održano je predavanje o jestivom vrtu te povrtnim vrstama i voćaricama, koje je uključivalo osnove njihove botanike, pregled pristupa uzgoju jestivog vrta u povijesti vrtno kulture svijeta sa specifičnostima povijesti vrtno kulture Hrvatske. Bilo je riječi i o osnovama sjetve, sadnje i uzgoja vrtnog bilja na ekološki način, a učenici su imali priliku vidjeti i živopisne povrtnjake nekih od najljepših očuvanih renesansnih vrtova u Francuskoj, poput vrta uz dvorac Villandry. Predavanjem su obuhvaćeni i povijesni perivoji Hrvatske uz koje su, uz velike dekorativne cvjetnjake, postojali povrtnjaci i voćnjaci, poput perivoja uz dvorac Gornja Rijeka kraj Kalnika, s primjerom povrtnjaka s vremenom preuređenog u uresne vrtove romantičarsko-historicističkih obilježja. Teme Ekološko-edukativnog ciklusa bile su i specifičnosti vrtnih elemenata tradicionalnih primorskih vrtova te druge vrijednosti tradicionalnog poljo-

privrednog krajobraza, koje proizlaze iz, između ostalog, pojedinih tradicionalno primjenjivanih graditeljskih tehnika, poput suhozida korištenih za označavanje granica uzgojnih parcela, njihovo terasiranje, te zaštitu od domaćih životinja. Ti su suhozidi danas dio jedinstvenih vizura okolice Rijeke, otoka Cresa, Dugog otoka i vizura agrikulturnog krajobraza drugih dijelova hrvatskog priobalja. Suhozidi i kameni zidići kao tradicionalni element primorskog vrta također su inspiracija i motiv krajobraznog uređenja vrta.

S ciljem uspostave vrtnog prostora ekološkog uzgoja jestivog bilja, povrća i voćarica, ali i poligona za vježbanje biovrtlarenja, vrta prema načelima održivosti, te primjene permakulturnih principa u vrtu održan je drugi Ekološko-edukativni ciklus, započet krajem travnja 2012. godine učenjem o kompostiranju. Uz zeleni krov, kišni vrt (zasebno ekološko-krajobrazno-tehničko oblikovna cjelina namijenjena prikupljanju viška oborina, dio sustava gospodarenja kišnicom), te odabir bilja prilagođen prirodnim uvjetima regije, uspostava sustava kompostiranja je slijedeći element koji služi održivijem i energetski učinkovitijem održavanju vrta. U praktičnom dijelu radionice izrađeno je vrtno kompostišće koje omogućuje recikliranje dijela otpada iz kućanstva – biootpada, s ciljem upotrebe, kada poprimi oblik hranjivog humusa. U atrijskom dijelu vrta, predviđenom za jestivi vrt, zasađene su manje voćarice, začinsko bilje te povrtnjak prema principu dobrih i loših biljnih susjeda i repelentskog svojstva bilja. Nazivi vrsta bilja ugravirani su na keramičkim pločicama koje je izradila umjetnička keramička grupa Doma.

Na predavanjima i radionicama Ekološkog ciklusa na temu jestivog vrta, mladi iz Učeničkog doma imali su priliku saznati i kako uspostaviti jestivi vrt po uzoru na šumske habitate – “šumski vrt”. Vrtovi koji rastu po uzoru na prirodne habitate sadrže u sebi principe uspijevanja biljnih zajednica u prirodi gdje nije potrebna čovjekova ruka, čime dobivamo uzgojne metode koje iziskuju minimum utrošenog rada. Prostor za kulturu i stvaralački rad mladih, oblikovan u predjelu okoliša sa šetnicom i njenim uređenim proširenjima – izložbenim plohama s prvom održanom izložbom radova keramičke umjetničke grupe prilikom otvorenja vrta, oplemenjen je kroz eko-edukativnu radionicu edukativnim i ekološko-estetskim nasadima prema principu šumskog vrta. Taj jestivi dio vrta posađen je uz

šetnicu koju građani obližnjih kvartova svakodnevno koriste. Time je uspješnost rasta toga dijela urbanog vrta prepuštena njihovoj obazrivosti, tj. brizi za očuvanje nasada kupine, aronije i šumskih jagoda isprepletenih s vrtnim kukurijekom i ljiljanima.

Osvjetljavanje uređenih zelenih ploha Doma solarnim i štednim svjetiljkama te izgradnja i postavljanje novog vrtnog mobilijara, zidanih kamenih klupa za sjedenje te koševa za otpatke, također je bilo dio projekta edukativno-ekološkog uređenja tog vrta zajednice podržanog u sklopu programa potpora pod nazivom *Naš doprinos zajednici*, koje se odvijalo u proljetnim mjesecima 2012. godine. Kako je pokazalo anketno istraživanje čiji je cilj bio ispitati korištenje i učinak novouređenog vrta, upravo su raznolikost upotrijebljenih materijala u uređenju vrta riječkog Doma te vrtnih elemenata, uz krajobrazno oblikovanje, osnovni čimbenici koji su poboljšali ekološke i estetske uvjete te oplemenili prostor u cjelini.

Bilješke

— 1 O vrtovima zajednice usp. Hynes 1996.

— 2 Voditeljica projekta *Edukativno-rekreacijsko-radnog vrta s terapijskim učinkom za mlade iz Učeničkog doma "Podmurvice"* Rijeka je Ljiljana Kencel, ravnateljica Učeničkog doma "Podmurvice" Rijeka. Stručni suradnik u navedenom projektu je krajobrazni arhitekt i profesor Daniel Winterbottom sa Sveučilišta Washington iz Seattlea, voditelj obrazovnog programa "Dizajniraj i izgradi" i grupe studenata polaznika Sveučilišta Washington iz Seattlea (suradnja realizirana u listopadu i studenome 2010. godine). Autorica teksta je također stručna suradnica u projektu, u izradi anketnih istraživanja, pripremi stručne podloge za projekt (2010.) i stručnih elaborata o korištenju i učinku novouređenog vrta Učeničkog doma "Podmurvice" (2011.), koordinatorica u projektnim aktivnostima krajobraznog

uređenja, organizaciji eko-edukativnih radionica i suradnica u dizajnu vrta za Učenički dom "Podmurvice" Rijeka (2010.–2012.) te voditeljica i predavačica Ekološko-edukativnog ciklusa (proljeće 2012.).

— 3 Prostor vrta, koji koriste Dom i Crkva sv. Josipa, otvoren je i za građane. Dom je bio odgovoran za organizaciju financiranja, koje se temeljilo pretežno na donacijama u materijalu, bilju, volonterskom radu. Daljnje aktivnosti financiraju sami i iz donacija i poklona mjesne zajednice te donacija za eko-projekte, doprinos u volonterskom radu udruga Grada Rijeke.

Literatura

Hynes, Patricia. 1996. *A Patch of Eden: America's Inner City Gardeners*. Burlington: Chelsea Green Publishing Company.

Eseji su objavljeni u autoričinoj knjizi Korice od kamfora (Zagreb: Meandarmedia, 2015).

Gorčica/slačica / 2012. /

Gorušica je amblemska biljka Balkana; njeno zdrobljeno sjeme ima "oštar miris koji grize i oštar okus koji peče", njena različita imena – od gorčice do slačice – svjedoče o pripadnosti tlu koje rađa krv i med u redovitom plodored. Okus njezinih sjemenki ne izaziva nesigurnost, nedoumicu ni gurmanske rasprave. Ona je ili oličenje slasti, drevne slastice iz slatkog vina (slačica, senf) ili pojam gorčine i ljute žestine – gorčica i ognjica, kako je ponegdje zovu. Mogući uzrok kontradiktorna čitanja (kušanja) te ljekovite i užitne biljke je u biblijskoj referenci. Naime, jedan od evanđelista uspoređuje kraljevstvo božje sa zrnem gorčice/slačice koje pravi vjernik može zasaditi u svom vrtu/srcu: "Ono isklija, postane drvo, i ptice nebeske svijaju gnijezda u njegovim granama." Nije neobično da je gorko sjeme osladilo kolebljivim vjernicima otvorivši im kraljevski apetit. Uz malo groždanog soka, mošta, octa ili jabukovače, gorčica se, naime, pretvara u slačicu, priljubno vino, aromatični senf ili mustardu, te i siromahovo nepce privikava na istančane okuse anđeoske gozbe u beskrajnom nebeskom slijedu.

Foto V. Bučan

Zadruga Dobrina, lipanj 2012.

Marta Gregorčič

Prevela sa slovenskoga:
Janja Kovač

Prvi dio teksta objavljen je u posebnoj brošuri pod naslovom *Urbane brazde* (Maribor: Javni zavod, 2012). Brošuram se promovirao program *Urbane brazde*, što je bio jedan od četiri temeljna programa *Europske prijestolnice kulture - Maribor 2012*. Program *Urbane brazde* sastojao se od sedam projekata predstavljenih u prvome dijelu teksta. Jedan od projekata - *Zajednički urbani eko vrt* - opisan je u drugom dijelu teksta koji je izvorno napisan i objavljen na letku koji je popratio otvorenje urbanih vrtova u mariborskoj četvrti Borova vas, 23. lipnja 2012. godine. Program *Urbane brazde* završen je u ljeto 2013. godine, no započete su projekte uspješno i samostalno nastavile voditi udruge i zadruge koje su utemeljene 2011. godine u okviru provođenja programa. Tekstovi su za ovo izdanje u proljeće 2015. godine dopunjeni i doradjeni, neki su koncepti detaljnije izloženi, a čitatelji i čitateljice upućeni su i na dodatnu literaturu.

Mariborske *Urbane brazde*

Zaoštrena socijalna, ekološka, gospodarska i kulturna razilaženja, pozitivističke perspektive učinkovitijeg, fleksibilnijeg, natjecateljskog i konkurentnog društva, nekonzistentne i kratkoročno usmjerene politike te manjak dugoročne vizije razvoja društva – prouzročili su da se danas i u Sloveniji suočavamo s gospodarskom, financijskom, energetsom, prirodnom i prehrambenom krizom. Budući da smo u usporedbi s drugim europskim državama u nezaavidnom položaju, projekt *Urbane brazde* postavili smo tako da uz osvještavanje javnosti razvijamo i sasvim konkretne primjere dobrih praksa alternativne i autonomne produkcije, posebno u onim segmentima života koji su preduvjet za tolerantno, uzajamno i kreativno društvo.¹ S jedne strane usredotočili smo se na jačanje kulture zajedničkog življenja (*subivanja*), a s druge na očuvanje kulturne baštine u koju upisujemo i bioraznolikost.

Bez pompoznijskih najava u siječnju 2011. godine započeli smo dvogodišnji program u Mariboru, kroz koji – u suradnji s lokalnim i kvartovskim zajednicama, obrazovnim i specijalnim ustanovama, a prije svega s angažiranim stvarateljima – uspostavljamo primjere dobrih praksi *snaženja* zajednice.² Intenzivnim radom sa sedam istraživačkih skupina u manje od pola godine aktivnosti ostvarili smo suradnju s više od tisuću djece i roditelja, s različitim etničkim

zajednicama, stručnjacima, mladima, seljacima, radnicima, beskućnicima, Romima, hendikepiranima, kao i s ljudima koji su “izgubili budućnost”. Afirmacija onih koji su bili potlačivani ili onečovječeni ili onih koji od svojega rada, usprkos sposobnostima i kompetencijama, jednostavno ne mogu preživjeti, odvija se kroz pokušaj izgradnje novih subjektiviteta, koje uspostavljamo emancipacijskim procesima izgradnje zajednice, sudjelovanja, uzajamnosti, solidarnosti i dostojanstva.

Programski koncept *Urbane brazde* stvorila je angažirana znanstvenoistraživačka skupina visoko osposobljenih stručnjaka s područja sociologije, antropologije, socijalnog rada, ekologije, agronomije, prava, prometa i vizualnih umjetnosti. Istraživački se oslanjamo na teoriju socijalne ekologije koja objašnjava zašto pitanja okoliša ne možemo analizirati ili rješavati bez suočavanja s temeljnim nesuglasticama u mehanizmima djelovanja suvremenih društava koja prekrajaju društveno tkivo, a time i prirodni okoliš.³ U svom radu služimo se metodom *militantnog istraživanja*, koje karakterizira preuzimanje kreativne, afirmativne i dinamične uloge, značajne za *potencio* (stvaranje) sâmo, zato kao istraživači djelujemo “s ljudima”, a ne “za njih” (u njihovo ime), te djelujemo prema principima koji streme većoj heterogenosti, cjelovitosti, horizontalnosti, autonomnosti, spontanosti i intuitivnosti.⁴

Na najnižu samodostatnost proizvodnje povrća i voća koju ima Slovenija u usporedbi s drugim europskim zemljama, na dvadesetogodišnje izumiranje malih tradicionalnih farmi, na gubljenje bioraznolikosti, na dnevno propadanje sedam hektara obradivih površina te sve veće zdravstvene rizike, u *Urbanim brazdama* odgovaramo tako da u suradnji s obrazovnim i socijalnim institucijama u kvartovskoj zajednici Tezno te sa zajednicama malih tradicionalnih seljaka iz zaleđa Maribora uspostavljamo *trajnu lokalnu opskrbu*.⁵ Konkretnim vezama između lokalne zajednice i grada želimo skratiti put od vila do vilica, smanjiti zdravstvene troškove jeftine hrane koja sad dolazi s padskih tržnica te osnažiti zajednice koje su dosad bile bez ikakve interakcije. Usporedno gradimo *Sjemensku knjižnicu*, u kojoj želimo skupiti, razmnožiti i povećati bogatstvo starih autohtonih sorta, a prije svega uspostaviti sisteme distribucije, tako da sezonska hrana s visokom bioraznolikom

Foto V. Bučan

Sjemenska knjižnica

vrijednošću opet dođe na tanjure.⁶ Po uzoru na mnoge europske primjere zajedničkog urbanog vrtlarstva, u mariborskoj četvrti Borova vas, u neposrednoj blizini velikih stambenih naselja, uspostavljamo *alternativne zajedničke vrtove*, a u vrtićima i školama uspostavljamo permakulturne vrtove, vrtove leptira i voćne vrtove, čime obogaćujemo pedagoški proces i ponovno uspostavljamo doticaj s prirodnim okolišem.⁷

Na najvišu nezaposlenost u povijesti Slovenije, na stečajeve većine građevinskih tvrtki u Mariboru te zakidanje migrantskih radnika pokušava odgovoriti aktiv *Rizom*, istraživačka skupina stručnjaka i građevinskih radnika koja otkrivanjem sistemske diskriminacije traži *alternativu*. Ujedno se različitim projektima (primjerice *Zero dollar laptop*) uspostavlja i novi subjektivitet afričkih migranta, tako da mogu promovirati svoje kulture te postati stvaralački dio grada.⁸ U istraživanju s Romima odredili smo tri smjernice: književnim radom *Dekle z bonboni* (Djevojka s bombonima) osvjetljavamo ugovorene brakove te ulogu djevojaka i žena u romskim obiteljima od doseljavanja Roma u Maribor do danas;⁹ pripremom rječnika romskog jezika i serijom tečajeva romskog jezika potičemo mlade i djecu da upotrebljavaju materinji jezik;¹⁰ terenskim projektom *Etnomobil* djelujemo u stambenom naselju Poljane, gdje su koncentrirane romske obitelji sa socijalnim problemima, uvodimo posebne programe za snaženje djevojaka i žena, obrazovne radionice za djecu te radionice glazbene terapije.¹¹ Projekt *Teleport* naklonjen je zajednici biciklista i pješacima, ima redovite tjedne radionice popravljavanja bicikala, organizira biciklističke parade i izrađuje planove socijalnog poduzetništva te neposredno djeluje protiv nasilja lima u gradu i upozorava na sigurnost pješaka i biciklista.¹²

Svih šest nabrojanih projekata *Urbanih brazda* (trajna lokalna opskrba, *Sjemenska knjižnica*, alternativni zajednički vrtovi, aktiv *Rizom*, projekti *Etnomobil* i *Teleport*) sjedinjuju se pod zajedničkim krovom *Centra alternativne i autonomne produkcije – CAAP*.¹³ U živahnom središtu kolektivnoga stvaranja ekoloških, socijalnih, kulturnih i umjetničkih programa *Udruženje umjetnica i umjetnika alternativne i autonomne produkcije* brine za dostojno, kvalitetno i alternativno zadovoljenje potreba ljudi, a posebno za oplemenjivanje djelatnosti onih skupina koje su unutar kapitalističke produkcije uvijek gurnute na posljednje mjesto. CAAP prepleće kooperative, zadruge, socijalne i zajedničke tvrtke, udruge, zavode i niz drugih institucija koje pripadaju neprofitnim djelatnostima i traže uvijek nove mogućnosti povezivanja i razmjena.¹⁴ Sve su organizacije koje danas djeluju u okviru CAAP-a nakon 2012. godine primile različita priznanja, nagrade i pohvale za svoj rad te postale značajan čimbenik razvoja u gradu, državi te na međunarodnom planu.

Foto V. Bučan

Zadruga Dobrina, lipanj 2012.

Praznik žetve, tradicionalna svečanost, Jurovski dol, Zadruga Dobrina, srpanj 2011.

Zajednički urbani eko-vrt, Borova vas, Maribor, lipanj 2012.

Zajednički urbani eko-vrt, lipanj 2012.

Foto V. Bučan

Zadruga Dobrina, lipanj 2012.

Kulturni potencijal zajedničkih urbanih vrtova: primjer zajedničkog urbanog eko vrta u Borovoj vasi u Mariboru

Od individualnog ...

U vremenu opće nesigurnosti i recesije sastavni dio svake dugoročne razvojne alternative morala bi biti i kvalitetna proizvodnja i upotreba hrane. Samodostatnost proizvodnje povrća i voća lokalne zajednice, koju može omogućiti urbano vrtlarenje, svakim danom postaje sve razvijenija djelatnost u urbanim središtima. Urbani vrtovi, balkonska korita, voćni parkovi i drvoredi, vrtovi na krovovima, vodeni motivi i ozelenjene ograde umjesto željeza ili betona – načini su na koje samoorganizirane urbane skupine u brojnim državama svijeta oživljavaju i transformiraju prostor prema novim mogućnostima javnog, otvorenog, živog prostora za stvaranje i samoorganiziranje zajednica.

Zajednički urbani vrtovi predstavljaju ekonomske, ekološke, kulturne i socijalne izazove lokalnom stanovništvu, jer uz prostor za druženje, razmjenu, interakciju, učenje i proizvodnju za svoje potrebe nude i socijalni i kulturni korektiv, a ujedno ponovno povezuju život s neposrednim iskustvom zadovoljavanja čovjekovih potreba. Pored stvaralačke upotrebe i njegovanja zelenih površina, urbano vrtlarstvo snižava transportne i skladišne troškove te emisije štetnih plinova, ovisnost stanovništva o cijenama nafte, farmaceutskim korporacijama i trgovačkim lobijima, obnavlja organski materijal u gradu, omogućava proizvodnju lokalne, sezonske, žive hrane za domaćinstva, pojedince ili ljubitelje kulinarstva. Vrtovi omogućavaju agronomsko opismenjavanje, uspostavljaju odnos prema zemlji i okolišu, novu percepciju javnih površina, nude prostor za dječju igru, rekreaciju i odmor te poboljšavaju zdravlje i duh ljudi. Kulturni potencijal urbanih vrtova povećava primjetne kvalitete prostora: su-stvaranjem zelenih površina u gradu, onemogućava nastanak divljih odlagališta i predstavlja izuzetnu obrazovnu vrijednost, prije svega za djecu i mlade.

Prvi cjeloviti primjer planiranog individualnog vrtlarstva u Mariboru nesumnjivo je austro-ugarsko uređenje vrtova u željezničarskoj koloniji na Taboru. Kolonija je izrasla 1863. godine i bila je prva nasobina na desnoj obali Drave, gdje se danas širi pretežni dio gra-

da Maribora. U njoj su živjeli radnici iz remontnih radionica Južne željeznice Beč-Trst. Svaka kuća s četiri ili osam stanova imala je za pojedinu radničku obitelj predviđenu vlastitu livadu sa smisljeno raspoređenom zelenom zavjesom voćnog i ukrasnog drveća, s motivom četiri drva na platou i povrtnjakom, koji je bio ograđen plotovima propisanih veličina i oblika. Obitelji su dijelile uređena vrtna spremišta, zajednički drvored, gradske bunare i planski projektiranu okolicu naselja. Uređenje kolonije u Mariboru sredinom devetnaestog stoljeća, u zamecima industrijalizacije, očuvalo se do danas i predstavlja povijesnu, sociološku i urbanističku baštinu šire regije.

Rastom industrije i doseljavanjem – isprva iz austro-ugarskih zemalja, a potom iz bratskih republika Jugoslavije – cvjetali su i brojni vrtovi koji su postali neophodan i prepoznatljiv dio gradske urbane kulture. Već osamdesetih godina dvadesetog stoljeća u Mariboru je oblikovan i prihvaćen urbanistički plan koji je u Stražunskoj šumi predviđao cjelovito uređenje veće površine, namijenjene vrtlarstvu. Iako plan nikad nije u potpunosti proveden, još i danas slovi za daleko najbolji okolišno, krajobrazno, arhitekturno i sociološko izrađen primjer urbanog vrtlarstva. U Mariboru i na njegovim rubovima, grad je u prošlosti namijenio nekoliko lokacija za vrtove, kao što je, na primjer, na Pobrežju te, prije nekoliko godina, u Morskom jarku kod Kungote. No, ti primjeri djelomičnog uređenja ne zadovoljavaju velike potrebe za vrtovima, osobito ako uzmemo u obzir da se istodobno zbog izvora pitke vode polako zatvara najveća vrtlarska kolonija pri Vrbanskom platou, jedna od rijetkih koje su organizirane kao udruženje. Velik broj građana zato ostaje bez svojeg komadića zemlje i prepušteni su vlastitoj snalažljivosti. Većina postojećih vrtova u gradu spada u kategoriju “sontanog” osnivanja kako po izboru lokacije, tako i po vrtnoj opremi, koja često podsjeća na instalacije *trash arta*. U vrtlarskoj mašti i snalažljivosti recikliranje dobiva novo značenje i sliku koja se ne sviđa ukusu gradskih estetičara. A zapravo se ne sviđa ni ukusu mnogih vrtlara, koji su limene plastične kućice od iverice sa zahrđalom ogradom postavili prije svega zbog nemogućnosti da oblikuju svoju okolicu u skladu sa svojim željama i za trajnu upotrebu. Ako grad – i ovdje mislimo na bilo koji grad – nije sposoban predvidjeti dovoljno površina za vrtove na za to primjerenim lokacijama

u skladu s potrebama stanovnika, ti isti će svoje potrebe zadovoljavati u onim predjelima grada gdje će to biti moguće. Ako grad zajedno sa stanovništvom ne oblikuje osnovne smjernice uređenja tih područja koja bi trebale reflektirati realne potrebe ljudi i za to ne predvidi dovoljno sredstava, ljudi će oblikovanje podrediti svojim trenutnim individualnim potrebama.

Zato “neuređeni” vrtovi nisu nužno posljedica manjka estetskog osjećaja, nego prije svega dvojne pozicije: ekonomske isključenosti onih koji ih uređuju i permanentne prijetnje da mogu bilo kad biti maknuti s lokacije koju zaposjedaju protiv volje vlasnika.

... do zajedničkog organiziranja ...

Zajednički urbani vrt osmislila je skupina stručnjaka i istraživača u programu *Urbane brazde*. Doradili su i realizirali nikad dovršenu i ostvarenu ideju o urbanističkom pothvatu kojeg je Grad Maribor prihvatio odlukom već 1986. godine. Na temelju te odluke istraživači su pripremili više mogućih primjera zajedničkog urbanog vrtlarstva i za uspostavljanje primjera dobre prakse od Grada dohveli hektar površine u gradskoj četvrti Radvanje na lokaciji kod Boro ve vasi, u neposrednoj blizini najgušće naseljenog dijela grada. Zajednički urbani vrt smješten je uz šetnicu pored vode koja povezuje rekreacijsko područje ispod Pekrske gorice, područje visoke gustoće naseljenosti (Nova vas, Borova vas) i rekreacijske šume Betnava. Sa stanovnicima susjednih kvartova od jeseni 2011. godine osmišljan je ogledni primjer ekološkog urbanog vrtlarstva koji može prerasti u primjer dobre prakse.

Pri oblikovanju dugoročnog modela vrtlarenja istraživači *Urbanih brazda* slijedili su potrebe stanovništva i njihove potencijale za dugoročno zadovoljavanje tih potreba. Stanovnici iz obližnjih kvartova dobili su priliku da uz pomoć predavanja, edukacije, radionica formiraju organiziranu skupinu vrtlara, udruhu *Urbani eko vrt*, koja je preuzela uređivanje i održavanje cijelog područja. Zainteresirani su postepeno učili kako su-bivati i sudjelovati; kako osobne interese uključiti u interes zajednice; kako bez većih troškova proizvesti kvalitetnu, ekološku hranu, kako brinuti za okoliš i uređenost zelenih površina u gradu, kako sačuvati zajednički urbani vrt kao primjer drugim domaćim i stranim pokušajima. Kako ideje, želje i potre-

be prenijeti u svakidašnju praksu koja će ih osnaživati i povezivati. U jednoj se godini polako, ali ustrajno počeo oblikovati zajednički urbani vrt s principima djelovanja koje su vrtlari zajednički prihvatili na svojim susretima.

Upravo je to temeljna razlika između individualnog vrtlarstva i zajedničkog urbanog vrta. Potonji je zajednički pothvat većeg broja stanovnika ili skupine ljudi koji nadilazi, koliko je to moguće, razlike i razilaženja te umjesto društvene atomizacije ili fragmentacije kreće na put kolektivnog stvaranja zajednice i zajedničkog.

Udruga *Urbani eko vrt* svojim djelovanjem nadilazi proizvodnju svježeg voća i povrća, iako je i to od izuzetnog značaja. U zajedničkom urbanom vrtu pored trešanja cvjeta i druženje različitih generacija i kultura, biodiverzitet se stapa s multikulturalnošću post-industrijske prijestolnice kulture, djeca različitih uzrasta sklapaju nova prijateljstva igrajući se igračkama koje su postavili njihovi roditelji, djedovi i bake.

Zajednički urbani vrt prostor je proizvodnje povrća, ali ujedno i prostor njegovanja odnosa koje potrošačko društvo, konkurentnošću te iskorištavanjem prirodnog i društvenog bogatstva, briše i onemogućava. Vrt tako postaje prije svega prostor susretanja, prostor druženja, gdje se kroz radne akcije, sastanke i slavljenje ponovno povezuje društveno tkivo. Od ekološke proizvodnje u korist prirode i nas samih do oblikovanja zajednice koja se temelji na uzajamnoj pomoći, solidarnosti, suodlučivanju o zajedničkim stvarima, suoblikovanju prostora stvaranja i pravila djelovanja.

... za cjelokupno uređenje *Zajedničkog urbanog eko vrta* *Zajednički urbani eko vrt* u gradskoj četvrti Borova vas prvi je primjer cjelovitog uređenja organiziranog vrtlarstva u Sloveniji te je, općenito, prvi primjer vrta s certificiranom ekološkom proizvodnjom. Područje vrtova omeđeno je drvenom ogradom na čijoj je unutrašnjoj strani posađeno različito bobičasto voće (maline, ogrozd, ribiz), lijeska, šipak, drijenak i planinski jasen.

Na vanjskoj strani ograde, pored šetnice uz vodu, raste drvored starih sorta voćki. U plodovima mogu uživati slučajni prolaznici ili ljudi koji se svakodnevno rekreiraju pored Pekrskog potoka. Željeli smo stvoriti kontakt između onih koji upotrebljavaju vrt i onih koji šeću uz njega, zato je voće namijenjeno šetačima i slučajnim prolaznicima, dok vrtlari brinu za drveće. Takvim pristupom htjeli smo se prisjetiti prakse koju je u Sloveniju uvela već Marija Terezija u osamnaestom stoljeću. U unutrašnjosti su vrta, pored pošljunčanih putova za vrtlare, uređena zajednička spremišta s pergolama starih sorta loze (jurke, izabele) i kivija. Svako zajedničko spremište nudi prostor za odmor ispod pergole, a ujedno je i sabirnik za kišnicu. Najmlađi mogu uživati na dječjim igraćim spravama ili na zelenim površinama vrta, namijenim zajedničkoj upotrebi. Podignuta drvena korita služe pak onima koji se teže kreću.

U brizi za bioraznolikost i očuvanje starih, autohtonih vrsta u *Zajedničkom urbanom eko vrtu* smješten je i manji vrt gdje djeluje *Sjemenska knjižnica*, odnosno *Društvo čuvari sjemena*. Za poboljšanje oprašivanja sadnica i promociju urbane apikulture u vrtu se nalazi i pčelinjak. Od svih infrastrukturnih objekata zasigurno je najvažniji zajednički drveni objekt, prostor susretanja i druženja vrtlara u vidu obavljanja zajedničkih poslova, koji tvore i povezuju vrtlarsku zajednicu.

Zajednički urbani eko vrt prefiks *eko* ne zaslužuje samo zato što je prvi urbani vrt sa zajedničkom potvrdom o ekološkom vrtlarstvu, nego i zato jer u cijelosti slijedi zasnovane ciljeve dobrobiti lokalne zajednice. Fotonaponom i suhim kompostnim sanitarijama, vrt je samoodrživ u opskrbi potrebnom električnom energijom i ne zagađuje okoliš otpacima. Također su svi objekti, koje je izgradilo lokalno poduzeće, izgrađeni od drva iz šuma u neposrednoj blizini Maribora. Zato sve segmente *Zajedničkog urbanog eko vrta*, koji je nastao te i dalje nastaje radom vrtlara udruženih u *Društvo urbani eko vrt*, moramo sagledavati kao neodvojivu cjelinu.

— 1 Kao voditeljica programa *Urbane brazde*, cjeloviti koncept (koji se kratko predstavlja u tekstu) utemeljila sam na osnovi svoje znanstvene monografije *Potencia. Samoživost revolucionarnih bojev* (2011), terenskih istraživanja u državama Latinske Amerike i Indije te mnogih razvojnih studija koje sam s različitim znanstvenicima i istraživačima pripremila u Sloveniji (2001, 2011).

— 2 U slovenskom se jeziku za engleski pojam *empowerment* – “osnaživanje” – koristi riječ koja istovremeno znači i “ovlašćivanje” (u slovenskom se za oba pojma koristi riječ *opolnomočenje*). Kako bi se izbjegla dvostruka konotacija, u knjizi *Potencia* (2011) uvela sam pojam “snaženja” (*polnomočenje*) kako bi se razlikovao od pojma “ovlašćivanja” (*opolnomočenje*), posebice stoga što naša upotreba pojma (u okviru programa *Urbane brazde*) nema nikakvih asocijacija na vlast koja je sadržana u složenoj riječi “o-vlast-iti”. Također, pojmom “snaženja” želimo se odvojiti od danas prevladavajuće upotrebe pojma “osnaživanja”, kojeg civilno-društvene inicijative i nevladin sektor razumijevaju pokroviteljski, kao “priznavanje” ili “odobrenje”, kao pomoć slabima da osnaže, a ne kao samo sredstvo za pokretanje i vođenje otpora, borbi, oslobađanja i procesa samoosnaživanja (Gregorčič 2011: 10). U svim projektima *Urbanih brazdi*, koji su se u praksi neposredno odnosili na ojačavanje slabih, odnosno ranjivih društvenih skupina, upotreba toga pojma i općenito koncepta kao takvoga činila se posebice važnom.

— 3 Iz perspektive teorije socijalne ekologije, težnje za drugačijom društvenošću i ljudskim djelovanjem u prirodnom okolišu moraju

uključivati šest principa: heterogenost ili raznolikost, jedinstvenost i cjelovitost, nehijerarhičnost i neutralnost, uzajamnost ili koevoluciju, dinamičnu uravnoteženost i spontanost. Ti su principi značajni kako za prirodni svijet (to su principi prirode bez čovjekova miješanja), tako i za brojne egalitarne zajednice iz povijesti čovječanstva. Razvoj i napredak mogu se mjeriti samo kroz redefiniranje moći zajednice, snaženjem zajednica, tako da odlučuju o svojoj budućnosti neovisno o Međunarodnom monetarnom fondu, Svjetskoj banci i drugim međunarodnim hegemonskim institucijama. Filozofija socijalne ekologije vodi k zaključku da je moderno globalno kapitalističko društvo najjednostavnije i najmanje kompleksno društvo, pojednostavljeno do apsurdna, jer je utemeljeno na potpunoj suprotnosti prirodnim principima i ekološkim principima na temelju kojih su djelovale povijesne zajednice (više o navedenom Bookchin 1990a, 1990b, 1991, 2003, 2005; Chodorkoff 1983, 1998).

— 4 Militantno istraživanje (*militancia de investigación*) angažirani je oblik istraživanja, koji je tijekom 1990-ih razvio argentinski kolektiv *Colectivo situaciones* u suradnji s nizom angažiranih društvenih skupina i pokreta u Argentini i u drugim državama Latinske Amerike: posebice s pokretom nezaposlenih radnika *MTD Solano*, poznatih po zaposjedanju tvornica; s kolektivom *H.I.J.O.S. – Sinovi i kćeri za identitet i pravdu, protiv zaborava i tišine*, otvarajući pitanja nekažnjivosti vojnih režima i pojedinaca koji su odgovorni za politiku nestalih (*desaparecidos*); sa seljačkim udruženjem *MoCaSE* u sjevernoj pokrajini Santiago de Estero;

s uličnim umjetnicima *Grupo de Arte Callejero*; s alternativnim obrazovnim zajednicama kao što je *Creciendo Juntos*, koju vode radikalni pedagozi; s alternativnim sveučilištem *Universidad Transhumante*; kasnije također s političkim zatvorenicima iz vremena vlade Néstorja Kirchnerja; s argentinskim intelektualcima (kao što su Horacio González, León Rozitchner, urednici revije *La Escena Contemporánea*) i stranim teoretičarima (Antonio Negri, Paolo Virno, Maurizio Lazzarato, John Holloway); s članovima urugvajskog oslobodilačkog pokreta *MLN Tupamaros* i nizom drugih pokreta i kolektiva iz Bolivije, Meksika i Europe (talijanskim pokretom *Deriveapprodi*, španjolskim *Precarias a la Deriva* i dr.). Više o militantnom istraživanju vidjeti *Colectivo situaciones* (2002, 2003, 2005, 2007) i Gregorčič (2011: 27–57).

— 5 Od 2012. djeluje Zadruga *Dobrina* (Zadruga za razvoj trajne lokalne opskrbe, d.o.o., <http://bit.ly/1WltDSN>). Za svoj je rad 2012. godine Zadruga primila nagradu *UniCredit Foundation*, kao najbolji primjer društvenog poduzetništva u Sloveniji.

— 6 Od 2012. godine o Sjemenskoj knjižnici brine *Društvo varuhi semen* (Udruga čuvara sjemena) (<http://bit.ly/1FlftHv>).

— 7 Projekt zajednički urbani vrt razvili smo kroz udrugu *Urbani eko vrt* (<http://ekovrt.si/kontakt/>), koja je nastala 2011. godine s ciljem realizacije projekta te, također, da dugoročno uspostavlja urbane ekološke vrtove u Mariboru. Dosad je zaživio još jedan urbani ekološki vrt u gradu, a istraživači *Urbanih brazdi* izradili su planove za nove lokacije u gradu još 2013. godine.

— 8 Udruga *Rizom* (<http://bit.ly/1Pf84aa>) djeluje od 2012. godine te izvodi i nastavlja s opisanim dijelom programa *Urbane brazde*.

— 9 Jasmina Ahmetaj i Marta Gregorčič. 2013. *Dekle z bonboni*. Maribor: Frekvenca, socialno kulturno združenje nemirnih in aktivnih, Založba *Cf.

— 10 Bajram Haliti, Petra Jurič, Gjoko Nikolovski i Hazemina Đonlić. 2012. *Slovensko-romski slovar*. Maribor: Frekvenca, socialno-kulturno združenje nemirnih in aktivnih.

— 11 Udruga *Frekvenca*, koja je izvodila romski dio programa *Urbane brazde*, godine 2013. primila je Europsko jezično priznanje za objavljivanje Slovensko-romskog rječnika.

— 12 Mariborska biciklistička mreža je s projektom *Teleport* raširila svoje djelovanje te danas ima također i novi *Centar mobilnosti Maribor*.

— 13 Više o CAAP-u pogledati na www.caap.si. CAAP je u listopadu 2013. primio priznanje Gradske općine Maribor za poticanje poduzetničkih ideja i zalaganja za razvoj grada.

— 14 Godine 2014. CAAP je imao osam članskih organizacija (od toga 3 zadruga) koje s više od 50 suradnika razvijaju također i društveno-poduzetničke djelatnosti. Tijekom 2014. godine realizirali su više od 120 javnih događanja i pri tome dosegli više od 5500 korisnika programa i usluga.

Literatura

- Bookchin, Murray. 1990a. *Remaking Society. Pathways to a Green Future*. Boston: South End Press
- Bookchin, Murray. 1990b. "Ecologizing the Dialectic". U *Renewing the Earth. The Promise of Social Ecology. A Celebration of the Work of Murray Bookchin*. John Clark, ur. London: Green Print, 202–219.
- Bookchin, Murray. 1991. *The Ecology of Freedom. The Emergence and Dissolution of Hierarchy*. Montréal: Black Rose Books. id. "The Communalist Project". 2003. *Harbinger. A Journal of Social Ecology* 3/1.
- Bookchin, Murray. 2005. "Libertarni municipalizam. Pregled". *Časopis za kritiko znanosti* 219: 17–30.
- Chodorkoff, Daniel. 1983. "The Utopian Impulse. Reflections on a Tradition". *Harbinger. A Journal of Social Ecology* 1/11. id. "Social Ecology and Community Development", 69–80.
- Chodorkoff, Daniel. 1998. "Education for Social Change". <http://bit.ly/1MzIDiU>. (pristup 12. 12. 2007.).
- Colectivo situaciones. 2002. *Apuntes para el Nuevo Protagonismo Social*. Buenos Aires: De Mano en Mano.
- Colectivo situaciones. 2003. "Sobre el Militante Investigador". <http://bit.ly/1KWg6Sv> (pristup 1. 2. 2006.).
- Colectivo situaciones. 2005. "Something More on Research Militancy. Footnotes on Procedures and (In)Decisions". *Ephemera* 5/4.
- Colectivo situaciones. 2007. "Politicising Sadness". *What Would it Mean to Win?* Oakland: Turbulence, PM Press.
- Colectivo situaciones i MTD de Solano. 2001. "Contrapoder: una introduccion". Buenos Aires: De Mano en Mano.
- Gregorčič, Marta. 2011. *Potencia. Samoživost revolucionarnih bojev*. Ljubljana: Založba *Cf.
- Gregorčič, Marta et al. 2011. *Kam po krizi?* Ljubljana: Kabinet predsednika Vlade RS, Inštitut za civilizaciju in kulturo.
- Gregorčič, Marta i Matjaž Hanžek, ur. 2001. *Poročilo o človekovem razvoju 2000–2001*. Ljubljana: Urad za makroekonomske analize in razvoj, Razvojni program Združenih narodov.

Sonja Leboš

Tekst je objavljen u časopisu *Zarez* god. XIV, br. 345/2012., str. 19-28 (temat "Urbano vrtlarenje") te proširen 2013. godine.

Vrtovi Havane

Svaki hegemon koji upravlja društvom svjestan je činjenice da je progon vrtova iz urbane sfere neizbježan, ne toliko zbog vrtova samih, već zbog ljudi, njihovih međusobnih odnosa, zajedničke radosti, druženja i ugođe. Suvremeni hegemon će biti zadovoljan tek kada osnovni društveni preduvjeti da se ljudi ostvare kao ljudi budu onemogućeni.

(...)

Da li smo pripremljeni da se bavimo krizom u aktivnom smislu njenog punog značenja te da odbacimo stare smjernice da bismo krenuli novima? (Gregorčič 2010)

Pogled na vrtove Havane, *organopónicos*,¹ površan je i jednodimenzionalan, a i gubi na snazi globalnog značenja, ako ga svedemo na sadašnji trenutak, na trend. Postoji opasnost da tako čitavoj priči oduzmemo kompleksnu dimenziju *dugog trajanja* (*longue durée*), dimenziju koju zaslužuje, dok u suprotnom havanski vrtovi zauzimaju čvrste pozicije u vlastitoj povijesnosti koja će im donijeti dugo trajanje i u epohama koje dolaze. Cilj ovog teksta je djelomično zahvatiti, nazovimo to tako, makro političku sliku Kube u zadnjih sto pedeset godina, od vremena kada nastaju moderni gradovi širom svijeta do danas, kada se urbano vrtlarstvo širi gradovima širom svijeta.

Pogled na vrtove Havane, *organopónicos*, može donijeti i neke vjetrove zdravog prosuđivanja u lokalne hrvatske ustajale atmosfere zaražene auto-kolonizirajućom kakistokracijom. Dobro je pogledati unatrag da bi se sudilo o onome što će doći, da bi se donosile političke odluke, da bi se odlučivalo o dobrobiti većine. Iako naizgled od Kube vrlo udaljeni Balkan nadaje iluziju kao da je nemoguće usporediti tako geografski udaljene situacije, zahvate globalnog kapitala u produkciju hrane zasigurno bi bilo moguće učitavati i u lokal-

ne hrvatske sustave opskrbe urbanih centara hranom. Npr. govoreći o tridesetim godinama dvadesetog stoljeća Polanyi navodi:

Gotovo neprekinuti slijed valutnih kriza povezivao je siromašni Balkan s bogatim Sjedinjenim Državama elastičnom trakom međunarodnog kreditnog sustava, što je prenosio napregnutost nepotpuno obnovljenih valuta, najprije od Istočne Evrope Zapadnoj Evropi, zatim od Zapadne Evrope Sjedinjenim Državama. (Polanyi 1999: 45)

Nije li i situacija drugog desetljeća dvadeset prvog stoljeća s euroatlantskim međuovisnostima vrlo slična, a utjecaj kreditnih obaveza balkanskih zemalja spram tzv. velikih sila uočljiv na gotovo sumanutom uvozu hrane nauštrb lokalne proizvodnje?

I danas, kao i u vrijeme ranog kapitalizma, a i socijalizma, poljoprivreda je u svijesti balkanskog čovjeka povezana s nazadnjaštvom. Kao što kaže Marta Gregorčič za Sloveniju:

Slobodno tržište, neoliberalizam, tehnološka revolucija – sve je to dalo priliku stanovništvu (...) da napusti ruralni identitet i postane novom buržoazijom (Gregorčič 2010: 51)

Treba prevazići brojne predrasude: trenutno nije jasno pruža li samodostatna poljoprivreda veći otpor neoliberalnim pravilima ili okoštalom imaginariju grada kakvog smo navikli iščitavati u podilazećim simulacijama većine arhitekata i dizajnera. Urbani vrtovi omogućavaju regeneraciju tla, revitalizaciju gradova i društva.

U vremenu globalne financijske krize i ekonomske recesije rastućeg intenziteta, organsko vrtlarstvo, koje uključuje novi pristup javnom prostoru u urbanim okruženjima i novo razumijevanje "ljepote", postaje važan aspekt gradskog života. (Gregorčič 2010: 53)

U slučaju Kube, baš kao što bi to bio slučaj i s kolonijalnim Balkanom, vratiti se unazad nekih sto dvadeset godina, do stvaranja Martíjeve Revolucionarne partije, neće biti dovoljno. José Martí

– kojeg svijet poznaje jer se ljuljuška u njegovim stihovima transformiranim u topli tropikalizam zvani *Guantanamera*, kojima ne samo da nas opominje na vrijednosti *jednostavnog*, nego i na forierovsku konotaciju, koju je i Lefebvre pažljivo iščitavao (Lukasz 2010), dimenzije *strastvenog* u svakodnevnom – bio je vođa jednog radikalnog pokreta koji je težio temeljitoj društvenoj reformi, te tako zaokružio tendenciju koja se 1878. godine počela nazirati kao promjena paradigme otpora na Kubi: prvi rat koji je pokrenula *criollo*² plantokracija desetljeće ranije tek je okidač povjerenja u sintagmu *Cuba libre*, simbol klasnog i rasnog otpora. *Criollo* plantokracija težila je isključivo za vlastitom klasnom nezavisnošću od Španjolske, koju su i konzervativci i rojalisti tog vremena proglašavali mrtvom, *sin pulso*, a ne za istinskom promjenom ljudskih odnosa. Sjedinjene Američke Države pažljivo su promatrala događanja na Kubi, a Hearstova i Pulitzerova štampa podjarivala je anti-španjolsko raspoloženje demokratičnih Amerikanaca (Serrano 1998).

Godine 1895. tom je umirućem sistemu "starog" kontinenta bilo jasno da je gubitak kolonija pitanje vremena, ali je svejedno ulagao velike napore da uguši pobune, pa je tako general Weyler, tipičnog nadimka za svoju sortu – Mesar, praznio kubanski krajoлик od ljudi tako što je za lokalno kubansko stanovništvo "organizirao" koncentracijske logore. Takva tanatopolitika (Agamben 2008), politika ispražnjenog teritorija, gladi i užasa, koju su kolonije već dobro poznavale, Europi je u punoj snazi svoje brutalnosti predočena tek gotovo pola stoljeća kasnije. Godine 1898. u takvoj Španjolskoj riječ dana bila je "regeneracija" – riječ koja je tempirala bombu ideologije buđenja nacije što je (s pravom) temeljito uznemirilo jedan od najjačih španjolskih književnih pokreta, Generaciju 1898. Toj regeneracijskoj Španjolskoj nije bio problem slati brojne mlade vojnike u smrt, iako je bilo jasno da je otpor novoj kolonijalnoj snazi – Sjedinjenim Američkim Državama – uzaludan (Harrison 2000).

Španjolski kolonijalni debakl koji kulminira upravo te godine kraj je starog kolonijalnog poretka (Harrison 2000: 3), ali i rađanje novog, globalnog okvira u kojem sada živimo: to je vrijeme kada je SAD sebi izborio ulogu svjetske policije koju igra i danas. Četiri godine

vojne okupacije Kube koje su uslijedile po pobjedi Sjedinjenih Država uglavnom su bile usmjerene ka dekubanzaciji (političke) kulture amerikanizacijom ekonomije i države.

Nakon vojne okupacije uslijedila je neokolonijalna epoha legitimirana kubanskim Ustavom iz 1902. godine i omraženim Plattovim amandmanom³ koji je uvelike ocrtao domene prisustva Sjedinjenih Država na Kubi (uvala Guantánamo) te na Karibima uopće. *Pseudo-república*, koja je trajala pune trideset i dvije godine, nekoliko je puta restaurirana i osnaživana vojnim intervencijama. Godine 1934. aboliran je Plattov amandman, ali je iste godine uvedena nova godišnja kvota uvoza šećera, ostavljajući Kubu u jednako zavisnom položaju kao i prije.

Gerardo Machado y Morales, jedan od najmlađih generala kubanskog rata za nezavisnost s kraja devetnaestog stoljeća, svrgnut je s vlasti 1933. godine od strane Fulgencia Batiste y Zaldívara, koji je po drugi put vojnim udarom došao na vlast 1952. godine. Njegovo šurovanje s najbogatijim plantažerima šećerne trske (čitaj: hegemonima monokulturne proizvodnje), te bliska prijateljstva s američkom mafijom, kojoj je omogućavao lukrativne poslove na otoku koji je postao rasadnik kriminala, kocke i prostitucije, krajnje su osiromašila i ponizila Kubance. Batistin teror na kraju je dojučak i američkoj vladi, što je olakšalo put početku revolucije, poznatijem kao *Pokret 26. srpnja*.⁴ Već 17. srpnja 1959. komunistička je Kuba nacionalizirala većinu privatnih posjeda, a 1961. i posjede katoličke crkve,⁵ što je koincidiralo s uspješno odbijenom invazijom u Zaljevu svinja, za koju je još Eisenhower bio odobrio trinaest milijuna dolara. SAD je u to vrijeme, ogorčen konfiskacijom svoje imovine, proglasio embargo koji traje još i danas. To je i vrijeme početka dugotrajnog partnerstva Kube s SSSR-om, učvršćenog nuklearnim bazama na otoku, nišana uperenih, naravno, u pravcu sjever-sjeverozapad.

Godine 1988. Kuba je bila jednako ovisna o svom statusu izvoznice šećera kao i stotinu godina ranije. Izvoz šećera bio je jedan od glavnih razloga i za spomenutu intervenciju Sovjeta 1961. godine (kada su Sovjeti, na kubanski zahtjev, pristali instalirati nuklearne bojne glave na kubanski teritorij), a integracija Kube u ekonomsku

organizaciju pod nazivom *Sovet ekonomičeskoj vsajmopomoshchi* 1972. godine, jedan od glavnih razloga kolapsa otoka 1989. godine (Gregorčič 2010: 51-53; Kapcia 2000: 239–242).

Nakon raspada Sovjetskog Saveza, okončala se standardna razmjena koja je trajala desetljećima: jeftina šećerna trska za poljoprivredne strojeve i petrokemijska gnojiva, uz obveznu “porciju” *obrambenih* tehnologija. Prekooceanski *dotok* preko 1.3 milijuna tona kemijskog gnojiva presušio je, zajedno sa 35000 tona godišnje anorganskih pesticida i herbicida – zamislimo samo tu količinu otrova koja se redovno transportirala prekooceanskim tankerima, a na Kubi je ta nestašica uzrokovala ozbiljnu pothranjenost (Jason [http](#)).

Izazvana *krizom*, 1991. godine krenula je prva prava postkolonijalna transformacija Kube u posljednjih sto pedeset godina: umjesto masivnog izvoza šećera koji se bazirao na mehaniziranoj poljoprivredi i kemijskom gnojenju barbarskih razmjera, ljudi su se iz grada ponovo počeli vraćati kolonijalnom tanatopolitikom davno opustošenom krajoliku, traktore su zamijenili životinjama, a kemijska gnojiva organskim u kombinaciji s biopesticidima.

Već 1995. godine kriza gladnih godina koju je Castro zvao “specijalnim periodom” je prevaziđena: krajem dvadesetog stoljeća urbani vrtovi čine 3,4% urbanizirane površine, a vrtovi uopće ukupno 8% čitave površine otoka. 1995. je godina u kojoj se u samoj Havani izbrojalo već preko 25000 malih vrtova, *huertos*, koje obrađuju obitelji ili manje grupe, te nekoliko tuceta većih vrtova, *organopónicos*, koje obrađuju ljudi kojima je to osnovna djelatnost pri čemu svoje proizvode odnose na lokalne tržnice ili prodaju u vlastitim dućanima. Guava i noni drveće često čini sjenu oko perimetara vrtova, a u sjeni se pažljivo kompostira (Taboulchanas 2000).

Znanost Sjedinjenih Američkih Država gleda blagonaklono na taj *trend* urbanih vrtova, kalkulirajući činjenicom da se radi o odluci koja je posljedice teške krize (Jason [http](#)), a ne ideologije takozvanog slobodnog izbora koji nas vodi ravno do polica prenatrpanih šarenom (amba)lažom, u kojima tek uz puno naivnog truda možemo locirati *hranu*. Tako se tvrdi da je trgovinski embargo izgubio na simboličkom značenju, te da će Kuba, prije ili kasnije, evoluirati

ti, prigrliti tržište i početi proizvoditi i prodavati *normalno* (Jason http; Taboulchanas 2000).

Upravo u toj kategoriji *normalnosti* koju nameće SAD, a kojom se zastire izvorno značenje riječi *kriza*,⁶ vrtovi Havane nisu samo organski potencijal koji omogućava Kubancima da prvi put nakon dugih desetljeća uživaju u izvornim čulnim praužicima organske hrane, umjesto industrijskih proizvoda kojima ih je opskrbljivao Sovjetski Savez (oko 50% konzumirane hrane na Kubi uvozilo se iz SSSR-a), već i simbolički potencijal otočke neovisnosti.

Kuba je napravila pravi izbor: rotacija usjeva omogućava visoke prinose te je moguće jednom kalorijom energije proizvesti dvadeset kalorija hrane, dok *visoko-mehaniziranoj* (što čitamo kao *visoko-razvijenoj*, iako su brojni suvremeni strojevi zapravo često poput Tinguelyjevih, postaju sami sebi svrhom) Kanadi uspijeva tek obratno (Gregorčič 2010). Polikulturni pristup uzgoju hrane (ibid.) daje nadu da će Kuba doseći stanje velike biološke raznolikosti, kakva je vladala u predkolumbovsko doba s kojim je monokulturni pristup postao dominantan.

Ključni faktor su i vladini poticaji koji su brojni i obilati, kao i angažman Ministarstva za poljoprivredu, koje je na prvi val samostalnih *parceleros*, malih uzgajivača koji su počeli obrađivati neiskorištene urbane međuprostore, reagiralo slanjem fakultetski obrazovanih agronoma na teren koji su ih poučavali o tome kako proizvesti i koristiti biopesticide, te koji su insekti dobrodošli, a koji ne. Početkom dvadesetog stoljeća preko 7000 visoko profesionaliziranih centara brine o proizvodnji biognojiva, visokovrijednog humusa, biopesticida i slično, ali i o pospješivanju održivog korištenja vode putem sakupljanja kišnice i sistema navodnjavanja (Taboulchanas 2000).

Osim toga, tu su materijalno-moralni poticaji poput omogućavanja daljnjeg školovanja uzgajivača u individualno željenom smjeru, te društveno priznanje poljoprivrednicima i uzgajivačima kao progresivnom faktoru društvenog razvoja. Razvoj i istraživanje sljedeće su bitne komponente državne institucionalizirane podrške: brojni instituti i fakulteti uključeni su u nacionalni program istraživanja pod nazivom *Proizvodnja hrane za stanovništvo Kube održivim metodama i tehnologijama* (Koont http; Jason http; Taboulchanas 2000).

Istina, takva neovisnost otoka zahtijeva fizičku dimenziju koju su mnogi skloni podcjenjivati, a to je dimenzija ljudskog *rada*. Ne govorim ovdje o *radu* u pregrijanim ili pak sumanuto klimatiziranim uredima u koje hrana stiže u plastičnim kutijicama i/ili eventualno papirnatim vrećicama, dok se pritom izmjenjuju informacije o posrednicima koji tu hranu dostavljaju, eventualno pripremaju, ali ne i *proizvode*. Govorim o onoj zaboravljenoj dimenziji ljudskog *rada* u interakciji sa zemljom, vjetrom, kišom i suncem. Govorim o *radu* koji zahtijeva priklanjanje vlastitim stopalima, ali ne zato da bi se izveo neki joga položaj, već da bi se u zemlju usadile mladice, ucijepilo biognojivo ili otklonio korov. Govorim o dimenziji *rada* za kakav većina zapadnjaka drži da bi ga trebao obaviti netko *drugi*, a s obzirom na njihov život opterećen brojnim kreditima, “naganjanjem” profita, alimentacijama i tko zna kakvim sve ne otklonima od zaslužene sreće, pa oni su onda barem zaslužili da hranu kupuju jeftino u supermarketima, bez obzira na to kako se ta hrana proizvodi, u kakvim uvjetima, kakvim kemijskim gnojivima čije su posljedice na ljudsko zdravlje i tlo zastrašujuće, te u kakvu toksičnu ambalažu biva pakirana...

Održivost. To nije riječ kojom samo govorimo NE nuklearnim elektranama, nasilnoj urbanizaciji i nezajažljivoj diktaturi neoliberalnih ekonomija, već i DA drugačijim formama poimanja teritorija, pa time i uzgoja hrane. Taj simbolički zaokret može biti pokretačem globalnih solidarnosti i novih oblika proizvodnje društvenih vrijednosti (Appadurai 1996) te možda dovesti i do reintegracije društvenog konsenzusa, a i zdravog razuma – restitucije sintagme *common sense*. Lagani civilizacijski korak (samo naizgled) unatrag, može biti veliki skok za čovječanstvo. Naravno, ako držimo da je *čovječnost, ljudskost* još bitna.

Međutim, ne govorim ovdje o “demografskoj i kulturološkoj dinamici zamjene urbanog elementa ruralnim” (Seferović http), kao što je to slučaj s devastacijom Beograda, Mostara, Splita, Zagreba i dr. Ovdje je riječ o osjećaju za život u gradu u skladu s prirodom kakav su u europskim civilizacijama etablirali Etrušćani (Bogdanović 1976), svojim štovanjem teritorija u kojem se gradi, ali i živi. Dok govorim o organskim vrtovima Kube, ne zaboravljam na nužnost nuklearnih bojnih glava koje im osiguravaju opstojnost.

Što je danas uistinu *organsko*? Možemo li govoriti o *organskoj*, *čistoj* hrani u svijetu koji je izložen gustoj mreži satelitskih zračenja u stratosferi, u kojem nuklearna postrojenja bivaju otkrivena tek u dijalozima koji se vode s barikada nekih novih hladnih ratova itd.? Možemo i moramo, jer to je još jedan utopijski bastion kojeg neprestano treba sanjati, o njemu govoriti i pisati te pronalaziti načine za znanstveno argumentiranje njegove mogućnosti.

S druge strane, a opet iz (g)lokalne perspektive, kada pogledamo godine opisanih događaja na Kubi poput 1960-ih, 1987., 1991., 1997., te usporedimo li ih sa zbivanjima na Balkanu, možemo možda uočiti i razlike u načinu na koji se uspostavljao (g)lokalni suverenitet, odnosno kako se isti gubio. Ono što se na Kubi u 1990-ima očitovalo kao revolucija urbanog vrtlarenja, počelo je još 1987. kada je tadašnji ministar obrane Raúl Castro posjetom hortikulturnim posjedima u vlasništvu kubanskih oružanih snaga uočio neke prednosti tehnologija navodnjavanja koje su i omogućile transformaciju od sistema *hidroponía* (poljoprivreda raširena u Nizozemskoj i Španjolskoj pri čemu podloga za uzgoj nije zemlja, već mineralna gnojiva, a kakva je na Kubi postala neodrživom jednom kad se presjekao dotok umjetnih gnojiva), do sistema *organoponía*, odnosno organske poljoprivrede na pravoj zemlji (Gregorčič 2010; Kellner 1989; Jason [http](#)).

Ono što se u Hrvatskoj tijekom prvog i prve polovice drugog desetljeća dvadeset prvog stoljeća čita kao izostanak nasušno potrebnog navodnjavanja jednog tako plodnog teritorija kao što je Slavonija, također ima svoje razloge u političkim odlukama donesenim u ne tako davnoj prošlosti. Drugim riječima, odnosno anegdotalno: prilikom jednog razgovora s kolegicom iz Njemačke, žalila sam se kako Hrvatskom niču lanci samoposluživanja Lidla, ali kako nemamo Demeter proizvode koji su u Njemačkoj garancija organske kvalitete. Njen je odgovor bio kratak i razložan: "To je zato jer vašim političarima očito odgovaraju samo takvi lanci." Pitanje tko i kako u Hrvatskoj profitira takvim poslovanjem, nadilazi obim ovog članka, ali kratkim pregledom zbivanja na Kubi htjela sam ukazati na činjenicu da su odluke o proizvodnji hrane u jednoj državi vrlo *političke* odluke, i da često nisu čak ni predmet suverenog odlučivanja, već se radi o odlukama koje su plod kompleksnih međunarodnih odnosa moći i profita.

Čovjekovo je gospodarstvo, da parafraziram Polanyija, podređeno društvenim odnosima, a oni su uvelike uvjetovani i prirodnim okruženjima. Međutim, osnovna je značajka Polanyijevog diskursa otvaranje ekonomije kao primarno društvenog procesa, u kojem veliku ulogu igraju i sistemi koje je moderno društvo imalo tendenciju zanemarivati, a na koje su antropolozi početkom dvadesetog stoljeća, proučavajući tzv. primitivna društva, uporno upozoravali – npr. sistemi srodstva, razmjene i sl. U tom smislu, Polanyi ocrtava i bit velikog pitanja o tome kako se zapravo osigurava red u proizvodnji i razdiobi (konkretno u pitanju javnih vrtova radi se o načinima na koje funkcionira korištenje javnih površina, odnosno zajedničkih dobara u vidu zajedničkih vrtova u praksi, te kako se uči iz iskustava direktnih korisnika: režimi pristupa, održavanja i slično) te ukazuje na "dva načela koja nisu primarno povezana s ekonomijom: uzajamnost i razdioba" (Polanyi 1999: 68). Bitan segment budućih deskripcija praksi urbanih vrtova koje vode k održivoj prehrani u globalnom mjerilu može biti upravo razlaganje načina na koji se u praksi odvijaju uzajamnost i razdioba u raznim društvima. Razgradnja kolonijalnih i autokolonizirajućih sustava kojima se većini nameće hrana loše kvalitete, pri čemu se prodaje i mit o tome kako je smrznuti oslić uvezen iz Argentine u Hrvatsku jeftiniji od onog ulovljenog u Jadranskom moru, samo je dodatni nusprodukt jačanja takvih lokalnih praksi.

Bilješke

— 1 Španjolski termin za kubanske urbane vrtove, najčešće one većeg mjerila koje obrađuju ljudi kojima je to osnovna djelatnost. Za razliku od nekih drugih tipova vrtova (poput npr. takozvanih intenzivnih vrtova koji su na zemlji koja je visoke kvalitete i gdje je voda dostupna i ima je u velikim količinama, *organopónicos* su vrtovi u urbanim ili periurbanim područjima, gdje je zemlja kontaminirana, pa se uzgoj odvija u povišenim gredicama ili u betonskim kontejnerima napunjenim zemljom. Postoje još i tzv. popularni vrtovi, koje obrađuju članovi zajednica vrtlara, vrtovi koje ljudi sade na vlastitim balkonima ili u dvorištima, ali i vrtovi koji su u vlasništvu velikih državnih tvrtki koje na taj način omogućavaju svojim radnicima svakodnevni obrok visokokvalitetnog voća i povrća, ujedno treba naglasiti da je ime idioma koji se u hrvatskom, kao i većini evropskih jezika, zove “španjolski”, u većini latinsko-američkih zemalja – *castellano*.

— 2 *Criollo* je termin kojim se označava društvena klasa potomaka španjolskih osvajača koji su se razlikovali od svojih predaka time što nisu rođeni na teritoriju kraljevine Španjolske.

— 3 Plattov amandman usvojen je u američkom kongresu 1901. godine s ciljem da odredi ulogu SAD-a na Kubi i Karibima uopće. Predstavljao je restrikciju kubanske vanjske politike kao i ograničenje ekonomskih odnosa s drugim državama. Amandman je također nalagao obavezu Kube da SAD-u proda ili iznajmi zemlju potrebnu za ugljenokope ili pomorske utvrde. Iako je Kuba inicijalno odbila taj amandman, 1902. godine, ponovnim glasanjem, bio je prihvaćen.

Kubansko-američkim sporazumom iz 1902. godine uvala Guantánamo dana je na trajno korištenje SAD-u, koje je bezuspješno osporavao tek Fidel Castro pozivajući se na Bečku konvenciju iz 1969. godine. Izvor: <http://1.usa.gov/1Mbk2fU> (21. 2. 2015.), interpretacija autorice.

— 4 Poput brojnih nacističkih, fašističkih i ustaških zločinaca, Batista je život dokončao spokojno pišući knjige u Portugalu, gdje se od njega tražilo samo da se uzdržava od političkog angažmana, a konačno je skončao kraj Marbelle u Španjolskoj. Dio kapi-tala od ni manje ni više nego 300 milijuna dolara koje je ponio s Kube, uložio je u trgovinu nekretninama na andaluzijskoj Costa del Sol u Francovoj Španjolskoj (Kapcia 2000: 237).

— 5 Te su pozitivne strane revolucije imale i svoju mračnu stranu: uz egzekuciju svih neistomišljenika, progone homoseksualnih muškaraca, vidjeti npr. Young 1982.

— 6 *κρίσις* – moć razlikovanja, odluka, izbor.

Literatura

Agamben, Giorgio. 2008. *Ono što ostaje od Auschwitza*. Zagreb: Antibarbarus.

Appadurai, Arjun. 1996. *Modernity at Large*. Minneapolis: University of Minnesota.

Bogdanović, Bogdan. 1976. *Urbs&Logos*. Niš: Gradina.

Gregorčič, Marta. 2010. “When Community Ventures to the Future, the New Bourgeois Scream They are Leaving for the Backward Past”. U *Urbanity 20 Years Later*. Koper: Univerzitetna založba Annales, 51–61.

Harrison, Joseph i Alan Hoyle, ur. 2000. *Spain's 1898 Crisis. Regeneration, Modernism, Post-colonialism*. Manchester: Manchester University Press.

Harrison, Joseph. 2000. “Introduction. The Historical Background to the Crisis of 1898”. U *Spain's 1898 Crisis- Regeneration, Modernism, Post-colonialism*. Joseph Harrison i Alan Hoyle, ur. Manchester: Manchester University Press, 1–9.

Jason, Mark. “Growing it Alone”. Earth Island Institute. <http://bit.ly/1KWkaCf> (pristup 4. 9. 2012.).

Kapcia, Antoni. 2000. “One Hundred Years of Solitude. 1898 and 1998 in the Cuban Search for National Identity”. U *Spain's 1898 Crisis. Regeneration, Modernism, Post-colonialism*. Joseph Harrison i Alan Hoyle, ur. Manchester: Manchester University Press, 229–242.

Kellner, Douglas. 1989. *Ernesto “Che” Guevara (World Leaders Past & Present)*. Chelsea House Publishers.

Koont, Sinan. “The Urban Agriculture of Havana”. *Monthly Review (Monthly Review Foundation)* 60: 44–63. <http://bit.ly/1QUAeWs> (pristup 6. 9. 2012.).

Lukasz, Stanek. 2010. “Collective Luxury. Architecture and Populism in Charles Fourier”. U *Hunch. The Berlage Institute Report on Architecture, Urbanism, and Landscape* 14. Amsterdam: Nai Publishers, Berlage Institute, 128–137.

Polanyi, Karl. 1999. *Velika preobrazba. Politički i ekonomski izvori našeg vremena*. Zagreb: Jesenski i Turk.

Seferović, Osvit. “Kako je propao Mostar?” <http://bit.ly/1VBrRjU> (pristup 5. 9. 2012.).

Serrano, Carlos. 1998. “Conciencia de la crisis, conciencias en crisis”. U *Más se perdió en Cuba. España, 1898 y la crisis de fin de siglo*. J. Pan-Montojo, ur. Madrid: Alianza, 335–445.

Taboutlchanas, Kristina. 2000. *Case Study in Urban Agriculture, Organipónicos in Cienfuegos, Cuba*. <http://bit.ly/1Q1BCq1> (pristup 4. 9. 2012.).

Young, Allen. 1982. *Gays under the Cuban Revolution*. Grey Fox Press.

Hrana i grad

Foto: V. Radovanović

Razlistalo povrće u vrtu EkoEkipe Prečko, Zagreb, 2013. godine

Sven Janovski

Tekst je napisan 2012. godine, prva inačica teksta objavljena je u tematu "Urbano vrtlarenje" dvotjednika Zarez, god. 14, br. 345, od 8. studenog 2012. te doradena za ovo izdanje.

Hrana je sloboda

Postoje stvari bez kojih čovjek ne može živjeti – osim zraka, to su hrana i voda. To nisu struja, plin, automobili, internet, knjige, alkohol. Često se kaže kako čovjek ne može živjeti bez ljubavi, no, nedostatak ljubavi rijetko kada rezultira toliko brzim i konačnim čovjekovim krajem kao što to čini nedostatak vode i hrane. Prema "ljestvici čovjekovih potreba" koju je pedesetih godina dvadesetog stoljeća formirao američki psiholog Abraham Maslow (usp. McGuire 2012: 5), hrana i voda su najosnovnije čovjekove potrebe. Tek ukoliko su one podmirene, čovjek može početi razmišljati o tome što mu još nedostaje u životu, da bi život bio ugodniji, lakši, izdržljiviji. Jedna od najvažnijih stvari, slijedeći taksonomiju navedenoga autora, jest da čovjek ima mogućnost doći do hrane koja mu je potrebna za preživljavanje, u količinama u kojima mu je potrebna.

No, što možemo zaključiti o situaciji u kojoj se čovjeku iz ruku oduzme bilo kakva mogućnost da se sam pobrine za osnove koje mu znače preživljavanje? Ako kontrola proizvodnje hrane i vode prijeđe u ruke drugoga (to može biti i država ili privatna tvrtka) možemo li onda reći da doista imamo kontrolu nad tim najosnovnijim resursima i da su nam oni osigurani? Je li ikakav oblik slobode moguć ako nam te esencijalne stvari nisu sigurne, te ako je ono bez čega ne možemo u rukama nekog drugog, čime se krše naše slobode i prava?

Hrana i voda osnove su za slobodu. Ne možemo reći da imamo slobodu ako netko drugi kontrolira hranu. Tada smo u milosti vlasnika prehrambenih resursa, potpuno ovisni i neslobodni. Niti jedan demokratski proces nije uistinu moguć ako sudionici moraju strahovati o svojoj egzistenciji, ako je slobodan izbor uvijek u sjeni prijetnje nestašice hrane, a sloboda govora pod terorom životnih prijetnji. Radimo da bismo zaradili. Za hranu. Prema tome uvijek smo ovisni o onima koji nas plaćaju i o onima koji nam osiguravaju dostupnost hrane.

Danas se sve više nalazimo u takvoj situaciji. Ovisni smo o velikim proizvođačima i distributerima hrane da nas opskrbljuju onime što trebamo za preživljavanje jer uglavnom nemamo mogućnost to sami nabaviti.

Hrana i sigurnost

Ako je hrana sloboda, onda je ona i sigurnost. Danas se sve češće spominje pitanje *prehrambene sigurnosti* (engl. *food security*). Četiri su karakteristike prehrambene sigurnosti: dostupnost (kvan-titeta), pristupnost (do hrane je moguće doći), korisnost (hrana mora imati dobru prehrambenu vrijednost) te vrijednost prijašnje tri karakteristike kroz određeni period vremena.

Sadašnji sustav opskrbe prehrambenim namirnicama u Hrvatskoj, ali i šire, dominantno je organiziran na način da kupujemo u trgovinama koje u velikom postotku uvoze (lošu) hranu s drugoga kraja svijeta, a čija cijena raste obrnuto proporcionalno plaćama kupaca.¹ Takav sustav smatram neodrživim. To shvaćanje se od početka globalne ekonomske krize širi svijetom kako se ljudi polako bude, trljaju oči i čude se kako se to moglo dogoditi.

Zbog krize petrokemijske industrije, sve je očitije, ne samo aktivistima nego i građanima, da se hranu ne bi trebalo proizvoditi na jednom kraju svijeta i konzumirati na drugom. Odnosno, razvidnije su krize i problemi tako postavljenih sustava prehrane i opskrbe, npr. sadašnji poljoprivredni sustav masovne monokulture više ne može funkcionirati jer je ovisan o fosilnim gorivima. Jedino rješenje je lokalna proizvodnja. No, u sadašnjim uvjetima i okolnostima to bi prouzročilo da stanovnici gradova gladuju.

Ipak, pozitivna iskustva diljem svijeta nam pokazuju da grad može biti samostalan ili gotovo samostalan proizvođač hrane, no to znači da moramo redefinirati naše shvaćanje grada, urbane zajednice, prostora (zajedničkog, javnog i privatnog) te shvaćanje razvoja.

Je li grad ujedno i vrt?

Urbana agrikultura i urbano vrtlarstvo u aspektu ekonomije, ekologije pa čak i jačanja zajednice u današnjim autističnim vremenima imaju smisla. No, mnogi gradovi imaju zakone protiv urbane agrikulture i urbanog vrtlarstva, te vode politiku protivljenja tom pokretu. A urbana poljoprivreda jest pokret i u mnogim gradovima, naročito u SAD-u i Europi, već je poprimio široke razmjere.

Gradovi Detroit i Pittsburgh, kojima je teška industrija gotovo potpuno uništila okoliš, suočili su se s naglim padom te industrije zbog krize i deindustrijalizacije, a danas doživljavaju renesansu održivosti potpunim zaokretom u gradskim politikama. Grad Detroit je u suradnji s lokalnim sveučilištem 2012. godine razvio plan kojim će pretvoriti grad u svjetski centar inovacija hranidbenih sustava. Ideja je da se ta inicijativa temeljito isplanira i da se veže uz sam strateški plan razvoja grada, što je presedan u kojem se razvoj jednog modernog grada podređuje organizaciji uzgoja hrane. Sve se to događa u suradnji s lokalnim inicijativama. Detroit već od 2009. donosi zakone i provodi legislativu vezanu uz uzgoj hrane unutar grada. Pittsburgh je od grada teške industrije čelika u kratkom vremenu prerastao u grad održivosti i zelenila, te se također fokusira na lokalnu proizvodnju hrane. Slično je i na Kubi. Nakon što je najoštrije osjetila učinke pada Istočnog bloka, globalne ekonomske krize i poraste cijena nafte, zbog kojih je efektivno ostala potpuno bez goriva, Kuba se potpuno okrenula proizvodnji hrane *in situ*. Havana, grad od dva milijuna stanovnika, proizvodi 50% hrane koja se tamo i konzumira.

Urbani vrtovi mogući su i u Zagrebu. Mnoge zagrebačke četvrti imaju predispozicije da se na njihovim zelenim površinama uzgaja hrana, da se ukrasni parkovi i šume pretvore u jestive parkove i šume, a činjenica da ima mnogo zgrada srednje visine te balkona i terasa čini takvu arhitekturu pogodnom za krovne i balkonske vrtove. Novi Zagreb je vrlo pogodan zbog toga što ima zelene površine u središtu svakog bloka zgrada.² Tako svako susjedstvo može imati vrt u neposrednoj blizini što ne samo da olakšava transport hrane do doma, već i igra ulogu fokusa koji konvergira stanovnike u jednu organsku zajednicu koja blisko koegzistira i među-

sobno si pomaže. U stvari, vrtovi su nastali u tom dijelu grada prije više od tri desetljeća, iako su ti “divlji” vrtovi sasvim drugačijeg tipa i svrhe nego današnji “moderni” urbani vrtovi. U daljnjoj prošlosti su, pak, vrtovi u gradu bili često i ključ za preživljavanje.

Grad kakav je nekad bio

Svaka je osoba sposobna uzgojiti osnovne prehrambene namirnice koje joj trebaju. Dapače, do prije stotinjak godina podrazumijevalo se da će se čovjek sam pobrinuti za ono što mu treba za preživljavanje. Tek krajem devetnaestog stoljeća, pojačanom urbanizacijom, ljudi u gradu gube mogućnost prehrambene nezavisnosti. S obzirom na to da pedeset posto svjetske populacije živi u gradovima, to znači da polovica svjetskog stanovništva nema mogućnost brinuti se sama za sebe i to u gradovima koji su centri moći, gdje je mogućnost političkog utjecaja najveća, a broj birača najveći. Pedeset posto svjetske populacije nema mogućnost slobode i slobodnog izbora.

Urbana agrikultura postoji otkad postoje i prvi gradovi. Prije ere parnih i električnih strojeva transport velike količine hrane nije bio jednostavan te je proizvodnja morala biti lokalizirana kako bi prehranila stanovništvo metropola. Čak su i sami gradovi ranije bili dizajnirani tako da uključuju uzgoj hrane. Primjerice, grad Machu Pichu napravljen je u stepenastom obliku kako bi se višak vode koji otječe na jednoj razini mogao ponovno koristiti na nižoj razini.

Donedavno, organizirani urbani vrtovi su bili rijetki u gradovima. Smatralo se da ne dolikuje “pravoj” metropoli da sadrži *ruralne* elemente. No, u vrijeme najvećih valova gladi, npr. za vrijeme Velike depresije ili za svjetskih ratova, države su podržavale građane u uzgoju hrane u gradovima, kako bi olakšali pritisak na masovnu proizvodnju koja se onda mogla više posvetiti potrebama vojske te proizvodnji i održavanju zaliha. Godine 1893. gradonačelnik Detroita, Haze S. Pingree, poticao je građane da olakšaju velike nestašice i visoke cijene proizvodnje hrane uspostavljanjem vrtova u kojima sami proizvode hranu. Za vrijeme Prvog svjetskog rata, američki predsjednik Woodrow Wilson također je poticao građane

da smanje pritisak na proizvodnju tako da se sami brinu za svoje potrebe. Tako je do 1919. u SAD-u postojalo pet milijuna vrtova koji su zajedno proizvodili dvjesto i pedeset milijuna kilograma hrane.

Danas, kada imamo skoro sedam milijardi stanovnika na Zemlji, od kojih polovica živi u gradovima, a barem jedna milijarda gladuje, moramo se zapitati zašto je tome tako, ako se vrlo lako može proizvesti hrana, barem u određenim količinama, na mjestu gdje je ona i potrebna za konzumaciju. Možda je problem u tome što čovjek koji nema kritičnih prijetnji svojoj egzistenciji, kao što je glad, više nije motiviran služiti nekoj osobi ili nekom cilju koji mu tu egzistenciju koliko-toliko osiguravaju, a zauzvrat se nešto i traži od toga čovjeka – poslušnost, borba itd. Čovjekom koji više ne živi u strahu od gladi i umiranja teže je manipulirati ili natjerati ga da radi nešto što ne želi i što mu nije u prirodi.

Države i korporacije koje ih vole

Današnji trendovi pokazuju da se pokušava monopolizirati hranu. Države žele zaposjesti svu obradivu površinu i time spriječiti malu, lokalnu proizvodnju u korist velike monokulturalne “industrijske” proizvodnje koja je pod njezinom kontrolom. Dobar primjer takvog postupanja možemo naći na Novom Zelandu, gdje je država, u ime “sigurnosti i nadzora”, gotovo zabranila mogućnost distribucije hrane i razmjene sjemenki od strane malih proizvođača. Rezultat je to zakona koji je hranu uzgojenu na malim, privatnim obradivim površinama stavio u istu kategoriju kao što su prirodni lijekovi, minerali, piće i voda, te stoga podliježu istim, strožim, zakonima o higijeni i sigurnosti. Zbog toga uzgoj hrane postaje privilegija koju dodjeljuje država, a ne pravo iskazano u *Deklaraciji o ljudskim pravima* pod člankom 25., koje upućuje da se svakoj osobi treba dozvoliti da se prehrani s dostojanstvom.

Na primjeru američke države Oregon možemo uočiti još jednu stranu represije. Naime, država je u srpnju 2012. godine odlučila zabraniti sakupljanje kišnice, a koja je poljoprivrednicima najznačajniji vodni resurs. Na selu uglavnom nema vodovoda, već se voda crpi iz bunara i cisterni ili se koristi kišnica. Država svoju zabranu opravda-

va time što je sva voda (kišnica) koja padne državno vlasništvo. Unatoč tome što bi ta kiša ionako pala na tlo i ne bi bila skupljena, zakon se provodi. Jedan je poljoprivrednik zbog sakupljanja kišnice kažnjen s trideset dana zatvora te novčanom kaznom od tisuću i petsto dolara.³ No, kada država radi u korist velikim korporacijama, spomenuto lišavanje slobode poprima najgore oblike. Od 1997. godine međunarodna korporacija *Monsanto* – najveći proizvođač GMO hrane na svijetu⁴ – počela je monopolizirati proizvodnju hrane. Tako su sudski tužili mnoge seljake čiji su se usjevi slučajno kontaminirali materijalom iz korporacijskih patentiranih GMO proizvoda te su se kasnije i prodavali, a time navodno i kršili vlasnička prava *Monsanta*. Nažalost, trend je pokazao da su im sudovi uglavnom skloni i *Monsanto* je većinom dobio sve sporove.

Na sreću, poljoprivrednici su se počeli buniti. Kada je sud u Manhattanu presudio da poljoprivrednici duguju odštetu *Monsantu* i brutalno ismijao njihova prava, proizvođači organske i ne-GMO hrane udružili su se u udruhu. *OrganicSeedGrowersandTrade-Association* (OSGTA) se bori protiv pokušaja da se ukinu slobode uzgoja, ali i protiv *Monsantovih* pokušaja da patentira određene sorte sjemenki kao “industrijski patent”, čime bi uzgoj i razmjena tih sjemenki postali nezakoniti. *Monsanto* je u posljednjih petnaest godina uništio tisuće i tisuće poljoprivrednika te, je svojom proizvodnjom hrane, ironično, proizveo još veću glad na svijetu. To je suprotno poveljama o ljudskim pravima, koje demoniziraju državu koja bi onemogućila ljudima pristup hrani.⁵

Emancipacija

Ako želimo postići višu razinu prava, slobode, izbora, moramo se odvojiti od onih čimbenika koji nam stvaraju ovisnost. Danas se govori i o “tiraniji hranom” kao oblikom tiranije pri čemu se kontrolom izvora hrane, sredstva ili sustava distribucije hrane, diktiranjem cijena i sl. vrši pritisak i ucjenjivanje konzumenata hrane koji nemaju drugog izbora. Sprečavanje “tiranije hranom” može se jedino tako da proizvodnju hrane preuzmemo u vlastite ruke, da je shvatimo kao vlastitu odgovornost. To je moguće u svakome gradu. Svaki grad ima dovoljno javnog prostora koji se može koristiti kao zajed-

nički prostor ili parcelirati u vrtove koji se daju u koncesiju. Ima mnogo primjera iz raznih gradova na svijetu koji su u tome uspjeli.

Moramo se odmaknuti od načina razmišljanja koji je bio moguć u sadašnjem sustavu izobilja, kada se činilo da nema kraja rastu, da nema ograničenja resursima te da nema posljedica našeg neodgovornog, rastrošnog i rasipničkog ponašanja. Kapitalistička premisa da je rast jednak razvoju, nije održiva. Trebamo mijenjati ponašanje i način života. Neće se stvoriti nova tehnologija koja će nam omogućiti da živimo istim stilom života kojim živimo sad, ali bez ikakvih štetnih utjecaja na okoliš. I to je nešto što svi mi, “obični građani” ili “obični konzumenti”, moramo razjasniti vlastima. Moramo tražiti svoje pravo na hranu, pravo da iskoristimo prostor koji je naš zajednički za vlastiti boljitak. Sadnja vrta osigurava nam određenu slobodu kakvu u ovom sustavu – ovisni o proizvođačima i distributerima – nemamo. Sadnjom vrta suprotstavljamo se ekonomskom sustavu koji nas želi zadržati vječnim konzumentima, na korist neke političke sile ili gospodarskog monopolista. Nemojte se zavaravati: posaditi vrt usred grada jest čin bunta, čin borbe. To je politička izjava. I to je najbolji oblik revolucije – nenasilan i, iako traje duže, kada pusti korijenje stvara dugoročnu promjenu. Zato posadite vrt. Sadašnje i buduće generacije bit će vam zahvalne.

Bilješke

— 1 O ekološkom otisku proizvodnje i distribucije hrane usp. Deumling et al. 2003; usp. i stajalište *Europske komisije* o “održivoj hrani” <http://bit.ly/1iS9dZ8>.

— 2 Takvo ozelenjavanje grada (Novog Zagreba i ostalih četvrti) rezultat je primjene moderne funkcionalističke arhitekture.

— 3 Usp. <http://bit.ly/1ne9O6F>.

— 4 U okviru korporacije nalaze se i poznata imena poput Coca-Cole, Heinza, Hellmansa, Knorra, Krafta, Pepsi i UncleBen’sa.

— 5 Vidi npr. Članak 25. *Opće deklaracije o ljudskim pravima*, Ujedinjenih naroda, <http://bit.ly/1bu1W9t>.

Literatura

Deumling, Diana et al. 2003, “Eating Up The Earth: How Sustainable Food Systems Shrink Our Ecological Footprint”, *Agriculture Footprint Brief*, <http://bit.ly/1Ohwwbl>.

McGuire, Kevin John. 2012. *Maslow’s Hierarchy of Needs. An introduction*. München: Grin Verlag.

Foto: A. Čoh

Vrt Andreje Čoh, intenzivni zeleni krov u Zagrebu, 2015.

Antonija Komazlić

Tekst je objavljen u časopisu Zarez god. XIV, br. 345, str. 19-28 (temat "Urbano vrtlarenje") te doraden početkom 2015. godine.

Uzgoj hrane u gradu: krovovi zgrada

Konstantan porast urbanog stanovništva čini problem urbane održivosti ključnim suvremenim pitanjem. Naime, u sustavu konvencionalne proizvodnje hrane, koji podrazumijeva nepregledne monokulturne farme često tisućama kilometara udaljene od mjesta potrošnje, gradovi u pravilu koriste više prostora nego što fizički obuhvaćaju, odnosno više resursa nego što proizvode. Život u gradu obilježen je otuđenjem od neposrednog okoliša, što je vidljivo ne samo u manjku zelenih površina, povišenoj temperaturi zraka i gubitku biološke raznovrsnosti, nego i u otuđenju od proizvodnje hrane. Kako ona nosi složena duhovna, kulturalna i društvena značenja, udaljavanje potrošača od proizvođača izaziva ekološke, ali i društvene te ekonomske posljedice. Ayres i Bosia (2011) smatraju da se lokalnom proizvodnjom može suprotstaviti praksama neoliberalne globalizacije, što u posljednje vrijeme izaziva sve veći teorijski i politički interes. Naime, pojedinci, mali farmeri i lokalne zajednice prihvaćaju koncept prehrambenog suvereniteta i bioraznolike organske poljoprivrede kao odgovor na globalizaciju prehrambenih sustava, industrijsku, korporativnu poljoprivredu te agrarnu krizu, krizu hrane i krizu prehrane kao njihovu posljedicu.

Lokalizacija proizvodnje i potrošnje hrane u kontekstu grada može se shvatiti i kao manifestacija nekoliko srodnih koncepata djelovanja u urbanoj sredini. Harvey (2008) izjednačuje pitanje kakav grad želimo s onim kakvi ljudi želimo biti, kakve društvene odnose tražimo, kakvu svakodnevicu želimo, kakvu tehnologiju smatramo prikladnom, kakve estetske vrijednosti zastupamo. Prema njemu, pravo na grad mnogo je više od pojedinačnog pristupa resursima koje nam grad pruža – ono je pravo da se mijenjamo mijenjajući grad prema svojim željama. Prema Lefebvreu (1991), pak, prostor se stvara kroz prostornu praksu, reprezentaciju prostora i prostor reprezentacije. Građani su ti koji bi kroz prostorne prakse trebali stvarati prostor, no

oni su u velikoj mjeri pod utjecajem državno ili korporacijsko-kapitalističke logike, odnosno logike racionalnog kapitalizma općenito, specifičnog za moderni Zapad, kojeg u današnjem neoliberalnom obliku ponajviše obilježava spekulacija, deregulacija, akumulacija i, naposljetku, financijalizacija. U takvoj je društvenoj konstrukciji građanin pretvoren u potrošača, a njegova interakcija s prostorom se u najmanju ruku ne stimulira. Time se bavi i Lefebvre (1991) kad raspravlja o kulturalno zatomljenom znanju o prirodnim prostorima,

Foto: A. Čoh

Vrt Andreje Čoh, intenzivni zeleni krov u Zagrebu, 2015.

što vidi kao posljedicu razlike u proizvodnji prostora, specifičnu za svako pojedino društvo. On razlikuje socijalni i prirodni prostor i naglašava da potonji uvijek iznova nestaje, ljudi ga više ne nalaze u svom svakodnevnom životu. Naime, proizvodnja prostora je u predkapitalizmu podrazumijevala prisvajanje prostora vezano uz mjesto, primjereno čovjeku, dok se u kapitalizmu radi o apstraktnoj, homogenizirajućoj i intelektualiziranoj produkciji prostora koja donosi otuđenje. Primjerice, Bourdieu (2000) uspoređuje tradicionalistički habitus alžirskih seljaka s racionalnim habitusom ljudi koji žive u kapitalističkom društvu: seljak u Alžiru ima snažan i gotovo mističan odnos prema zemlji, kakav nije moguć u zapadnom društvu.

U razumijevanju tog otuđenja, ali i mogućnosti za ponovno uspostavljanje veze s prirodnim prostorom, odnosno izvornim procesom proizvodnje hrane, možemo razmotriti kako Hardt i Negri (2003) u svojoj teoriji o proizvodnji političkih subjektivnosti koriste Foucaultove termine *biomoći*¹, moći nad životom koja se manifestira kroz svakodnevni život građana, i *biopolitike*. Biomoć proizvodi političke subjekte, a osnova biopolitičke proizvodnje nije robna proizvodnja, proizvodnja objekata za subjekte, već proizvodnja same subjektiv-

Foto: A. Čoh

Vrt Andreje Čoh, intenzivni zeleni krov u Zagrebu, 2015.

nosti. Vodeći se Foucaultovom teorijom *governmentaliteta*, autori zaključuju da vladajuće klase proizvode vladajuće ideje. U raspravi o *Commonwealthu* Hardta i Negrija, David Harvey (2012) to zanimljivo ilustrira: “Primjerice, ako smo danas svi neoliberali to je zato što se tako proizvodi naša subjektivnost”. Međutim, Hardt i Negri biopolitiku prepoznaju i kao teren za borbu i otpor te potencijal za proizvodnju alternativnih subjektivnosti, tj. stratešku proizvodnju znanja, imajući na umu ključne čimbenike u tom procesu – materijalne, društvene i kognitivne mehanizme djelovanja u proizvodnji subjektivnosti. Proizvodnju alternativnih subjektivnosti identificiraju u gradu, nazivajući ga tvornicom za proizvodnju *alternativnog*, što

prepoznaju u konceptu zajedničkog (*commons*). To *zajedničko* odnosi se na zemlju koju dijelimo, ali i na jezike koje stvaramo, društvene prakse koje uspostavljamo, vrste društvenosti koje određuju naše odnose itd. (Hardt i Negri 2011). Smatraju da ljudi svojim dnevnim aktivnostima stvaraju društveni svijet grada i na taj način oblikuju nešto *zajedničko* u čemu svi mogu uživati, što je preduvjet za stvaranje novih političkih subjektivnosti.

Foto © ECF Farmsystems, Berlin

Staklenik za uzgoj povrća, Malzfabrik, Berlin, 2014.

Prednosti uzgoja hrane na krovovima

Uzgoj hrane na gradskim krovovima jedna je od uspješnih društvenih praksi koja oblikuje alternativu konvencionalnoj proizvodnji hrane i posljedičnom znanju i odnosu prema hrani te prirodnom prostoru u suvremenom zapadnom društvu. U situaciji u kojoj je grad pretvoren u fizički prostor akumulacije kapitala i materijaliza-

Foto: A. Čoh

Krovni vrt u Zagrebu, primjer staklenika iz vrta Andreje Čoh, 2014.

cije tržišnog viška kroz trgovinu nekretninama, prostori tradicionalno korišteni za proizvodnju hrane iznimno su ugroženi, a u nekim slučajevima čak i nedostupni. Jedna od mogućnosti *proizvodnje prostora* je korištenje tzv. *pete fasade* u tu svrhu, odnosno pretvaranje krovova zgrada u obradive površine.

Organska poljoprivreda na krovovima jedan je od načina na koji urbane sredine mogu pokušati ostvariti uravnoteženu i održivu proizvodnju resursa. Na krovovima je moguće proizvesti različite vrste voća, žitarica i povrća, bilo u kašetama ili u zemljanom pokrovu. Time što se hrana proizvodi u neposrednoj blizini potrošača elimini-

ra se potreba transporta iz udaljenih područja, smanjuje se ekološki otisak, a proizvodi vrlo svježi dolaze do potrošača.

Uzgoj hrane na krovu isplativ je i zato što koristi lokalne resurse: oborinske vode i filtrirane otpadne vode iz domaćinstava, solarnu energiju i toplinu koju generira zgrada. Osim toga, zelene površine na krovovima ovlažuju i osvježavaju zrak, povoljno utječu na mikroklimu grada i kvalitetu života u okolnim zgradama.

Zagađenje je bitan problem urbane poljoprivrede, no budući da su najveći zagađivači, teški metali poput olova i ispušni plinovi auto-

Foto © ECF Farmsystems, Berlin

Akvaponik, akvakulturni uzgoj ribe, Malzfabrik, Berlin, 2014.

mobila, gušći od zraka te se koncentriraju na površinama bliže tlu, povrće uzgojeno na krovu, visoko iznad prometnica, u određenoj je mjeri ipak zaštićeno.

Tipovi zelenih krovova i krovni vrtovi te njihova povijest i moderna pojava

Zeleni krovovi su lagani, slojevito projektirani krovni sustavi kojima se klasična površina krova prekriva supstratom za rast biljaka i istovremeno štiti integritet objekta na kojem se nalaze. Specifični materijali ovise o vrsti sadnje, ali svaki zeleni krov ima iste osnovne komponente – vodonepropusnu membranu, protukorijensku zaštitu, drenažni i vodonosni sloj, supstrat i biljke. Takvi se zeleni krovovi mogu podijeliti na ekstenzivne i intenzivne. *Ekstenzivni* su lagani, ne zahtijevaju puno njege i obično nisu namijenjeni aktiv-

Foto © ECF Farmsystems, Berlin

Akvaponik, hidroponski uzgoj povrća, Malzfabrik, Berlin, 2014.

nom korištenju, dok su *intenzivni* slični klasičnim vrtovima pa zahtijevaju i određene arhitektonske, odnosno građevinske prilagodbe na samoj građevini. Na intenzivnom se zelenom krovu može saditi povrće, grmlje i drveće, ili urediti travnjak. Sadi se direktno u tlo, što uvjetuje redovito navodnjavanje, održavanje i eventualnu zaštitu od sunca. Krovni vrt označava slobodnu krovnu površinu na koju se postavljaju kašete različitih veličina koje služe za sadnju, ali ne zahtijevaju posebne konstrukcijske zahvate.

Međutim, vrtovi na krovovima nisu novost. Velazquez (2005) navodi da postoje otkad je čovjek počeo graditi nastambe. Kosí zidovi zigurata u Nanni (oko 2100. pr. Kr.) bili su prekriveni drvećem i grmljem. Babilonski viseći vrtovi (između 8. i 10. st. pr. Kr.) najraniji su primjer ozelenjavanja krova. Postojali su i na srednjovjekovnom Bliskom Istoku i u renesansnoj Europi. U dvadesetom stoljeću Le Corbusier ih je uključivao u svoje projekte (*toit-jardin*), s idejom da se zelena površina oduzeta zemlji pri gradnji naknadno vraća izgradnjom zelenog krova. Isto su činili i Frank Lloyd Wright i Roberto Burle Max.

Moderni zeleni krovovi pojavili su se u Njemačkoj ranih sedamdesetih godina dvadesetog stoljeća. Inicirale su ih grupe proizvođača, krajobraznih arhitekata i sveučilišnih znanstvenika. U knjizi *Roof Areas Inhabited, Viable and Covered by Vegetation* iz 1971. godine Gerda Gollwitzer i Werner Wirsing navode osnovne principe oblikovanja modernih krovova, a 1972. H. J. Liesecke postavlja temelje za intenzivne zelene krovove u izvješću *Dach und Terrassengärten*. Zeleni krovovi u Europi u širu su primjenu ušli osamdesetih godina, kada su krovni sustavi poboljšani pouzdanijom korijenskom zaštitom i sofisticiranim, sigurnijim i trajnijim oblicima konstrukcija.

Zeleni krovovi u različitim sredinama

Brooklyn Grange Farm (izgrađena 2010. na vrhu stare industrijske zgrade u Queensu) i *Eagle Street Rooftop Farm* (smještena na krovu skladišta u Brooklynu) dva su primjera njujorških krovova pretvorenih ne samo u obradive površine, već i u referentne točke za zajednice gradskih uzgajivača hrane i potrošača prema principima organske proizvodnje *zero-food-mile*.² Ben Flanner i Annie Novak, koji su pokrenuli obje farme, imaju slične motive – upotrijebiti neiskorištene prostore krovova u osmišljavanju ekonomski i ekološki održivog modela urbane poljoprivrede te proizvoditi zdravo, kvalitetno povrće za lokalnu zajednicu, djelujući pritom u korist ekosustava. *Brooklyn Grange* trenutačno, s oko hektar obradivih površina na krovovima dviju farmi u Brooklynu i Queensu, svoje povrće prodaje obližnjim restoranima, članovima CSA, lokalnim maloprodajama i izravno potrošačima na tjednom sajmu. Prosječna cijena tjedne košarice je 24 dolara. U dvije su godine povećali opseg djelatno-

sti pa sada drže i kokoši nesilice te proizvode med u krovnim pčelnicima, gdje uzgajaju vlastite matice i održavaju besplatne sezonske programe osposobljavanja u pčelarstvu. Jedina obveza polaznika je preuzimanje novog naučnika u programu iduće sezone, kako bi se vještina prenosila dalje. Uz to, njihov neprofitni, edukativni program – *City Growers*, organizira radionice za lokalne škole, institucije lokalne zajednice i neprofitne organizacije na temu urbanog uzgoja hrane, očuvanja sjemena, korištenja lokalnih namirnica u kuhinji, kompostiranja, pčelarstva...

U Njemačkoj također postoji mnogo različitih primjera urbane poljoprivrede na krovovima – privatni vrtovi u Karlsruheu i Wendlingenu, veće površine na krovu Tehničkog muzeja u Mannheimu ili bivše tvornice slada u Berlinu (*Malzfabrik*), gdje je predviđen staklenik za uzgoj povrća te akvapponik, sustav koji u bivšim spremnicima za proizvodnju ječmenog slada spaja hidroponski uzgoj povrća i akvakulturni uzgoj ribe.

U St. Petersburgu je u sklopu programa *The Roof Top Gardening Program* 1993. godine provedeno istraživanje tehnika urbanog vrtlarstva u organizaciji ECHO-a (*Educational Concerns for Hunger Organization*). Uslijed perioda nestašice osnovnih prehrambenih namirnica u 1980-ima, urbani vrtovi na krovovima masivnih stambenih blokova (u vlasništvu države) pojavili su se kao nužno rješenje za zadovoljavanje osnovnih prehrambenih potreba ljudi koji nisu imali pristup obradivim površinama izvan grada. Procijenjeno je da je u samo jednoj gradskoj četvrti tijekom jedne sezone (4 mjeseca) moguće proizvesti 2000 tona povrća.

Uzgoj hrane na krovovima značajan je potencijal u stvaranju održivih gradova, no još uvijek postoji dosta prostora za istraživanje, stvaranje praktičnog iskustva, edukaciju javnosti i razvoj svijesti o prednostima uzgoja hrane u urbanim sredinama općenito. Individualna ulaganja u potrebnu infrastrukturu, u slučaju intenzivnih zelenih krovova, vjerojatno su slabo isplativa, no postoji mogućnost okupljanja zajednice oko ulaganja i korištenja zajedničkog prostora, kao i senzibilizacije gradskih institucija za subvencioniranje takvih rješenja, ali i komercijalnih projekata koji će zadovoljavati dio lokalnih potreba za hranom i time biti važan dio zajednice.

— 1 “Biomoć je oblik moći koji uređuje društveni život iz njegove nutrine, slijedeći ga, tumačeći ga, upijajući ga i preuređujući ga. Moć može postići djelotvorno zapovijedanje cijelim životom stanovništva jedino kada ona postane integralna, životna funkcija koju svaki pojedinac prihvaća i reaktivira vlastitim pristankom. Najviša funkcija te moći je da potpuno opsjedne život, a njezina prvenstvena zadaća je da upravlja životom” (Hardt i Negri 2003).

— 2 *Food mile* je koncept oblikovan devedesetih godina dvadesetog stoljeća u okviru *Sustainable Agriculture Food and Environment (SAFE) Alliance*, a odnosi se na udaljenost koju prehrambene namirnice prelaze u distribuciji, tijekom transporta od trenutka proizvodnje do konačnog potrošača.

— 3 *Community-supported agriculture* – alternativni, lokalno utemeljen socio-ekonomski model poljoprivrede i distribucije hrane.

Ayres, Jeffrey i Michael J. Bosia. 2011. “Beyond Global Summitry. Food Sovereignty as Localized Resistance to Globalization”. *Globalizations*, 4. ožujak.

(pristup 17. 9. 2012.).

Bourdieu, Pierre. 2000. “Making the Economic Habitus. Algerian Workers Revisited”. *Etnography* 1/1: 17–41.

Hardt, Michael i Antonio Negri. 2003. *Imperij*. Zagreb: Arkzin d.o.o., Multimedijalni institut.

Hardt, Michael i Antonio Negri. 2011. *Commonwealth*. Cambridge: Harvard University Press.

Harvey, David. 2008. “Pravo na grad”. U *Operacija grad. Priručnik za život u neoliberalnoj stvarnosti*. Leonardo Kovačević et al., ur. Zagreb: Savez za nezavisnu kulturu i mlade; Multimedijalni institut; Platforma 9,81 – institut za istraživanja u arhitekturi; BLOK – Lokalna baza za osvježavanje kulture; SU Klubtura/Clubture, 40–59.

Harvey, David, Michael Hardt i Antonio Negri. 2012. “Commonwealth. prepiska”. *Up&Underground* 21/22: 142–156.

Lefebvre, Henri. 1991 [1974]. *The Production of Space*. Oxford: Blackwell.

Velazquez, Linda. 2005. “Organic Greenroof Architecture. Sustainable Design for the New Millennium”. *Environmental Quality Management*, 17 lipanj. <http://bit.ly/1g1vP7e> (pristup 17. 9. 2012.).

Tekst je skraćena i prerađena verzija članka “Grupe solidarne razmjene: počeci ekonomije solidarnosti u Hrvatskoj”, koji je objavljen u časopisu Etnološka tribina 44/37: 72-88.

Grupe solidarne razmjene kao pokret za postizanje prehrambenog suvereniteta

Grupa solidarne razmjene hrvatski je naziv za jedan od oblika tzv. alternativnih lanaca (nabave) hrane (Grasseni 2013), koji funkcioniraju tako da pojedinci koji žele jesti organsku i lokalno proizvedenu hranu oforme grupu koja pronalazi odgovarajuće proizvođače te zatim od njih sustavno nabavlja namirnice. Taj način nabave hrane pokrenut je 1971. godine u Japanu pod nazivom *teikei* (japanski: suradnja, kooperacija), čime je u prvi plan istaknuta vrsta odnosa koja se ostvaruje između poljoprivrednika i kupaca. Iz Japana ideja se proširila u Švicarsku i Francusku, a odatle i u Sjedinjene Američke Države, Kanadu, Italiju i drugdje. U svakoj od zemalja taj alternativni lanac nabave ima drugačiji naziv te neke specifičnosti. U Švicarskoj je prva takva zadruga dobila ime *Les Jardins de Cocagne* – “Vrtovi obilja”, u Francuskoj su takva udruženja nazvana *Association pour le Maintien d’une Agriculture Paysanne* (AMAP) – “Udruga za očuvanje seljačke poljoprivrede”, a u SAD-u *Community-Supported Agriculture* (CSA), odnosno “poljoprivreda koju potpomaže zajednica”. U Italiji se takve grupe nazivaju *Gruppi di acquisto solidale* (G.A.S.), odnosno “grupe solidarne potrošnje”.

S obzirom na to da takvi lanci nabave hrane isključuju posrednike, naziva ih se i “kratkim lancima distribucije” ili “oblikom direktnog marketinga”. Iako prema nekim podacima oni zauzimaju relativno malu tržišnu nišu (Roque et al. 2008), čini se da u mnogim zemljama više i nisu toliko alternativni. Sklapaju se ugovori između članova grupe i poljoprivrednika, poljoprivredniku se plaća unaprijed ili članovi grupe sudjeluju u obradi njive te na taj način umanjuju konačnu cijenu proizvoda koji kupuju te poljoprivredniku olakšavaju rad (Medić et al. 2013). Nije neuobičajeno da pojedinci zainteresi-

rani za organske proizvode pomažu poljoprivrednicima na različite načine koji izlaze iz okvira uobičajenog odnosa proizvođača i kupca. Pa tako u SAD-u grupe koje podupiru organsku poljoprivredu (CSA) mogu aktivno pomagati poljoprivrednicima da dođu u posjed zemlje pogodne za obrađivanje (Flecher 2009: 232). Postoje i slučajevi gdje su glavni akteri u pokretanju takve grupe članovi samo jedne zainteresirane obitelji (Roque et al. 2008: 20), a upravo takvi primjeri najjasnije ukazuju na mogućnosti osobne angažiranosti i uključenosti.

Takav alternativan ili kratak lanac nabave hrane pojavio se u Hrvatskoj prije otprilike pet godina pod nazivom “grupa solidarne razmjene” (GSR). Najsličniji je talijanskom modelu, stoga što je iz Italije i preuzet te se djelovanjem pojedinaca proširio u Istru i Zagreb. Inicijativa je dobila veći zamah tek nakon spajanja sa *Zelenom mrežom aktivističkih grupa* (ZMAG), čiji članovi i aktivisti i danas intenzivno rade na promociji i poboljšanju statusa takvih lanaca nabave hrane. Ideju su prihvatili zainteresirani pojedinci i ubrzo su osnovani tzv. kvartovski GSR-ovi u Zagrebu, kako bi se olakšala distribucija, ali i potaknulo udruživanje (netko odlazi po hranu za sebe i svoje susjede) i druženje, odnosno solidarnost s poljoprivrednikom i među članovima grupe. Kvartovski GSR-ovi u Zagrebu imali su različitu povijest i uspjeh. Neki su se, poput prvog osnovanog – *GSRijeda*, raspali, dok drugi funkcioniraju manje ili više uspješno.

Proces nabave putem grupa solidarne razmjene funkcionira tako da su pojedini članovi grupe zaduženi za preuzimanje narudžbi i dogovor s poljoprivrednicima oko isporuke. Isporuka se vrši na dogovoreni dan, na točno određenom mjestu i u točno određeno vrijeme. S obzirom na to da je zahtjev za organski proizvedenom hranom ključan, poljoprivrednici moraju garantirati članovima grupe da se radi o organskim proizvodima (eko-certifikat, posjet članova grupe imanju ili slično), a kupci se obvezuju kupovati od poljoprivrednika sezonske proizvode. I to sustavno, što, primjerice, u slučaju povrća znači svaki tjedan (povrće se najčešće pakira u tzv. košarice, a količina je određena prethodnim dogovorom, pa tako možemo govoriti o velikoj, maloj ili srednjoj košarici). Drugi proizvodi naručuju se prema potrebi, a u nekim slučajevima grupa

je tako organizirana da se s poljoprivrednicima može dogovoriti i o poželjnoj vrsti namirnica za usjev. Osim takvog, tipičnog načina preuzimanja hrane, postoji i mogućnost da GSR zakupi prostor u koji onda poljoprivrednici dostavljaju proizvode, a kupci dolaze kad im je to zgodno, ili da, kao npr. u Puli, GSR jednom tjedno ima svoj termin na lokalnoj tržnici u Šijani.

GSR donosi brojne dobrobiti – zdraviju prehranu, poticanje lokalne i organske poljoprivrede i stvaranje odnosa povjerenja (a kasnije i solidarnosti) između proizvođača i kupca. Povjerenje, odnosno nedostatak povjerenja u proces licenciranja i certificiranja uzrok je tome što su se u Hrvatskoj razdvojile grupe solidarne razmjene koje od proizvođača ne zahtijevaju certifikat (na području Zagreba) od onih koje surađuju isključivo s certificiranim eko-proizvođačima (Istra). I dok zagrebačke grupe i dalje nastavljaju funkcionirati prema principu povjerenja u proizvođača i razvijanja osobnih odnosa, istarske su grupe sličnije lancima nabave koji su se uobičajili i drugdje u Europi i svijetu, a u kojima se surađuje s certificiranim ekološkim proizvođačima.

Članovi grupa solidarne razmjene s kojima sam razgovarala ističu upravo solidarnost, transparentnost te pomaganje lokalnim poljoprivrednicima koji bi (ili već jesu) propali u uvjetima nelojalne konkurencije velikih proizvođača. Isto je vidljivo i iz brošura, ali i iz drugih istraživanja. Jedan dio članova grupa vidi u takvom organiziranju izvrsnu priliku za zdravu prehranu po znatno povoljnijim cijenama od onih u lancima specijaliziranim za organske i ekološke proizvode. Međutim, pojedina su istraživanja ukazala na to da takav oblik kupovine ima određena klasna obilježja. Tako su npr. istraživanja u SAD-u pokazala da najveći postotak članica CSA čine visokoobrazovane bjelkinje, iznadprosječnih primanja (Abel, Thomson i Maretzki 1999). Istraživanje ekološke kupovine u Kanadi pokazalo je kako je takav oblik potrošnje povezan s brigom o nekoj (tzv. *caring consumption*, u ovom slučaju pretežno majčinska briga o djeci), kojim se ostvaruje rodno oblikovana klasna razlika. Taj elitni oblik potrošnje povezan s majčinstvom nastoji se prikazati kao prirodan, ne-problematičan i osnažujući (Cairns, de Laat, Hohnston i Bauman 2014: 100–101), iako je istraživanje pokazalo da važnost posjedovanja informacija, vremena i novaca, odnosno kul-

turnog, socijalnog i ekonomskog kapitala uzrokuje napetosti te osjećaj razočaranja i neuspjeha u slučaju neispunjenja ideala tzv. eko-majke (ibid. 113). Mnogi su GSR “kupci” u Hrvatskoj i sami svjesni da se radi o donekle klasno obilježenoj priči, neovisno o tome što GSR hrana nije toliko skupa kao ona u specijaliziranim lancima ekološke hrane (detaljnije vidi u Orlić 2014: 83). Međutim, kako Grasseni ističe, iako se GSR kupci u Italiji s jedne strane mogu smatrati elitom (jer su zaposleni) (Grasseni 2013: 72), s druge strane radi se o ljudima koji spadaju u tzv. niži srednji sloj. Stoga je teško u slučaju GSR-a jednoznačno ustvrditi da se radi o klasno obojanoj aktivnosti. Istraživanje Ivana Sarjanovića pokazalo je, međutim, da je većina kupaca GSR-a u Hrvatskoj također visoko obrazovana (Sarjanović 2014: 16) te da im je od niže cijene i zdravih namirnica važnija usmjerenost na lokalno tržište i poboljšanje međuljudskih odnosa, tj. solidarnosti (ibid. 19). Za nabavu hrane preko GSR-a potrebno je imati informaciju, vrijeme, novac u gotovini (kojeg danas prilikom kupovine sve više zamjenjuju različite bankovne kartice) te vrijeme, volju i znanje za redovito pripremanje jela upravo od takvih proizvoda, što može predstavljati problem. Prema spomenutom hrvatskom istraživanju, upravo su nedostatak vremena te problemi organizacije i legislative prepoznati kao najveći problemi u hrvatskim GSR lancima nabave (ibid.).

Iako se želja za organskom i lokalno proizvedenom hranom može objasniti rastućim brojem zagovaratelja zdravog životnog stila, često osnivači GSR-ova smatraju takav oblik idealnim za postizanje prehranbenog suvereniteta. *Via Campensina*, vodeće svjetsko udruženje seljaka, definirala je prehranbeni suverenitet kao: pravo naroda na vlastitu hranu i poljoprivredu, kako bi se regulirala domaća poljoprivredna proizvodnja i trgovina s ciljem postizanja održivog razvoja; kako bi se odredilo do koje granice poljoprivrednici žele ovisiti o sebi samima, kako bi se smanjilo odbacivanje proizvoda na njihovim tržištima i kako bi se prioritet u upravljanju i korištenju vodenih resursa dao lokalnim zajednicama. Pritom treba imati na umu da postizanje potpune neovisnosti o uvozu nije glavni cilj zagovaratelja prehranbenog suvereniteta te da su oni sami svjesni da je apsolutni prehranbeni suverenitet ne samo nemoguć, već i nepotreban.

Prehranbeni suverenitet hranu (ali i vodu!) tretira kao osnovno ljudsko pravo te nastoji postići isti cilj – osigurati dovoljno zdrave hrane za sve. Naglasak je, međutim, na lokalnom – hrana bi se trebala i proizvoditi i konzumirati lokalno. To je dobro i za poljoprivrednika i za potrošača, a dugoročno profitira cijela zajednica. Aktivisti koji se zalažu za prehranbeni suverenitet također smatraju da ključnu ulogu u tome moraju imati mali poljoprivrednici, ali ne bilo kakvi, već oni koji hranu proizvode organski i moralno te bez štete za okoliš.

Također, brojne ekološke udruge uključene su u platformu *NYELE-NI* koja je objavila *Europsku deklaraciju o prehrani*,¹ u kojoj se hrana i voda definiraju kao univerzalna ljudska prava, a ne kao roba. Upravo činjenica da prehranbeni suverenitet polazi od pretpostavke da je pravo na zdravu hranu jedno od ljudskih prava (Schanbacher 2010: IX) razlikuje koncept *prehranbenog suvereniteta* (engl. *Food sovereignty*) od naizgled sličnog, ali prilično različitog koncepta *osiguranja* (dovoljnih količina) *hrane* (engl. *Food security*), koji propagiraju Organizacija za hranu i poljoprivredu Ujedinjenih naroda (FAO), Međunarodni monetarni fond, Svjetska banka, Svjetska trgovinska organizacija i slične organizacije. *Osiguranje* (dovoljnih količina) *hrane* (*Food security*) usmjereno je, u širem smislu, na rješavanje problema osiguravanja dovoljne količine hrane za rastuće stanovništvo, a u užem, na rješavanje problema gladi u svijetu. Sama ideja zvuči, dakako, hvalevrijedno, međutim, nastojanja nisu polučila spektakularne rezultate. Problem gladi u svijetu ostaje neriješen, a brojne humanitarne pomoći usmjerene na njegovo rješavanje mogu za posljedicu imati uništavanje lokalne proizvodnje (kao što se npr. u Somaliji 1985/86. dogodilo kada je program *Food for Peace* dostavio humanitarnu pomoć u hrani tijekom razdoblja žetve te tako smanjio cijene i demotivirao lokalne poljoprivrednike (Schanbacher 2010: 33). Upravo humanitarna pomoć ili uvoz jeftinijih (a u matičnoj državi subvencioniranih) namirnica uzrokuje propadanje domaće proizvodnje.

Tako alternativni lanac nabave hrane postaje jedan od alterglobalizacijskih pokreta, koji spada u tzv. grupaciju koja zagovara odvajanje, tj. relokalizaciju (Šimleša 2006: 20). U kontekstu brojnih varijanti alterglobalizacijskih pokreta suverenitet podrazumijeva otpor

prema multinacionalnim korporacijama i njihovom utjecaju na gospodarstvo i život, a jedan od oblika takve suverenosti je i prehrambeni suverenitet. Grupe solidarne razmjene svakodnevnim praksom, osim poticanja organske proizvodnje i zdrave prehrane, izravno potiču samodostatnost i neovisnost o uvozu hrane te time predstavljaju ključnu kariku u borbi za postizanje prehrambenog suvereniteta (Berkfield i Berkfield 2009: 250). Ideja je (naizgled) toliko jednostavna, logična i razumljiva da ju je vrlo lako, kako ističe Grasseni, shvatiti kao uspješan model za sve brojnije i raznolikije urbane poljoprivredne pokrete koji žele demarginalizirati male obiteljske farme (Grasseni 2014: 49). Uostalom, zar nije upravo s tim ciljem Organizacija za hranu i poljoprivredu (*Food and Agriculture Organization*) Ujedinjenih naroda 2014. godinu proglasila međunarodnom godinom obiteljske poljoprivrede (*IYFF-International Year of Family Farming*)? Međutim, problemi nastaju već u trenutku kad se pokuša definirati što je to točno malo obiteljsko poljoprivredno imanje ili farma i koji će to parametri određivati (veličina zemljišta, plaćena radna snaga, godišnji prihod i sl.) (Woods 2014: 32). Drugi je problem taj što vrlo često ideja poboljšanja pozicije tzv. malih poljoprivrednika zapravo podrazumijeva njihovo preusmjeravanje, tj. orijentaciju na konvencionalnu poljoprivredu, koja se oslanja na umjetna gnojiva i zanemaruje nutritivnu vrijednost hrane, te ih na taj način potiče da postanu konkurentniji na tržištu, što, pak, znači niže cijene i nemogućnost dostojnog života od svog rada. U konačnici, hrana se opet tretira kao obična roba na tržištu. Međutim, sustav GSR-a, kako je istaknula Cristina Grasseni, hranu sagledava ne kao robu, već kao totalnu društvenu činjenicu u smislu u kojem je taj pojam definirao Marcel Mauss (1966 [1925]: 76–78). Takav pristup hrani, upravo stoga što kroz hranu povezuje brojne naizgled nepovezane elemente društva, ima potencijal za transformaciju životnih stilova (ibid. 171) te za preoblikovanje lokalnih ekonomija u suvremenom razdoblju krize (ibid. 173).

Ekonomija solidarnosti u nastajanju, koja se stvara kao alternativa postojećoj ekonomiji, na ekonomsku krizu i njezine razarajuće posljedice gleda kao na priliku koju treba iskoristiti. Doticanje dna pruža priliku za nova rješenja, bilo da se radi o recikliranju starih ili o potpuno novim idejama (Kawano, Masterson i Teller-Elsberg 2009: 1). Autori knjige *Ekonomije solidarnosti* sami priznaju da je teško

točno definirati ekonomiju solidarnosti (takav je slučaj s većinom kompleksnih pojmova poput kulture, identiteta i sl.), ali su složni u tome da ona pruža nešto suprotno onome što nudi klasičan, neoliberalni pristup ekonomiji i čiji je konačni rezultat tzv. *homo economicus* (Kawano, Masterson i Teller-Elsberg 2009). *Homo economicus* rezultat je ideologija prema kojima se tržišta samoreguliraju: regulacija tržišta dovela je do kolapsa ekonomije, a upravo samoreguliranje omogućava prosperitet. *Homo economicus* predstavlja racionalnog čovjeka koji je proračunat, samoživ i traži najveću nagradu za najmanje uloženog truda, brinući se prvenstveno za sebe, a ne za širu zajednicu, okoliš i svijet. Možda je ta tvrdnja i istinita, smatraju autori, ali se svakako ne odnosi na većinu čovječanstva, koja se, prema mišljenju autora, ipak ponaša solidarno, odnosno ponaša se kao *homo solidaricus*. Ekološki proizvedena hrana, koja se proizvodi i distribuira na način na koji to predlaže pokret GSR, zauzima važno mjesto u takvoj ekonomiji (Fletcher 2009: 227). U Italiji je etnografiranje GAS-ova ukazalo na činjenicu da solidarna potrošnja putem GAS-ova ne donosi samo neposrednu korist članovima (u smislu nabave kvalitetne hrane po prihvatljivim cijenama), već na višem nivou rezultira stvaranjem partnerskih odnosa punih povjerenja, što je svakako važno u vrijeme opće nesigurnosti i društvene fragmentacije (Grasseni 2013: 170).

Ideja promjene odozdo, kakvu zagovaraju pokreti poput GSR-a (i sličnih), u kontekstu nerazvijenosti ruralnih područja Hrvatske pruža određene mogućnosti za ruralna područja s poljoprivrednim potencijalom za ekološku/organsku proizvodnju. Hrvatsko selo i promjene koje su ga zahvatile predmet su interesa brojnih znanstvenika (Cifrić 2003; Seferagić 2002). Uočeno je da je poljoprivreda prestala biti “vodeća gospodarska djelatnost stanovništva seoskih naselja u Republici Hrvatskoj” (Živić 2002: 125, prema Lukić 2012: 10). S time je povezan i značaj ljudskog potencijala, odnosno trend napuštanja sela (Svirčić 2002: 125). Također, zanimanje poljoprivrednika je stigmatizirano, prvenstveno zbog teškog rada koji ono podrazumijeva (o percepciji tzv. pravog seljaka vidi Obad 2012: 151). Ideja da ekološka poljoprivreda kao vrsta društvene inovacije može poboljšati ne samo poljoprivredu, već i gospodarski razvoj u Hrvatskoj prisutna je već neko vrijeme među hrvatskim znanstvenicima (Cifrić 2003: 346; Puđak i Bokan 2011; Pejnović,

Ciganović i Valjak 2012; Sarjanović 2014). Recentni istraživački projekti posvećeni su analizi potencijala organske poljoprivrede za Hrvatsku i širu regiju (Znaor et al. 2014). Znaor i suradnici ne pristupaju problemu idealistički, već ukazuju na stvarne prepreke koje treba uzeti u obzir. Brojni znanstvenici danas propagiraju aktivistički pristup u okviru antropologije (npr. Beck i Maida 2013) te mi se stoga čini da bi, osim znanstveno-istraživačkog pristupa pojavi, bilo izuzetno važno aktivno pomoći širenju inicijativa poput GSR-a, odnosno širenju ideja prehrambenog suvereniteta i ekonomije solidarnosti. Iako je takvu inicijativu uobičajeno dočekati s oduševljenjem, vrlo je teško prekinuti s dosadašnjim životnim navikama. Komocija koju nam nude trgovine na svakom uglu te dugo radno vrijeme dućana često su otežavajući čimbenici. GSR način nabave zahtijeva planiranje, i to ne samo planiranje toga kako stići na mjesto nabave u određeno vrijeme (autom, biciklom ili pješke), već i kako upotrijebiti namirnice koje su stigle u košarici. Pa tako hiperprodukcija određene namirnice u sezoni može predstavljati izazov za kuhare koji su značajno promijenili svoje kulinarske navike od vremena kad su se namirnice uistinu pripremale sezonski. Prehrambene navike suvremenih obitelji znatno se razlikuju od navika iz vremena kad se hrana nije nabavljala u supermarketima. Sve su to problemi s kojima se kućanstva susreću, a koji su prepoznati i u drugim zemljama (Hatano 2008; Grasseni 2013). Danas je teško smisliti inovativan način za pripremanje velikih količina pojedinih sezonskih namirnica, a i prostori za pohranu zimnice kod mnogih su gradskih obitelji ograničeni (u stanovima nema prostora za škrinju i spremanje npr. velikih količina mesa – a neke vrste mesa dostupne su samo u određeno doba godine te se stoga prodaju u velikim pakiranjima). Neka kućanstva nemaju spremište za skladištenje npr. zimnice i slično. Međutim, upravo u rješavanju i nadilaženju takvih “problema” i leži jedan dio transformativne moći GSR-a. Mijenjanjem vlastitih prehrambenih i kupovnih navika aktivno se pomaže ne samo vlastitom zdravlju, već i široj lokalnoj zajednici. Iako djeluje jednostavno i lako, upravo je stalan osobni angažman ono što cijelu aktivnost čini sve samo ne takvom.

Bilješke

— 1 <http://bit.ly/1JOWNX7>.

Literatura

Abel, Jennifer, Joan Thomson i Audrey Maretzki. 1999. “Extension’s Role With Farmers’ Markets. Working with Farmers, Consumers, and Communities”. *Journal of Extension* 37/5. <http://bit.ly/1Gsvyle> (pristup 10. 5. 2014.).

Beck, Sam i Carl Maida, ur. 2013. *Toward Engaged Anthropology*. London, New York: Berghahn Books.

Berkfield, Richard i Angela Berkfield. 2009. “From Food Security to Food Sovereignty. Why Vermonters Need Food Sovereignty”. U *Solidarity Economy 1. Building Alternatives for People and Planets*. E. Kawano, T. N. Masterson i J. Teller-Elsberg, ur. Amherst: Centers for Popular Economics, 249–257.

Cairns, Kate, Kim de Laat, José Hohnston i Shyon Bauman. 2014. “The Caring, Committed Eco-mom. Consumption Ideals and Lived Realities of Toronto Mothers”. U *Green Consumption. The Global Rise of Eco-Chic*. B. Barendregt i J. Rifke, ur. London et al.: Bloomsbury, 100–116.

Cifrić, Ivan. 2003. *Ruralni razvoj i modernizacija. Prilozi istraživanju ruralnog identiteta*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja u Zagrebu.

Fletcher, Rebecca. 2009. “Protecting Local Food and Farms through Models of Shared Equity”.

U *Solidarity Economy 1. Building Alternatives for People and Planets*. E. Kawano, T. N. Masterson i J. Teller-Elsberg, ur. Amherst: Centers for Popular Economics, 227–239.

Grasseni, Cristina. 2013. *Beyond Alternative Food Networks. Italy’s Solidarity Purchase Groups*. London et al.: Bloomsbury.

Grasseni, Cristina. 2014. “Family Farmers between Relocalisation and Co-production”. *Anthropological Notebooks* 20/3: 49–66.

Hatano, Takeshi. 2008. “The Organic Agriculture Movement (Teikei) and Factors Leading to its Decline in Japan”. *Journal of Rural and Food Economics* 54 /2: 21–34.

Kawano, Emily, Thomas Neal Masterson i Jonathan Teller-Elsberg. 2009. “Introduction”. U *Solidarity Economy 1. Building Alternatives for People and Planets*. E. Kawano, T. N. Masterson i J. Teller-Elsberg, ur. Amherst: Centers for Popular Economics, 1–7.

Lukić, Aleksandar. 2012. *Mozaik izvan grada – tipologija ruralnih i urbaniziranih naselja Hrvatske*. Samobor: Meridijani.

Mauss, Marcel. 1966 [1925]. *The Gift*. London: Cohen and West Ltd.

Medić, A., S. Pešak, I. Marić Delić, H. Traub, A. Golja, K. Koprivnjak, S. Kolar Fodor et al. 2013. *Brošura GSR-a*. Zagreb: Zelena mreža aktivističkih grupa. <http://bit.ly/1NgXn7M> (pristup 13. 5. 2013.).

Eseji su objavljeni u autoričinoj knjizi Korice od kamfora (Zagreb: Meandarmedia, 2015).

Desničino smilje / 2011. /

Svaki put kad poželim smilje a prodavačica mi nudi nizo-zemsku lončanicu na kojoj uredno stoji naziv *Helychrisum italicum*, Currykraut, Perpetuini d'Italia, sjetim se epizode iz Desničina Zimskog ljetovanja u kojoj fašističke vlasti nisu kadre korektno prevesti ime sela Smiljevci na užas lokalnih latinista. Sjetim se i gustog mirisa smilja oko Desničine obiteljske grobnice u Islamu Grčkom, na njegov rođendan u rujnu, kad to eterično bilje, umjesto zrelih ravnokotarskih plodina, moćno potiskuje zaparu ruševina, ugar i bijedu još jednog rušilačkog rata. Koliko god poznat i blizak, taj miris nije isti kao onaj istarskog, dalmatinskog ili otočkog smilja. Ne znam je li ta “dodana vrijednost” smilja nad smiljem posljedica književnog pri-sjećanja, mikroklimatskih razlika, nadmorske visine ili blizine mora, ali više ne možemo kriviti rat što na našim tržnicama i rasadnicima nema sadnica božanskog Desni-činog smilja koji od pustog krajobrisa iznova stvara hu-mani krajolik.

Obad, Orlanda. 2012. “Prednosti podređenosti, slabosti emancipacije? Kako hrvatski poljoprivredni poduzetnici doživljavaju EU”. *Studia ethnologica Croatica* 24: 147–166.

Orlić, Olga. 2014. “Grupe solidarne razmjene. Počeci ekonomije solidarnosti u Hrvatskoj”. *Etnološka tribina* 37/44: 72–88.

Pejnović, Dane, Anita Ciganović i Valentina Valjak. 2012. “Ekološka poljoprivreda Hrvatske. Problemi i mogućnosti razvoja”. *Hrvatski geografski glasnik* 74/1: 141–159.

Puđak, Jelena i Nataša Bokan. 2011. “Ekološka poljoprivreda. Indikator društvenih vrednota”. *Sociologija i prostor* 49/190 (2): 137–163.

Roque, Olivier, Erik Thévenod-Mottet, David Bourdin i Dominique Barjolle. 2008. *Innovations in Direct Marketing in Agriculture in Switzerland* 1. General review 2. Case study: *Community-supported Agriculture*. <http://bit.ly/1Leeipl> (pristup 20. 6. 2013.).

Sarjanović, Ivan. 2014. “Uloga grupa solidarne razmjene u razvoju ekološke poljoprivrede u Hrvatskoj”. *Geoadria* 19/2: 1–25.

Schanbacher, William D. 2010. *The Politics of Food. The Global Conflict between Food Security and Food Sovereignty*. Santa Barbara et al.: Praeger Security International.

Seferagić, Dušica, ur. 2002. *Selo. Izbor ili usud*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja u Zagrebu.

Svirčić, Anđelina. 2002. “Grebaštica u razdoblju tradicije. Usporedba sa Primoštenom i Šibenikom”. U *Selo. Izbor ili usud*. D. Seferagić, ur. Zagreb: Institut za društvena istraživanja u Zagrebu, 99–130.

Šimleša, Dražen. 2006. *Četvrti svjetski rat. Globalni napad na život / Drugačiji svijet je moguć: Priče iz našeg dvorišta*. Zagreb: Što čitaš.

Znaor, Darko, Seth Landau, Sonja Karoglan, Nataša Mirecki, Srdjan Mandić i Radivoj Nadlački. 2014. *Unlocking the Future. Seeds of Change. Sustainable Agriculture as a Path to Prosperity for the Western Balkans*. Heinrich Böll Stiftung.

Woods, Michael. 2014. “Family Farming in the Global Countryside”. *Anthropological Notebooks* 20/3: 31–48.

Umjetničke prakse i eseji

Foto: T. Rubčić

Parktipicacija: povrće zasadeno u vrtu ispred Doma hrvatskih likovnih umjetnika u Zagrebu, 2013.

Suzana Marjanić

Tekst je napisan početkom 2015. godine.

Izvedba vrta u lokalnoj suvremenoj umjetničkoj praksi ili o tome kako umjetnost može biti korisna

Vrt metaforično upućuje na kolektivnu predodžbu svijeta.

– Gilles Clément.¹

Da, kad bih bio knez,

što bi me bilo briga za stabla u mojoj zemlji!

– Goetheov Werther, dnevnički zapis 15. rujna 1772.

U članku otvaram kratak pregled suvremenih lokalnih umjetničkih praksi koje mogu biti objedinjene terminom *art naturopolis*, odnosno u konceptu promišljanja na koji način umjetnost zaista može biti korisna, kako to pitanje postavlja web-portal *Environment, Art & Social Change*.

Izvedba vrta,² kao što i naslov sugerira, zaustavit će se na lokalnoj suvremenoj umjetničkoj praksi, i to fragmentarno, s obzirom na to da sam *art hortifigure* ovom prigodom ilustrirala sa svega nekoliko primjera. Vrt je oduvijek dio umjetnosti kao što to pokazuje moćna knjiga Lucije Impelluso *Vrtovi u umjetnosti*, a koja je otvorena poglavljem o sakralnim i profanim vrtovima (drevni Egipat, Grčka, Rim, islamski vrtovi, samostanski i sekularni vrtovi),³ očito u duhu dihotomije koju uspostavljaju Émile Durkheim (*Elementarni oblici religijskog života. Totemistički sustav u Australiji*, 1912.) i Rudolf Otto (*Sveto*, 1917.) da bi je četrdeset godina kasnije u svojoj knjizi *Sveto i profano* (1957.) ustoličio fenomenolog religije Mircea Eliade. Što se pak tiče suodnosa istočnoga i zapadnoga koncepta vrta, primjerice Patrick Lafcadio Hearn (poznat i pod japanskim imenom Koizumi Yakumo) (1850.–1904.) navodi da ono što mi zapadnjaci zovemo buketom čini se da nije ništa drugo doli okrutno ubojstvo cvijeća – uvreda smisla za boje, brutalnost, strahota. Za razliku od zapadnjačkoga buketa, simbolizam zen ikebane nagla-

šava prolaznost, nepostojanost; rađanje i umiranje potpuno u skladu s budističkim učenjem (Lafcadio Hearn 2008, IV. cjelina).⁴

Svakako bih se ovdje referirala na dokumentarnu seriju *Naturopolis* (red. Bernard Guerrini, scenarij: Mathias Schmitt, 2013.), koja dokumentira kako od 2009. godine većina stanovništva živi u gradovima, i navedeno pokazuje na primjeru četiri megapolisa (New York, Rio de Janeiro, Tokio i Pariz) te na koji način danas ti mega-gradovi u borbi za opstanak nastoje inkorporirati prirodu u betonsku džunglu. Kao primjer navodim Tokio, megapolis s 13 milijuna stanovnika, koji danas uči kako se navedeno može učiniti na primjeru svoga pret-hodnika – ribarskoga grada Eda koji je u integraciji s prirodom živio sve do 1868. godine (Edo razdoblje, 1603.–1868.) kada je na svome vrhuncu imao dva milijuna stanovnika te su npr. njegovi stanovnici, u toj svojevrsnoj ravnoteži s prirodom (koliko je za to čovječanstvo uopće sposobno i otvoreno), za *kućne ljubimce* (namjerno koristim specifičnu odrednicu jer je očito, usprkos toj prirodnoj ravnoteži, riječ o specizmu-petišizmu) imali i slonove i orangutane.

Nadalje, za razliku od gerilskog vrtlarenja zapadne prakse, gdje se radi uglavnom o aktivističkoj praksi ozelenjivanja sivih gradskih površina, čini mi se da danas u Zagrebu, i općenito u zemlji, takva aktivistička praksa nije dominantna paradigma u širim aktivističkim dimenzijama. Ono što je zamjetno jest da niču “gerilski” vrtovi (uzimam odrednicu *gerilski* u odnosu na legislativu) na rubu egzistencijalizma kapitalističkoga Behemota, vrlo stvarnoga, ali ne baš vidljivoga s obzirom na to da je ustoličen u korporativnim vrhuškama.⁵ Sjećam se Novoga Zagreba, točnije Zapruđa sredinom sedamdesetih i toga kako su pojedinci na području Središća, današnjega Muzeja suvremene umjetnosti i novoga stambeno-poslovnoga kompleksa Bundek Centar (svojevrsne granitne kocke spuštene kao s Mirogoja s veličajnim Konzumom u prizemlju), imali vrtove-gredice, koje se danas nazivaju, određuju kao urbani odnosno gradski vrtovi, a tada smo ih doživljavali nostalgичnom praksom za seoskim domom većine tih “ruralnih nostalgičara”. No, u to doba na tom je prostoru bilo svega nekoliko prizemnica, a sve ostalo je bio močvarni, rekli bismo stručno, biotop, gotovo u suglasju sa susjednim Bundekom, te smo i praktične satove biologije znali provoditi u tom biotopu, dakako vođeni profesoricom, i razgledavali životna stani-

šta, ekosustav i tome slično. Tada sam se prvi put kao školarka petoga razreda osnovne škole počela suočavati s tim vrlo ozbiljnim terminima, a istovremeno smo u ime znanosti, u ime biologije tamanili žabe, kukce gnječili, probadali iglicama, i sve se to činilo prilično normalnim s obzirom na to da je bilo normatizirano ocjenama; već sam tada osjetila da nešto ipak, rekli bismo žargonom, “ne štima” s tim *znanstvenjačkim* odnosom prema prirodi. Istina, iz današnje perspektive, kao što pokazuje pogotovo varaždinski projekt društvenih urbanih vrtova *Gredica – udruga za promicanje održivog načina življenja*, urbani vrtovi nastaju i kao odrednica odmora kao i iz ekološke niše za povratkom prirodi.⁶ Tako je npr. u dokumentarnom filmu *Dišem, kopam, čeprkam* (redateljica: Milka Barišić, dokumentarni film o *Čudesnim vrtovima*, prikazan 6. siječnja 2015. godine na HRT-u 1) zanimljivo istaknuo jedan gospodin kako mu navedeni varaždinski *Čudesni vrtovi* omogućuju povratak prirodi s obzirom na to da nije normalno, zdravo živjeti u zgradi i na taj način biti odmaknut od Zemljina magnetizma.

Svakako bih ovdje uvodno spomenula i multimedijalnu umjetnicu Bonnie Ora Sherk, njezin projekt *Portable Parks (Prijenosni parkovi, I, II, III, 1970.–1971.)*, koji je izvodila pored autocesta San Francisca, kao jedan od prvih ekoloških radova koji je transformirao mrtve prostore u efemerne bukoličke zelene oaze mira, kreirajući na taj način privremene vrtove sa slobodnim životinjama (usp. Ora Sherk 2013, [http](http://)). Kao sličan projekt umjetnica je osmislila projekt *Farma (1974., Životinje i biljke, 2,2 hektara, San Francisco)*. Jeffrey Kastner i Brian Wallis (1998: 156) ističu da je navedeni ekološki i umjetnički rad jedan od prvih ekoloških radova koji objedinjuje zemlju i životinje. Navedeni je projekt uspostavio održivi ekosustav nad prijašnjim uništenim područjem uz autocestu i omogućio je isto tako edukacijsku platformu za podizanje svijesti o vrijednosti i ljepoti prirode. U okviru navedenoga projekta umjetnica je osmislila i rad *The Raw Egg Animal Theatre (TREAT) (Sirova jaja – Kazalište životinja/TREAT; 1976., instalacija, San Francisco)* koji je bio posebno posvećen edukaciji o životinjama. Djeca iz 75 škola u okviru školskoga dana/programa posjetila su navedeno mjesto i istovremeno su tako mogla doživjeti umjetnost i prirodu.

Hortifigura 1: umjetnik-vrtlar i art-ekološki vrt

Prvu cjelinu posvećujem dubrovačkom multimedijalnom umjetniku koji je ujedno i vrtlar. Kao hrvatski selektor 51. Venecijanskog bijenala (2005.) Slaven Tolj javnosti je prezentirao autore od kojih su neki tada široj domaćoj javnosti bili nepoznati. Jedan od njih je i Pasko Burđelez (pritom i jedini dubrovački umjetnik odabran za Bijenale te godine) koji se u splitskoj galeriji Ghetto 2005. godine, a povodom odlaska na Bijenale predstavio performansom *Kruh*.⁸ Naime, u kustoskim se krugovima kao posebna biografska zani-

Foto: T. Rubčić

Parktipacija: Urbani vrt ispred Doma hrvatskih likovnih umjetnika u Zagrebu, 2013.

mljivost umjetnika ističe činjenica da je Pasko Burđelez po zanimanju vrtlar u dubrovačkom hotelu Excelsior (preko puta Umjetničke galerije Dubrovnik), zbog čega je, kako često apostrofira, višestruko periferan. S druge strane, kao što je jednom istaknuo – a povodom intervjua koji su uslijedili nakon što je Slaven Tolj objavio imena venecijanskih odabranika – kad ljudima kaže da je vrtlar, odmah nekako neposrednije komuniciraju, nadovezujući kako je na temelju toga shvatio koliko je umjetnost kod nas institucionalizirana

i opterećena *akademštinom* i drugim hladnim formalnostima. Pored ritualne povezanosti sa zemljom, koja dolazi preko egzistencije, što se tiče rada sa zemljom, ističu se i njegovi funeralni performansi. Ovom prigodom pokušajmo scenski predočiti Burđelezov performans *Bez naziva* iz 2004. godine: na podu se nalazi hrpa gole zemlje, umjetnik kleči, zaranja u zemlju lice, i pritom ostaje u tom položaju koliko god može izdržati. Umjetnikovo i vrtlarevo klečanje pred gomilom zemlje priziva čin vjernika u molitvenoj poniznosti, no, za razliku od vjerničke upravljenosti nadnaravnim i apstraktnim visinama, umjetnikov je čin usmjeren na naizgled ono nešto najpri-

Foto: T. Rubčić

Parktipacija: povrće zasadeno u vrtu ispred Doma hrvatskih likovnih umjetnika u Zagrebu, 2013.

zemnije, koje vjernici često zaboravljaju u svojim uvijek s točno željenim objektom upravljenim molitvama. Istina, ponizna molitva klečanja pred Majkom Zemljom kao pratvari modificira se u patnju – odnosno određenjem Eveline Turković iz kataloga hrvatske izložbe na 51. Venecijanskom bijenalu:

Kako umjetniku ponestaje zraka, kako mu zemlja ulazi u oči i guši ga, počinje mu ugrožavati vitalne funkcije.

U tom času stapanje postaje nadvladavanje, agresija jednog nad drugim, a užitak se pretvara u patnju. Prizor počinje nalikovati na pokapanje. Umjetnik pri tome ostaje posve miran, ne čini ni jedan dodatni pokret, izlaže se tek neizbježnom tijeku stvari, upriličivši tako alegoriju prave životne drame.⁹

Inače, riječ je o desetom Burdelezovu performansu koji je prvotno nazvao *Pregovori*, da bi ga ipak ostavio bez naziva za Venecijanski bijenale 2005. godine. Naime, u koncept performansa, čije su interpretacije bile različite, Burdelez je krenuo isprovociran pričama o prodaji otoka i zemlje ulaskom u EU te je stoga odlučio sve uzeti doslovno, otići u EU i pregovarati (otud prvotni naziv *Pregovori*) (usp. Marjanić 2014: 1068–1070).

Svakako kao umjetnika globalnoga ekološkog vrta odredila bih Ivana Ladislava Galetu (1947.–2014.), a ovom prigodom možemo spomenuti njegov projekt, eksperimentalni film *End Art No 1* (2000., 35mm, boja, 31'), koji se sastoji od šest prizora snimljenih u umjetnikovu vrtu, uglavnom bez gledanja kroz kameru. I nadalje, kako umjetnik pojašnjava: “Svaki prizor naslovljen je jednim slovom iz rečenice *Introibo ad altare De*” (Galeta, <http>).¹⁰ Naime, umjetnikova, kako je to isticao, situacijsko-ambijentalna osjetljivost izražena je bila u mnogim njegovim radovima 1970-ih i 1980-ih, no tek od sredine 1990-ih dobiva izrazitu i prepoznatljivu ekološko-umjetničku orijentaciju: npr. u obradi vrta (projekt *ENDart* – kraja umjetnosti – koji ostvaruje na svojem seoskom imanju kamo se seli iz Zagreba), intervencije u zapuštene ambijente (*Bloomsday* na Tuškancu, 2004., 2005., krčenje zapuštena ljetnog kina i projekcija dokumentarca o tome), te u dokumentarističko-euloškim videoradovima o prirodi i radu u njoj (*Endart I, II, III, IV*, 2000.–2005.), uz što vezuje reference na Davida Thoreaua, Karela Čapeka, Masanobua Fukuokua, Billa Mollisona, Jamesa Joycea, Bélu Hamvasa, Claudea Moneta i druge autore biofilne i biocentričke orijentacije. Pored ekološke dimenzije, navedenim radovima umjetnik upozorava na sve veću proizvodnju i nagomilavanje djela suvremene umjetnosti, gdje njihovo “skladištenje” postaje akutni ekološki problem.¹¹

Ivan Ladislav Galeta, *ENDART No 1*. (2000), eksperimentalni film, 35mm, boja, 31' (preuzeto s web stranice Hrvatskog filmskog saveza).

Hortifigura 2: zen garden i čajna ceremonija

Podsjetimo na sada već davnu 2005. godinu, kada Vlasta Delimar u suradnji s Milanom Božićem, Vlatkom Vincekom, Marijanom Špoljarom i Galerijom S iz Koprivnice osniva umjetničku i neprofitnu organizaciju *Moja zemlja, Štaglinec* (danas Međunarodni susret umjetnika Antonio G. Lauer, Štaglinec). Tako je prvo ambijentalno događanje u Štaglinecu, održano 2. srpnja 2005. godine, umjetnica posvetila svome pokojnom ocu, napisavši u pozivnici da je *padre padrone* “nestao a s njim glavna snaga postojanja svih aktivnosti koje su davale smisao i korist jedne zemlje” (kao što je poznato, umjetnica je očevu istinu prihvatila tek nakon 25 godina, i to nakon njegove smrti, za razliku do Antonija G. Lauera koji nikada nije mogao prihvatiti očevu istinu), i pritom je uputila poziv umjetnicima kao i udrugama koje su posvećene ekologiji, geomantiji, energetskim sustavima te raznim oblicima duhovnosti da se pridruže vlastitim idejama vezanima uz koncept “zemlja”.¹²

Vlasta Delimar u performansu iz ciklusa *Zen garden* (*Moja zemlja – Štaglinec*, 2006.) iznjedrila je iz stražnjega ulaza očeve užarske radionice/kuće odjevena poput prelijepe podravske *zrele žene* spremne za seosku zabavu (u bijeloj košulji, žutoj podugoj suknji i bijelim potpeticama), i uz zvučnu pozadinu miksture šibanja vjetra i umjetničina glasa opomene, brizi i performativne naznačene snage upozorbe, a koje se sastojalo samo u izgovaranju imena “Marička”. Zatim sa smirenim smiješkom na licu Vlasta je ugazila u

blato zen vrta kao “kondenziran prostor pejzaža” (Devidé 1992: 233), koje je bilo pravokutno omeđeno uredno posloženim rasječnim granama. Doista je bilo dirljivo gledati njezino tijelo koje se u jednom trenutku i razodjenulo u tom pustopašnom valjanju u blatu, *raspojasanoj* prirodi. U kontekstu onog brižnog, ali istovremeno i prijetećega glasa “Marička” Vlastino blato može se iščitati u dijadnom etičkom simbolizmu: kao pozitivno načelo zemlje koju je oživjela voda (pozitivno blato stvaranja, *massa confusa* i povratak počelu), ali i kao blato, *kal*, talog vode koju je *etički* okaljala zemlja (Marička koja je okaljana u *blatu nagosti*). I kao što je, među ostalim, napisala u najavi svoje skorašnje izložbe *Marička* koja nosi ime njezine tete, očeve sestre:

Bila je posebna žena, gotovo svestrana. Znala je šivati, krojiti, pekla je odlične kolače, sama je farbala zidove i prekrasno je pjevala. No, bila je jako nesretna sa svojim mužem a najviše s primitivnom okolinom. (...) Tako je jedna talentirana žena u okruženju ruralne scene, koja ne pruža baš ništa, umrla nesretna i “sama” (...).

Navedeni ambijentalni performans održan u dvorištu i vrtu nekadašnje užarske radionice Vlastina oca možemo odrediti atributom manipulacije prostorom u umjetnosti performansa, kako, možda pomalo deterministički, određuje prostor u umjetnosti performansa kanadska teoretičarka izvedbenih studija Josette Féral.¹³

Na riječkoj akcionističkoj i performerskoj sceni multimedijalni umjetnik Krešo Kovačićek vrlo često ističe strukturnu povezanost umjetnosti performansa i zen ceremonije čaja, u kojoj dominantnu ulogu ima i zen-vrt, odnosno njegovim riječima:

Smatram, a što je u teoriji performansa – ne znam iz kojih razloga – zaboravljeno, da je moguće izvorište performansa ceremonija čaja. Istina, riječ je o zadanoj formi, ali tu su gosti cijenili izvedbu, kontekst i koncept jer svaka je ceremonija čaja morala biti drukčija, ali budući da ljudi shvaćaju strukture na različite načine, nitko i ne može izvesti nešto što

Foto: S. Marjanić

Vlasta Delimar, *Zen garden, Moja zemlja – Štaglinec, 2006.*

Foto: G. Oreb

Glorija Oreb, *Rosarium*, 2007.

bi sličilo nekoj drugoj izvedbi. Uvijek se radilo o jednom širem kontekstu: o socijalnom – tu su, naravno, gosti u pitanju, kulturnom – gdje se misli na suptilno izražavanje jedne sofisticirane kulturne prakse koja je opće dobro i pristupačna svima, ekološkom – koji uključuje vrt, malu kolibu, jednu prostirku, ognjište i žar, metalne ili keramičke posude, brigu o tome da ima rose u vrtu, da se svjetlo postavi strateški, da voda teče na jednom mjestu... Istina, performans se ipak usredotočio na samo tijelo, ali opet mislim da bi se ceremonija čaja mogla teoretski razmotriti. Sigurno je da performans ima puno dužu tradiciju nego što se zapravo misli. U Japanu je viša klasa svoje estetske i materijalne zahtjeve spustila na nivo niže klase. Njihova je vlastela prihvatila ideju da je ribarska kućica model načina života koji se približava jednom idealu. Svi su imali svoje male kolibice; ako su i imali dvorac, imali su kolibicu negdje na selu i tu su lijepo mirovali i uzgajali svoj vrt. Japanska mi je tradicija i logika bliska mentalno; njihova suptilnost i brutalnost, vitalitet, neke su od kvaliteta koje mi predstavljaju uzor. (Krešo Kovačiček, prema Marjanić 2014: 1390)

U duhovno iskustvo vrta ubrajam i rad *Rosarium* (2007.) splitske multimedijalne umjetnice Glorije Oreb, odnosno njezinim riječima:

Rosarium je ružin vrt, tajno meditacijsko mjesto, prostor mističkog vjenčanja. Ruža je nadljubav koja sve otapa u ljepoti i potpunom predanju. Ruža je i središte osobe, nadsrce i predstavlja trajno preoblikovanje bića. Ponirući u visine nebeskog plavetnila zalazim u prostore iskričave realnosti unutrašnjih svjetova. Plamtećim ružama multipliciram jedinstvo u sferičnoj formi vječnosti. (Oreb 2007, http)

Odnosno kao što je zabilježio Dalibor Prančević o toj slikarskoj, fotografskoj ruži koja proizlazi iz umjetničina vrta:

Odabrana ruža zabilježena je fotoaparatom te kao takva poslužila kao predložak sljedećih preobražaja, onih slikarskih. Ponavljanjem istog motiva dvanaest puta umjetnica ružu preobraženih svojstava vraća u "vrt" kao mjesto meditativne koncentracije. Meditacija i jest temeljena na disciplini kojom se postižu drugi i drugačiji oblici svijesti. Promatrač se svakako nalazi na polju religijske meditacije. U podlozi "vrta" intuire se nemjerljiva "dimenzija" neba koja upućuje na nadstvarnost. (Prančević, prema ibid.)

Hortifigura 3: Botanički vrt i zagrebačka “Situacionistička internacionala”

Treću sliku pod nazivom *Stenjevačka republika* svoga projekta Cefas Damir Bartol Indoš i Tanja Vrvilo (zajedno s ostalim akterima) izveli su u Botaničkom vrtu 22. lipnja 2011. u 18 sati, i to u formi čitanja dnevnika Zore Ruklič, sastanka rodoljuba, revolucionara što potvrđuju zaslužnjeni građani Stenjevačke republike. Naime manipulacija prostorom odlučena je upravo dnevničkim zapisom Zore Ruklič:

Jučer je bila nedjelja. Milica i ja smo pošle u Botanički vrt. Bilo je svježije i vedro prijepodne. Nije bilo mnogo ljudi. Svi više vole u to vrijeme šetati Tuškancem. Tu je na klupi sjedio Jaro i neki nepoznati mladić. Jaro se digao i srdačno nas pozdravio. Nepoznati se dizao lagano, svaku kretnju sam uočila i zagledala se u njegovo lice. Jaro reče: “Ovo je...”, a ja nastavim, “... Ulderiko Donadini”. “Zar me poznajete?” – “Ne poznajem, nego prepoznajem.” Pošli smo zajedno u šetnju...¹⁴

Naime, u prvotnoj namjeri u izvedbi projekta Cefas za UrbanFestival Tanja Vrvilo i Damir Bartol Indoš namjeravali su uključiti Dotrščinu

zbog Augusta Cesarca koji je tamo pogubljen, Pongracove vrtove zbog blizine atentata i mjesta bijega, dvorište bivšeg zatvora na uglu Zvonimirove i Račkoga, košarkaško igralište na Tuškancu zbog blizine Streljane, mjesta primopredaje oružja iz atentata. (Vrvilo, u Indoš i Vrvilo 2011: 32-33)

U email-razgovoru Tanja Vrvilo i Damir Bartol Indoš pojašnjavaju razloge odabira Botaničkoga vrta kao toposa izvedbe navedene treće slike:

Botanički vrt bio je mjesto konspirativnih mladenačkih, pubertetskih susreta mladih aktivista – srednjoškolaca okupljenih oko literarno-revolucionarnoga kružoka Stenjevačka republika, kao aluzija na tadašnju

psihijatrijsku bolnicu u blizini. Kružok se paralelno odvijao na jednom imanju jedne od sudionica te grupe mladih pobunjenih đaka koji su činili i mladići i djevojke. Bili su to Zora Ruklič, Milica Semelić, August Cesarec, Đuka Cvijić, Anda Hrubci, sestre Cvijić, Luka Jukić – stariji student prava iz Sarajeva, Hrvoje Šarinić, Dragan Bubljić. U tom kružoku međusobno su si dodjeljivali titule doktora, primariusa, ministra. Botanički vrt kao bitno mjesto susreta spominje Zora Ruklič u svom dnevniku kada opisuje svoj susret s mladim književnikom Ulderikom Donadinijem, koji je sabotirao sudjelovanje u ratu, i potom počinio samoubojstvo u Vrapču 1922. godine. Krleža je također u svojim dnevničkim zapisima spominjao Botanički vrt kao mjesto za čitanje i razmišljanje. Jednako tako i američki atentator Stjepan Dojčić spominje Botanički vrt gdje je odveo u razgledavanje Rožu Kranjčec, i to dan uoči atentata u Katedrali 1913. godine. Nama je u toj trećoj slici Botanički vrt poslužio kao vrt na Stenjevačkom imanju. Inače sam pokušao pronaći na staroj karti Zagreba to imanje u Stenjevcu. Kopiranu kartu koristili smo u promo-materijalu za predstavu Cefas. Na karti na mjestu bolnice piše ludnica. Imanje nažalost nismo uspjeli locirati, ali nam je želja organizirati izlet vlakom u Stenjevac, i to ako ikada uspijemo locirati to mjesto.

Ukratko, predstava Cefas iz 2010. godine D. B. Indoša i Tanje Vrvilo posvećena je zagrebačkim predsituacionistima. Naime, predstava se zadržava na valašima, omladincima koji su bili okupljeni oko omladinskoga lista *Val*, čija četiri broja izlaze 1911. godine. Ti su valaši – kako je pisao Vladimir Čerina – bili šetači; kako su bili siromašni, nisu mogli boraviti u kavanama, a djevojčice su ionako bile premlade; šetali su i razgovarali Tuškancem, Maksimirom, Botaničkim, Savskim mostom... Odnosno, kao što je navela Tanja Vrvilo: “Njihovu smo psihogeografiju proglasili najavom situacionizma jer dovode u pitanje homogenizirani krajolik grada.” Predstava pritom polazi od podataka iz knjige Josipa Horvata *Pobuna omladine* u kojoj je taj istaknuti novinar i političar obradio četiri atentata od

Kuća ekstremnog muzičkog kazališta, Tanja Vrvilo i Damir Bartol Indoš, Cefas, UrbanFestival, Botanički vrt, 2012. (preuzeto s <http://bit.ly/1NHZEsd>)

1911. do 1914. godine, a od kojih su samo dva počinjena, uspješno izvedena u kontekstu Austinove teorije govornih činova, odnosno uspješnosti ili neuspješnosti performativa. U daljnjoj razradi predstave Tanja Vrvilo spojila je atentat u životnoj izvedbi Luke Jukića, prvoga hrvatskoga atentatora, inicijatora Stenjevačke republike, kao i aktivnosti revolucionarno-anarhističke skupine *Cefas* koju je 1900. godine, u svojoj četrnaestoj godini organizirao Janko Polić Kamov, kao đak Sušačke gimnazije u Rijeci.¹⁵

Hortifigura 4: vrt kao *aktivistička* platforma

Multimedijalna umjetnica Tonka Maleković izdvojila se svojim “vrt-nim” radovima, od participativnoga projekta *Krugova u vrtu* iz 2013. godine pa sve do rada *8 fragmenata urbane divljine* (2015.) koji je nastao u okviru Zidnih novina Bacača sjenki, a koji je oblikovala zajedno s urbanom antropologinjom Valentinom Gulin Zrnić. Naime, Tonka Maleković oblikovala je projekt *Krugovi u vrtu* kao projekt određenoga trajanja koji nije više aktivan, a cijeli je taj participativan rad iniciran rušenjem divljih urbanih vrtova u Travnom (ispred Mamutice, Zagreb) zbog navodne izgradnje javnoga parka što još do danas nije učinjeno, odnosno umjetničkim riječima:

Travnja 2012. došla sam u Travno, u uobičajen fotosession na kojem sam željela bilježiti prizore u divljim vrtovima podno Mamutice. Slika koju sam zatekla – vrtni tuneli od forzicija i vočke u punom cvatu, zelenile gredice pune mladih povrtnica, sve

u oblacima prašine. Bager je rušio mala stabla i kršio ostatke vrtnih ograda, dijelovi samljevenih predmeta bili su vidljivi na tlu, ljudi su mahom čupali što se dalo počupati, a neki su napravili male buvljak-šandove i dijelili stvari prolaznicima. Svi su bili tužni zbog onoga što se događa, ali nitko se nije bunio, znajući da su vrtovi zasađeni na prisvojenom gradskom zemljištu. Saznala sam da je Grad samo 10-ak dana ranije polijepio obavijesti o rušenju vrtova radi realizacije javnog parka koji se, usput rečeno, ni danas, nakon skoro tri godine, još ne nazire. Bilo mi je žao ljudi i biljaka, osjećala sam da je sve to nekako nepravedno i izvedeno na krivi način.

Tako je *Prvi krug na livadi ispred Mamutice (prostor bivših vrtova)* navedenoga participativnoga i performativnoga projekta umjetnica oblikovala kao “privremeni aktivni socijalni spomenik u koji su pozvani stanovnici Travnog da se prisjete divljih vrtova i podijele sjećanja, ali i protagonisti nekih drugih inicijativa građana u samom naselju i Gradu Zagrebu”. Mislim da se navedeni projekt može odrediti sintagmom “izvedba participacije koja izvodi prirodu” (Healy 2004: 97). Pročitajmo dva svjedočenja u okviru navedenoga prvog susreta:

Gospođa Lucija, stanovnica Mamutice i bivša vrtlarica, opisuje kako je naselje izgledalo 1976., kada su se prvi stanovnici doseljavali u Travno i kako su odlučili napraviti vrtove. Opisuje izgled vrtova i kako su se mijenjali kroz period od 35 godina. Govori o vrtovima i kao o izolaciji od prometa, te o radu u vrtu kao izvoru užitka i rekreaciji, koja doprinosi kvaliteti života u gradu.

Antonija Komazlić iz udruge ParkTicipacija govori o tome kako je ta inicijativa bila potaknuta upravo rušenjem vrtova kod Mamutice. Udruga je počela zagovarati važnost pokretanja mreže društvenih vrtova u Gradu Zagrebu u komunikaciji s Gradom, ističući važnost predviđanja vrtova u urbanom planiranju te

ekološku, društvenu i ekonomsku korisnost urbanih vrtova. To je ubrzo rezultiralo pokretanjem prvih Gradskih vrtova (jedna je površina s tom namjenom vidljiva u pozadini na fotografiji Drugog kruga). Sudionica međutim tumači i razliku između predloženog koncepta društvenih vrtova i koncepta Gradskih vrtova koji su krenuli u realizaciju, a iz kojeg je izbrisan aspekt društvenosti. Govori i o inicijativi građana u zapadnom dijelu grada – Prečkom, koji su nedavno pokrenuli uspješan model društvenog vrta.¹⁶

Projekt je izložbeno predstavljen u Goethe-Institutu u Zagrebu (2013.) u okviru projekta *Jestivi grad*¹⁷ zajedno s permakulturalnom instalacijom *Vertikalni vrtovi* Ivana Gregova, u kojoj su posađene povrtno kulture organizirane prema načelu samoodrživosti. Naime, umjetnik je dizajnirao vertikalnu permakulturnu vrtu instalaciju ispred Goethe-Instituta.

Svakako bih u navedeni model vrta, dakle *artivistički* vrt (usp. Milohnić 2013), odnosno umjetnički vrt s pozicijom građanske inicijative, ubrojila rad *Urbani vrt "1m2"* Nine Sindičić i *Zone 00* (Spajalica, 2014; mini-urbani vrt postavljen je ispred riječkog Malog salona sve dok nije uništen u maturantskom pohodu). Povodom navedenoga rada Sabina Salamon izjavila je kako nije riječ o *land artu* jer *land art*-a je uvijek likovnost, dok *Urbani vrt* nije nastao u kontekstu umjetnosti, već kao građanska inicijativa. To je važno razlikovati. Pritom Ksenija Orelj, kao još jedna kustosica Spajalice, ističe kako se može reći "da je u određenim intervencijama prisutan *zeleni val*, tj. obnovljeno zanimanje za ekološke teme, za povezivanje s prirodom i širenje zelenih površina, ove godine u višednevnim intervencijama, *Platformi za transdisciplinarnu praksu i Park(i)gralištu*" (usp. Orelj i Salamon 2104: 34).

Možda bi se suodnos umjetnosti i aktivizma mogao odrediti Milohničevim terminom *artivizam* koji je oblikovao prema *artivism* terminu Marion Hamm (usp. Milohnić 2013). Naime, *Zona 00* je započela s razvojem ideje urbanih vrtova u Rijeci 2013. godine.

Prvi zajednički urbani vrt u Rijeci, u suradnji s Gradom Rijeka, udruga uspostavlja kao tzv. kvartovski vrt, i to na području između MO Škurinjska draga i MO Brašćine – Pulac. Na Spajalicu Udruga donosi jestivi komadić ideje s porukom da je moguće i na najmanjoj površini u urbaniziranoj sredini uzgojiti vlastitu hranu, pobrinuti se za vlastito zdravlje, a pritom osjetiti magiju života!¹⁸

Foto: K. Barišić

Nina Sindičić i *Zona 00*, *Urbani vrt "1m2"*, Spajalica, Rijeka, 2014.

Inače, kako saznajem od Nine Sindičić, ideju formiranja zajedničkog urbanog vrta u Rijeci počeli su osmišljavati 2012., a iz inicijative je proizašla udruga *Zona 00* koja upravlja oformljenim vrtom. Naime, *Udruga za promicanje urbane agrikulture i održivog razvoja Zona 00 Rijeka* radi i na komunalnim vrtovima, u okviru prijave za korištenje gredice unutar zajedničkog urbanog vrta *Zeleni vrt*.¹⁹

U tom kontekstu navela bih i projekt *Urbani povrtnjak* (UrbanFestival, 2011) gdje inspirirani željom da u urbanom okolišu sami proizvede hranu, a istovremeno ciljajući na afirmaciju javnoga prostora kao mjesta kreativne produkcije, a ne isključivo konzumacije, u sklopu UrbanFestivala 11 na terasi kluba Studentskoga centra (Zagreb)

Urbani povrtnjak, UrbanFestival, Studentski centar, Zagreb, 2011. (preuzeto s <http://bit.ly/10BAZ7U>)

grupa aktivista i umjetnika zasadila je povrtnjak kako bi ispitali mogućnosti šire primjene takve prakse.²⁰ Kao što sam saznala od kustosice UrbanFestivala Ane Kutleše, u projektu je sudjelovalo dosta aktera koji su temi pristupali iz različitih aspekata, neki više aktivistički, neki znanstveno kao agronomi i pejzažni arhitekti, neki kao članovi drugih kolektiva, neki iz individualnih pozicija, i upravo je kustoskom timu UrbanFestivala takav privremeni kolektiv, koji se neprestano širi i skuplja, bio poticajan. Osim toga, baš se u to doba i kod nas počelo više govoriti o urbanim vrtovima, ali uglavnom u kontekstu privatnih zajednica stanara. Za razliku od navedene priče, UrbanFestivalu bilo je važno da vrt bude unutar javne infrastrukture, tj. Studentskog centra. I nadalje, riječima Ane Kutleše:

Silvija Stipanov iz Kulture promjene je bila aktivni dio kolektiva i velik dio rasprava se odnosio upravo na to da se konsenzusom donesu odluke vezane za kontrolu prostora, za odnos s korisnicima i radnicima SC-a, a ideja nam je bila i da se poveže menza s vrtom. Naravno to bi bio višegodišnji pregovarački projekt u koji bi netko trebao bespovratno uložiti golemu energiju. Nakon

jedne sezone i bez festivalskoga okvira, vrt se raspao iz razloga što nitko od nas nije zapravo živio u blizini i teško nam je bilo organizirati se za brigu o bilju. Uostalom od samoga početka naša je ideja bila da vrt na neki način zaživi s SC-om, ali za tako nešto trebalo bi daleko mnogo više rada (i pitanje je koliko to ima smisla u kontekstu u kojem se SC raspada i životari pod stalnom prijetnjom totalne komercijalizacije). No, jedan boks je ostao u SC-u u Galeriji 1m2 kod istočnog izlaza (ne znam je li još tamo), a malo nakon toga neka je druga ekipa, mislim grupa umjetnica, zasadila jedan koncentrični vrt. Drugi boksovi su uglavnom razdijeljeni; bilo je tu i nekih unutarnjih konflikata oko toga kako i kome ih dalje dati. Na kraju ih je većina završila u dvorištu Zelene akcije u Frankopanskoj. Sve u svemu mogu reći da je projekt otvorio dosta pitanja, a velik interes publike koja je dolazila na radionice i na razne načine koristila vrt, te medija, polučio je da se o toj temi više govori, nadamo se iz neke malo političnije perspektive. Na programu UF11 na jesen ugostili smo i KUD Obrat koji je u Ljubljani pokrenuo kvartovski vrt, pa se i tu razvila diskusija o korištenju i metodama kolektivnog odlučivanja. (iz e-maila Ane Kutleše)²¹

Hortifigura 5: laboratorijski vrt kao nevidljivi entitet, odustvo razlike

Rad *Vrt (site-specific instalacija, kombinirana tehnika, 2013/2014.)* Silvija Vujičića, u kojemu umjetnik koristi biološke materijale, nastao je prema narudžbi, i to posebno osmišljen za prostor caféa u prizemlju Muzeja suvremene umjetnosti u Zagrebu u povodu četvrte godišnjice MSU-a u novoj zgradi. Odnosno, kako su umjetnik i kustosica Nada Beroš pojasnili:

Izjednačujući prostor konzumacije pića i hrane s izložbenom dvoranom, Vrt Silvija Vujičića je work-in-progress, koji će svoj izgled mijenjati kroz sljedećih godinu dana, sve do prosinca 2014.

Pritom je *Vrt* nastao korištenjem brojnih laboratorijskih procesa:

od ekstrakcije pigmenta iz bilja roto evaporacijom do kristalizacije i kromatografije biljaka. Središnji zid u prostoru kašća postat će dokumentacijski poligon procesa rada, a posjetitelji će moći promatrati promjene ne samo na biološkom materijalu već i na zidu koji se iz dokumentacije postupno transformira u umjetnički rad. (Vujičić 2013/2014, http)

Zaključno o nezaključenim hortifigurama

Ovim sam člankom nastojala otvoriti kratak pregled suvremenih lokalnih umjetničkih praksi koje mogu biti objedinjene terminom *art naturopolis*, odnosno u konceptu promišljanja na koji način umjetnost zaista može biti korisna, kako to pitanje postavlja web-portal *Environment, Art & Social Change*, odnosno kako je o ne/korisnosti umjetnosti (“problem” gomilanja umjetničkih djela i njihova skladištenja, ukratko – umjetnost, umjetnički radovi kao ekološki problem) za života govorio medijski umjetnik Ivan Ladislav Galeta (Galeta 2011, http).

Dakako brojne su aplikacije vrta u suvremenoj umjetničkoj praksi, kao uostalom i u ranijim razdobljima, stilskim formacijama. Naime, kao i svaki fenomen realnosti tako i vrt, hortikultura nalazi svete-matsku prisutnost u medijskoj umjetnosti. Kao primjer tematiziranja *političkoga vrta* navodim performans Ivana Meseka *History Will Teach Us Nothing* (Varaždin, Pula, 2014.), čiju strukturu, narativni obrazac možemo opisati sljedećim hodogramom: umjetnik, odjeven u uniformu, sadi cvijeće uz glazbu u kojoj se fragmentarno miješaju *Internacionala* i *Ustaj, bane*. Zbunjen habitus vojnika/umjetnika, koji više ne razumije kojoj se ideologiji, simboličkom polju valja prikloniti/pokloniti, nakon što posadi cvijet, odmah ga pogazi i kreće saditi novi (Vincek 2014, http). Moguća nadstruktura kao u Voltaireovu *Candideu*: zaista je ponajbolje saditi, obrađivati vlastiti vrt i ne miješati se s političkim kreaturama kojima je mjesto na stranicama ponerologije, odnosno diktature psihopatološke volje za moći.

Nadalje, pored tematizacije *političkih vrtova* (u širem smislu *socijalnoga vrta*) tu su i vrtovi koji nastaju u okvirima umjetničkih *osobnih mitologija*. Tako možemo spomenuti estetsku fasciniranost manirističkim vrtovima koju kod nas gaji Željko Kipke, odnosno kao što je demonstrirao u svojoj knjizi eseja *Iluminatori novoga ciklusa* (1989.) vlastitu opčinjenost posebice Svetom šumom u Bomarzu za koju je Gustav René Hocke zabilježio da u njoj pronalazimo magične krajolike manirističke grafike koliko u vizije Maxa Ernsta (Hocke 1991: 110).

Svakako se u segmentu povratka prirodi, ili kako je navedeno imenovano u dokumentarnoj seriji *Naturopolis* (2013.), ovdje uvodno spomenutoj – *reruralizaciji urbanoga*, uočava i prožimanje hortikulture i dizajna,²² pa tako ovom prigodom enumeriram nekoliko primjera. Arhitektonski dvojac *Tim bolje*, koji je konstruirao “viseći vrt” od žljebova kako bi začinsko bilje moglo biti nadohvat ruke prilikom kuhanja. Pritom su primijenili japansku vrtlarsku tehniku, *kokedama* (“kugla mahovine”, poznat/a kao i *bonsai za siromašne*). Naime, kako pojašnjavaju, ideja je nastala u drvenom Japanu, gdje bi se bonsai stablo “pokazivalo s vidljivim korijenjem koje je zadržavalo zemlju – s vremenom bi kugla obrasla mahovinom” (“Viseći vrtovi”, http).

Nadalje, tu je i dvojac *Lisnati odred* – Marina Andrijašević i Maja Subotić, dizajnerice i urbane poljoprivrednice, koje su dizajnirale drvene boksove s nazivima “It takes two to šalša”, “Freshness underground” te “Some eat it hot”, kojima nude rješenja za urbanu poljoprivredu u vlastitom domu.²³

Navodim i riječku akademsku kiparicu i uličnu umjetnicu Pekmez-med koja je osmislila bajkovite terarije (dakle, ne za praktičnu uporabu) gdje su staklenke poslužile kao pozornica za zelenu predstavu. Sâma umjetnica ističe kako su terariji zaboravljene zelene kuće instalacije, danas rezervirane samo za domove biologa i ljubitelje egzotičnih i ponekad opasnih životinja (prema Vukorepa 2014: 16). Zaključno možemo reći kako se umjetnost vrta i suvremena umjetnička praksa jednako tako dodiruju u pojmu *žive slike* i *žive skulpture*. Pritom uočljivo je da se u hortikulturi termin živa skulptura koristi za umjetnost oblikovanja skulpture od/iz zelenila, a *Wikiped-*

*dija*²⁴ navedeni termin rabi samo u navedenom značenju bez ijedne reference na polje umjetnosti. Paradoksalno je da se termin *živa skulptura* koristi u navedenom značenju s obzirom na to da je riječ većinom o artificijelnim biljnim postavima, npr. ne koristi se stablo samo po sebi, već drvo kao građevni materijal (obično potporanj) za izradu tih skulptura koje su izrađene od živoga cvijeća.

No, to je fasada, *persona* (u prvotnom značenju *maska* te latinske riječi) današnjega globalnoga konzumerizma – nešto *zeleno* a pri tom još i *estetsko* s obzirom na to da je esteticizam (u smislu uniformiranosti, ali dakako bez egalitarizma) osvojio sve sfere života.

Foto: Pekmezmed

Pekmezmed, terariji (preuzeto s <http://bit.ly/1G5pbJR>)

Naličje pokazuje, kako je to deklarativno zapisala Claire Nettle, da će komunalno vrtlarstvo sve više biti prihvaćeno kao politička izvedba brojnih radikalnih društvenih pokreta, te da će se sve više koristiti kao strategija u globalnim mirovnim i antikapitalističkim pokretima, i upravo se preko navedenoga koncepta sadnje počelo zamjećivati kako se globalni protest premješta od masovnih protesta, kao što je bila Bitka za Seattle ili Globalni karneval protiv kapitala 1999. godine, prema alternativama kapitalističkom poretku i državi, razvijajući održive kulturne prakse (Nettle 2014: 9).²⁵ Tako Jennifer Atkinson zamjećuje kako danas anarhistička literatura kao

i literatura globalnog protesta protiv kapitalizma jednako tako uključuje i poglavlje o gerilskom vrtlarstvu (Atkinson 2007: 237, 248).

Odnosno, kao što navodi Nicolas Bourriaud u svojoj *Relacijskoj estetici* (1998.), umjetnost (od) devedesetih je umjetnost koja prihvaća postojeći društveni poredak umjesto da ga promijeni. Umjetnost tako više ne želi, kao šezdesetih godina u razdoblju neoavangarde, postavljati utopije, već želi izgrađivati konkretni prostor. Danas utopija živi u subjektivnoj svakodnevicu; važnije je uspostaviti potencijalne odnose sa svojim aktualnim susjedima, nego rađati hvalospjev sutrašnjici.²⁶ Odnosno, kako je to Slavoj Žižek složio:

Foto: A. Čoh

Participacija: povrće zasađeno u vrtu ispred Doma hrvatskih likovnih umjetnika u Zagrebu, 2013.

“(…) jednostavnije je misliti o kraju svijeta nego o kraju kapitalizma”. I očitno smo u tome pronašli i arhetipski povratak edenskoj slici svijeta²⁷ u mikro-vrtnom raj u koji je, dakako, i nužno nametnut opasnim rubnim slikama megapolisa, kao što je to pokazala dokumentarna serija *Naturopolis*. Ukratko, povratka NEMA... Jer kao što, među ostalim, upozorava građanska inicijativa *Grow food, not lawns* – prije stotinu godina sva je naša hrana bila organska.²⁸

— 1 Ekolog Gilles Clément stvorio je prvi *vrt u kretanju* “gdje će se bilje, samo podražavano umijećem vrtlara, spontano razvijati u svom biološkom ciklusu od zemlje na ugaru, preko divljih trava, cvijeća i grmlja, do svog prirodnog stadija šumskog drveća” (Visković 2001: 571).

Ovaj rad posvećujem Nikoli Viskoviću kao našem prvom kulturnom botaničaru i kulturnom zoologu, s iskrenim divljenjem i istraživačkom zatravljenošću. U kontekstu ovdje naslovljene teme navodim jedan aforizam Nikole Viskovića, a kojima obiluje, strastveno pršti njegova knjiga *Stablo i čovjek: prilog kulturnoj botanici* (2001), kojom je ustoličio kulturnu botaniku u našu *svesredno* antropocentričnu humanistiku: “Grad koji obiluje drvoredima na svim ulicama i trgovima već ima jednu važnu osobinu grada-vrta” (Visković 2001: 572).

— 2 Što se tiče suodnosa prirode i izvedbe urednici zbornika *Nature Performed: Environment, Culture and Performance* (riječ je, kako urednici ističu, o prvom zborniku radova koji se usredotočio na izvedbu i prirodu) navode da je ideja prirode kao izvedbe uvedena kroz teoriju evolucije Charlesa Darwina, koji je istaknuo da je priroda koju vidimo (priroda kao *materijalnost*) proces izvedbe (priroda kao *proces*) (usp. Szerszynski, Heim i Waterton 2004: 3). Jednako tako Gabriella Giannachi i Nigel Stewart navode da je priroda uvijek *izvedena* i može biti jedino određena *izvedbom*. “Bilo da vidimo prirodu jedino kao u ili kroz kulturu, osjećati je kao ‘realnu’ ili slušati je između ljudskoga i nešto što je drugo od ljudskoga, priroda traži da bude fizički okružena kako bi bila spoznata.

Ontologija prirode stoga počiva u izvedbi prirode – u sposobnosti prirode da se pojavi kao akcija kao i u našoj sposobnosti da djelujemo unutar nje (...) ograničenja naše sposobnosti da izvedemo prirodu jednako tako označava granice našega života” (Giannachi i Stewart 2005: 20).

— 3 Nakon tog prvog poglavlja knjige Lucije Impelluso *Vrtovi u umjetnosti* slijede poglavlja: *Vrtovi papa i vladara*, *Kraljevski vrtovi*, *Oslobođeni vrt*, *Vrtovi postaju javni*, *Elementi vrtova*, *Život u vrtu*, *Simbolički vrtovi* i posljednje poglavlje pod nazivom *Književni vrtovi*.

— 4 Osim toga i upotreba vode u japanskim vrtovima ilustrira razliku između Zapada i Dalekog istoka: i dok je na Zapadu vrt ukrašen *vodoskokom*, u Japanu (mislim na prošlost s obzirom na stanje stvari koje nam je predočeno u dokumentarnom filmu *Naturopolis*) urešen je *vodopadom* (Devidé 1992: 235). Ili kao što pak Goetheov Werther osjeća razliku između francuskoga i engleskoga vrta (usp. dnevnički zapis 4. svibnja 1771.), gdje prirodan vrt određuje kao vrt srca koje želi uživati.

— 5 Kao primjer aktivističke prakse navodim aktiviste udruge *Parktipacija* koji su pokrenuli akciju koja skreće pozornost na gradske prostore koji bi se mogli bolje iskoristiti. “Mali zeleni vrtovi pojavili su se na raznim lokacijama po Zagrebu, uključujući i prostranu livadu ispred popularne Džamije i Meštovićeve paviljona te terasu na tržnici Dolac” (Čoh 2014, http). Inače, Andreja Čoh vodi blog *Urbana vrtlarka* i osmislila je ekovrt na krovu zgrade u Šenoinoj ulici u Zagrebu.

— 6 Varaždinska praksa širi se i na neke druge urbotopose. Grad Osijek 4. travnja 2014. objavio je “javni poziv za podnošenje zahtjeva za davanje na korištenje vrtnih parcela na lokaciji urbanog vrta Jug II (Rastanci) građanima Grada u svrhu proizvodnje hrane (povrće i jagodičasto voće), začinskog i ljekovitog bilja i cvijeća za vlastite potrebe”. Nadalje, Akcijom uređenja Gradskog vrta u Borovju (Zagreb) nastavljaju se zelene akcije iz 2014. godine u sklopu nacionalnog projekta Urbani vrtovi. Tako je, kako je istaknuto, “zahvaljujući Gradu Zagrebu, 24sata i Radiju Kaj, kao i velikom zanimanju građana, Grad Zagreb bogatiji (...) za još jednu zelenu oazu” (“Nove vrtno parcele na Borovju”, 2014, http).

— 7 Vrt ispred Doma hrvatskih likovnih umjetnika na Trgu žrtava fašizma koji je 2013. godine osmislila Parktipacija nastao je u sklopu projekta i programa HDLU-a *Art -Energy* namijenjenoga osvješćivanju važnosti očuvanja okoliša, iskoristivosti otpadnoga materijala i odgovornosti prema Zemlji (otvorenje 29. lipnja 2013.). Za vrt su organizatori tražili dozvolu od Grada te produženje vremenskoga roka, što je u konačnici odobreno.

— 8 Riječ je o minimalističkom umjetničkom činu u kojemu autor pojede žlicu brašna i popije malo vode u čemu je moguće iščitati specifičan Burdelezov rad višeslojnoga, a naizgled “siromašnoga” rada karakterističnoga po nezahtjevnosti u tehničkim pomagalima i materijalima. Scenografija: stol, stolica, stolna svjetiljka, žlica, čaša vode i hrpica brašna.

— 9 Iz teksta Eveline Turković “Licem u zemlju”, katalog hrvatske izložbe na 51. Venecijanskom bijenalu (<http://bit.ly/1Q1LZdC>).

— 10 U kontekstu principa održivosti u suvremenoj umjetnosti Maja i Reuben Fowkes navode dva naša umjetnika: Ivana Ladislava Galetu i Kristinu Leko (projekt *Sir i vrhnje*).

— 11 Usp. umjetnikov životopis dostupan na <http://bit.ly/1WIFSig>.

— 12 Tako nas svake godine umjetnica iznenadi nekim art-arhitektonskim detaljem na svome imanju. Godine 2014. (na desetu obljetnicu) dolaskom na Vlastinu “zemlju” isticala se maniristička zrcalna instalacija na kući-bivšoj užarskoj radionici. Naime u toj instalaciji nazvanoj *Ljubav u Štaglincu* (kao i cijelo umjetničko događanje 2014.) umjetnica je komadima i krhotinama ogledala mozaično obložila frontalni dio kuće/užarske radionice. I kao što ističe povodom te zidno-zrcalne instalacije: “Ta velika *Zrcalna površina* zamišljena je da bude pokazatelj svih preobrazbi koje su se dogodile kao simbol mnogih znanja i mudrosti umjetnika koji su dolazili iz svojih dalekih destinacija. Svaki umjetnik ostavio je iza sebe neizbrisiv trag na tlu imanja u Štaglincu.” U tome smislu sva navedena događanja u Štaglincu mogu se promatrati kao radovi određeni *manipulacijom prostorom* (usp. Féral 1996: 211, 214), dakle, dvorištem, kao i svojevrsnim vrtom, povrtnjakom.

— 13 Ispisujući osobine performansa, koje označava trijadom – manipulacija tijelom, manipulacija prostorom te odnosom između umjetnika i gledatelja, između gledatelja i umjetničkoga djela te između umjetničkoga djela i umjetnika – Josette Féral upućuje kako je teško odrediti vezu između kazališta i performansa te da se izgleda oni međusobno

isključuju, zaključujući kako je odsustvo narativnosti (kontinuirane narativnosti) jedno od prevladavajućih svojstava performansa (Féral 1996: 211, 214).

— 14 Naime, projekt *Cefas*, kako to ističu autori, proizlazi iz rada s arhivskim materijalima povezanim s posljednjom knjigom povjesničara i publicista Josipa Horvata *Pobuna omladine 1911-1914.*, a pritom su se zaustavili na neuspješnom atentatu na bana Cuvaja u vrijeme Austro-Ugarske Monarhije, u kojem je, potaknuta uspjehom đačkih štrajkova, sudjelovala skupina ondašnje napredne omladine, srednjoškolaca i mladih književnika. “Slijedeći misao Louisa Augustea Blanquia o dvojništvu ljudi i vječnom vraćanju događaja, iz njegovog posljednjeg zatvorskog teksta *Vječnost kroz zvijezde*”, autori su tako umrežili neke okovane sudbine u zvučnoj karti *Cefasa*. Detaljnije usp. <http://bit.ly/1L2oa1T>.

— 15 Osim toga, tih gimnazijskih dana “veliki psovač” Kamov s prijateljima Josipom Baričevićem i Mijom Radoševićem osniva revolucionarno-anarhističku organizaciju *Cefas*, koja je djelovala i literarno i politički, kako bi, metaforički rečeno, vizionarski zamišljeno, dinamičnom dignuli u zrak čitavu Hrvatsku, sve njezine građanske i političke utvore. Odnosno, ta tajna prevratnička organizacija imala je u svom programu rušenje Austro-Ugarske uz pomoć američkih Hrvata te stvaranje slobodne Hrvatske (Urem i Zagorac 2010: 69).

— 16 Navedene izjave dostavila mi je sama umjetnica povodom razgovora za *Zarez*, a o čemu je detaljnije pisala Valentina Gulin Zrnić u članku *Nepripitomljenost* koji prati projekt u cijelosti.

— 17 Projekt *Jestivi grad* nastavlja se na temu klimatskih promjena kojom se Goethe-Institut bavi od 2010. godine. Više o navedenom projektu usp. <http://bit.ly/1VzuRCQ>.

— 18 Usp. <http://bit.ly/1j0AsAf>.

— 19 Kao što Udruga navodi, “*Zajednički urbani vrt* prvi je takav projekt u Gradu Rijeci, a njime se nastoji omogućiti organizirano korištenje gradskog poljoprivrednog zemljišta od strane većeg broja građana radi organskog uzgoja hrane kroz zajedničke i pojedinačne gredice.” Usp. <http://bit.ly/1Q1MSTv>.

— 20 Više o navedenom projektu na <http://bit.ly/1j9xoTb>.

— 21 Više o KUD-u Obrat na <http://bit.ly/1OTm5LC>.

— 22 Navedeno primjećuje John Beardsley; naime, zaključuje da baš kao što kipari prekoračuju na područje hortikulture (arhitekture krajolika), jednako tako i dizajn sve više koristi kiparski vokabular (2006: 191).

— 23 Usp. <http://bit.ly/1OTmbTC>.

— 24 Usp. “Atlanta Botanical Garden”, http, *Wikipedija* (pristup 14. 12. 2014.).

— 25 Što se tiče domaće prakse ističem Reciklirano imanje Vukomerić (usp. Šimleša 2011.).

— 26 U tome smislu zanimljiva je ekološka umjetnica Nicole Dextras koja radi s prirodnim materijalima na svojim efemernim instalacijama koje prirodno nestaju same po sebi (umjetnica pridodaje – prema tokovima prirode), a ovom prigodom istaknula bih njezine haljine kao pokrene vrtove – odnosno kako ih je sama umjetnica maštovito nazvala *Weedrobes: The Mobile Garden Dress* (Dextras, http).

— 27 Da ironija o našoj civilizaciji bude potpuna, David Tracey navodi Adama i Evu kao prve moguće aktere gerilskoga vrtlarjenja sa svojim edenskim Stablom spoznaje dobra i zla, stablom jabuke u sredini edenskoga vrta (Tracey 2007: 20).

— 28 Usp. <http://on.fb.me/1Lw0rg6>.

Literatura

Atkinson, Jennifer. 2007. “Seeds of Change. The New Place of Gardens in Contemporary Utopia”. *Utopian Studies* 18/2: 237–260.

“Atlanta Botanical Garden”. <http://bit.ly/1OTmtd8> (pristup 1. 12. 2014.).

“Art & Social Change”. <http://bit.ly/1j9xGJV> (pristup 15. 10. 2013.).

Bartol Indoš, Damir i Tanja Vrvilo. 2011. “O bespovratnim situacijama”. (Razgovarala Suzana Marjanić). *Zarez* 303, 17. veljače 2011., 32–33.

Beardsley, John. 2006. *Earthworks and Beyond. Contemporary Art in the Landscape*. 4. izd. New York, London: Abbeville Press.

Blažević, Vladimira. “Vrtovi na zagrebačkim krovovima” <http://bit.ly/1RrcxG5> (pristup 1. 12. 2014.).

Čoh, Andreja. 2014. “Gerilsko vrtlarjenje u Zagrebu”. <http://bit.ly/1j0B2hu> (pristup 4. 1. 2015.).

Devidé, Vladimir. 1992. *Zen. Ideje, umjetnost, tekstovi*. Zagreb: Znanje.

Dextras, Nicole. “Weedrobes: The Mobile Garden Dress”. Dostupno na: <http://bit.ly/1Lei0iy> (pristup 28. 1. 2015.).

“Environment, Art & Social Change...”. <http://bit.ly/1RrcFFC> (pristup 4. 1. 2015.).

Féral, Josette. 1996. “Performance i teatralnost. Demistificirani subjekt”. *Zor* 1: 207–216.

Fowkes, Maja i Reuben Fowkes. *The Principles of Sustainability in Contemporary Art*. <http://bit.ly/1Z4rtPz> (pristup 12. 12. 2014.).

Giannachi, Gabriella i Nigel Stewart, ur. 2005. "Introduction. Ecology, Nature and the Arts Spectacle, Work, Environment, Void". U *Performing Nature. Explorations in Ecology and the Arts*. Bern: Peter Lang, 19–64.

Galet, Ivan Ladislav. *ENDART No 1* (2000). <http://bit.ly/1j0BpZn> (pristup 1. 12. 2014.).

Galet, Ivan Ladislav. 2011. "Umjetnik vođen Joyceom". (Razgovarao Ivan Jurilj). <http://bit.ly/1Pfgkav> (pristup 1. 12. 2014.).

"Grad objavio javni natječaj za projekt 'Osječki urbani vrtovi'". <http://bit.ly/1MbqZxs> (pristup 1. 12. 2014.).

Healy, Stephen. 2004. "Public Participation as the Performance of Nature". U *Nature Performed. Environment, Culture and Performance*. Bronislaw Szerszynski, Wallace Heim i Claire Waterton, ur. Oxford: Wiley-Blackwell, 94–108.

Hocke, Gustav René. 1991. *Svijet kao labirint. Manira i manija u evropskoj umjetnosti od 1520. do 1650. u suvremenosti*. Zagreb: Biblioteka August Cesarec.

Impelluso, Lucia. 2007. *Gardens in Art. A Guide to Imagery*. J. Paul Getty Museum.

"Izložba Krugovi u vrtu Tonke Maleković". <http://bit.ly/1KWvjmy> (pristup 22. 12. 2014.).

Johnson, P. 2012. "The Eden Project – Gardens, Utopia and Heterotopia". *Heterotopian Studies* <http://bit.ly/1OTn91X> (pristup 1. 12. 2014.).

Kastner, Jeffrey i Brian Wallis. 1998. *Land and Environmental Art*. London: Phaidon.

Lafcadio Hearn, Patrick. 2008. "In Ghostly Japan". <http://bit.ly/1M7ES4g> (pristup 1. 12. 2014.).

Marjanić, Suzana. 2014. *Kronotop hrvatskog performansa – od Travelera do danas*. Zagreb: Udruga Bijeli val, Institut za etnologiju i folkloristiku, Školska knjiga.

Milohnić, Aldo. 2013. *Teorije savremenog teatra i performansa*. Beograd: Orion art.

Nettle, Claire. 2014. *Community Gardening as Social Action. Transforming Environmental Politics and Policy*. Surrey, Burlington: Ashgate.

"Nove vrtne parcele na Borovju". 2014. <http://bit.ly/1Z4rPFR> (pristup 1. 12. 2014.).

Ora Sherk, Bonnie. *Portable Parks*. <http://bit.ly/1VBz0ku> (pristup 1. 12. 2014.).

Ora Sherk, Bonnie. 2013. *Cultivating the Human & Ecological Garden. A Conversation with Bonnie Ora Sherk*. <http://bit.ly/1L2pp0Y> (pristup 1. 12. 2014.).

Oreb, Gloria. 2007. "Rosarium". <http://bit.ly/1hm1OQn> (pristup 3. 12. 2014.).

Orelj, Ksenija i Sabina Salamon. 2014. "Osvajanje urbanog prostora, riječka scena". (Razgovarala Suzana Marjanić). *Zarez* 385, 5. lipnja 2014., 34–35. Szerszynski, Bronislaw, Wallace Heim i Claire Waterton. 2004. "Introduction". U *Nature Performed. Environment, Culture and Performance*. Bronislaw Szerszynski, Wallace Heim i Claire Waterton, ur. Oxford: Wiley-Blackwell, 1–14.

Šimleša, Dražen. 2011. "Ovaj je sustav neodrživ - treba ga srušiti". (Razgovarala Željka Mandić). <http://bit.ly/1PfgP4c> (pristup 1. 2012.).

Tracey, David. 2007. *Guerrilla Gardening. A Manual*. Canada: New Society Publishers.

Urem, Mladen i Milan Zagorac. 2010. *Janko Polić Kamov & njegovo i naše doba. Priručnik za čitanje Kamova 100 godina poslije*. Rijeka: Izdavački centar Rijeka.

Vincek, Boris. 2014. "Dani performansa u Varaždinu gostovali u Puli". <http://bit.ly/1GszHWb> (pristup 16. 1. 2015.).

"Viseći vrtovi". <http://www.timbolje.com/> (pristup 4. 12. 2014.).

Visković, Nikola. 2001. *Stablo i čovjek. Prilog kulturnoj botanici*. Zagreb: Antibarbarus.

Vujičić, Silvio. 2013/2014. "Vrt". <http://bit.ly/1KWw0w7> (pristup 1. 12. 2014.).

Vukorepa, Antonela. 2014. "Bajkoviti terariji za baš svačiji dom". *Večernji list, Dom & vrt*, 24. prosinca 2014., 16.

Eseji su objavljeni u autoričinoj knjizi Korice od kamfora (Zagreb: Meandarmedia, 2015).

Stidak, maternjak i vimenjak / 2010. /

Seksualni život biljaka ne iscrpljuje tek spolno i nespolno razmnožavanje ni vegetativne devijacije muških i ženskih primjeraka pojedinih biljnih vrsta. Ljudska žudnja i strepnja od nadilaženja binarnih ograničenja u korist višespolnih, bespolnih, transrodnih i queer bića često se uprizoruje biljnim i životinjskim svijetom. Veselu filozofiju poigravanja s rodnim granicama, koja se svaki put iznova odvija u oku i dlanu promatrača, a posebice travara ili bilinara, utjelovljuju ili pak ukorjenjuju, stidak i maternjak. Riječ je o dvjema inačicama narodnih naziva za dvije vrlo raširene vrste – divlju mrkvu i melisu – kojima je anonimni imenovatelj opisao “mušku stidnicu” i “mušku majku”. Tako su se sitni paperjasti cvjetovi divlje mrkve, ponegdje nazivane stidna trava ili sramučica, uvrnuli u strogog samopromatrača, to jest (muški) subjekt stida koji raste u zemlju, sklanja pogled i crveni se najsitnijim dijelovima cvjetnih glavica. A melisa ili pčelinja ljubica, od nevine poslastice za pčele, narasla je do falusoidne majke svih majki, maternjak i kokotnjak koji/koja žudi da bude progutan(a), oplodjen(a) vlastitim sokovima i raspršen(a) u matičnu mliječ, inkubator novog života.

Divlja mrkva i matičnjak daleko su od erotske izazovnosti egzotičnih cvjetova Georgie O'Keefe ili Roberta Mapplethorpea, kao što je i pučka erotika daleko od striptiz kulture. No ipak, i pučki i umjetnički zamišljaji u stalnoj su potrazi za samodostatnim, hermafroditским bićem-biljkom. Jedna od njih je srodnica orhideja, biljka opojna mirisa što noću zavodi leptire: lijepa gospica i lisičja muda dva su pogleda na jednu queer biljku

(mirisni vimenjak), diplomatski ishod sukoba dvije seksualne politike i dva moralno-floralna univerzuma. Možda je riječ o tome kako smo oduvijek uspijevali doskočiti binarnom apsolutizmu jezika i njegovoj prisili dvospolnog orodnjavanja. Možda su vimenjak, stidak i maternjak vrijedni primjerci jezične, spolne i spoznajne transgresije kojom svako biće imenuje za sebe novu zonu postojanja.

Foto: S. Kovečević

Krugovi u vrtu 2. krug, performans-radionica Ukorjenjivanje

Tonka Maleković

Krugovi u vrtu

Valentina Gulin Zrnić

Nepripitomljenost

Društveno-umjetnički projekt *Krugovi u vrtu* sastoji se od fotografija, audio i video zapisa umjetničkih akcija koje su se održale na mjestu bivših divljih vrtova podno Mamutice u zagrebačkoj četvrti Travno i popratnog teksta kulturne antropologinje Valentine Gulin Zrnić *Nepripitomljenost*.

Tri subote u svibnju 2013. godine, na prostoru vrtova koji su uklonjeni u proljeće 2012. radi buduće realizacije parka u zagrebačkom kvartu Travno, održale su se aktivnosti (privremeni socijalni spomenik) kroz razgovore, radionicu plesa i uživanja, piknik i foto safari. U prvom, razgovornom krugu pojedinci su podijelili sjećanja vezana uz vrtove, ali i priče o različitim inicijativama građana, usmjerenim na poboljšanje životne okoline i svakodnevice. U drugom krugu, plesni performans/radionica pod nazivom *Ukorjenjivanje*, pod vodstvom plesačice Zrinke Šimičić, pokušao je uvesti sudionike u nov oblik iskustva kroz koje postaju svjesniji sebe i vlastitog tijela u interakciji s okolinom i drugim pojedincima. Treći krug odvio se kao neformalni piknik na livadi, uz fotografiranje biljaka i tragova na tlu.

Završna izložba održana je u lipnju 2013. u Goethe-Institutu Kroatien, kao galerijska prezentacija prethodnih aktivnosti, svojevrsne arheologije vrta, zabilježenih sjećanja na vrtove, ali i poticaja za novu inicijativu i interakciju.

Krugovi u vrtu bili su izloženi na sljedećim izložbama:
2013. *samostalna izložba u sklopu projekta Jestivi grad, Goethe-Institut Kroatien, Zagreb*
2013. *48. zagrebački salon, Zagreb*
2014. *Nagrada T-HT@MSU, Zagreb*
2014. *grupna izložba Dissolving Frontiers, Galerija Augusta, HIAP, Helsinki*

Krugovi u vrtu, 1. krug, razgovor

Vrtovi, Travno 2012.

Foto: T. Maleković

Foto: P. Vidović

Krugovi u vrtu, 1.krug, razgovor

DVIJE SU SERIJE FOTOGRAFIJA KOJE UPOTPUNJUJU PRIVREMENI DRUŠTVENI SPOMENIK KRUGOVI U VRTU:

Arheologija vrta – rurbane instalacije:

fotografska cjelina koja je prethodila samom spomeniku, radi se o bilježenju prizora iz ilegalnih urbanih vrtova, estetike i prakse utjelovljene u spontanom prisvajanju neiskorištenih gradskih parcela odnosno dosjetljivom i maštovitom recikliranju predmeta u kojem oni ostvaruju dugačke i neočekivane biografije.

Arheologija vrta – flora:

spontana je participativna serija fotografija biljaka zatečenih na mjestu odvijanja Krugova odnosno na mjestu bivših vrtova; fotografije prikazu ju biljke iznikle iz ostataka sjemena na mjestu bivših vrtova, pomiješane s divljim travama. Autori/ce participativnog foto-safarija: Ana Horvat, Stanislav Bravar, Tonka Maleković i Valentina Gulin Zrnić

Foto: S. Kovačević

Krugovi u vrtu, 2. krug, performans/radinica Ukorjenjivanje

– MISE-EN-SCÈNE VRTNOG PROJEKTA –

S aluzijom na “krugove u žitu” Tonka Maleković prizvat će začudnost i u svoj društveno-umjetnički projekt imenujući ga “krugovi u vrtu”. Vrt je, slično kao i žito, mjesto u kojemu će se naći otisak, a krug je forma komunikacije. Najrazličitiji uzorci krugova utkanih u žito te njihova estetika i energija potka su za promišljanje krugova i ispletenih uzoraka društvenosti utkanih u život jednoga urbanog naselja, za promišljanje stvaranja energije ili “osjećaja mjesta” te za uočavanje začudne estetike prostora. Riječ je o novozagrebačkom naselju Travno i o “divljim vrtovima”, kako ljudi najčešće nazivaju povrtnjake i cvjetnjake koji su niknuli i desetljećima bivali na javnim, ali od gradskih vlasti neuređenim i drugačije nekorištenim, površinama grada. Paradoksalno, to su redom površine koje su u naseljima i u cjelini Novog Zagreba trebale biti najreprezentativnije – javni parkovi, sportsko-rekreativni kompleksi – no, manjak novca rezultirao je time da se te površine nisu uredile i izgradile paralelno s izgradnjom stambenih dijelova naselja, te su, zapuštene od strane gradskih vlasti, prepuštene nekom boljem vremenu. Za razliku od zamišljene reprezentativnosti pitomog parkovnog zelenila taj rezidualni prostor postat će reprezentativan za “divlje vrtove”: divlji su stoga što nisu legalni i nastaju “uzurpiranjem” zemljišta koje je bilo u društvenom vlasništvu. Jedna kulturnoantropološka asocijacija (na prijevod knjige Claudea Lévi-Straussa, “Divlja misao”) podsjetila me da bi umjesto pojma “divljega” možda više odgovarao pojam “nepripitomljenoga” – jer vrtovi se svojom ruralnom karakteristikom opiru strogom viđenju urbanosti, pogotovo socijalističkog vremena; jer društvenost koju su vrtovi izazivali nije pripitomljena raznim oblicima organizirane društvenosti koju je nudilo socijalističko, ali i postsocijalističko vrijeme; jer se doživljaj vrtova ne može pripitomiti pukom opisnom konstatacijom riječima. Upravo taj njihov društveni potencijal (kako ga opisuje autorica u konceptu projekta - “samoorganiziranje, samoinicijativa, socijalni kontakti, rekreacija”) i njihov estetski potencijal (“posebno je iskustvo bilo sa ulice ući u zelene oaze vrtnih heterotopija”) čine jednu od okosnica autoričina interesa za taj rurbani fenomen.

“Tu nije bilo drveća, tu i tamo, jedna lijepa livada, nije nitko kosio, i mi smo stanovnici odlučili da si napravimo vrtove, očistili smo, s obzirom da je zemlja bila 5-6 godina od kad su napravili ovu zgradu, zemlja je bila odmorena, nije se ništa radilo na njoj par godina i tak smo mi prve godine zasadili povrtnjake – krumpir, paradajz i sve ostalo.” (Lucija; istaknula VGZ)

Naracija gospođe Lucije koja se odnosi na sredinu 1970-ih godina, a koju je autorica projekta zabilježila na audio snimci prilikom realizacije jednog od planiranih krugova/druženja, spaja nespojivo: misliti o gradu kroz dimenziju “odmorenog zemljišta”, kategorije poljoprivrednog zemljišta koje je spremno za novu sjetvu. Doista, i taj je sloj povijesti upisan u prostor naselja Travno, jer novozagrebački prostori bili su poljoprivredne površine prije izgradnje gradskih naselja, no o tome nema spomena u identitetu toga dijela grada jer je urbano, pogotovo u varijanti urbanizma druge polovice dvadesetog stoljeća (obilježene modernističkim i socijalističkim bojama) potpuno anuliralo tu razinu ruralnog. Jedna nova dimenzija poljoprivrednoga i ruralnoga stvara se divljim vrtovima: rekreacija, terapija, užitak ili pak sve to povezano s privređivanjem hrane za vlastite potrebe, ponekad i s pozivom vlastitog ruralnog podrijetla isplelo se u konglomerat jedne nove prakse i jedne drukčije estetike. Vrtovi ograđeni grmovima, žutikama, živicama čija visina i gustoća svjedoče o trajnosti ograde, ponegdje isprepleteni u ulaznu pergolu ispod koje su vratašca s lokotom; ograde od dopremljenih predmeta – vrata, sušila, okviri od kreveta – predmeti koji izazivaju neka naša ustaljena viđenja njihovih funkcija i njihova smještaja, i u toj disjunkciji događa se i začudnost. Upravo je taj ograđbeni bricolage, pragmatična rješenja s onime što je dostupno, uvelike zaokupio pažnju Tonke Maleković: podastirući nam fragmente tih vizura, snimljene scene, i na ovoj izložbi pobuđuju asocijacije i imaginaciju, možda zamišljanjem biografija stvari koje su se u vrtu našle u neobičnim ulogama ili potičući neka osobna sjećanja. Neki stanovnici zgrade Mamutice reći će da odozgo, zimi, ta “estetika otpada” izgleda jako ružno – taj sezonski zimski pogled, međutim, ubrzo bi se oslikao bojama zelenila, cvijeća i sezonskog povrća te bi suživot zgrade i divljih vrtova učinio ugodnijim, mekšim, blažim.

U rano proljeće 2012. godine divlji vrtovi su pregaženi bagerima: gradska vlast odlučila je da će pripitomiti divljinu i urediti tu konkretnu javnu površinu u javni park, dio ionako planirane parkovne potkove Novog Zagreba. Kao i sa svakom zemljom, završio je jedan ciklus i krenut će novi, a u međuvremenu zemlja se odmara. Jer eto godinu dana nema ni divljih vrtova niti uređenog parka.

Negdašnji su pogledi odozgo, s vrha Mamutice, bili razigrani i razveseljeni kolažom zemlje – male parcele, vrtovi, boje; danas, kako otkrivaju fotografije projekta, pogled obasiže ravnu zelenu površinu, u kojoj rijetka stabla bivaju poput zapiknutih iglica u akupunkturne točke prostora, trenutno i opet zapuštenoga, kao i prije niza desetljeća. Ploha. No iza toga prvoga plana, na istoj fotografiji perspektivom okrenutoj prema zapadu nazire se još jedna ploha: izorana, smeđa, u očekivanju. Prostor je to u koji će se umjestiti realizacija jednog sličnog, ali opet različitog koncepta vrtova. Građanskim aktivizmom iniciran je projekt “društvenih vrtova”, jer povrtlaranjem se danas ne bave više samo “seljaci u gradu”, nego to postaje novim, osviještenim, ekološkim, urbanim, društvenim trendom. Ideju je od građanskih aktivista preuzela aktualna gradska vlast i izgledno je da će je realizirati, no izljuštani su svi slojevi društvenosti koja bi se, nešto poput ranih divljih vrtova, temeljila na samoorganiziranju, samoodlučivanju te socijalnoj i generacijskoj spremnosti. Sav taj građanski i ljudski potencijal umetnut je u kontrolirajuće i regulirajuće mehanizme vlasti.

Pogled odozgo s Mamutice nudi panoramski plan, nudi prednji i stražnji plan; što ostaje u krupnom planu? Odgovor na to u projektu se pokazao i neobičnim i neočekivanim i začudnim. Spuštanje kamere prema tlu razotkriva nešto novo - tu nema dramatične napetosti kao u povećanjima kadrova Antonionijevog filmskog klasi-ka (Blowup) kojima se razotkriva ubojstvo (ili možda, ipak, ubojstvo jedne gradske prakse, one divljih vrtova?). Povećavanjem fokusiranosti na tlo razotkriva se ustrajnost zemlje i njezinih slojeva: iako je već godinu dana na prisilnom ugaru, iz zemlje izbija salata, ponegdje već prerasla u stabljiku, raste blitva, češnjak, podivljale ruže, neveni i druge ukrasne biljke ispreplele su se s travom na zelenoj plohi predviđenoj za park. Teren je to koji će istraživačima daleke budućnosti zadavati muke jer će nuditi neobičnu urbanu

arheologiju jestivih biljaka usred grada, u nekom zamišljenom projektu “što su jeli naši stari” u podnožju Mamutice, zgrade koja udomljuje 1363 domaćinstava i za koju se tvrdi, a i stanari često s ponosom kažu, da je najveća u ovom dijelu Europe.

– SPOMENIK –

U scenografiji grada Mamutica ima karakter spomenika: modernistička arhitektura ukidala je ulične nizove u kojima se zgrade utapaju jedan u drugu i gradila je samostojeće, vizualno dominantne objekte u prostoru, na velikim slobodnim površinama. No i takva ogromna zgrada postat će dijelom oblikovanja “osjećaja mjesta”, dio ukupne “multisenzornosti iskustva, percepcije, poznavanja i prakse” (prema antropologinji Sarah Pink) koja čini srž bivanja u određenom mjestu, u konkretnom naselju, u Travnom. I upravo u propitivanje tog bivanja umješta se i projekt Tonke Maleković – kao privremeni spomenik, “bilježenjem sjećanja na bivše vrtove”, ali i kao aktivni spomenik, “koji pokušava propitati i na jednom mjestu okupiti priče i informacije koje stvaraju motivacijsko polje za neku inicijativu i za daljnje osviješteno promišljanje na koji način i kroz koje strukture, prakse, oblike društvenog organiziranja možemo graditi tu našu svakodnevicu i okolinu u kojoj živimo” (iz razgovora s autoricom). Autoričin prvi krug okupio je ljude koji su svojim naracijama svjedočili upravo o toj inventivnosti svakodnevice i društvenosti: uređivanje vrtova, dogovori oko uvođenja pumpi za vodu, uređenje bočališta, organiziranje proslave tridesetogodišnjice života u jednome stambenom stubištu, dogovorena sadnja drveća u naselju, sadnja eko-vrta i voćnjaka koji su zakriljeni školskom zgradom, projekt razvrstavanja otpada, prikupljanje “prve kvartovske bibliografije” (“od krimića do stručnih knjiga”) čiji su autori stanovnici Travnog - to su samo neki primjeri te snage koja leži u začudnoj inventivnosti i entuzijazmu što u konačnici i pokreće svijet. Drugi krug u svojem fokusu ima tijelo i osvještavanje otjelovljenog iskustva u množini naše percepcije, najčešće dominantno vizualne. No, i čuti grad (ritam prometa, razni zvuci ptica, zaglušnost prolaskom helikoptera, šaputanje majke s djetetom, vrisak, udaljeni glasovi, tišina), omirisati grad (trava, benzin, cvijet, miris drugog čovjeka), dodirnuti grad (dodir ljudi, povjetarca, trave) – sva ta iskustva su bivanje. Radionica “uživljavanja, plesa i pokreta” u sklopu drugoga kruga snažno je osvijestila promišljanje odnosa individualnoga (pojedinaac u gradu) i zajednice (grad kao kolektiv): individualna kretnja (pojedinačni

plesni pokret) u trenutku kada se spaja s kretnjom onoga do nas postaje nova kretnja, pa kada se tome pridruže drugi pojedinci počinje se iznutra, ničim vođeno, koreografirati novi ritam, kretnja cjeline, neka nova snažna energija. U tome što se događa “iznutra” je i metafora grada i njegova snažnog bila.

Ti su krugovi spomenici, a takvima ih ponajviše čini nešto što u stvari nije očekivano (i odatle tim zanimljivije kao nepredviđeno), ali je sasvim logično: nema spomenika bez gledatelja. Lođe na Mamutici u čas su postale brojne kazališne lože, na parteru – na ulici – brojni šetači, bočari, djeca – svi su pratili što se to događa na livadi koja je privremeno postala scenom. A svako scensko djelo, a ovdje je i riječ o umjetničkom projektu, počiva na suodnosu stvarnoga i imaginacije. Upravo se na nestalnoj liniji toga dvoga, često iskazanoj kroz ambivalentnost govorenja o istome prostoru kao “bivšim vrtovima” i “budućem parku”, smješta imaginacija jer ona podrazumijeva ne samo zamišljanje budućnosti, nego se “može odnositi i na imaginiranje prošlosti”, primjerice neke osobe, prostora ili naselja, ili čak imaginiranje “sadašnjosti koje se stapa s neposrednom prošlošću” (prema S. Pink). U tim kompleksnim odnosima imaginacije i stvarnosti grada odvija se naša svakodnevica: da bismo funkcionirali, svakodnevica mora oblikovati izvjesnu kompaktnost, kao grumen zemlje. No izlasci iz te svakodnevice, kao što su oni vođeni projektom Tonke Maleković, čine da tu svakodnevicu rahlimo, očudujemo i na novi način promišljamo i senzibiliziramo.

Jedno kulturnoantropološko viđenje oslikava kulturu metaforom koraljnog grebena u kojem svaki dio (pojedinačni koralj) raste posebno, a cjelina (koraljni greben) nije tek puki zbroj dijelova nego novi oblik. Slično tomu, i autoričino viđenje grada nije tek puki zbroj ljudi, događaja, kretanja, naracija, nego na svjesnoj i nesvjesnoj razini međudjelujući organizam, mijenjajuća cjelina koja oduševljava novom estetikom i etikom gradskog, životnog i ljudskog.

Vanja Radovanović

Postovi i fotografije o zagrebačkim vrtovima objavljeni su na blogu [Nepoznati Zagreb](#) (2013.–14.) te na blogu [Pogledaj.to](#) (2015.). Tekst je dopunjen i serijom fotografija "Vrata" (Vukomerec, sijecanj 2012.). Autor svih fotografija kroz prilog je Vanja Radovanović.

Nepoznati vrtovi *Nepoznatog Zagreba*: blogerska vrtna šetnja

Iako sam po struci i svakodnevnom poslu inženjer elektrotehnike, oduvijek me zanimao svijet oko mene: ljudi, priroda, gradovi... i to najčešće njihova manje vidljiva i manje poznata strana. Moja prirodna radoznalost i želja za otkrivanjem vukle su me detaljima koji često promiču oku i nisu vidljivi na prvi pogled, rijetko posjećanim mjestima i ulicama, pričama koje nisu u fokusu svakodnevice. Druga moja ljubav, želja za prezentacijom viđenog, za širenjem prikupljenih priča ljudima sličnih interesa, potakla me je na pisanje bloga *Nepoznati Zagreb*, koji već šestu godinu gotovo svakodnevno priča priču o licu grada koje obično izmiče pogledima.

A vrtovi? Odrastao sam na rubu grada, u kućici s velikim dvorištem i vrtom, koji mi je zapravo predstavljao dodatnu "prostoriju" skućenog boravišta moje obitelji. Nakon preseljenja u stan i osnivanja vlastite obitelji uočio sam da mi nedostaje taj produžetak stana. No, primijetio sam i da je grad upravo na toj "nepoznatoj strani" koja me zanima pun vrtova i drugih zelenih površina, koje na svoj specifičan način osvježavaju grad i spajaju ga s prirodom.

Lijepo je vidjeti ljude kako se posvećuju svojim vrtovima – neki zbog želje za zdravom hranom, neki zbog uštede, neki zbog ljubavi prema prirodi, neki (prvenstveno penzioneri) zbog mnogo slobodnog vremena kojeg ne žele protračiti ispred televizora, neki zbog želje za druženjem (jer, vrtlari vrlo brzo nađu zajedničke teme). Što god bio razlog za predanost vrtu (a svi navedeni su vrlo pozitivni i korisni) uvijek mi je zanimljivo vidjeti rezultate njihova rada, a posebno me fascinira kako ljudi za podizanje vrtova koriste neiskorištene i zapuštene gradske lokacije.

Serijal postova koji ću posvetiti zagrebačkim gradskim vrtovima započinem posjetom vrtu koji se nalazi na istočnom rubu dubravskog kvarta Klake, između Aleje Blaža Jurišića i Dankovečke ceste. Do tog sam vrta došao posve slučajno, biciklom istražujući put kojim bi se ugodno i sigurno došlo iz Donje u Gornju Dubravu. I, gledajući naizgled neprobojnu šikaru istočno od Aleje Blaža Jurišića, uočio sam stazicu koja je ulazila u to negostoljubivo prostranstvo. Ispočetka mi se učinila kao uobičajena "WC staza", kakve se često naju naći na takvim zaraslim parcelama, no drugi pogled mi je kazao da stazica ne završava iza prvog većeg grma već vijuga i dalje, nestajući u šikari. Odlučio sam okušati sreću i krenuo stazicom kroz šikaru koja je, na moje veliko čuđenje, postala nešto rjeđa i uočio sam prve tragove ljudske djelatnosti, ograde od gustog grmlja, a zatim i nekoliko vrata u bodljikavim ogradama iza kojih se skrivaju vrtovi. Neupućeni prolaznik ni na koji način ne može uočiti te vrtove bez ulaska u šikaru!

Na ovome bih mjestu progovorio o sigurnosti tih vrtova, odnosno krađama iz njih, bilo to voće i povrće, alat spremljen u vrtu ili pak dijelovi opreme vrta

(ograda, vrata, dijelovi baraka za alat...). Mnogi smatraju takve vrtove pozivnicom za lopove i otvorenom "samoposlugom" za sve one željne vrtnih proizvoda bez rada pa ograđuju svoje vrtove visokim ogradama, opremaju bravama, stavljaju bodljikavu žicu i, što je također logično, u opremanju vrta upotrebljavaju čim neatraktivnije materijale, koji ne privlače nićiju pozornost (ograde od starih žičanih madraca ili zahrđalih sušilica, kućice od dijelova otpada, stolovi od limova sa štednjaka prekriveni najjeftinijom plastikom). Takvo je ponašanje posebno tipično za vrtove koji se nalaze na prometnim mjestima ili unutar naseljenog područja koja se, izgleda, smatraju manje sigurnima, odnosno podložnijima krađama. Jedan od najboljih primjera takvog vrta je upravo ovaj, s gotovo neprobojnim ogradama od bodljikavog šiblja i vratima s dodanim granama koje onemogućavaju preskakanje. S druge strane, vrtovi koji su udaljeniji od "civilizacije", na rubovima Prečkog ili Trnovčice, puno su ležernije opremljeni, ograđeni tek ponekim užetom ili čak potpuno neograđeni.

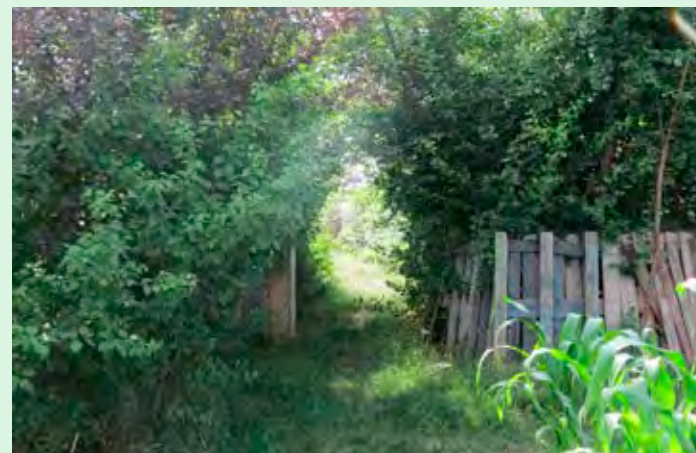

Nakon Dubrave selim se na krajnji zapad, u vrt koji se pruža na samome rubu Španskog, pored okretišta autobusa za Remizu. Južno od okretišta, tik uz bezlično gradilište koje se pruža između Šoljanove ulice i trgovačkog centra City Center West, nalazi se zanimljiv vrt koji je sušta suprotnost dubravskom vrtu. Dok se onaj dubravski brani teško prohodnom "džunglom", ovaj se ne brani ničim osim neuglednom lokacijom unutar kompleksa niskog grmlja i trave pored već spomenutog gradilišta. Istina, vrt se ne vidi izvana i meni se već nekoliko puta dogodilo da sam uz njega prošao bez da sam ga uočio, no kad ga se jednom primijeti lako je prošetati se uz i kroz njega.

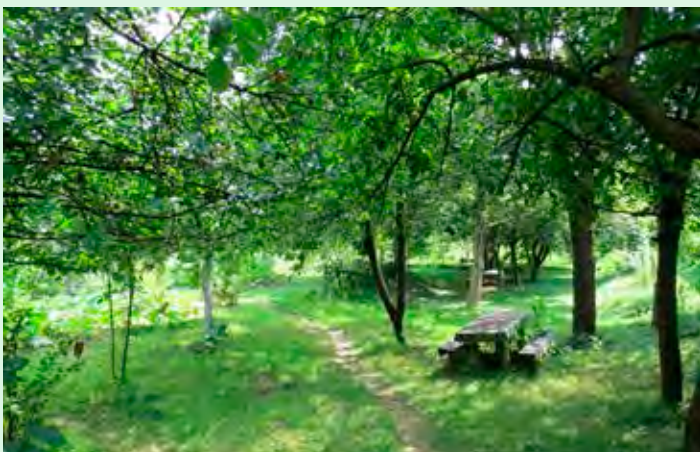
Za razliku od dubravskog vrta i mnogih drugih vrtova u gradu, ovdje nema privida izolacije i prirodnoga okruženja, već je "betonska džungla" okolnih stambenih zgrada vidljiva iz svakog kuta vrta. No, to mu i donosi svojevrsnu draž – vjerujem da je zanimljiv pogled iz vrta na okolne zgrade za toplih ljetnih večeri.

Nastavljam šetnju vrtovima i ponovo skačem s jednog kraja Zagreba na drugi, ovaj put do Policijske akademije koja se nalazi na "ničijoj zemlji", između Maksimira i Dubrave. Akademija se nalazi između dvije velike šume, Maksimirske i Dotršćinske, na plodnoj zavrani između potoka Blizneca i Štefanovca, koja već desetljećima odolijeva urbanizaciji. No, to je veliko polje tokom osamdesetih s istoka ipak gricnula izgradnja tadašnje "Vojne bolnice" (danas KBC Dubrava) i susjedne joj Avenije Gojka Šuška koja dotiče i Policijsku akademiju. A u jednom kutku između Akademije i Avenije nalazi se i vrt o kojem vam želim reći nekoliko riječi.

Na početku ulice Štefanovec, nešto prije dotršćinskog spomenika palim borcima, nalazi se nekoliko zgrada koje su sedamdesetih godina građene za zaposlenike škole, a iza njih je smješten lijep vrt zaogrnut u zelenilo, gotovo nevidljiv s Avenije Gojka Šuška. Zanimljivost vrta je njegov mir (okružen je grmljem i voćkama), ali i činjenica da je to još jedan vrt koji nije ograđen ogradama, već je zapravo bolje od svih drugih vrtova uklopljen u okolinu, naprosto se stapa s njom.

Jedna od zanimljivosti južnog dijela grada, okolice Jarunskog jezera, je "elitni" zagrebački skvot smješten u nekadašnjim barakama građevinskih radnika uz potok Črnomerec. No, taj zapušteni, a potencijalno vrlo vrijedni kvart može ponuditi još jednu zanimljivost – jedan od najljepših zagrebačkih kompleksa gradskih vrtova!

Između rasklopnog postrojenja na Jarunu i već spomenutog skvota stisnulo se u niskom udubljenju u tlu dvadesetak vrtova okruženih čime drugim nego grmljem. S juga se vrtovi mogu vrlo lako primijetiti ako znatiželjni posjetilac skrene pogled s Jarunske ceste, no s ostalih strana privatnost vrta čuva gusto grmlje koje ga odvaja od ostataka baraka.

Ljepota tog vrta očituje se u vrlo vidljivoj brizi njegovih korisnika – ograde su održavane, staze očišćene od prekomjernog korova, smeća se može naći u minimalnim količinama... A dodatnu draž može se naći u kontrastima koji se pružaju kud god oko pogleda: prema trafo-stanici, neboderima u Ulici Braće Domany, zapuštenoj i smećem ispunjenoj guštari oko baraka. Taj je vrt najbolji primjer kako se na bilo kojem zemljištu trudom i željom može urediti lijep kutak!

Nakon niza manjih vrtova svih oblika i veličina došlo je vrijeme i za posjet vjerojatno najvećem i najraznolikijem kompleksu urbanih vrtova grada – vrtovima uz potoke Trnavu i Rijeku u sjeveroistočnoj Dubravi.

U tom području grada urbanizacija se više ili manje zaustavila baš pred tim potocima – s njihove južne strane nalaze se velika naselja stambenih zgrada izgrađena od šezdesetih godina (Studentski grad) preko sedamdesetih (Trnovčica, Dubec) sve do devedesetih (Poljanice), a sa sjeverne su strane polja i ledine koji sežu do prvih obronaka Medvednice i nekadašnjih zaseoka, a sada prigradskih naselja kao što su Branovec i Novoselec. Odnosno, kako to izgleda iz moje perspektive stanovnika Prečkog: sve što postoji na jugozapadu (ledine i polja oko Prečkog) postoji i na sjeveroistoku (ledine i polja iza Studentskog grada i Trnovčice), s tom razlikom što se na jugozapadu iza tog pojasa nalazi rijeka Sava, a ovdje brežuljci predgorja.

Naravno, takav spoj velike koncentracije stanovnika bez vrtova s južne strane potoka s velikim slobodnim površinama na sjeveru nije mogao rezultirati ni sa čim drugim nego velikim kompleksom vrtova.

Da stvar bude bolja, tokom osamdesetih ili devedesetih prilikom regulacije potoka Trnave dobivena je velika slobodna površina između potoka i stambenih zgrada Studentskog grada. Potok je nekad tekao tik iza naselja, a nakon regulacije napravljen je veliki luk. Ta površina između zgrada i potoka sada je veliki vrtni

grad. Dostaje tu vrtova koji su, vidi se, već dugo godina na tome mjestu – puno je stabala, voćaka, baraka i vidljivo je da su vrtovi već duže vremena u “pogonu”. S druge pak strane, sjeverne, nalazi se niz vrtova koji su očito nešto novijeg porijekla – dapače, vidi se da su neki “zauzeti” tek ove godine. Ne poznavajući lokalnu situaciju teško mi je reći obrađuju li to ljudi svoju zemlju, gradsku ili pak nečiju uzetu na korištenje, sa ili bez dozvole, no vjerojatno su sve varijante u igri.

Nešto istočnije, uz potok Rijeku koji dolazi iz Čučerja, a i dalje, prema Brestju, je slično. Teško mi je procijeniti koliko je to cijelo vrtno područje veliko, no ne bi me čudilo kad bih čuo da se tu radi o više od čitavog kvadratnog kilometra vrtova rasteznutih uz tokove tih dvaju potoka!

Ti se vrtovi uklapaju u uobičajenu gradsku sliku, s tom razlikom što se u pravilu “ne skrivaju” od posjetilaca. Kompleks je vrlo velik i, rekao bih, podosta “samopouzdan” te ne zahtijeva visoke ograde i neprobojno grmlje oko sebe već i zato što se nalazi na rubu grada (fenomen primijećen i u Prečkom – što je vrt dalje od naselja, to je manje zaštićen). Jedno od glavnih pitanja vrtlarstva, zalijevanje, neki su od vrtlara riješili postavljanjem pumpi, dok drugi bilje zalijevaju vodom iz potoka: ne znam koliko je to higijenski, no nizak ljetni vodostaj potoka ne garantira miran san vrtlarima. Za mog posjeta vrtu tokom srpnja (kada su i snimljene sve fotografije) vode je u potoku mjestimično bilo tek centimetar ili dva.

Eto me prvi put u nekom zagrebačkom društvenom vrtu, koji je na mene ostavio bitno bolji dojam od očekivanoga! Kao prvo, vrt je vrlo prostran. Siguran sam da za vrelog i sparnog ljetnog dana ili pak zimske vjetrušine to nije osobito povoljno svojstvo, međutim za ugodnog kasnojletnog popodneva, kao što je bilo to nedjeljno, kada smo bili u vrtu, bilo je lijepo boraviti na tako velikoj površini prekrivenoj najrazličitijim malim vrtovima. Za razliku od naših vrtova u Prečkom, gdje su parcele nepravilnih oblika (najčešće šesterokutne ili pak ovalne) i relativno male, manje od 20 m², ove su zaista pozamašne, 50 m², i dosadno pravokutne, kao da šecem po šahovskoj ploči. No, od ovakve gradske vlasti nisam ni očekivao da će ići u bilo kakve eksperimente po pitanju dizajna vrta i s te strane nemam zamjerki. Nešto manje od 200 parcela uspješno je ugurano u veliki pravokutnik oranice između grmlja južno od Sopota.

A kako izgledaju parcele? Posve zanimljivo! Ima ih vrlo lijepih – nekoliko njih je uređeno prema svim pravilima permakulturnog vrtlarenja, svaka im čast! Neke su, pak, na drugoj strani spektra, posve monokulturne (na jednoj raste samo grah!) ili monotono predvidljive. No, većina ih je posve OK, kombinira po nekoliko vrsta povrća i/ili cvijeća, a dosta ih je i s ne sasvim uobičajenim sortama. Većini njih zajedničko je da su prilično rodne, što baš i nije bilo očekivano s obzirom na kasni start vrta – prvi su vrtlari stigli tek u svibnju, a posljednji sredinom srpnja. Dakle, rad im se obilato isplatio!

Oprema vrta je u redu: niz drvenih sanduka za alat postavljene uzdužno uz ogradu, a uz njih ne osobito praktični plastični komposter od kojih većina baš i ne vrši svoju svrhu.

Kod ulaza je i mala sjenica, nekoliko klupa, petnaestak šareno obojanih auto guma s cvijećem, mali tobogan i oveća livada za druženje i dječju igru. Kao što rekoh, posve zadovoljavajuće.

Popričali smo s nekima od vrtlara, različite dobi i životnih priča, od mlade “alternativke” s dreadlocksima pa do bake s korijenima negdje na istoku. Svima je zajedničko da su zadovoljni svojim vrtovima i da o njima pričaju s tipičnim “vrtlarskim” žarom, a to je zapravo i najvažnije! Jer, važno je veselje rada u vrtu, veselje druženja sa zemljom, biljem, ali i drugim vrtlarima.

U vrtu smo proveli gotovo dva sata, popričali čak i s voditeljem, te otišli kući veseli i zadovoljni. Zadovoljni jer je lijepo vidjeti tako veliki vrt i zadovoljne ljude koji su dobili svoj komadić zemlje, ali zadovoljni i zbog toga što je naš vrt ipak drugačiji i nije pod paskom grada, odašilje malo drugačiju, topliju vibraciju, vibraciju suradnje i zajedništva. No, kako bi kolege Kinezi rekli: “Neka cvate i raste tisuću biljaka!”, neka nas sve veseli povrće i cvijeće u svim vrstama vrtova.

Proces nastajanja "divljih" gradskih vrtova obično je dugotrajan. Najhrabriji se odluče zauzeti komad neiskorištenoga zemljišta, a zatim, malo pomalo, slijede drugi. I tako, nakon dužeg razdoblja, koje se često mjeri godinama, nekad čak i desetljećima, nastaje "divlji" gradski vrt, najčešće na gradskom rubu ili, pak, na nekoj neiskorištenoj parceli.

No, za razliku od rađanja, nestajanje takvih vrtova najčešće je kratko i bolno. Bolno za njihove vlasnike koji moraju gledati kako im vrtovi nestaju pod bagerima, jer vrtovi nestaju kada se na njihovom terenu krene u gradnju neke nove ceste ili drugog objekta.

Upravo je takva sudba snašla i jedan od divljih vrtova u Prečkom, onaj koji se nalazi južno od bivšeg plinospremišta, odnosno zapadno od crkve. Ne znam čije je to zemljište niti što će na njemu nastati, no u kasnu jesen 2014. iznenada su na cijelom terenu (koji sadržava tridesetak vrtova u različitim fazama uređenosti) posječena sva stabla, a zatim je započeta sječa grmlja. U tim jesenskim danima veći je dio vrta bio pun razbacanog granja i ostataka od sječe, izgledao je kao da je njime prohujao uragan, dok je tri mjeseca kasnije, u veljači 2015., cijeli vrtni kompleks bio doslovce srasnjen sa zemljom, bez ikakvih vidljivih naznaka da su tu nekad bili vrtovi.

Nedavno je do našeg vrta *EkoEkipe Prečko* došao jedan od vlasnika vrtova noseći u rukama dvije mlade trešnje koje je iskopao iz svog porušenog vrta. Poklonio nam ih je uz riječi da je nakon toliko godina prestar da ponovo počinja s nekim novim vrtom... tužne riječi.

Usprkos tome što traje razdoblje vrtnog mirovanja, hibernacije bilja i tla, zanimljivo je posjetiti vrtove i sada, u zimsko doba. Naime, u doba vegetacije vrtovi su prekriveni zelenim plaštem koji ih tako dobro pokriva da mnogi detalji ostaju potpuno nezamijećeni.

Sjetimo se, primjerice, "divljih" gradskih vrtova čiji se vlasnici tako često služe najrazličitijim materijalima (koje neki otvoreno nazivaju otpadom) pri gradnji ograda, baraka, označavanju gredica... Tokom zelenog perioda godine, sva ta "krama" biva prekrivena svježim bojama lišća, cvjetova i plodova tako da se ponekad gotovo niti ne primjećuje, odnosno poprma tek drugorazrednu ulogu. A sada? Sada je sav taj građevni materijal najrazličitijeg podrijetla posve izložen oku promatrača. Neki se na spomen toga zgražaju i zamišljaju njihove graditelje kako kopaju po smeću, dok se drugi dive njihovoj domišljatosti i misle na vrijednost recikliranja, ali se obje struje moraju složiti oko toga da je sada pravo vrijeme za promatranje i fotografiranje divota/"divota" arhitekture divljih gradskih vrtova.

U zimsko se doba puno lakše uočavaju i neki trendovi – primjerice, da li se vrtovi šire ili sažimaju, odnosno u kojoj su razvojnoj fazi. Na prvi se pogled čini da je lako razlikovati održavani, aktivni vrt od onog zapuštenog, neaktivnog. No, u doba vegetacije između ta dva pola postoji cijeli niz "međustanja" koja je teško svrstati u jednu ili u drugu kategoriju (sjetimo se samo vrtova malčiranih oplijevljenim korovom!). Zimi je, bez zelene "plahte" lišća, lakše uočiti koji vrt redovno viđa svoga gazdu, a koji je prepušten samome sebi.

Upravo sam o tome razmišljao za mojeg nedavnog posjeta kompleksu divljih gradskih vrtova u blizini tramvajskog okretišta Jarun, na potezu između Ulice Hrvatskog sokola i Vrbana III. Uzevši u obzir da je gustoća i količina takvih vrtova najveća na samome gradskom rubu, a prema centru grada sve se više smanjuje iz posve očitog razloga nepostojanja prikladnih neiskorištenih parcela, posve je logično da se na tom neiskorištenom području u blizini velikih stambenih naselja poput Jaruna, Staglišća i Vrbana I, II i III (treći dio bio je tada još u gradnji) razvila povećana vrtna oaza. Ti su vrtovi živjeli svojim idiličnim vrtničkim životom sve dok nije ozbiljnije započela izgradnja Vrbana III, koji su se vrtovima približili na "pljucomet", što se ponajviše uočilo po pred nekoliko godina iznenada iznikloj ogradi skladišta građevinskog materijala i strojeva koje se nalazi tik uz same vrtove. U to doba ekspanzije gradilišta neki su od vrtlara samovoljno, uplašeni razvojem stvari, napustili svoje vrtove, dok su neki od njih pregaženi širenjem skladišta. U tom je poluvremenu grad poveo protiv vrtova 1:0.

Koliko god se činilo da je u tom dvoboju pobjeda grada neminovna, došlo je do neočekivana obrata - s krizom, ali i smanjenjem obima radova uzrokovanim dovršavanjem naselja smanjila se i prijetnja koja je dolazila od spomenutog skladišta. Malo pomalo, vrtovi su krenuli u protuofenzivu - već je tokom proteklog ljeta bilo vidljivo da se broj vrtova povećao, no tek se sada, u zimskom periodu, može reći da se vrt posve oporavio, dapače, čini mi se da su tokom posljednjih mjeseci nastali vrtovi čak i na nekim dijelovima na kojima ih prije uopće nije bilo! Reklo bi se da su ljudi primjetili da je grad popustio zahvat i polako su krenuli u osvajanje prostora koji su doživjeli kao "ničiji", odnosno kao pogodan za vrtove. Stoga, mislim da s punim pravom mogu reći da su vrtovi izjednačili rezultat na 1:1.

- Što će biti dalje? -

Za razliku od sporta, kada se jedva čekaju novi golovi i kada je rezultat 5:5 uvijek bolji od 1:1, mislim da bi ovdje najpravedniji ishod bio upravo 1:1. A na kraju ove fiktivne utakmice jako bih rado vidio stisak ruke između obje strane kojim bi Grad priznao postojanje vrtna zajednice i uredio okoliš vrtova, prostor kojeg oni još nisu zauzeli, dok bi se Vrtovi pobrinuli da njihovo područje bude čim urednije i da se njegovi zakuci ne pretvore u odlagalište smeća, kao što to ponekad biva.

Petak 20.02.2015.

<http://bit.ly/1XtelTt>

O autorima

Ozren Biti diplomirao je komparativnu književnost i sociologiju na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu 2004. godine, a 2011. doktorirao je na istom fakultetu s temom iz područja kulturalnih studija. Radi kao viši asistent u Institutu za etnologiju i folkloristiku, gdje je zaposlen od 2007. godine. Otada je surađivao na projektima "Postsocijalizam i kulturni subjekt: hibridne prakse kulturnog posredovanja" i "Transformativnost i perspektive rada u posttranzicijskoj Hrvatskoj: koncepti i učinci". Objavio je knjigu *Nadzor nad tijelom: vrhunski sport iz kulturološke perspektive* (2012), povodom koje je nagrađen godišnjom nagradom "Milan Gavazzi" Hrvatskog etnološkog društva. Njegovi se znanstveni interesi kreću unutar područja kulturalnih studija, sportskih studija, etnologije svakodnevice, antropologije potrošnje i antropologije rada.

Marina Blagaić Bergman viša je asistentica u Institutu za etnologiju i folkloristiku u Zagrebu u kojemu je zaposlena od 2007. godine. Doktorski rad posvetila je istraživanju etnološkog i kulturnoantropološkog doprinosa razvoju otočnih studija na primjeru otoka Šolte (Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2014.). Sudjelovala je na projektima "Tradicijska kultura, globalizacija i lokalne prakse", "Hrvatska nematerijalna kulturna baština, društveni identiteti i vrijednosti" te "Razvoj programa usavršavanja kuhara tradicijske (lokalne i regionalne) kuhinje – Okusi tradicije". Aktivna je u djelovanju udruge "Anatomija otoka – centar za istraživanje i razvoj". Područja istraživanja: otočni studiji, nematerijalna kulturna baština, kulturni turizam, antropologija migracija, antropologija prehrane.

Marina Butorac je magistra inženjerka krajobrazne arhitekture, suradnica, konzultantica i autoric niza različitih projekata i inicijativa održivog i ekološkog krajobraznog oblikovanja i planiranja s integriranim rodno-osjetljivim pristupom (parkovi, park-šume, edukativni vrtovi, dječja igrališta, restauracije povijesnih vrtova, vrtovi zajednice, učilišni vrtovi permakulture), provedenih u hrvatskim i internacionalnim timovima. Predavačica je na teme vrtne kulture, vrtne pedagogije, ekološkog oblikovanja i planiranja krajobrazne, eko-klimatskog dizajna, te vrtno-terapeutskog dizajna.

Marin Cvitanović završio je studij geografije na Prirodoslovno-matematičkom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, na kojem je stekao i titulu doktora znanosti 2014. godine. Njegovi istraživački interesi su sociokulturni i ekološki aspekti promjena okoliša u Hrvatskoj. Iako je odrastao na selu, ne posjeduje urbani vrt u Zagrebu.

Sandra Dobrić je urbana vrtlarica i članica *Parkicipacije*, udruge za promicanje urbane agrikulture. Podržava djelovanje grupe solidarne razmjene *Pozitiva* iz Novog Zagreba i uključuje se u akcije kolektiva *Hrana, a ne oružje*. Zagova-račke akcije *Parkicipacije* dosada su obuhvatile inicijative za pokretanje društvenih vrtova u Zagrebu, učinkovito komunalno zbrinjavanje biootpada i kućno kompostiranje, te sustavno rješavanje problema bacanja jestive hrane. *Parkicipacija* podupire samoorganizaciju lokalnih zajednica te promiče održive prakse u kontekstu tranzicije i pozitivne ekonomije.

Josip Dujmović je psihijatar, psihoterapeut, u treningu za psihoanalitičara, zaposlen na KBC-u Zagreb gdje je 2012. godine koordinirao nastajanje i nestajanje terapijskog vrta za pacijente Klinike za psihijatriju i sve druge pacijente, susjede i posjetitelje bolnice, u čemu su mu pomogli isti, a osobito članovi udruga *Archisquad*, *Ludruga*, *Parkicipacija* i *Prostor za vrt*.

Marta Gregorčič doktorirala je sociologiju i zaposlena je kao docentica kulturologije na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Ljubljani. Tijekom sedamnaest godina angažiranog rada sa slovenskim i inozemnim znanstvenim institucijama, na razvojnim programima, emancipacijskim pokretima i pokretima otpora u perifernim kapitalističkim zemljama, objavila je sedam knjiga, više od pedeset znanstvenih i stručnih članaka, uredila brojne publikacije te sudjelovala na raznim međunarodnim konferencijama. Njezino zadnje objavljeno djelo je teorijska knjiga *Potencia. Samoživost revolucionarnih bojev (Potencia. Autogenous revolutionary struggles*, Založba */cf, Ljubljana, 2011). Od 2011. do 2013. godine vodila je program *Urbane brazde*, koji je bio jedna od četiri programske cjeline *Europske prijestolnice kulture – Maribor 2012*.

Valentina Gulin Zrnić djelatnica je Instituta za etnologiju i folkloristiku u Zagrebu. Istraživački interes oblikuje unutar područja urbane antropologije, antropologije prostora, istraživanja urbanih zajednica i identiteta, svakodnevice i mijena u suvremenom gradu, mijena u gradu, napose u Zagrebu. Autorica je knjige *Kvartovska spika: značenja grada i urbani lokalizmi u Novom Zagrebu* (2009). Od 2014. godine uključena je u četverogodišnji znanstveni projekt Hrvatske zaklade za znanost, *Stvaranje grada: prostor, kultura, identitet*, voditeljice dr. sc. Jasne Čapo. Odnedavno se suradnički uključuje i u umjetničke projekte: u 2014. godini zajedno s Tonkom Maleković pripremila je projekt *8 fragmenata urbane divljine* (Zidne novine, Bacači sjenki).

Goran Hanžek je dio inicijalne petorke koja je sudjelovala u osnivanju varaždinskih *Čudesnih vrtova*. Živi i radi u Zagrebu gdje u slobodno vrijeme peče kiseli kruh u velikoj krušnoj peći za svoju GSR grupu, a svojim radom na prehranbenom suverenitetu kroz male stvari u svakodnevnom životu želi doprinijeti stvaranju lokalne zajednice otporne na krize i šokove koje donosi globalizacija. Rado se odaziva na pozive entuzijasta iz regije koji žele pokrenuti slične projekte.

Renata Jambrešić Kirin djelatnica je Instituta za etnologiju i folkloristiku i suradnica Centra za ženske studije u Zagrebu. Članica je uredništava časopisa *Ethnologia Europaea*, *Macedonian Folklore* i *Treća: časopis Centra za ženske studije*. Autorica je knjige *Dom i svijet: o ženskoj kulturi pamćenja* (2008) i korednica sedam zbornika radova. Osim znanstvenih radova na temu rodne povijesti i socijalističke kulture pamćenja, objavljuje kritike, eseje i kratke proze.

Sven Janovski apsolvant je novinarstva, višegodišnje aktivan u udruzi *Zelena akcija* gdje trenutno i radi. Bio je aktivan u velikim javnim kampanjama i inicijativama (*Inicijativa protiv uvođenja definicije braka u Ustav*, *Ne damo Varšavsku*, *Ne damo naše autoceste*...). S nekoliko entuzijastičnih kolega i kolegica pokrenuo je 2012. inicijativu *Parkicipacija* s ciljem bavljenja pitanjima urbanog uzgoja hrane i javnih površina, a koja je kasnije prerasla i u udruhu. Posebno

ga zanimaju teme održivih ekonomskih modela i urbane održivosti te pitanja prehranbenog suvereniteta i prehranbene sigurnosti.

Antonija Komazlić apsolvantica je diplomskog studija sociologije i španjolskog jezika na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Suraduje u projektima i inicijativama usredotočenima na problem javnosti u urbanom kontekstu, sudjelovanje građana u planiranju neposredne okoline te djelovanje civilnog društva u procesima oblikovanja javnog prostora. Suradnica je programa *aRS PUBLICae* Udruge za interdisciplinarna i interkulturalna istraživanja. Piše za portal *Pogledaj.to*, a objavljivala je i u časopisima *Oris* i *Zarez*.

Sonja Leboš doktorandica je na Sveučilištu u Zadru (radni naslov disertacije *Grad na filmu, film u gradu*), etnologinja i kulturna antropologinja te hispanistica (Filozofski fakultet u Zagrebu), ekspert za kulturni turizam (Sveučilište u Bolonji) i likovni pedagog (*Freie Hochschule Stuttgart*). Od 1992. godine oblikuje brojne edukativne, kustoske, umjetničke i urbano-istraživačke programe, radionice i projekte. Urednica i korednica je nekoliko izdanja na temu kulturoloških i urbanoloških istraživanja.

Aleksandar Lukić diplomirao je i doktorirao na Geografskom odsjeku Prirodoslovno-matematičkog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, na kojem je danas nositelj ili suradnik na kolegijima "Osnove regionalnog i prostornog planiranja", "Baština i turizam u ruralnim područjima", "Ruralna geografija". Na Agronomskom fakultetu predaje "Osnove prostornog planiranja". Znanstveni interesi: istraživanje procesa u ruralnim i suburbanim područjima (turizam i rekreacija, kvaliteta življenja, prostorno planiranje i regionalni razvoj, teorijski pristupi i tipologije, lokacija i socijalne funkcije trgovačkih centara). Objavio je jednu znanstvenu knjigu te samostalno i u koautorstvu dvadeset jedan znanstveni rad.

Tonka Maleković je samostalna vizualna umjetnica, članica HDLU-a, HZSU-a, *Udruge za suvremene umjetničke prakse Slobodne veze* i *Platforme za unapređenje kulture PUNKT*. Aktivno sudjeluje na suvremenoj umjetničkoj sceni od 2003., izlažući na relevantnim skupnim

i samostalnim izložbama u zemlji i inozemstvu te realizirajući projekte u javnom prostoru. Dobitnica je više nagrada, priznanja i umjetničkih stipendija. Inicijatorica je i voditeljica *Haustor-galerije LiberSPACE* i edukacijsko-izložbenog projekta *Grad na drugi pogled* (s T. Vujasinović/PUNKT).

Suzana Marjanić radi u Institutu za etnologiju i folkloristiku u Zagrebu, gdje ostvaruje interese za teorije mita i rituala, kulturnu animalistiku i antropologiju izvedbe. Godine 2005. objavila je knjigu o Krležinim *Davnim danima*, jedinom našem literarnom dnevniku iz Prvoga svjetskog rata, a 2014. knjigu *Kronotop hrvatskoga performansa: od Travelera do danas*. S A. Zaradijom Kiš uredila je zbornike radova *Kulturni bestijarij* (2007) i *Književna životinja* (2012), s M. Hameršak *Folklorističku čitanku* (2010) te s I. Pricom *Mitski zbornik* (2010). Članica je uredništva časopisa *Treća*, dvotjednika *Zarez* i časopisa *Život umjetnosti*. Parafraza Željka Jermama: *Volim životinje (gotovo) sve*.

Miranda Novak diplomirala je psihologiju na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Na Edukacijsko-rehabilitacijskom fakultetu radi od veljače 2008. godine, na Odsjeku za poremećaje u ponašanju te se bavi prevencijom mentalnih i ponašajnih poremećaja te promocijom mentalnog zdravlja. Doktorirala je u području prevencijske znanosti 2013. godine, a osim znanosti je jako intrigirala rad sa studentima te prakticiranje savjetovanja i psihoterapije. Inicijatorica je i koordinatorica projekta "Zelena učionica" pri Edukacijsko-rehabilitacijskom fakultetu na znanstveno-učilišnom kampusu Borongaj. Vrtove voli odmalena, zbog mame i tate i obiteljskog nasljeđa, a prčkanje po zemlji je fokusira i smiruje.

Olga Orlić studirala je etnologiju i arheologiju, doktorirala je antropologiju 2011. godine i zaposlena je u Institutu za antropologiju kao znanstvena suradnica. Tijekom profesionalnog života njezin je interes bio usmjeren na probleme identiteta i identifikacijskih procesa, stereotipa, jezične i kulturne raznolikosti. Nakon susreta s grupama solidarne razmjene (prvo samo s informacijama o njima, a kasnije i kroz osobno iskustvo) počinje sustavnije proučavati poljoprivredu potpomognutu iz zajednice te koncepte prehrambenog suvereniteta i ekonomije solidarnosti.

Dražena Pavlović Lučić završila je diplomski studij Urbanog šumarstva, zaštite prirode i okoliša u Zagrebu na Šumarskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Diplomirala je na temu kartiranja elemenata zelenih površina u donjo-gradskim blokovima. Povremeno sudjeluje u aktivnostima vezanima za zaštitu okoliša, permakulturu, gradske vrtove i dr.

Vanja Radovanović, po struci i svakodnevnom poslu inženjer elektrotehnike, radoznali je ljubitelj prirode, gradova te svih njihovih mogućih mješavina, autor je bloga *Nepoznati Zagreb* (www.nepoznatizagreb.blog.hr), jedan od pokretača projekta *Mapiranje Trešnjevke* (www.mapiranjetrešnjevke.com) te ponosni član *EkoEkipe Prečko*, prvog alternativnog zajedničkog vrta Zagreba, a obično ga možete pronaći na manje uhodanim stazama svih oblika prirode i društva.

Tihana Rubić je viša asistentica – znanstvena suradnica na Odsjeku za etnologiju i kulturnu antropologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Od 2014. godine uključena je u četverogodišnji znanstveni projekt Hrvatske zaklade za znanost, *Stvaranje grada: prostor, kultura, identitet*, voditeljice dr. sc. Jasne Čapo. Doktorirala je 2012. godine na temu obitelji, nezaposlenosti i strategija preživljavanja u Hrvatskoj. Iste godine aktivno se uključila u rad građanske inicijative *Parktipacija*, promičući urbano vrtlarenje i uzgoj hrane u gradu Zagrebu. Suurednica je (sa Sašom Šimpragom) temata o urbanom vrtlarenju u časopisu *Zarez*, (2012) i koordinatorica inicijative za uspostavu zajedničkog vrta na Filozofskom fakultetu u Zagrebu (2012/13).

Lana Slavuj Borčić zaposlena je na Geografskom odsjeku Prirodoslovno-matematičkog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu u statusu znanstvene novakinje – asistentice. Doktorirala je 2011. godine na temu kvalitete života u gradu. Njezini istraživački interesi većinom su usmjereni na urbani prostor te se u svojim radovima, osim kvalitetom života, bavila problemskim područjima grada, temama preobrazbe postsocijalističkog grada kao i pitanjima simboličkog ispisivanja prostora. Tijekom istraživanja urbanih vrtova otkrila je da su to posebna mjesta prepuna pozitivne energije i entuzijazma, koja posjeduju brojne prednosti za vrtlare i zajednicu. Urbani su vrtovi zeleno blago grada, koji zbog svojeg utjecaja na kvalitetu života građana zaslužuju punu pozornost korisnika i gradskih vlasti.

Dr. Igor Toš, dipl. ing. arh. Poslijediplomski studij i istraživački rad na Sveučilištu u Hannoveru (arhitektonska teorija i metodologija, primjena teorije sustava u arhitekturi, antropološki vidici arhitekture / čovjekove okoline). Doktorski studij na Sveučilištu u Ljubljani (tema: *Arhitektura i sistemologija*). Na Sveučilištima u Zagrebu i Ljubljani osnovao kolegije *Antropologija arhitekture*, *Urbana antropologija* i *Antropologija čovjekove okoline*. Bavi se istraživanjima participacije u procesima razvoja izgrađene okoline.

Zrnka Trajkov diplomirala je na Odsjeku za geografiju Prirodoslovno-matematičkog fakulteta u Zagrebu. U Osnovnoj školi Davorina Trstenjaka zaposlena je od 1995. godine. U kontakt s permakulturom dolazi u djetinjstvu na obiteljskom imanju u Parku prirode Žumberak-Samoborsko gorje, gdje su se roditelji trudili održavati vrt. Većinu života aktivna je planinarka i slobodno vrijeme nastoji provesti u prirodi s obitelji. Od studentskih dana razvija interes prema geologiji te je članica udruge *Hrvatska ljetna geološka škola*. Također je dugogodišnja članica sustava *Joga u svakodnevnom životu*.

...

Iz recenzija

Zbornik je važan doprinos hrvatskoj etnološkoj i kulturnantropološkoj zajednici jer po prvi puta okuplja radove s temom urbanog vrtlarenja i pritom suvereno korespondira sa srodnim znanstveno-istraživačkim temama i drugdje u svijetu. Kritičko promišljanje suvremenog fenomena poput urbanog vrtlarstva omogućuje propitivanje i problematiziranje odnosa između proizvodnje, distribucije i konzumacije hrane u današnje vrijeme te omogućuje istraživanje jedne nove dimenzije društvenosti stanovnika gradova kao posljedicu nastanka urbanih vrtova.

Ovaj zbornik, otvarajući temu promišljanja urbanog vrtlarenja, na neki način nastavlja pisati povijest prehrane, povijest prehrambenih sustava, povijest koja bilježi djelovanje šire zajednice koja u svakom trenu povijesti korespondira s aktualnim potrebama i problemima društva u cjelini. Stoga znanstveni doprinos ovog zbornika možemo sagledati ne samo u okviru etnologije svakodnevnice i urbane antropologije, nego i mnogih srodnih humanističkih i društvenih disciplina.

dr. sc. Melanija Belaj

Tema djela je iznimno relevantna ne samo zbog neupitnosti teme šire gledano, a to je hrana i odnos prema proizvodnji hrane, nego i preko specifične analize gradskih ili urbanih vrtova kao zasebnog socijalno-ekološkog oblika djelovanja u ovom području. Unatoč višegodišnjoj tradiciji urbanog vrtlarenje u Hrvatskoj, a posebno u sjeni zagrebačkih nebodera, osim par zapaženih i vrijednih iznimaka (Rihtman-Auguštin, D., 1988), tema nije dovoljno znanstveno obrađena i može se reći da ovaj zbornik radova popunjava tu “zapuštenost”.

S obzirom na širinu znanstvenih disciplina koju djelo zahvaća i različiti znanstveni stil koji se njeguje u svakoj od njih, drugačija struktura i jezik radova ne smetaju, već se prirodno uklapaju u taj znanstveno-društveni kaleidoskop. Nisu toliko česti slučajevi u znanosti finog preklapanja i suglasja te različitosti koliko god se pozivali na potrebu interdisciplinarnosti, a ovdje imamo primjer upravo takvog djela.

dr. sc. Dražen Šimleša